

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 19-20 жовтень 2020

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., кандидат економічних наук, доцент
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 19—20 жовтень 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 29.10.20 р.

Підписано до друку 29.10.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 33.1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2910/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (versia 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 19—20 жовтень 2020 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Крамаренко І. С.

Розвиток інвестиційного потенціалу України: особливості та завдання управління 7

Ємельянов О. Ю.

Вплив реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємств 11

Бояринова К. О., Каніфольська К. А.

Особливості реалізації проєктів технологічного забезпечення підприємствами з іноземними інвестиціями 17

Познанська І. В., Титок В. В., Устенко А. О.

Стратегія Блакитного океану і тактика її застосування в українських компаніях 23

Вдовічен А. А., Чичун В. А., Полянко Г. О.

Сучасні концепції менеджменту та їх застосування на підприємствах 29

Краснова О. І., Харченко Н. В., Плужнікова Т. В., Краснов О. Г.

Організаційно-економічні особливості охорони здоров'я країн пострадянського простору 35

Назаренко О. В., Хайлянь Джун

Вплив розвитку цифрової економіки на роздрібні торгові підприємства в Китаї 40

Власенко Ю. Г., Кожина А. В.

Формування інклюзивного місцевого розвитку 46

Скрипник С. В., Шепель І. В.

Методика і практика застосування міжнародних стандартів аудиту 52

Лементовська В. А., Харченко А. О.

Інноваційні форми комунікаційної діяльності в маркетингу 59

Гончарук І. В.

Кластеризація виробництва біопалив у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу 64

Ясько Ю. І.

Інституційне забезпечення конкурентної політики держави 74

Товмасьян В. Р.

Методичний підхід до оцінювання фінансової політики авіаційних підприємств 80

Кифяк В. І., Лакуста О. О., Водянка Л. Д.

Реінжиніринг як процес виходу підприємств з коронакризи 88

Чепка В. В., Свідерська І. М., Гавриленко Ю. О.

Фінансовий стан підприємства: теоретичні основи 96

Киян Є. М., Субочев О. В.

Методичні підходи оцінювання надійності банку в контексті глобальної координації систем банківського нагляду 103

Олійник А. С., Тургеля Ю. С., Соколовська Ю. Є.

Виробничо-маркетингові стратегії антикризового управління 110

Концева В. В., Бойко Н. В., Саченко А. Ю.

Аудит інвестиційних активів комерційного банку 117

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 19—20 жовтень 2020 р.

У НОМЕРІ:

Державне управління

Деревягіна Н. І., Пугач А. М., Плотницька А. І.

Організаційне забезпечення публічного управління охороною навколишнього природного середовища 122

Дороніна І. І.

Інструменти мобілізації фінансових ресурсів як складова державної підтримки відновлюваної енергетики 127

Загурська-Антонюк В. Ф.

Полістратегія та правове регулювання політики національної безпеки 134

Антипенко І. В.

Управління політичними ризиками у національних програмах антикризової готовності: досвід країн ОЕСР 141

Гайович Г. В., Бабійчук І. В., Романюк Н. М.

Впровадження інноваційних технологій для сприяння активному навчанню фахівців сфери цивільного захисту України 149

Пєша І. В.

Обґрунтування напрямів та завдань молодіжної роботи на рівні територіальної громади 155

Самойлик Ю. В., Погребняк А. О.

Стратегія управління розвитком закладів охорони здоров'я в умовах глобалізаційних змін 161

Семенюк І. Ю., Махначова Н. М., Іванченко Г. В.

Моніторинг інформаційного забезпечення ЦНАП Вінницької області в умовах нестабільності епідемічної ситуації 167

Дейнеко С. В.

Правове регулювання розвитку політики у сфері інтегрованого управління державним кордоном України 172

Єршова Н. Г.

Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України 179

Романченко В. Б.

Порівняльний аналіз сучасних соціально-економічних моделей держави 186

Андронов В. Є.

Аналіз дослідницьких підходів до визначення сутності модернізації органів публічної влади 200

Грабчук О. В.

Систематизація наукових підходів до розкриття проблематики державного управління в сфері протидії фінансуванню тероризму 204

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 19—20 / 2020

CONTENTS:

Economy

Kramarenko I.

DEVELOPMENT OF INVESTMENT POTENTIAL OF UKRAINE: FEATURES AND TASKS
OF MANAGEMENT 7

Yemelyanov O.

THE IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF INVESTMENT ENERGY-SAVING PROJECTS
ON THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES 11

Boiarynova K., Kanifolska K.

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGICAL SUPPORT PROJECTS OF COMPANIES
WITH FOREIGN INVESTMENTS 17

Poznanska I., Tytok V., Ustenko A.

THE STRATEGY OF THE BLUE OCEAN AND TACTICS OF ITS APPLICATION IN UKRAINIAN
COMPANIES 23

Vdovichen A., Chychun V., Polianko H.

MODERN CONCEPTS OF MANAGEMENT AND THEIR APPLICATION IN ENTERPRISES 29

Krasnova O., Kharchenko N., Pluzhnikova T., Krasnov O.

FEATURES OF THE ORGANIZATION AND FINANCING OF PUBLIC HEALTH
IN POST-SOVIET COUNTRIES 35

Nazarenko O., Hailiang Zhong

THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY ON RETAIL TRADE ENTERPRISES
IN CHINA 40

Vlasenko Y., Kozhyna A.

THE FORMATION OF INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT 46

Skrypnyk S., Shepel I.

METHODS AND PRACTICE OF APPLICATION OF INTERNATIONAL AUDIT STANDARDS 52

Lementovska V., Kharenko A.

INNOVATIVE FORMS OF COMMUNICATION IN MARKETING 59

Honcharuk I.

CLUSTERING OF BIOFUELS PRODUCTION IN THE FORMATION OF ENERGY INDEPENDENCE
OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX 64

Yasko Y.

INSTITUTIONAL PROVIDING OF STATE COMPETITION POLICY 74

Tovmasian V.

METHODICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF THE FINANCIAL POLICY OF AVIATION
ENTERPRISES 80

Kyfyak V., Lakusta O., Vodianka L.

REENGINEERING AS A PROCESS OF ENTERPRISES EXIT FROM THE CORONACRISIS 88

Chepka V., Sviderska I., Havrylenko Y.

FINANCIAL STATUS OF THE ENTERPRISE: THEORETICAL BASIS 96

Kyian Y., Subochev O.

METHODICAL APPROACHES TO ASSESSING THE RELIABILITY OF THE BANK IN THE CONTEXT OF GLOBAL
COORDINATION OF BANKING SUPERVISION SYSTEMS 103

Oliinyk A., Turhelia Yu., Sokolovska Yu.

PRODUCTION AND MARKETING STRATEGIES OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT 110

Kontseva V., Boiko N., Sachenko A.

AUDIT OF INVESTMENT ASSETS OF A COMMERCIAL BANK 117

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 19—20 / 2020

CONTENTS:

Public administration

Dereviahina N., Pugach A., Plotnitskaya A.

ORGANIZATIONAL SUPPORT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN ENVIRONMENTAL PROTECTION 122

Doronina I.

FINANCIAL INSTRUMENTS AND RESOURCES AS COMPONENTS OF STATE SUPPORT FOR RENEWABLE ENERGY 127

Zagurska-Antoniuk V.

POLYSTRATEGY AND LEGAL REGULATION NATIONAL SECURITY POLICY 134

Antypenko I.

RISK GOVERNANCE IN NATIONAL CRISIS PREPAREDNESS PROGRAMS: THE CASE OF OECD COUNTRIES 141

Haiovych H., Babiychuk I., Romaniuk N.

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES TO FACILITATE ACTIVE TRAINING OF CIVIL DEFENCE PROFESSIONALS OF UKRAINE 149

Pyesha I.

SUBSTANTIATION OF WAYS AND TASKS OF THE YOUTH WORK AT THE TERRITORIAL COMMUNITY'S LEVEL WITH 155

Samoilyk Iu., Pogrebnyak L.

THE DEVELOPMENT MANAGEMENT STRATEGY OF HEALTHCARE INSTITUTIONS UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION CHANGES 161

Semeniuk I., Makhnachova N., Ivanchenko H.

INFORMATION SUPPORT MONITORING OF ADMINISTRATIVE SERVICES CENTERS IN VINNYTSIA REGION IN THE CONTEXT OF EPIDEMIC SITUATION INSTABILITY 167

Deyneko S.

LEGAL REGULATION OF POLICY DEVELOPMENT IN THE FIELD OF INTEGRATED GOVERNANCE STATE BORDER OF UKRAINE 172

Yershova N.

THE CONCEPT OF THE LEGAL MECHANISM IN THE CONTEXT OF PUBLIC POLICY: INTERNATIONAL EXPERIENCE FOR UKRAINE 179

Romanchenko V.

COMPARATIVE ANALYSIS OF MODERN SOCIO-ECONOMIC MODELS OF THE STATE 186

Andronov V.

ANALYSIS OF RESEARCH APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE OF MODERNIZATION OF PUBLIC AUTHORITIES 200

Hrabchuk O.

SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DISCLOSURE OF PUBLIC ADMINISTRATION ISSUES IN THE FIELD OF COMBATING TERRORIST FINANCING 204

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

І. С. Крамаренко,
д. е. н., доцент, професор кафедри підприємництва, управління та адміністрування,
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини Університету "Україна"
ORCID ID: 0000-0002-0417-0918

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.7

РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ

I. Kramarenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship,
Management and Administration, Mykolaiv Interregional Institute of Human Development of the "Ukraine" University

DEVELOPMENT OF INVESTMENT POTENTIAL OF UKRAINE: FEATURES AND TASKS OF MANAGEMENT

Метою статті є дослідження особливостей розвитку інвестиційного потенціалу України та визначення пріоритетних завдань управління. Досліджено, що галузева структура інвестиційних вкладень у розвиток економіки підтверджує орієнтацію інвесторів на короткострокову перспективу та ілюструє негативні тенденції стосовно розвитку виробничого потенціалу суб'єктів господарювання, особливо у реальному секторі економіки. Зокрема, за період 2010—2018 років найбільший приріст інвестицій (майже у 5 разів) характерний для галузі сільського, лісового та рибного господарства, державного управління і оборони (322%) та у галузі охорони здоров'я й надання соціальної допомоги (249%). Інвестиції у розвиток промисловості зросли за цей період на 158%, що вище середнього зростання валових капіталовкладень за аналізований період на 10%, проте не достатньо для відбудови та модернізації виробничого потенціалу, особливо зважаючи на потребу поступового переходу на Європейські стандарти якості.

Встановлено, що попри поступове скорочення обсягів іноземних інвестицій, їх роль як джеле формування інвестиційного потенціалу України зростає. Внаслідок значної девальвації національної валюти частка іноземних інвестицій у ВВП України у 2018 році сягнула 40,1% на противагу 26% у 2010 році.

Визначено, що до основних причин недостатньої ефективності управлінням капітальним інвестуванням в економіку є слабка орієнтація інвестиційних вкладень на стратегічний розвиток підприємств та держави в цілому. Попри кризові явища, інвестиції повинні мати насамперед стратегічне спрямування та вкладатися в проекти, сфери і види діяльності, що фундаментально сприяють їх мультиплікативному ефекту, і за рахунок дифузії потенційно охоплюють всі сфери господарства країни. На макрорівні такими пріоритетами повинні стати: людський капітал, наукові дослідження та розбудова інфраструктури. Це сфери, що якісно впливають на розвиток продуктивних сил та є провідними чинниками забезпечення інвестиційної привабливості країни, і згідно з проведеним дослідженням, залишаються недофінансованими.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the development of investment potential of Ukraine and to determine the priorities of management. It is studied that the sectoral structure of investment in economic development confirms the orientation of investors in the short term and illustrates the negative trends in the development of production potential of economic entities, especially in the real sector of the economy. In particular, for the period 2010—2018 the largest increase in investment (almost 5 times) is characteristic of agriculture, forestry and fisheries, public administration and defense (322%) and in the field of health care and social assistance (249%). Investment in industrial development increased by 158% during this period, which is 10% higher than the average growth of gross investment for the analyzed period, but not enough to rebuild and modernize production capacity, especially given the need for a gradual transition to European quality standards.

It is established that despite the gradual reduction of foreign investment, their role as a source of investment potential of Ukraine is growing. Due to the significant devaluation of the national currency, the share of foreign investment in Ukraine's GDP in 2018 reached 40.1% compared to 26% in 2010.

It is determined that the main reasons for the lack of efficiency in the management of capital investment in the economy is the weak focus of investment on the strategic development of enterprises and the state as a whole. Despite the crisis, investments should be primarily strategic and invest in projects, areas and activities that fundamentally contribute to their multiplier effect, and through diffusion potentially cover all areas of the economy. At the macro level, such priorities should be: human capital, research and infrastructure development. These are areas that qualitatively affect the development of productive forces and are the leading factors in ensuring the investment attractiveness of the country, and according to the study, remain underfunded.

Ключові слова: інвестиційний потенціал, прямі іноземні інвестиції, інвестиційне забезпечення економічного розвитку, завдання управління.

Key words: investment potential, foreign direct investment, investment support of economic development, management tasks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інвестиції мають вирішальне значення для забезпечення життєдіяльності та розвитку економіки на будь-якому рівні. Якщо розглядати економіку як єдиний цілісний організм, то інвестиції виконують роль кровоносної системи, без якої організм не має можливостей до виживання та розвитку. Обсяги інвестицій, що надходять в економіку у значній мірі залежать від рівня її інвестиційного потенціалу, тобто здатності до формування інвестиційних ресурсів, їх ефективного використання та примноження. Саме тому дослідження процесів формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу національної економіки має важливе наукове та прикладне значення, особливо зважаючи на нестабільність, та значною мірою турбулентність макроекономічних, соціальних та геополітичних умов.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливостям дослідження управління інвестиційним потенціалом національної економіки та регіону, приділено значну увагу як вітчизняними, так зарубіжними вченими, а саме: Кобеля З.І., Кутаренко Н.Я., Рудько К.І., Бабчук А.М., Іртищева І.О., Стройко Т.В., Стегней М.І., Спасів Н.Я., Хопчан В.М., Ткаченко А.М., Пласіна Є.М. та ін. Але водночас значна кількість проблем формування інвестиційного потенціалу залишаються недостатньо розкритими на рівні складових управління. У наявних наукових публікаціях неповною мірою знайшли відображення сучасні погляди науковців щодо завдань управління інвестиційним потенціалом.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей розвитку інвестиційного потенціалу України та визначення пріоритетних завдань управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економіка регіонів України розвивається у важких та нестабільних економічних умовах, що поси-

люються впливом соціально-політичних суперечностей, значною залежністю від глобальних чинників та фінансово-кредитних структур, відсутністю чіткої й визначеної економічної та політичної стратегії довгострокового розвитку та зовнішньою агресією. Все це призвело до значного скорочення сукупного інвестиційного потенціалу, диспропорцій інвестиційного забезпечення розвитку окремих галузей і регіонів та закріплення тенденцій сировинно-орієнтованої моделі функціонування економіки. У цьому контексті слушною є думка колективу авторів під керівництвом Кобеля З.І., які доводять, що "для подолання фінансово-економічної кризи, що характерна для останнього десятиріччя розвитку вітчизняної економіки, в усіх її проявах, національне господарство, безперечно, потребує додаткової фінансової допомоги, тобто довгострокового вкладення коштів. Україна потенційно може бути однією з країн-лідерів із залученням іноземних інвестицій, однак така діяльність характеризується високим рівнем невизначеності та ризиків, що вимагає постійного дослідження інвестиційних процесів" [1].

Незначне поживлення інвестиційної діяльності у 2011—2012 роках пов'язано з поступовим виходом з економічної кризи та стабілізацією економічних процесів, проте повернутися до докризових показників 2008 року не вдалося у зв'язку з наростанням політичної нестабільності, пов'язаної з подіями 2013 року та поглиблення деструктивних економічних явищ у зв'язку з анексією територій та військовою агресією Російської Федерації на Сході України. Так, у 2014—2015 роках на тлі розгортання військової та економічної агресії, зниження світових цін на ключові експортні позиції та втрати значної частини зовнішнього ринку, стагнації підприємств реального сектора економіки, фінансово-банківської кризи обсяги капітальних інвестицій скоротилися у перерахунку на долари США скоротилися на 41% та 32% відповідно. У національній валюті, обсяги капітальних інвестицій у 2014 році скоротилися на 12%, проте у 2015 році вже зросли майже на 24%, що можна пояснити насамперед девальвацією національної валюти, а не реальним збільшенням обсягів інвестиційних вкладень. Регіональний розріз капітальних інвестицій наведено у таблиці 1.

За досліджуваний період 2010—2018 роки для більшості регіонів України характерним є послідовне

зростання величини капітальних інвестицій. Виключення становлять Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Чернівецька області, для яких спостерігався незначний спад величини капітальних інвестицій за 2010—2014 роки.

Позитивним є поступове нарощення інвестицій в економіку України починаючи з 2016 року, що відмічається як у національній валюті, так і в перерахунку на долари. США. Обсяги капітальних інвестицій у 2016 та 2017 роках зросли на 12,4 та 19,9% відповідно, що є позитивним сигналом щодо макроекономічної стабілізації та поступового виходу з кризи. Проте, на нашу думку, зважаючи на стан реального сектору економіки, наявних темпів недостатньо для досягнення цілей сталого розвитку України в умовах сучасних викликів. Крім того, попри приріст валових інвестицій, їх частка у структурі ВВП залишається критично низькою (15%), а структура є незадовільною для вирішення першочергових завдань з позиції забезпечення конкурентоспроможності та технологічного переозброєння реального сектору та забезпечення економічної й продовольчої безпеки.

Аналізуючи тенденції іноземного інвестування в Україну, привертає до себе увагу той факт, що протягом 2009—2013 років їх обсяги стабільно збільшувалися, попри стан економічної рецесії. У 2014 році під впливом загальних очікувань зарубіжних інвесторів щодо покращення інвестиційного та бізнес-клімату, подолання корупції та розширення міжнародної співпраці внаслідок підписання угоди про асоціацію України з ЄС, у розвиток національної економіки залучено найбільший за 10-тилітній період обсяг іноземних інвестицій на суму 53704 млн дол. США. Проте, починаючи з 2015 року, внаслідок підвищення інвестиційних ризиків у зв'язку з військовими діями, скороченням людського капіталу та деструктивних процесів у більшості галузей промисловості, обсяги іноземного інвестування скорочувалися.

Впродовж 2017 року у розвиток вітчизняної економіки надійшли іноземні інвестиції з 75 країн світу на загальну суму 37514 млн дол. США. Серед основних інвесторів Кіпр, Російська Федерація, Нідерланди, Велика Британія, Німеччина, Австрія, Франція, США та Віргінські острови. Слід зазначити, що згідно статистичних даних, обсяги зовнішніх інвестицій з України майже не залежали від впливу кризових явищ, тобто здійснювалися стабільно у межах 5671—6703 млн дол. США у рік.

у разі збереження вказаних тенденцій, країна стрімко перетворюється не слабко індустріалізовану, аграрну державу, що значно знижує її конкурентні можливості на міжнародному ринку та сприятиме подальшому поглибленню кризових явищ й зростанню залежності від зовнішніх кредитних коштів. Вирішення вказаних проблем потребує комплексного стратегічного підходу, що враховує наявні можливості розвитку власного інвестиційного потенціалу, що базується насамперед на ефективному формуванні й використанні людського капіталу, розвитку науки і технологій та їх впровадженню у всі сфери економічної діяльності.

На думку Спасіва Н.Я. та Хопчан В.М., "... подолання незворотних процесів щодо здійснення капітальних інвестицій лежить у площині зацікавленості держави в оновленні основного капіталу підприємницьких струк-

Таблиця 1. Динаміка капітальних інвестицій за регіонами України, млн грн

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	189061	219420	273116	359216	448462	578726
Автономна Республіка Крим	6927
області						
Вінницька	3545	5675	7373	8302	11744	17627
Волинська	1767	3390	6167	6384	7042	8687
Дніпропетровська	16017	20357	25920	33169	42908	60289
Донецька	14994	13155	8304	11902	17269	26979
Житомирська	2011	2905	4044	5573	7722	8742
Закарпатська	2205	2639	3778	4663	5624	7501
Запорізька	7964	7035	7794	11040	15880	15732
Івано-Франківська	4379	6837	9609	7948	9708	9394
Київська	11331	19653	24359	33411	34494	40713
Кіровоградська	2123	3122	4057	6355	7321	7181
Луганська	5646	5223	2060	4122	3330	3219
Львівська	8830	9555	13387	18605	24106	28996
Миколаївська	4422	3771	5990	9730	11178	10099
Одеська	9724	9361	9984	16729	22300	23788
Полтавська	6289	8828	8338	15265	15855	18637
Рівненська	1937	2805	4334	4324	6127	7228
Сумська	2188	2798	3663	5763	6947	7750
Тернопільська	2138	2590	3828	4888	7151	8375
Харківська	8063	8032	11247	16546	19362	23551
Херсонська	1891	2208	3107	4591	7362	8853
Хмельницька	2948	4078	6809	9123	10500	11275
Черкаська	2831	3262	4486	6499	8144	11110
Чернівецька	1715	1687	2789	2669	2992	3721
Чернігівська	1891	2621	3550	5319	7351	8971
міста						
Київ	53726	67833	88139	106296	136045	200308
Севастополь	1559

Джерело: Державна служба статистики України [3].

тур через призму податкового стимулювання їх розвитку, формування позитивного інвестиційного клімату в Україні, побудови іміджу країни з прозорими умовами ведення бізнесу для нерезидентів, а також ліквідація тотальних корупційних схем при здійсненні фінансування капітальних вкладень. Проте створення умов з боку держави потребує зацікавленості суб'єктів господарювання у модернізації виробничих процесів, використанні інноваційних технологій та реновації основного капіталу як беззаперечної умови прибуткової діяльності" [5].

Пріоритетна роль у формуванні інвестиційної стратегії та забезпеченні умов для її реалізації належить державі. Як стверджують Ткаченко А.М. та Плаксіна Є.М., "... на сьогодні держава фактично втратила важелі управління та регулювання інвестицій у виробничу сферу, а для соціальної сфери їх просто немає. Тому поточні та довготривалі інтереси економічних реформ потребують зваженої й обґрунтованої інвестиційної політики як у державній, так і в приватній господарських системах. За допомогою інвестицій необхідно стимулювати великі державні підприємства, інвестиційний потік як один з елементів сприяння виходу з кризи має стимулювати особливо середнє та мале підприємництво, здатне конкурувати з іноземним капіталом. Для цього необхідне формування системи державного регулювання й управління інвестиціями, законодавчо закріпленої економічними методами та регуляторами" [6].

Не викликає сумнівів той факт, що в умовах дестабілізації, формування та ефективного використання інвес-

тиційного потенціалу економіки вимагає комплексного, системного та збалансованого на всіх рівнях стратегічного підходу, що враховує національні особливості та стан господарства, визначення вектору інвестиційного розвитку спрямованого на формування сталої моделі інноваційного зростання та проведення відповідних структурних реформ. Важливою умовою формування й розвитку інвестиційного потенціалу є також забезпечення економічної, геополітичної та правової стабільності, що мають визначальне значення для інвестиційного клімату.

Підвищення ефективності процесів управління інвестиційним потенціалом та його перетворення на дієвий інвестиційний ресурс розвитку економіки потребує:

- розроблення комплексної інвестиційної стратегії та ефективних організаційно-економічних механізмів їх реалізації, забезпечених відповідними нормативно-правовими актами;

- реалізації ряду реформ, спрямованих на покращення інвестиційного клімату та зниження інвестиційних ризиків;

- активізації та раціоналізації державної інвестиційної діяльності у пріоритетних сферах національного розвитку;

- удосконалення механізмів функціонування фінансового ринку та фондової біржі;

- формування механізмів активного залучення банківського сектору та небанківських фінансово-кредитних установ у реальні інвестиційні проекти.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Досліджено, що галузева структура інвестиційних вкладень у розвиток економіки підтверджує орієнтацію інвесторів на короткострокову перспективу та ілюструє негативні тенденції стосовно розвитку виробничого потенціалу суб'єктів господарювання, особливо у реальному секторі економіки. Зокрема за період 2010—2018 років найбільший приріст інвестицій (майже у 5 разів) характерний для галузі сільського, лісового та рибного господарства, державного управління і оборони (322%) та у галузі охорони здоров'я й надання соціальної допомоги (249%). Інвестиції у розвиток промисловості зросли за цей період на 158%, що вище середнього зростання валових капіталовкладень за аналізований період на 10%, проте не достатньо для відбудови та модернізації виробничого потенціалу, особливо зважаючи на потребу поступового переходу на Європейські стандарти якості.

Встановлено, що не зважаючи на поступове скорочення обсягів іноземних інвестицій, їх роль як джерела формування інвестиційного потенціалу України зростає. Внаслідок значної девальвації національної валюти частка іноземних інвестицій у ВВП України у 2017 році сягнула 40,1% на противагу 26% у 2010 році.

Визначено, що до основних причин недостатньої ефективності управління капітальним інвестуванням в економіку є слабка орієнтація інвестиційних вкладень на стратегічний розвиток підприємств та держави загалом. Попри кризові явища, інвестиції повинні мати насамперед стратегічне спрямування та вкладатися в проекти, сфери і види діяльності, що фундаментально сприяють

їх мультиплікативному ефекту, і за рахунок дифузії потенційно охоплюють всі сфери господарства країни. На макrorівні такими пріоритетами повинні стати: людський капітал, наукові дослідження та розбудова інфраструктури. Це сфери, що якісно впливають на розвиток продуктивних сил та є провідними чинниками забезпечення інвестиційної привабливості країни, і згідно з проведеним дослідженням, залишаються недофінансованими.

Література:

1. Кобеля З.І., Кутаренко. Н.Я., Рудько К.І., Бабчук А.М. Інвестиційний потенціал України в умовах економічної кризи. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 22. С. 32—37.
2. Офіційний середньорічний курс гривні щодо іноземних валют. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення 15.09.2020).
3. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2020).
4. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (дата звернення 15.09.2020).
5. Спасів Н.Я., Хопчан В.М. Фінансова криза та капітальні інвестиції: латентний вплив і загрози для національної економіки. Ефективна економіка. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5896> (дата звернення 15.19.2020).
6. Ткаченко А.М., Плаксина Є.М. Державне регулювання інвестиційної діяльності в Україні. Економіка і регіон. 2014. № 2. С. 7—12.
7. Крамаренко І.С., Войт Д.С., Прокопенко Н.О., Клецов Є.С., Кльоц Ю.Ю. Ретроспективний аналіз формування та розвитку інвестиційного потенціалу в умовах нестабільності. Агросвіт. 2020. № 7. С. 102—110.

References:

1. Male, Z.I. Kutarenko, N.Ya. Rudko, K.I. and Babchuk, A.M. (2017), "Investment potential of Ukraine in the economic crisis", Investments: practice and experience, vol. 22, pp. 32—37.
 2. National Bank of Ukraine (2020), "Official average annual hryvnia exchange rate against foreign currencies", available at: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (Accessed 15 September 2020).
 3. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 September 2020).
 4. Ministry of Finance of Ukraine (2020), available at: <https://mof.gov.ua/uk>; (Accessed 15 September 2020).
 5. Spasov, N.Ya. and Hopchan, V.M. (2017), "Financial crisis and capital investment: latent impact and threats to the national economy", Efficient economy, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5896> (Accessed 15 September 2020).
 6. Tkachenko, A.M. and Plaksina, E.M. (2014), "State regulation of investment activity in Ukraine", Economy and region, vol. 2, pp. 7—12.
 7. Kramarenko, I. Voit, D. Prokopenko, N. Kletsov, Y. and Kloyts, U. (2020), "Retrospective analysis of formation and development of investment potential in the conditions of instability", Agrosvit, vol. 7, pp. 102—110. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.102
- Стаття надійшла до редакції 09.10.2020 р.*

О. Ю. Ємельянов,
д. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-1743-1646

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.11

ВПЛИВ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ З ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ НА ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВ

O. Yemelyanov,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

THE IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF INVESTMENT ENERGY-SAVING PROJECTS ON THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES

Мета цього дослідження полягала в оцінюванні впливу реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан українських підприємств. Розглянуто механізми впливу, який справляють інвестиції у підвищення енергоефективності на ділову активність, прибутковість та фінансову стійкість підприємств. Виокремлено ті характеристики інвестиційних проєктів з енергозбереження, які найбільшою мірою обумовлюють зміну фінансового стану підприємств. Показано, що серед цих характеристик проєктів важливу роль відіграє відносний рівень інвестицій у них, який оцінюється співвідношенням між обсягами інвестицій у проєкти з енергозбереження та величиною сукупних активів тих підприємств, які ці проєкти реалізують. Проаналізовано економічні наслідки від реалізації проєктів з енергозбереження для вибірки українських підприємств, які належать до трьох видів економічної діяльності. Водночас ці підприємства було поділено на групи за показником відносного рівня інвестицій. Результати виконаного аналізу показали неоднозначний характер впливу реалізації проєктів з енергозбереження на фінансовий стан досліджуваних підприємств. Зокрема здійснення цих проєктів позитивно впливало на фінансову стійкість підприємств із середнім відносним рівнем інвестицій та негативно, якщо у підприємств цей рівень був високим.

Nowadays, many Ukrainian enterprises face an urgent need to improve their financial condition, in particular, to increase the level of profitability, business activity, and financial stability of economic entities. The complexity of solving this problem is largely due to numerous factors that affect the financial condition of enterprises. Among these factors, the efficiency of the use of various types of energy resources by economic entities is important. Reducing the specific cost of energy resources can be a powerful means of increasing the competitiveness of enterprises, which can have a positive impact on their financial condition. At the same time, the implementation of energy-saving measures at enterprises often requires essential investment costs, which can lead to significant changes in the volume and structure of sources of financing the property of enterprises. As a result, their financial condition, in particular the level of financial stability, can either improve or deteriorate. The purpose of this study was to assess the impact of investment energy-saving projects on the financial condition of Ukrainian enterprises. The mechanisms of influence of investments in improving energy efficiency on business activity, profitability, and financial stability of enterprises are considered. The characteristics of investment energy-saving projects, which cause changes in the financial condition of enterprises most of all, are identified. It is shown that among these characteristics of projects an important role is played by the relative level of investment, which is estimated by the ratio between

the investments in energy-saving projects and the value of total assets of enterprises implementing these projects. The economic consequences of the implementation of energy-saving projects for the sample of Ukrainian enterprises belonging to three types of economic activity are analyzed. These enterprises were divided into groups according to the relative level of investment. The results of the analysis showed the ambiguous nature of the impact of energy-saving projects on the financial condition of the studied enterprises. In particular, the implementation of these projects had a positive impact on the financial stability of enterprises with an average relative level of investment and this impact was negative if the level of investment of enterprises was high.

Ключові слова: інвестиційний проєкт, енергозбереження, підприємство, ділова активність, прибутковість, фінансова стійкість.

Key words: investment project, energy saving, enterprise, business activity, profitability, financial stability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Натепер перед багатьма підприємствами України постає нагальна потреба у покращенні їх фінансового стану, зокрема, у підвищенні рівня прибутковості, ділової активності та фінансової стійкості суб'єктів господарювання. Складність вирішення цього завдання значною мірою обумовлена наявністю великої кількості чинників, які справляють вплив на фінансовий стан підприємств. Серед цих чинників вагоме місце посідає ефективність використання суб'єктами господарювання різних видів енергетичних ресурсів. Зниження питомих витрат енергоресурсів може виступати потужним засобом підвищення конкурентоспроможності підприємств, що своєю чергою, може позитивно вплинути на їх фінансовий стан. Водночас реалізація заходів з енергозбереження на підприємствах часто потребує від них понесення суттєвих інвестиційних витрат, що може обумовити значні зміни в обсягах та структурі джерел фінансування майна підприємств. Внаслідок цього їх фінансовий стан, зокрема рівень фінансової стійкості, може як покращитися, так і погіршитися. Отже, виникає потреба у розробленні методологічних засад оцінювання впливу, який справляє реалізація інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємств, та у проведенні емпіричного аналізу цього впливу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування теоретико-методологічних засад та розроблення практичних рекомендацій з удосконалення політики енергозбереження як на загальнодержавному рівні, так і на рівні підприємств розглядалися багатьма науковцями, зокрема, такими вченими: У. Андрусів [1], Н. Бойчук [2], В. Бурда [3], В. Джеджула [4], О. Іваненко [5], С. Концеба [6], С. Майстро [7], Н. Матвійчук [8], Н. Михаліцька [9], І. Петренко [10] та ін. Серед іншого, вченими було встановлено закономірності формування потенціалу енергозбереження у виробничо-господарських структурах, визначено види соціально-економічних результатів реалізації заходів зі зниження споживання енергетичних ресурсів, обґрунтовано пріоритетні напрями підвищення енергоефективності виробничих процесів, запропоновано методологічні засади оцінювання економічної ефективності енергозберігаючих інвестиційних проєктів тощо. Окре-

му увагу дослідниками приділено питанню прогнозування економічних наслідків провадження проєктів з енергозбереження на підприємствах. Однак вплив реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємств досліджено натепер недостатньо повно, що обумовлює потребу у подальшому вивченні цього питання.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінювання впливу реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан українських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Впровадження на підприємствах енергозберігаючих інвестиційних проєктів може справити вплив на низку характеристик цих підприємств, зокрема, на величину їх виробничо-збутового потенціалу [11] та на ступінь адаптації цих суб'єктів господарювання до змін у їх зовнішньому середовищі [12].

Розглядаючи закономірності впливу реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємств, слід виділити три часткові механізми такого впливу, а саме:

1. Механізм впливу, обумовленого зниженням собівартості одиниці продукції підприємства внаслідок реалізації ним інвестиційних проєктів з енергозбереження. Величина цього зниження обумовлена такими головними чинниками: нормами витрат певних видів енергоресурсів на виготовлення продукції відповідно до та після впровадження інвестиційних заходів з енергозбереження на підприємстві; цінами на енергоресурси, скорочення питомого споживання яких передбачається досягти за інвестиційними проєктами; величиною додаткових витрат, пов'язаних із впровадженням на підприємстві інвестиційних заходів, спрямованих на енергозбереження (до таких витрат можуть належати, зокрема, додаткові видатки на амортизацію придбаного енергоефективного устаткування, витрати на купівлю інших видів енергетичних ресурсів, якщо передбачається заміна одного їх виду іншим тощо). Механізм такого впливу полягає у тому, що зменшення питомої собівартості продукції за незмінних цін та натуральних обсягів її виготовлення призводить до збільшення обсягу прибутку. Це своєю чергою викликає підвищення прибутковості продукції. Також зменшення собівартості оди-

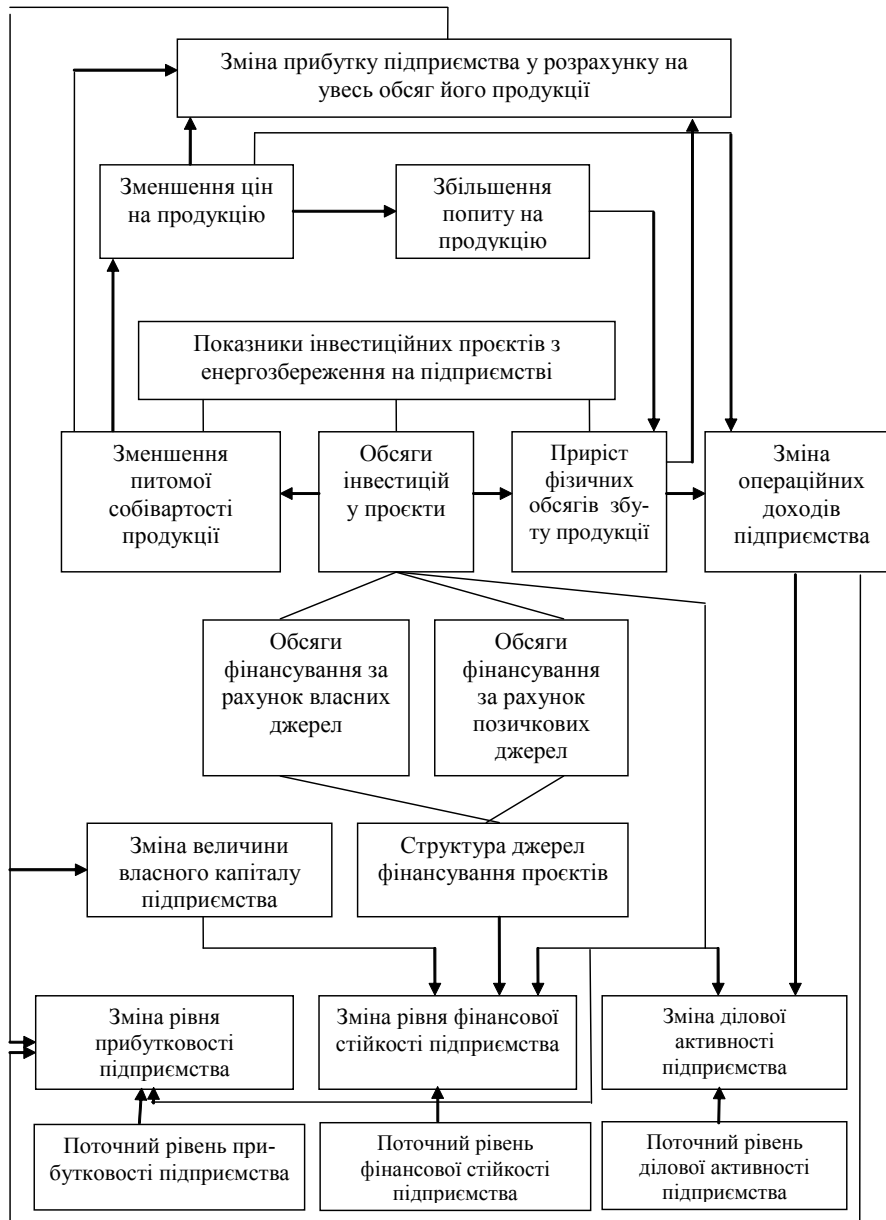

Рис. 1. Загальний механізм впливу реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємства

Джерело: розроблено автором.

ниці продукції, яку виробляє суб'єкт господарювання, може надати йому змогу дещо скоротити рівень цін на цю продукцію та за рахунок цінової конкуренції збільшити обсяги збуту своєї продукції. За таких умов зросте прибуток підприємства у розрахунку на увесь обсяг продукції та, як наслідок, підвищиться рівень її прибутковості. Стосовно прибутковості активів (капіталу) підприємства, то напрям зміни її рівня внаслідок реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження може бути різним. Інакше кажучи, цей рівень може як зрости, так і зменшитися залежно від значення показника прибутковості активів підприємства до реалізації проєктів та від рівня прибутковості інвестицій за цими проєктами.

2. Механізм впливу, обумовленого зростанням фізичних обсягів виробництва та збуту продукції підприємства внаслідок реалізації ним проєктів з енергозбереження. Своєю чергою таке зростання може бути викли-

кано двома головними причинами. По-перше, реалізація енергозберігаючих проєктів може передбачати одночасне нарощування величини виробничої потужності підприємства з виготовлення ним тих чи інших видів продукції. По-друге, зростання фізичних обсягів реалізації продукції підприємства завдяки впровадженню на ньому проєктів з енергозбереження може обумовити описаний вище ефект, пов'язаний із можливістю зростання попиту на продукцію цього підприємства внаслідок скорочення рівня цін на неї. Якщо у підприємства до моменту зростання попиту на його продукцію був у наявності певний резерв виробничої потужності, то після такого зростання цей резерв може бути повністю або частково використано. Водночас збільшення фізичних обсягів виробництва та збуту продукції підприємства внаслідок реалізації ним проєктів з енергозбереження може за певних умов викликати як зростання, так і зниження рівня ділової активності та прибутковості активів

суб'єкта господарювання. Це залежить від початково-го рівня капіталомісткості продукції підприємства (тобто від цього рівня до реалізації енергозберігаючих проєктів), величини зростання операційних доходів підприємства внаслідок реалізації заходів з енергозбереження та від обсягів потрібних інвестицій у їх провадження;

3. Механізм впливу, обумовленого збільшенням величини капіталу підприємства внаслідок реалізації ним інвестиційних проєктів з енергозбереження. Таке збільшення зумовлюється понесеними підприємством інвестиційними витратами на здійснення ним відповідних заходів, спрямованих на зростання енергоефективності виробничого процесу. Водночас вкладення інвестицій слід розглядати як базовий чинник зміни фінансового стану підприємства, оскільки таке вкладення у кінцевому рахунку обумовлює як зниження собівартості продукції внаслідок скорочення питомих витрат енергоресурсів, так і зростання фізичних обсягів її виготовлення та збуту. Однак слід враховувати і структуру джерел фінансування інвестицій у реалізацію проєктів з енергозбереження. Ця структура характеризується співвідношенням власних та позичкових джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності підприємства. До власних джерел слід віднести як внутрішні джерела інвестицій (зокрема, прибуток підприємства, амортизаційні відрахування на реновацію його необоротних активів тощо), так і залучені кошти (зокрема, внески сторонніх осіб у пайовий капітал підприємства). Тоді структура джерел фінансування проєктів з енергозбереження може виступати чинником, який обумовлює подальшу зміну структури джерел фінансування за усією сукупністю тих активів, якими буде володіти підприємство після реалізації заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності виробництва. Вплив цього чинника буде тим більшим, чим більш сильно відрізняються початкова структура джерел фінансування майна підприємства та структура джерел фінансування проєктів з енергозбереження, які реалізуються, а також чим більшими будуть загальні обсяги інвестицій у ці проєкти. Отже, обсяги та структура джерел фінансування проєктів з енергозбереження, які реалізуються на підприємстві, можуть справляти суттєвий вплив на рівень його фінансової стійкості.

Необхідно також відзначити, що на рівень фінансової стійкості підприємства може впливати і зростання величини його прибутку, що відбулося внаслідок реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження. Цей вплив обумовлений тим, що зростання прибутку підприємств за незмінної величини ставки його капіталізації зумовлює збільшення ринкової величини власного капіталу суб'єктів господарювання, що своєю чергою, має позитивний вплив на їх фінансову стійкість.

Таким чином, описані вище часткові механізми, які обумовлюють вплив інвестицій у підвищення енергоефективності на ділову активність, прибутковість та фінансову стійкість підприємств, є взаємопов'язаними. Тому їх можливо об'єднати в один загальний механізм впливу реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємства, як це наведено на рисунку 1.

Також необхідно відмітити, що ділова активність, прибутковість та фінансова стійкість підприємства оці-

Таблиця 1. Розподіл досліджуваних підприємств за відносним рівнем інвестицій у енергозберігаючі проєкти

Відносний рівень інвестицій, частки одиниці	Кількість підприємств за видами економічної діяльності, одиниць		
	Виробництво харчових продуктів	Оброблення деревини та виготовлення виробів з неї	Виробництво машин та устаткування
Високий	5	4	3
Середній	11	4	7
Низький	6	8	5
Нульовий	15	6	11

Джерело: складено автором.

нюються переважно за допомогою відносних показників. Відповідно, окрім абсолютних параметрів інвестиційних проєктів з енергозбереження (обсягів інвестицій, норм витрат енергоносіїв та фізичних обсягів продукції), доцільно виділити і відносні параметри. Водночас ці характеристики проєктів слід прив'язати до початкових (тобто до моменту реалізації енергозберігаючих проєктів) значень аналогічних характеристик підприємства. Тоді можливо виокремити такі параметри інвестиційних проєктів з енергозбереження на підприємстві, які безпосередньо впливають на показники його фінансового стану:

— відносний рівень норм витрат певних видів енергоресурсів за проєктами, який обчислюється шляхом зіставлення величини цих норм після реалізації на підприємстві інвестиційних заходів з енергозбереження та базових (до реалізації заходів) значень відповідних норм;

— відносний рівень фізичних обсягів збуту продукції за проєктами, який обчислюється шляхом зіставлення величини цих обсягів після реалізації на підприємстві інвестиційних заходів з енергозбереження та базових (до реалізації заходів) обсягів відповідних видів продукції підприємства;

— відносний рівень інвестицій в енергозберігаючі проєкти, який оцінюється співвідношенням між обсягами інвестицій у проєкти з енергозбереження та величиною початкових (до реалізації проєктів) сукупних активів підприємства, який ці проєкти реалізують.

Оцінювання впливу реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємств потребує проведення відповідного емпіричного аналізу. З метою виконання такого аналізу було відібрано 85 підприємств західного регіону України, які належать до трьох видів економічної діяльності (виробництво харчових продуктів, оброблення деревини та виготовлення виробів з неї, а також виробництво машин та устаткування). У межах кожного з видів економічної діяльності досліджувані підприємства було розподілено за відносним рівнем інвестицій у енергозберігаючі проєкти, як це показано у таблиці 1. Градація цього рівня є такою: високий відносний рівень інвестицій (перевищує 0,15); середній відносний рівень інвестицій (від 0,05 до 0,15); низький відносний рівень інвестицій (більший нуля, але менший від 0,05); нульовий відносний рівень інвестицій (інвестиції в енергозбереження у звітному періоді не вкладалися). При цьому усі підприємства пер-

ших трьох груп здійснювали енергозберігаючі проекти протягом 2018 року.

На підставі даних статистичного та бухгалтерського обліку досліджуваних підприємств було обчислено значення таких показників їх фінансового стану: капіталомісткості продукції (визначалась як відношення операційного доходу підприємств до їх сукупних активів), прибутковості продукції, прибутковості сукупного капіталу підприємств за їх чистим прибутком та середньорічного коефіцієнта автономії. Водночас розрахунки цих індикаторів здійснювалися за сукупними даними усіх підприємств з кожної їх групи. Порівнявши значення відповідних показників за 2019 рік із їх величиною за попередній рік, було обчислено індекси змін розглянутих показників фінансового стану досліджуваних підприємств. Інформація про ці індекси наведено у таблиці 2.

Як впливає з даних, представлених у таблиці 2, за усіма видами економічної діяльності реалізація досліджуваними підприємствами інвестиційних енергозберігаючих проектів не справила суттєвого впливу на капіталомісткість та прибутковість продукції цих підприємств. Це випливає з того факту, що середні індекси змін відповідних показників практично не відрізняються за групами підприємств залежно від відносного рівня інвестицій. Водночас індекс зміни прибутковості продукції досліджуваних підприємств мав тенденцію до зростання із збільшенням відносного рівня інвестицій в енергозберігаючі проекти. Отже, реалізація цих проектів мала позитивний вплив на прибутковість продукції досліджуваних підприємств. Стосовно впливу такої реалізації на значення коефіцієнта автономії підприємств, то для груп підприємств з низьким та середнім відносними рівнями інвестицій відбулося зростання середнього значення цього коефіцієнта (індекси його зміни перевищували одиницю). Водночас для підприємств з високим відносним рівнем інвестицій у заходи з енергозбереження значення індексів зміни коефіцієнта автономії були меншими одиниці за усіма трьома видами економічної діяльності. Отже, здійснення енергозберігаючих інвестиційних проектів позитивно вплинуло на фінансову стійкість підприємств із середнім відносним рівнем інвестицій та негативно, якщо у підприємств цей рівень був високим.

Таким чином, результати виконаного аналізу показали неоднозначний характер впливу реалізації проектів з енергозбереження на фінансовий стан досліджуваних підприємств.

ВИСНОВКИ

1. Доцільно виділити три часткові механізми впливу, який справляють інвестиції у підвищення енергоефективності на ділову активність, прибутковість та фінансову стійкість підприємств. До цих механізмів належать: механізм впливу, обумовленого зниженням собівартості одиниці продукції підприємства внаслідок реалізації ним інвестиційних проектів з енергозбереження; механізм впливу, обумовленого зростанням фізичних обсягів виробництва та збуту продукції підприємства внаслідок реалізації ним проектів з енергозбере-

Таблиця 2. Середні за групами досліджуваних підприємств індекси змін протягом 2018–2019 рр. окремих показників їх фінансового стану за видами економічної діяльності, разів

Назви показників фінансового стану підприємств	Відносний рівень інвестицій, частки одиниці	Виробництво харчових продуктів	Оброблення деревини та виготовлення виробів з неї	Виробництво машин та устаткування
Капіталомісткість продукції	Високий	0,94	0,88	0,96
	Середній	0,95	0,91	0,98
	Низький	0,93	0,87	0,97
	Нульовий	0,94	0,90	0,97
Прибутковість продукції	Високий	1,15	1,09	1,06
	Середній	1,12	1,10	1,04
	Низький	1,08	1,07	1,04
	Нульовий	1,05	1,04	1,02
Прибутковість сукупного капіталу	Високий	1,19	1,21	1,06
	Середній	1,16	1,19	1,05
	Низький	1,20	1,21	1,06
	Нульовий	1,17	1,20	1,07
Коефіцієнт автономії	Високий	0,93	0,91	0,87
	Середній	1,06	1,04	1,05
	Низький	1,07	1,03	1,06
	Нульовий	1,03	1,01	1,03

Джерело: розраховано автором на основі даних про діяльність досліджуваних підприємств за період 2018–2019 рр.

ження; механізм впливу, обумовленого збільшенням величини капіталу підприємства внаслідок реалізації ним інвестиційних проектів з енергозбереження. Перелічені часткові механізми, які зумовлюють вплив інвестицій у підвищення енергоефективності на ділову активність, прибутковість та фінансову стійкість підприємств, є взаємопов'язаними. Тому їх можливо об'єднати в один загальний механізм впливу реалізації інвестиційних проектів з енергозбереження на фінансовий стан підприємства.

2. Серед інших чинників, на рівень фінансової стійкості підприємства може впливати і зростання величини його прибутку, яке відбулося внаслідок реалізації інвестиційних проектів з енергозбереження. Цей вплив обумовлений тим, що зростання прибутку підприємств за незмінної величини ставки його капіталізації зумовлює збільшення ринкової величини власного капіталу суб'єктів господарювання, що своєю чергою, має позитивний вплив на їх фінансову стійкість.

3. Окрім абсолютних параметрів інвестиційних проектів з енергозбереження (обсягів інвестицій, норм витрат енергоносіїв та фізичних обсягів продукції), доцільно виділити також і відносні параметри. Водночас ці характеристики проектів слід прив'язати до початкових (тобто до моменту реалізації енергозберігаючих проектів) значень аналогічних характеристик підприємства. Зокрема таким параметром є відносний рівень інвестицій в енергозберігаючі проекти, який оцінюється співвідношенням між обсягами інвестицій у проекти з енергозбереження та величиною початкових (до реалізації проектів) сукупних активів підприємства, який ці проекти реалізує.

4. У статті проаналізовано економічні наслідки від реалізації проектів з енергозбереження для вибірки українських підприємств, які належать до трьох видів економічної діяльності. Водночас ці підприємства було поділено на групи за показником відносного рівня інвес-

тичій. Результати виконаного аналізу показали неоднозначний характер впливу реалізації проєктів з енергозбереження на фінансовий стан досліджуваних підприємств. Зокрема здійснення цих проєктів позитивно впливало на фінансову стійкість підприємств із середнім відносним рівнем інвестицій та негативно, якщо у підприємств цей рівень був високим. Також реалізація цих проєктів мала позитивний вплив на прибутковість продукції досліджуваних підприємств. Водночас за усіма розглянутими видами економічної діяльності реалізація досліджуваними підприємствами інвестиційних енергозберігаючих проєктів не справила суттєвого впливу на капіталомісткість та прибутковість продукції цих підприємств. Це випливає з того факту, що середні індекси змін відповідних показників практично не відрізняються за групами підприємств залежно від відносного рівня інвестицій.

5. Подальші дослідження потребують врахування фактора коливань цін на енергетичні ресурси у процесі оцінювання впливу реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємств.

Література:

1. Андрусів У.Я., Мазур І.М. Комплексний підхід до забезпечення раціонального використання енергетичних ресурсів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 44—49.
2. Бойчук Н.Я., Острианко М.М. Проблеми енергозбереження та підвищення енергоефективності економіки України. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2017. № 19. С. 25—34.
3. Бурда В.Є. Потенціал енергозбереження та напрямки використання альтернативних джерел енергії у промисловості. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 1—2. С. 45—48.
4. Дзеджула В.В. Оцінка економічної ефективності інвестицій в енергозберігаючі проєкти. *Економічний простір*. 2011. № 54. С. 124—130.
5. Іваненко О.В. Формування потенціалу ресурсозбереження соціально-економічних систем. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. № 8. С. 7—10.
6. Концеба С.М., Непочатенко О.О. Енергозберігаючі технології в Україні: економічний ефект та перспективи впровадження. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2007. № 63. С. 1—5.
7. Майстро С., Більовський М. Державна політика енергоефективності та енергозбереження як необхідна умова забезпечення енергетичної безпеки України. *Ефективність державного управління*. 2018. № 1 (54). С. 80—87.
8. Матвійчук Н.М. Пріоритети реалізації політики енергозбереження в Україні. *Economics and management. Juvenis scientia*. 2016. № 1. С. 97—100.
9. Михаліцька Н.Я. Реалізація політики енерго- та ресурсозбереження в контексті зміцнення національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2013. № 2. С. 108—117.
10. Петренко І.П., Козловська О.Ю. Фінансова підтримка проєктів у сфері енергозбереження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 14 (2). С. 65—68.

11. Emelyanov A., Kurylo O., Vysotskij A. Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential. *Ekontechmod. An international quarterly journal*. 2013. № 4. P. 11—17.

12. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Lesyk R., Lesyk L. Evaluation of adaptability of Ukrainian economy to changes in prices for energy carriers and to energy market risks [Online]. *Energies*. 2018. Vol. 11 (12). Available at: <https://doi.org/10.3390/en11123529> (Accessed 29 Sept 2020).

References:

1. Andrusiv, U. Ya. and Mazur, I. M. (2017), "An integrated approach to ensuring the rational use of energy resources", *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 44—49.
2. Bojchuk, N. Ya. and Ostrianko, M. M. (2017), "Problems of energy saving and energy efficiency of Ukraine's economy", *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo*, vol. 19, pp. 25—34.
3. Burda, V. Ye. (2013), "Energy saving potential and directions of using alternative energy sources in industry", *Economic Annals-XXI*, vol. 1—2, pp. 45—48
4. Dzhedzhula, V. V. (2011), "Estimation of economic efficiency of investments in energy saving projects", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 54, pp. 124—130.
5. Ivanenko, O. V. (2013), "Formation of resource saving potential of socio-economic systems", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, vol. 8, pp. 7—10.
6. Kontseba, S. M. and Nepochatenko, O. O. (2007), "Energy saving technologies in Ukraine: economic effect and prospects of implementation", *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva*, vol. 63, pp. 1—5.
7. Majstro, S. and Bil'ovs'kyj, M. (2018), "Energy saving technologies in Ukraine: economic effect and prospects of implementation", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1 (54), pp. 80—87.
8. Matvijchuk, N. M. (2016), "Priorities for the implementation of energy saving policy in Ukraine", *Economics and management. Juvenis scientia*, vol. 1, pp. 97—100.
9. Mykhalits'ka, N. Ya. (2013), "Implementation of energy and resource conservation policy in the context of strengthening national security", *Naukovyj visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya ekonomichna*, vol. 2, pp. 108—117.
10. Petrenko, I. P. and Kozlovs'ka, O. Yu. (2017), "Financial support for energy saving projects in Ukraine", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 14 (2), pp. 65—68.
11. Emelyanov, A. Kurylo, O. and Vysotskij, A. (2013), "Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential", *Ekontechmod, An international quarterly journal*, vol. 4, pp. 11—17.
12. Yemelyanov, O. Symak, A. Petrushka, T. Lesyk, R. and Lesyk, L. (2018), "Evaluation of adaptability of Ukrainian economy to changes in prices for energy carriers and to energy market risks", [Online], *Energies*, vol. 11 (12), available at: <https://doi.org/10.3390/en11123529> (Accessed 29 Sept 2020).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

К. О. Бояринова,
д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-5879-2213

К. А. Каніфольська,
магістрант, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-4665-8644

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.17

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ

К. Boiarynova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv
K. Kanifolska,
Master student, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGICAL SUPPORT PROJECTS OF COMPANIES WITH FOREIGN INVESTMENTS

Метою статті є розгляд та визначення особливостей, підходів та процедур реалізації інвестиційних проєктів технологічного забезпечення підприємствами з іноземними інвестиціями на ринку вітчизняних суб'єктів-споживачів. Виявлено, що вітчизняні промислові підприємства вагому частку витрат на інновації покривають за власний рахунок, а придбання машин та обладнання має найвищу частку у витратах на інновації, що створює відповідний ринок суб'єктів споживачів досліджуваних підприємств. Розкрито етапи проєктування відповідно до рекомендацій UNIDO з їх адаптацією до реалізації інвестиційного проєкту технологічного забезпечення на підприємстві з іноземними інвестиціями. Виокремлено ряд особливостей: включення до опису ідеї проєкту опису безпосереднього технологічного процесу, оцінка використання технології в проєктних умовах; необхідність проведення оцінки ринку збуту підприємства клієнта, розвитку його галузі, оцінка ризиків майбутньої співпраці; потреба в застосуванні аналізу чутливості проєкту та сценарного його планування. Обґрунтовано підхід до побудови бізнес-концепції проєкту, що включає мету (безперебійне забезпечення існуючого клієнта завдяки встановленню обладнання), очікувані вигоди від проєкту, осіб, які будуть у ньому задіяні (директор, керівник проєкту, логіст, працівники монтажу та сервісу, відповідальна особа з боку клієнта, проєктант, відповідальна особа з боку виробника обладнання), обмеження проєкту (терміни реалізації відповідні робочому графіку підприємства-клієнта), допущення та ризики.

The purpose of the article is to consider and determine the features, approaches and procedures for the implementation of investment projects of technological support by company with foreign investment in the market of domestic consumers. Substantiated, that in the case of companies with

foreign investment activities related to the sale and implementation of various technologies in customer's companies, technological solutions become key tools to increase their profitability and form the investment basis of their activities.

Appointed, that domestic industrial companies cover a significant share of innovation costs at their own expense, and the purchase of machinery and equipment has the highest share in innovation costs, which creates a corresponding market of consumers of the studied companies. Recommendations are given to companies that are investors on substantiation of decisions on financing of projects of technical and technological modernization on the basis of technology of investment designing.

The stages of design in accordance with the recommendations of UNIDO with their adaptation to the implementation of the investment project of technological support at the enterprise with foreign investment are revealed. A number of features are singled out: inclusion in the description of the project idea of a description of the direct technological process, assessment of the use of technology in the design conditions; the need for the enterprise with foreign investment, implementing the project, to assess the market of the client's enterprise, the development of its industry, risk assessment of future cooperation; the need to apply the sensitivity analysis of the project and its scenario planning.

The approach to building its business concept is substantiated, which will include the goal (uninterrupted provision of the existing client by installing equipment), expected benefits from the project (minimization of the risk of non-performance of the contract with the client, additional income), persons who will be involved. project manager, logistician, installation and service staff, responsible person on behalf of the client, designer, responsible person on behalf of the equipment manufacturer), project restrictions (implementation deadlines according to the working schedule of the client company), assumptions and risks.

Ключові слова: інвестиційне проектування, інвестиційний проєкт, оцінка ефективності, аналіз проєкту, проєктне рішення, підприємства з іноземними інвестиціями.

Key words: investment project, investment project, assessment of efficiency, analysis of the project, design solution, company with foreign investment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підвищення технологічної конкурентоспроможності підприємств перебуває у залежності з їх активністю щодо реалізації проєктів технологічного забезпечення. Важливості це питання набуває для підприємств з іноземними інвестиціями, які діють в умовах олігополії. За таких умов вони мають однотипну продукцію та реалізують майже однакові продукти проте різної технологічної складності. У разі провадження підприємства з іноземними інвестиціями діяльності, пов'язаної з продажем та впровадженням різних технологій на підприємствах-клієнтах, технологічні рішення набувають ознак ключових інструментів забезпечення підвищення їх прибутковості. Саме тому вони мають спрямовувати діяльність на реалізацію проєктів технологічного забезпечення, які б дали змогу не тільки додаткового збуту продукції, але й отримати певні переваги у боротьбі за клієнта.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Реалізація проєктів технологічного забезпечення, процеси їх інвестування перебувають у площині дослід-

жень науковців та практиків. Низка авторів вважають, що розробка інвестиційного проєкту є основою передінвестиційної стадії циклу реального інвестування. Так наприклад, В.А. Зімін під інвестиційним проєктом розуміє план вкладення інвестицій, обґрунтування їх доцільності, обсягу, термінів, який передбачає отримання закінченого об'єкта інвестиційної діяльності [1]. Водночас, за трактуванням М.Я. Букиря, інвестиційний проєкт є сукупністю економічних відносин господарюючих суб'єктів з приводу реалізації комплексного плану капітальних вкладень, спрямованого на створення нового або вдосконалення діючого виробництва з метою отримання економічної вигоди [2]. К.В. Ізмайлова, О.В. Ізмайлова приділяють увагу оцінюванню реальних інвестиційних проєктів за економічними та фінансовими критеріями, на основі системи, що спрямована на підвищення ефективності проєктів на стадії техніко-економічного обґрунтування [3]. С.В. Корольов, О.І. Одинцова розкривають сутність і особливості технологічного підприємництва, визначають склад і структуру інноваційної системи технологічного підприємництва [4]. Н.С. Рулікова, І.Є. Мироненко, Є.С. Швець розглянуто теоретичні основи проєктної та інноваційної діяльності,

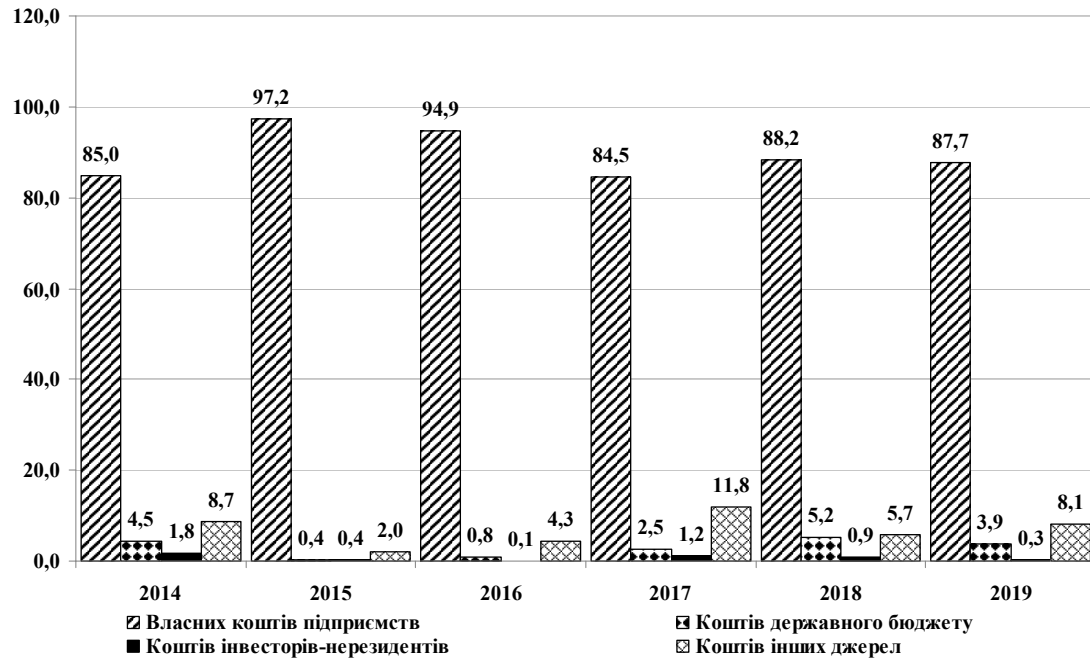

Рис. 1. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств, у % до загального обсягу витрат на інновації

Джерело: [6].

підходи до управління інноваційною діяльністю на промисловому підприємстві задля підвищення його конкурентоспроможності та ефективності впровадження інноваційних технологій [5]. Попри опрацьованість питання щодо проєктів технологічного забезпечення та особливостей реального інвестування, обґрунтування їх реалізації, підходів та процедур виконання потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд та визначення особливостей, підходів та процедур реалізації інвестиційних проєктів технологічного забезпечення підприємствами з іноземними інвестиціями на ринку вітчизняних суб'єктів-споживачів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Саме від якості проведеного інвестиційного проєктування, прийнятих технічних і технологічних рішень, вибору методів оцінки та аналізу проєкту залежить ефективність інвестицій, що особливо важливо для інноваційних проєктів підприємств з іноземними інвестиціями. Інноваційна діяльність промислових підприємств, які є ключовими у реалізації проєктів технічного забезпечення, в Україні згідно з даними Державної служби статистики фінансується з різних джерел: власних коштів підприємств, державного бюджету, інвесторів-нерезидентів та інших джерел (рис. 1). Протягом останніх років (2014—2019 рр.) структура такого інвестування фактич-

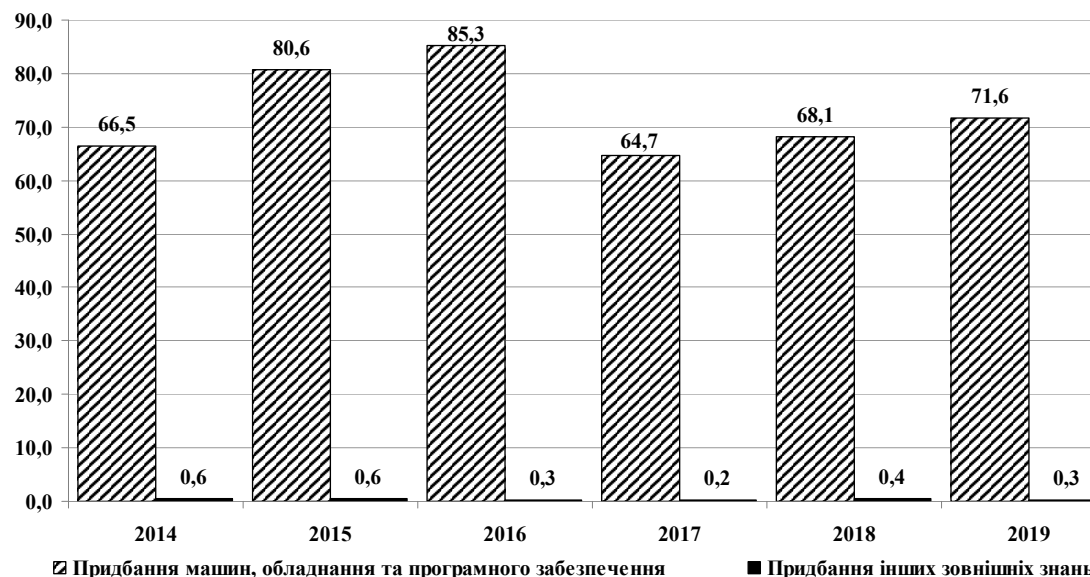

Рис. 2. Витрати на інновації промислових підприємств за напрямками інноваційної діяльності, у % до загального обсягу витрат на інновації

Джерело: [6].

но залишається незмінною, в якій лівову частку фінансування (на рівні 90 %) покривають підприємства за власний рахунок. Тому проекти підприємств з іноземними інвестиціями є апіорі важливими, оскільки їх фінансування здійснюється за рахунок коштів іноземних партнерів.

Враховуючи вищезазначене, у якості бази дослідження узято підприємства з іноземними інвестиціями, які реалізують проекти технологічного забезпечення, встановлюючи іноземне обладнання для вітчизняних суб'єктів господарювання. Зважаючи на це, у підприємства формується реальна можливість тримати додатковий прибуток саме від інвестиційної діяльності, шляхом модернізації обладнання що надається в оренду клієнту, та є власністю компанії. Ринок підприємств України для такої діяльності є значним, зокрема придбання машин та обладнання має найвищу частку у витратах на інновації промислових підприємств (рис. 2).

Конкуренція для підприємств, що працюють на ринку технологій змушує шукати нові технічні та технологічні рішення, які б могли дати перевагу у боротьбі за клієнта. Говорячи про них, ми маємо на увазі модернізації існуючих технологічних процесів, впровадження нових технологій та встановлення супутнього обладнання, що надасть змогу отримати економічний, екологічний ефект для клієнта, та додатковий прибуток від реалізації такого рішення або продукту що буде постачатися клієнту, як складова такого рішення, безпосередньо для компанії інвестора. Впровадження та реалізація таких рішень зазвичай потребує інвестицій. У випадку, коли інвестором є сама компанія, тобто її акціонери, актуальним питанням є виважена інвестиційна політика та обґрунтування рішень щодо фінансування проектів техніко-технологічної модернізації на основі технології інвестиційного проектування.

Інвестиційний процес загалом містить декілька етапів: 1) визначення мети інвестиційної діяльності; 2) встановлення напрямку інвестування; 3) пошук власних, позикових, залучених та інших засобів для інвестування; 4) відбір певних проектів для інвестування, розробка супровідної документації, планування майбутньої прибутку від використання об'єкта інвестування; 5) інвестиції, фактичні вкладення грошових коштів, а також підписання різноманітних контрактів; 6) формування об'єкту інвестиційної діяльності; 7) на об'єкті інвестиційної діяльності випускається продукція, проводяться різні роботи, надаються послуги [7]. Протягом цього періоду відшкодовуються, вкладені в проект грошові кошти, відбувається отримання прибутку від вкладених коштів [7]. Будь-яке інвестиційне рішення вимагає серйозного обґрунтування його ефективності. Впровадження саме технологій інвестиційного проектування надає можливість ефективно обґрунтовувати проекти підприємств з іноземними інвестиціями. Інвестиційний проект та власне проектування як процес, надає змогу вирішити такі важливі завдання: визначення доцільності реалізації проекту, обґрунтування технічних та технологічних можливостей, конкретизація цільового спрямування тих технологій та обладнання, які будуть постачатися підприємству-клієнту, оцінювання ефективності реальних інвестицій.

Розробка та реалізація реального інвестиційного проекту виробничої спрямованості охоплюють певний проміжок часу від появи відповідної ідеї до практичного її втілення (уведення в дію нового виробничого об'єкта, випуск нової продукції, впровадження організаційно-економічної новачії) [8]. Варто зауважити що здебільшого особливістю таких проектів є інвестування у власну діяльність. Це означає, що здійснювані інвестиції будуть вкладатись не тільки в основну діяльність, але й у підвищення конкурентоспроможності та прибутковості. Реалізація проектів технологічного забезпечення дозволить отримувати вищий прибуток, ніж інші інвестиційні проекти, а також здійснювати техніко-технологічне оновлення чи модернізацію матеріально-технічної бази підприємств.

Загалом весь процес інвестиційного проектування проектів технологічного забезпечення можна поділити на дві основні фази: перша — проектування та розробка технічної та конструкторської документації, в яку входять дослідження техніко-технологічного стану підприємства-клієнта, на якому підприємство з іноземними інвестиціями впроваджуватиме нові технології та обладнання, аналіз потенціалу та спроможності доведення стану підприємства-клієнта до відповідного техніко-технологічного рівня для реалізації проекту; друга фаза — реалізація, тобто безпосереднє виконання проекту згідно дорожньої карти як підприємства впроваджувальника, так і підприємства, що впроваджує реальний інвестиційний проект з технологічного забезпечення.

Етапи проектування та реалізації проектів технологічного забезпечення підприємствам з іноземними інвестиціями варто здійснювати відповідно до рекомендацій та методики UNIDO з їх адаптацією до реалізації інвестиційного проекту технологічного забезпечення [9]:

1. Резюме проекту. В резюме проекту досліджуваного типу варто консолідувати всі основні характеристики проекту: ідея, концепція впровадження на промисловому підприємстві, необхідні ресурси з боку підприємства впроваджувальника та підприємства-клієнта, умови реального інвестування, техніко-технологічна підтримка та інвестиційний супровід з боку підприємства з іноземними інвестиціями, терміни для повернення вкладеного капіталу.

2. Основна ідея або ціль проекту. Цей етап передбачає формування цілі, тобто ефекту, який буде досягнутий як для підприємства-клієнта так і для підприємства-впроваджувальника. За звичай ціль технологічних проектів може бути виражена зниженням морального зносу обладнання, автоматизації та інноваціями виробництва. Слід також наводити аргументацію переваг тих технологічних та інвестиційних рішень, які пропонуються підприємством з іноземними інвестиціями. Важливим є опис безпосереднього технологічного процесу, який має складатися як з загальної інформації, так і детальної характеристики його елементів в експлуатаційних умовах, що передбачаються проектом. Варто надавати оцінку використання даної технології.

3. Аналіз конкурентоспроможності. Для проектів технологічного забезпечення підприємства, у випадку, коли метою є отримання додаткового прибутку шляхом впровадження технологічного рішення, що дасть змогу

реалізувати додаткові обсяги власної стандартизованої продукції, маркетингове дослідження зазвичай не потрібне і не виконує істотних функцій. Водночас актуальним стає аналіз конкурентоспроможності технологій та обладнання, їх порівняльна характеристика, визначення їх переваг для підприємства-клієнта.

4. Прогноз перспектив розвитку ринку клієнта, на базі якого буде впроваджуватися технологічне рішення. Зважаючи на специфіку таких інвестиційних проєктів, а саме те що проєкт стає частиною виробництва підприємства-клієнта, завжди варто розуміти що буде відбуватися технічним рівнем його виробництва, положенням на ринку, конкурентоспроможністю тощо. Оскільки зазвичай обмеженість доступу до інформації не надає можливості підприємству-впроваджувальнику отримати внутрішню інформацію підприємства-клієнта, підприємству з іноземними інвестиціями, що впроваджуватиме проєкт варто проводити оцінку його ринку збуту, оцінку розвитку його галузі та будувати тренди та прогнози, оцінивши ризики майбутньої співпраці.

5. Місце розташування, будівельна ділянка і навколишнє середовище. В цьому розділі детально описуються всі аспекти розташування проєкту із зазначенням всіх можливих альтернативних варіантів. Слід наводити дані щодо рівня екологічності впроваджуваної технології, можливі ризики цього напрямку та підвищення податків.

6. Проєктування і технологія. На цьому етапі подається інформація щодо комплектності та вибору устаткування, його технічні характеристики, технологія застосування і т. ін., характеристика виробництва, яка буде здійснюватись на основі пропонованої виробничої потужності чи її складової частини. Бажано також розраховувати витрати на реалізацію дослідно-конструкторських робіт.

7. Управління проєктом. Важливо сформувати організаційну схему проєкту опираючись на виробничий процес підприємства-клієнта, його структуру та пропозиції щодо можливої реорганізації. Доречно також деталізовано прописувати участь виконавців проєкту як боку підприємства з іноземними інвестиціями, так і з боку підприємства-клієнта.

8. Людські ресурси. Даний розділ потребує деталізованого визначення рівня технічних знань виконавців проєкту, вимог до фахівців. Варто також вказувати можливість підприємству з іноземними інвестиціями надавати консультативну підтримку підприємству клієнту, організовувати навчання його персоналу в країнах-виробниках встановлюваного обладнання. Це стосується як і безпосередньо реалізаторів проєкту, так і безпосередньо персоналу який буде зосереджений на обслуговуванні або роботі з устаткуванням проєкту під час його поточної експлуатації. Реалізація проєкту технологічного забезпечення передбачає використання комплексу фахівців. До таких проєктів варто залучати директора, керівника проєкту та логіста, та людей з монтажу та сервісу, відповідальну особу з боку клієнта, проєктанта і відповідальну особу з боку виробника обладнання.

9. Планування реалізації проєкту. Є досить важливим етапом, на якому складається графік впровадження проєкту та бюджет його реалізації. Варто приділити увагу формуванню організаційно-виробничого плану

проєкту з розрахунком витрат на кожному етапі. Для проєктів технологічного забезпечення найбільш доцільним методом розрахунку розкладу виконання проєкту є побудова діаграми Ганта з встановленням критичного шляху проєкту, що надає можливість інвесторам відслідковувати терміни та етапність робіт, а також визначати резерви часу у разі наявності певних перебоїв в його реалізації.

10. Оцінка ефективності інвестицій. На даному етапі важливо провести детальний аналіз інвестиційних витрат підприємства з іноземними інвестиціями, погодити фінансові взаємовідносини з підприємствами-клієнтами, навести терміни та структуру отримання прибутків на вкладений капітал, зокрема шляхом розрахунку відсотків від зростання прибутковості підприємства-клієнта. Для проєктів саме технологічного забезпечення варто розраховувати одразу декілька сценаріїв розвитку з оцінюванням NPV для кожного;

11) аналіз та оцінка ризиків інвестиційних пов'язаних з реалізацією проєкту. Найбільшим ризиком проєкту може бути різка зміна ринкової ситуації як у клієнта (зменшення обсягів виробництва власної продукції), так і на ринку, зниження вартості або поява нових конкурентів може призвести до відмов та переорієнтацію на більш новітні засоби виробництва. Для проєктів технологічного спрямування нівелювання ризиків передбачає деталізоване планування впровадження кожного елементу технології, передвпровадницький аналіз технологічного рішення, прогнозування рівня інвестиційних вкладень за зміни технічних умов тощо. Важливою рисою реалізації проєктів технологічного забезпечення є досвід компанії. Чим вищий досвід, тим частіше підприємством-впроваджувальником проводиться пост-аналіз досягнень та помилок, що дозволяє нівелювати ряд ключових системних ризиків.

З досвіду реалізації проєктів технологічного забезпечення, зазначимо, що до інвестиційних витрат включають капітальні витрати: витрати на придбання обладнання, монтажні та пусконаладжувальні роботи, підготовчі роботи, витрати пов'язані з підготовкою місця встановлення обладнання, а також різні інші поточні витрати. Тому під час реалізації інвестиційних проєктів технологічного забезпечення варто прогнозувати увесь зазначений комплекс витрат. Крім того, проєкти з технологічною складовою, реалізовані підприємствами з іноземними інвестиціями у разі імпортування обладнання проєкту, підвладні впливу різних ризикових обставин та зовнішніх чинників. Під час їх аналізу доцільно застосовувати аналіз чутливості інвестиційного проєкту, що дозволяє визначити найбільш критичні фактори реального інвестиційного проєкту згідно з розробленими сценаріями реалізації.

Вагомим інструментом забезпечення ефективності реалізації проєктів технологічного забезпечення підприємствами з іноземними інвестиціями є побудова його бізнес-концепції. Зокрема метою такого проєкту слід визначати безперебійне забезпечення встановленого обладнання на підприємстві-клієнті та його інвестиційне та обслуговуюче супроводження. Це дозволяє формувати нові форми надходження прибутку для підприємства з іноземними інвестиціями, додатково до доходу від надання технології та повернення інвестицій

з прибутків клієнта. Проєкт повинен реалізуватися не більше ніж за 14 місяців, що є оптимальним терміном, на який може погодитися клієнт, з урахуванням його робочого режиму.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження зазначимо, що взаємозалежність підприємств в умовах постійної нестабільної економічної ситуації, вимагає нового рівня усвідомлення місця завдань інвестування у реальні активи як безпосередньої складової інвестиційного проєктування, особливо здійснюваного підприємствами з іноземними інвестиціями. Реалізація інвестиційних проєктів технологічного забезпечення підприємств, в умовах однієї галузі та ринку олігополії передбачає зміну етапності, змісту, та бізнес-концепції проєкту. Їх впровадження є доповненням до основного виробництва або технології підприємства-клієнта і забезпечує низку позитивних ефектів для обох учасників.

Література:

1. Зимин В.А. Инвестиционный проект: его финансирование и эффективность. Теория и практика общественного развития. 2013. № 3. С. 209—211.
2. Букирь М.Я. Инвестиционное проектирование: теория и практика. Инвестиционный банкинг. 2007. № 1. С. 23—25.
3. Измайлова К.В., Измайлова О.В. Система экспертизы эффективности инвестиционных проектов на стадии технико-экономического обоснования. Управление развитием сложных систем. 2010. № 4. С. 45—54.
4. Королев С.В., Одинцова О.И. Успешный опыт технологического предпринимательства в совместных проектах инновационного предприятия "умный текстиль" и ивановского государственного химико-технологического университета. Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (smartex). 2019. № 1-1. С. 40—44.
5. Рулікова Н.С., Мироненко І.Є., Швець Є.С. Особливості проєктного управління процесами інноваційного розвитку конкурентоздатного промислового підприємства. Modern Economics. 2020. № 21 (2020). С. 181—186. Doi: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-28](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-28).
6. Державна служба статистики України. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2020).
7. Досужева Е.Е., Кириллов Ю.В. Основные принципы реализации инвестиционного проекта. Вестник евразийской науки. 2014. № 1 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-printsipy-realizatsii-investitsionnogo-proekta> (дата обращения: 20.09.2020).
8. Череп А.В. Инвестознавство. К.: Кондор. 2006. 398 с.
9. Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку. URL: <https://www.unido.org/> (дата звернення: 09.10.2020).

References:

1. Zimin, V. A. (2013), "Investment project: its financing and efficiency", *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, vol. 3, pp. 209—211.
2. Buky'r, M. (2007) "Investment planning: Theory and Practice", *Investicionnyj banking*, vol. 1, pp. 23—25.

3. Izmajlova, K.V. and Izmajlova, O.V. (2010), "The system of examination of the efficiency of investment projects at the stage of technical and economic management", *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, vol.4, pp. 45—54.

4. Korolev, S.V. and Odincova, O.I. (2019), "Successful experience of technological entrepreneurship in joint projects of the innovative enterprise "smart textiles" and the Ivanovo State University of Chemical Technology", *Fizika voloknistykh materialov: struktura, svojstva, naukoemkie tehnologii i materialy (smartex)*, vol. 1-1, pp. 40—44.

5. Rulikova, N. S. Myronenko, I. Ye and Shvets', Ye. S. (2020), "Features of project management of processes of innovative development of a competitive industrial enterprise", *Modern Economics*, vol. 21, pp. 181-186, available at: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-28](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-28) (Accessed 18 Oct 2020).

6. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 3 Oct 2020).

7. Dosuzheva, E. and Kirillov, Yu. (2014), "Main principles of investment project implementation", *Vestnik yevraziyskoy nauki*, vol.1 (20), available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-printsipy-realizatsii-investitsionnogo-proekta>. (Accessed 20 Sept 2020).

8. Cherep, A.V. (2006), *Investoznavstvo [Investment science]*, Kondor, Kyiv, Ukraine.

9. United Nations Industrial Development Organization (2020), available at: <https://www.unido.org/> (Accessed 09 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 21.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 005.32.

І. В. Познанська,
д. е. н., с. н. с., професор кафедри економіки і фінансів,
Одеський національний морський університет
ORCID 0000-0001-7343-6663

В. В. Титок,
к. е. н., старший викладач кафедри організації та управління будівництвом,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID 0000-0002-9527-3006

А. О. Устенко,
д. е. н., професор, професор кафедри підприємництва та маркетингу,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID 0000-0002-8677-4781

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.23

СТРАТЕГІЯ БЛАКИТНОГО ОКЕАНУ І ТАКТИКА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЯХ

I. Poznanska,
Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department
of economics and finance, Odessa National Maritime University

V. Tytok,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Construction Organization
and Management, Kyiv National University of Construction and Architecture (KNUCA)

A. Ustenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship
and Marketing, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THE STRATEGY OF THE BLUE OCEAN AND TACTICS OF ITS APPLICATION IN UKRAINIAN COMPANIES

У статті розглянуто важливість стратегії Блакитного океану і тактики її застосування в українських компаніях. Визначено сфери впливу стратегії та результати її застосування як головного стратегічного інструмента компанії з винятковою цінністю для споживача, визначено роль держави у впливі на впровадження концепції та необхідність переорієнтації бізнесу компаній, що спричинено посиленням конкуренції на світовому ринку. Її застосування в українських компаніях є безпрограшним, дозволить бізнесу вийти на ринки без конкурентів і домогтися успіху, знайти свого покупця та запропонувати нові підходи не лише до послуг, але й здивувати покупця удосконаленими, або новими товарами. Вказане місце сучасної компанії із стратегією Блакитного океану та тактикою її застосування і подано ряд рекомендацій, щодо переходу вітчизняних компаній до застосування цієї стратегії.

The article considers the importance of the Blue Ocean strategy and tactics of its application in Ukrainian companies. Globalization processes in the world economy lead to the highest degree of intensification of competition in the world market. The strategy of the Blue Ocean at the company level is the future development of any civilized advanced firm, because it defines long-term development goals without fighting competitors and helps to achieve the most profitable result. Also, the Blue Ocean strategy is one of the methods of business reorientation. Increasing international competition requires Ukrainian companies to find new strategies in domestic and international markets due to the weakness of companies compared to global competitors. Many companies around the world use the Blue Ocean strategy. With their effective activity, they do not change the previous course, but try to create new businesses, expand existing ones that are not related to the main one. The article identifies the areas of influence of the strategy and the results of its application as the main strategic tool of the company with exceptional value for consumers, identifies the role of the state in influencing the implementation of the concept and the need to reorient companies due to increased competition in the world market. Its application in Ukrainian companies is unbeatable, will allow businesses to enter markets without competitors and

succeed, find their buyer and offer new approaches not only to services, but also to surprise the buyer with improved or new products. The place of a modern company with the Blue Ocean strategy and tactics of its application is indicated and a number of recommendations are given on the transition of domestic companies to the application of this strategy. The role of the state is not to compete with business, not to replace business and not to change the rules of the game, but to support it as much as possible with all sorts of incentives, such as lowering tax rates, introducing a grace period for start-ups and startups. A company that chooses advanced development moves from the Red Ocean to Blue with all the innovations, investments and new ideas that set it apart from the competition.

Ключові слова: стратегія, тактика, компанія, Блакитний океан, інвестиції, можливості, конкуренція.
Key words: strategy, tactics, company, Blue ocean, investments, opportunities, competition.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Глобалізаційні процеси в світовій економіці призводять до найвищого ступеня інтенсифікації конкуренції на світовому ринку. Конкурентне середовище стає важким для ведення бізнесу у кризових умовах, адже багато часу приділяється вивченню ринкових умов, роботи конкурентів, тому необхідним є перехід від "Червоного океану" (конкурентного середовища) — до "Блакитного океану" (безконкурентного ринку), де є величезний потенціал для розвитку та можна самостійно сформувати оточення, виховувати свого споживача і заробляти більше грошей. Збільшення міжнародної конкуренції вимагає від українських компаній пошуку нових стратегій на вітчизняному та міжнародному ринках зважаючи на слабкість компаній в порівнянні зі світовими конкурентами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні ринкові умови диктують правила гри не завжди завдяки жорсткій конкуренції. Нові сучасні стратегії є обширні і дієві. Так "Стратегія Блакитного океану" Кім Чана та Рене Моборна [3] зацікавила багатьох сучасних науковців в усьому світі своїми ідеями та дала поштовх до розвитку нових підходів та тактик її застосування у діяльності передових компаній. Ключовими питаннями щодо створення та впровадження стратегії та систем стратегічного управління займаються такі відомі вчені: А. Томпсон А., Огієнко С., Балабанова Л., Сторчева М. та інші. Авторами були визначені основні методи, принципи та інструменти щодо розробки й реалізації стратегій. Серед наукоців, які вивчають Стратегію блакитного океану виділимо таких: Несен Л.М., Жгун О.П., Околіта І.І. розглядали тактику реалізації стратегії Блакитного океану через реінжиніринг бізнес процесів [6]. Соловйова Т.В. розглядала основні засади і способи створення такого океану та проаналізувала спосіб переходу від конкуренції до форми ринкових безконкурентних відносин, розглядала створення нової кривої цінності через Модель 4-х дій [8]. Співакова Т.В., Отрода М. розглядали підходи до створення нових товарів і ринків, зокрема, через латеральний маркетинг та стратегію Блакитного океану із виділенням їх спільних та відмінних ознак [9]. Антипцева О.Ю. визначала сферу латерального маркетингу в контексті стратегії Блакитного океану [1]. Лисиченко Ю.О. приділила увагу вивченню впливу Стратегії блакитного океану на ювелірну

галузь [5]. Гриценко С.І. вивчав дію стратегії Блакитного океану спрямовану на транспортно-логістичні класери [2]. Нечипоренко В. розглядав сучасні аспекти стратегічного менеджменту та етапи розвитку страхового ринку в Україні в контексті стратегії Блакитного океану [7]. Багато досліджень було проведено, проте не вказано місце даної стратегії в діяльності українських компаній та тактики її застосування, тому зазначена тема є актуальною.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є узагальнення та систематизація особливостей тактичної реалізації інноваційної стратегії "Блакитного океану", її основних ідей, можливість введення в сучасному бізнесі провідних компаній України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стратегія Блакитного океану на рівні компаній — це майбутнє розвитку будь-якої цивілізованої передової фірми, адже визначає довгострокові цілі розвитку без боротьби із конкурентами і допомагає в досягненні найбільш виграшного результату. Також стратегія Блакитного океану є одним із методів переорієнтації бізнесу. Автори книги проводили дослідження впродовж п'ятнадцяти років і здійснювали аналіз даних про ринкові стратегії 108 компаній у 30-ти галузях економіки за останнє століття [3]. В цьому разі тактика застосування цієї стратегії більш конкретна в кожній окремо взятій компанії та орієнтована на найкращу практику, конкретні плани, наявні ресурси тощо.

Науковці вважали, що аналіз конкуренції не завжди може привести до позитивних результатів. Як пишуть у своїй праці Кім Чан і Рене Моборн, кожна фірма конкурує не тільки в межах своєї ніші, але і з компаніями з інших галузей, що пропонують альтернативні продукти або послуги. Наприклад, для того щоб управляти фінансами, користувач може завантажити додаток, користуватися послугами фінансового консультанта або аналізувати ситуацію за допомогою паперу і ручки. Усі ці різні форми використовуються з однією метою — доцільно управляти фінансами. Не варто недооцінювати альтернативні можливості, іноді навіть несвідомо [3].

За Соловйовою Т.В., "Блакитна" компанія пропонує унікальний товар або послугу, використовуючи велику кількість можливостей для зростання, які є одночасно і прибутковими, і швидкими. Існує два способи створення "Блакитних океанів":

а) створення абсолютно нової галузі;

б) створення "Блакитного простору" всередині "Червоного океану" [8, с. 102].

Проте вважаємо, що Червоний океан не виокремлює Блакитного простору, а існує окремо від нього у вигляді іншого, не менш впливового Блакитного океану.

Основою стратегії Блакитного океану є інновація цінності. Це означає створити такий стрибок в цінності для покупців і для компанії, щоб тим самим відкрити новий, неохоплений конкуренцією простір ринку [4, с. 27].

"Блакитні океани" позначають всі індустрії, які не існують зараз — невідомий ринковий простір, незапланований конкуренцією. У "блакитних океанах" попит створюється, а не відвойовується. Саме там найбільші можливості для зростання — швидкого та прибуткового. Хоча "Блакитні океани" — це не те саме, що технологічні інновації. Передові технології іноді задіяні у створенні "Блакитних океанів", але це не є визначальною рисою останніх [6, с. 82].

Цікавою є думка Гриценко С.І. про те, що парадокс формування стратегії блакитного океану є в тому, що не зосереджуючись на створенні конкурентної переваги, результатом її майже завжди є досягнення найбільших конкурентних переваг. Одночасне прагнення диференціації за низької ціни дозволяє залучати нових споживачів, створюючи нові ринкові простори [2, с. 152]. Дійсно, українські компанії із застосуванням стратегії Блакитного океану, приклади яких наведено нижче, досягли конкурентних переваг не намагаючись навіть це зробити.

Велику роль у перспективному розвитку компанії займає мислення фірми, оскільки для створення Блакитного океану потрібно вийти за межі своєї діяльності, що пов'язано з ризиком. Проте автори Кім Чан і Рене Моборн вважали, що Блакитний океан можна створити в самому центрі діяльності власної компанії (світовим прикладом є Apple і iMac). Світовому гіганту не потрібно було виходити за межі діяльності, а лише врахувати всі ризики та випустити такий товар, що належав до діяльності компанії, проте приніс великі прибутки та визнання покупців. З запуском iTunes Apple відкрила Блакитний океан нового ринкового простору в цифрову музику, в якому він домінує вже понад десятиліття. Завдяки угоді з п'ятьма основними музичними компаніями — BMG, EMI Group, Sony, Universal Music Group і Warner Brothers Records — iTunes запропонували користувачам законний і простий у використанні спосіб завантаження пісень. Сьогодні iTunes пропонує більш 37 мільйонів пісень, а також фільми, телешоу і книги. Нині iTunes займає більше 60% світового ринку цифрової завантаження музики.

За Лисиченко Ю.О. більшість вітчизняних підприємств змирилися зі своїм існуванням у "Червоних океанах". За останні роки 86% нових підприємств були створені у "червоних океанах", що є зрозумілим [5, с. 5]. Адаже компанія свідомо надає перевагу Червоному океану замість Блакитного через:

— неготовність переходу компаній до інших умов роботи;

— неможливість діяти нестандартно і швидкості приймати рішення;

— не вміння доцільно використовувати інновації і технології;

— неготовність бути креативним;

— не існування вмотивованої команди.

Стратегія Червоного океану спрямована на всі існуючі сьогодні галузі, відомий ринковий простір. Тут компанії намагаються перевершити своїх конкурентів, щоб перетягнути до себе більшу частину споживачів [2, с. 151].

У світі стратегію "Блакитного океану" застосовують багато компанії. За ефективної їх діяльності вони не змінюють попередній курс, а намагаються створити нові бізнеси, розширювати існуючі, що не пов'язані з основним. До прикладу, Deutsche bank, що за сумісництвом власник великої кількості кілометрів залізної дороги у 2020 році здійснив пошук рішень для адаптації до змін у нововведеннях та розпочинає роботу із введення дронів, які допоможуть у визначенні стану доріг. Таким чином, вони економлять майже в 5 разів свої витрати з моніторингу на підтримку доріг і звільняють близько 2000 робочих місць, які будуть замінені на дрони.

Відома ювелірна компанія "Harry Winston" спитаючись на стратегію Голубого океану створила неповторний дизайн і бездоганну якість виконання, використання колекції рідкісних діамантів, аналогів яким більше немає у всьому світі та вивела фірму на якісно новий рівень [5, с. 6].

Американська фірма "Champion Enterprises" помітила перспективи зростання, проаналізувавши стратегічні групи в будівництві (будівельні компанії і забудовники). Готові будинки були дуже дешеві і їх можна було швидко побудувати, при цьому проекти були однотипні і нічим не відрізнялися від інших. Будинки, побудовані забудовниками, мали свою індивідуальність, проте їх ціна була набагато вище. Компанія "Champion Enterprises" створила свій Блакитний океан, поєднуючи позитивні елементи кожної стратегічної групи. Вони запропонували готові елементи для спорудження будинку і надали клієнтам широкий вибір дуже якісних елементів внутрішньої обробки, таких як каміни, стелі та інше. Фірма швидко розвивалася аж до фінансової кризи в 2008 році.

Цікавим є впровадження стратегії Блакитного океану описане Співаковською Т.В., що на міжнародному ринку "McDonald's" позиціонує себе як ресторан, але такий невід'ємний елемент ресторану, як офіціанти був відкинутий. У результаті витрати виявились нижчими, а обслуговування швидшим [9, с. 41].

Тому, на нашу думку, графічно зобразити місце компанії зі стратегією Блакитного океану можна так (рис. 1).

На рисунку 1 відображено протилежне місце Червоного і Блакитного океанів, що свідчить про їх кардинальну різноплановість. Усі конкуренти "плавають" саме правій частині рисунку. Важливу роль в українському бізнесі відіграє держава, адже не існує довіри до її дій. Держава займає опосередковане місце і вона впливає на компанію і конкурентів своїми діями, регулює всі ринкові відносини. Держава повинна підтримувати бізнес за прозорими критеріями, однаковими для усіх. Роль держави в цьому випадку, не конкурувати з бізнесом, не підміняти собою бізнес і не міняти правила гри,

а максимально підтримувати його усілякими стимулами, як зниження податкових ставок, введення пільгового періоду для починаючого бізнесу та стартапів. Компанія, що обирає передовий розвиток переходить від Червоного океану в Блакитний з усіма інноваціями, інвестиціями та новими ідеями, які вирізняють її від конкурентів. Сюди також можна віднести нову цінність для споживачів, створення нового попиту на ринку, диференціацію та нову ціну для відкриття нової межі цінності. Її позиція виграшна та приносить прибутки та додаткові стимули у вигляді зростання кількості нових споживачів товарів та послуг. Цікавим є порівняння Блакитного і Червоного океанів, що здійснювали Несен Л.М., Жгун О.П., Околіта І.І. Вони вважають ключовими такі позиції, як конкуренція, попит, принцип взаємодії цінності та економії витрат [6, с. 82], проте не розглядають вплив держави, чи інвестиційно-інноваційний клімат.

Конкурентна боротьба чи діяльність в вільному від конкуренції середовищі фактично відбуваються незалежно від волі суб'єктів, що оперують у бізнес-середовищі. Від них лише залежить вибір однієї з двох частин бізнес-середовища — традиційного, чи вільного від конкуренції [7, с. 53].

Пошук Блакитного океану потребує багато аналітичних даних, детальної інформації про ринок, суміжні галузі, споживачів, конкурентів тощо. Цим можуть займатись або топ менеджмент компанії, або консалтингові фірми [9, с. 44]. Сучасне бізнес-середовище можна зобразити графічно поділяючи ринок на ті компанії, що обирають Червоний або Блакитний океан таким чином (рис. 2).

За даними рисунка 2 бачимо, що стратегію Блакитного океану компанії обирають далеко не усі (лише 14% компаній). За статистикою при стратегії захоплення ринку, 86% компаній розширюють свій вплив у рамках Червоного океану, отримуючи всього 39% прибутку (рис. 3). Решта 14% рухаються в рамках Блакитних океанів, отримуючи 61% прибутку [5, с. 5].

З погляду на діаграму (рис. 3) можна стверджувати, що це пов'язане з нестабільною ситуацією на ринках, неможливістю знайти свою нішу, великим ступенем ризику, важкістю у прийнятті рішень. Управлінському персоналу важко передбачити майбутні кроки через те, що виходячи на інший бізнес рівень не до кінця є розуміння довгострокових цілей, які потребують рішучих кроків та швидкості і оперативності управлінських рішень. Проте, компанії, які працюють в Блакитному океані отримують прибуток майже вдвічі більший, ніж учасники Червоного океану, що пояснюється перспективністю даної цілі та її дієвістю.

Проаналізувавши діяльність українських компаній та бізнес середовище варто вказати на те, що до компаній, які в Україні використовують стратегію Блакитного океану і здійснювали тактику та орієнтуються на

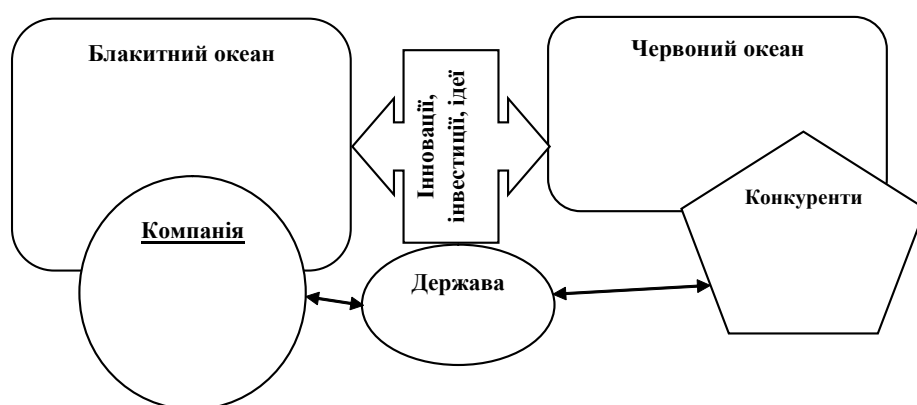

Рис. 1. Місце сучасної компанії із стратегією Блакитного океану та тактикою її застосування

Джерело: власна розробка авторів.

впровадження, практичність, витрати і новизну можна віднести наступних:

- ДТЕК, зокрема через освітню платформу Academy DTEK;
- інвестиційна група UFUTURE, яка створила цілу інфраструктуру для розвитку ІТ-галузі в країні;
- Бренд "Колискай";
- Стартап Drone.ua;
- Teslasuit.

Першопрохідцем при обранні стратегії Блакитного океану можна назвати ДТЕК. Їх довгострокові цілі

Розподіл бізнес компаній залежно від обраної стратегії

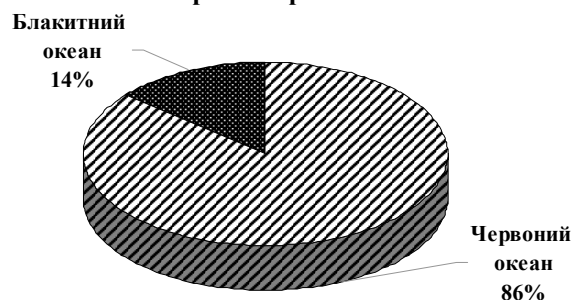

Рис. 2. Розподіл бізнес компаній залежно від обраної стратегії

Джерело: власна розробка авторів на основі даних [5].

Загальний прибуток компаній в залежності від обраного океану

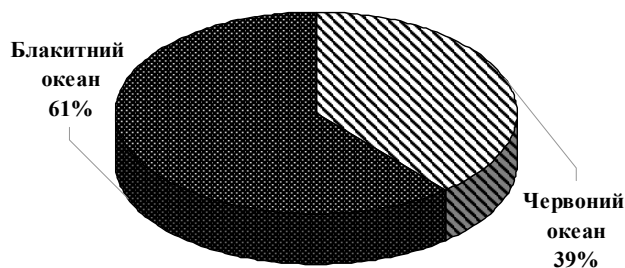

Рис. 3. Розподіл бізнес компаній залежно від загальної прибутковості

Джерело: власна розробка авторів на основі даних [5].

Таблиця 1. Три Блакитні океани розвитку ДТЕК в Україні

Розвиток ДТЕК за стратегією Блакитного океану		
1-й Блакитний океан	2-й Блакитний океан	3-й Блакитний океан
Зелена енергетика або Відновлювана енергетика	Бренд YASNO	Освітня платформа Academy DTEK
Головна ціль - енергетика майбутнього: чистота, екологічність і безпека	Головна ціль - інвестиції в інфраструктуру, послуги та рішення для клієнтів	Головна ціль - проведення тренінгів, курсів, навчання керівників та реалізація своїх можливостей в повній мірі

Джерело: власна розробка авторів.

були зорієнтовані навколо трьох головних векторів (табл. 1).

ДТЕК (табл. 1) вже прийшли до трьох "Блакитних океанів", адже інвестуючи в відновлювані джерела енергії, компанія сприяє сталому розвитку українського енергетичного сектора. Першим "океаном" є зелена енергетика, яку активно розвиває ДТЕК. Зелена енергетика або Відновлювана енергетика — це енергетика майбутнього: чиста, екологічна і безпечна. Вона включає гідроелектростанції, сонячні, вітрові або біостанції. Перспективний план розвитку компанії передбачає будівництво ще 1 ГВт зелених потужностей в Україні. Кожна нова сонячна і вітрова електростанція, приєднана до енергосистеми — це ще одна важлива віха у розвитку зеленої енергетики України. Другий "океан" — це інвестиції в інфраструктуру, послуги та рішення для клієнтів, зокрема висновок новий роздрібний бренд YASNO. Компанія займається постачанням електроенергії, зарядних станцій для електромобілів, розумних лічильників і ламп з wi-fi. Також YASNO займається встановленням домашніх сонячних панелей і енергоаудитом для підприємств. А третій — це освітня платформа Academy DTEK, що є корпоративним університетом енергетичної компанії ДТЕК.

Інвестиційна група UFuture — це холдингова компанія, яка об'єднує його бізнесові та соціальні проєкти. Компанія має диверсифікований портфель активів у галузях нерухомості, інфраструктури, промисловості, відновлюваної енергетики, фармацевтики та IT. Вартість активів UFuture оцінюється у \$500 млн, а загальна капіталізація бізнесу, у якій вона інвестувала, становить до \$1 млрд UFuture є стратегічним інвестором у компанії Biopharma (фармацевтика) та UDP Renewables (відновлювана енергетика). Компанія також розвиває нові бізнес-проєкти, серед яких інноваційні парки UNIT.City у Києві та Харкові, LvivTech.City у Львові; індустріальний парк "Біла Церква" та завод із виробництва сучасних електроустановчих систем "Plank Electrotechnic". UFuture підтримує соціальні проєкти в галузях освіти та економіки, серед яких Київський міжнародний економічний форум (КМЕФ), Lean Institute Ukraine, акселератор INDAX, Новопечерська школа, видавничі проєкти K.Fund Books та #bestread.

Ефективне застосування тактики стратегії Блакитного Океану в "Колискай", адже це перший сучасний дитячий етнобренд. Їх товари відрізняється з поміж інших своїми оберегами етнічного походження, зосе-

реджує у собі силу та історію українського народу. Усього обрано найсильніші 22 символи, що є українським етно-кодом.

Drone.ua — займається продажем дронів різного типу і надає послуги по використанню безпілотників у різних галузях, передусім — в сільському господарстві, добувній промисловості та сфері безпеки. Вони допомагають значно скоротити час на роботу, вивільнюють робочі кадри, допомагають зекономити значну частину фінансових ресурсів компанії.

Ще один приклад ефективного застосування тактики стратегії Блакитного океану в Одеському каршерінгу, знаменитому своїми екологічними автомобілями. Вони пропонують тимчасове користування Nissan Leaf за гнучкими тарифами починаючи з 2017 року, а також займаються продажами електрокарів. Оренда електромобіля є похвилинною за відповідним тарифом. Користувачі сервісу не залишають завдатку, позбавлені витрат на паливо, ремонт та мийку автівки. Їх діяльність є прибутковою та щороку набирає обертів.

На завершення зауважимо, що в Україні з'являються й інші нові стартапи і розширюються інноваційні компанії завдяки своїм унікальним розробкам, які можна використовувати на виробництві вже зараз. Наприклад, Teslasuit, 482.solutions, AXDRAFT, EverScan, Fabricator, a-Gnostics, ALT, TechNovator, Cardiomo. Кожна з розробок містить цікаву та нову ідею, викликає попит на ринку, зацікавлює інвесторів для їх реалізації та подальшого розвитку.

Кочкіна М. та Медведєва І. стверджують, що для того, щоб компанії змінити свою стратегію на стратегію Блакитного океану, необхідно починати з переорієнтації з конкурентів на альтернативи і з клієнтів на неклієнтів в галузі. Щоб працювати над цінністю і витратами, треба відмовитися від старої ідеї рівнятися на конкурентів і перестати робити вибір між диференціацією та низькими витратами [4, с. 27].

На нашу думку, найцінніший ресурс майбутнього України — це персонал компанії. Інвестуючи в освіту та інноваційне мислення кожного працівника, компанія допоможе людям розвивати свій потенціал, покращить заохочення до дій, усвідомлення своєї важливості та робочому місці та допоможе у розвитку фірми й у довгостроковій перспективі.

В умовах реалізації євроінтеграційного вектору розвитку економіки вважаємо за необхідне надати ряд рекомендацій, щодо переходу вітчизняних компаній до стратегії Блакитного океану, а саме:

- зробити конкурентну боротьбу непотрібною і змістити її неї акцент на нові ідеї;
- не шукати компромісу "цінність/витрати";
- створити новий попит і задовольнити його;
- постійно шукати новий простір для ведення бізнесу;
- включити пошук Блакитного океану в стратегію;
- працювати в нових нішах та не просто пропонувати унікальний товар, але і встановлювати нові правила і стандарти;
- створити свою довгострокову стратегію за існуючих технологій, інновацій, інфраструктури і активів оптимізуючи власні витрати;
- шукати неіснуючі галузі і можливість виходу на нові ринки;

— креативні ідеї та стартапи — є прямим переходом України до "блакитного океану". Стартап ідеї залучають інвесторів та в цілому позитивно впливають на інвестиційну привабливість країни;

— розширювати принципово новий ринковий простір, що є ефективним важелем розвитку, щоб бути на цьому ринку першопрохідцем.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У статті розкрито суть стратегії Блакитного океану і тактики її застосування в українських компаніях. Сучасній компанії необхідно вести бізнес у парадигмі відкритих інновацій, адже через швидкість технологічного прогресу стає все складніше розробляти необхідні рішення внутрішніми ресурсами. Від посилення конкуренції і зменшення платоспроможного попиту населення бізнес втрачає прибутки та клієнтів. Перспективні компанії та їх далекоглядні керівники повинні приділяти значну увагу інноваційній діяльності, створенню нових товарів та освоєнню нових стратегій для дій.

Тому тактика застосування стратегії Блакитного океану є необхідним впровадженням, що дозволить розвинути як зовнішні, так і внутрішні ідеї та відкрити нові шляхи на новий ринок, оскільки кожна компанія прагне просувати свої технології та ідеї.

Розвиток поданого вище матеріалу варто продовжити вивченням не лише успішних історій ведення бізнесу в Україні та світі, але й кількістю невдалих спроб її застосування задля того, щоб компанії при переході до Блакитного ринку та формуванні цілей і завдань були попереджені про усі можливі наслідки ведення безконкурентного бізнесу.

Література:

1. Антипцева О.Ю. Латеральний маркетинг в контексті стратегії блакитного океану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 18 (1). С. 17—20. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumtevscg_2018_18\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumtevscg_2018_18(1)_5) (дата звернення: 09.10.2020).
2. Гриценко С. І. Стратегія розвитку екологічно спрямованих транспортно-логістичних кластерів блакитного океану. Вісник економічної науки України. 2019. № 2. С. 151—156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2019_2_26 (дата звернення: 10.10.2020).
3. Ким У. Чен, Моборн Р. Стратегія "голубого океана"; пер. с англ. / Ким У. Чен, Моборн Р. — М.: HIPPO, 2005. — 727 с.
4. Кочкіна Н. Оцінка ефективності стратегії блакитного океану для виноробної галузі України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. Вип. 8. С. 25—31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2015_8_6 (дата звернення: 11.10.2020).
5. Лисиченко Ю. О. Стратегія "блакитного океану": базис стратегічного розвитку вітчизняних підприємств ювелірної галузі. Управління розвитком. 2013. № 21.

С. 5—7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_21_4 (дата звернення: 11.10.2020).

6. Несен Л. М. Тактика реалізації стратегії блакитного океану через реінжиніринг бізнес-процесів. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 16. С. 79—84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_16_19 (дата звернення: 10.10.2020).

7. Нечипоренко В. Ознаки стратегії блакитного океану У. Ч. Кима та Р. Моборна в розвитку сучасного страхового ринку України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2008. Вип. 104. С. 53—55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2008_104_17 (дата звернення: 11.10.2020).

8. Соловйова Т.В. Стратегія "блакитного океану" як нова форма ринкових відносин. Марістеріум. Економічні студії. 2014. Вип. 56. С. 102—105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_ek_2014_56_29 (дата звернення: 11.10.2020).

9. Співаковська Т.В. Можливості застосування концепції латерального маркетингу та стратегії "блакитного океану" на українському ринку. Маркетинг в Україні. 2010. № 1. С. 40—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mvu_2010_1_11 (дата звернення: 10.10.2020).

References:

1. Antyptseva, O.Yu. (2018), "Lateral marketing in the context of blue ocean strategy", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, Vol. 18 (1), pp. 17—20.
2. Hrytsenko, S.I. (2019), "Strategy for the development of ecologically oriented transport and logistics clusters of the blue ocean", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 2, pp. 151—156.
3. Kym, U. Chen and Moborn, R. (2005), *Stratehiya "holuboho okeana" [Blue ocean strategy]*, HIPPO, Moscow, Russia.
4. Kochkina, N. and Medvedieva, I. (2015), "Evaluation of the effectiveness of the blue ocean strategy for the wine industry of Ukraine", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 8, pp. 25—31.
5. Lysychenko, Yu.O. (2013), "Blue Ocean Strategy: The Basis of Strategic Development of Domestic Jewelry Enterprises", *Upravlinnia rozvytkom*, vol. 21, pp. 5—7.
6. Nesen, L.M. Zhhun, O.P. and Okolita, I.I. (2017), "Tactics for implementing the blue ocean strategy through business process reengineering", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 16, pp. 79—84.
7. Nychyporenko V. (2008), "Signs of the blue ocean strategy of U. Ch. Kim and R. Moborn in the development of the modern insurance market of Ukraine", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 104, pp. 53—55.
8. Solovjova, T.V. (2014), "The strategy of the "blue ocean" as a new form of market relations Mahisterium", *Ekonomichni studii*, vol. 56, pp. 102—105.
9. Spivakovs'ka, T.V. and Otroda, M.M. (2010), "Possibilities of application of the concept of lateral marketing and strategy of "blue ocean" in the Ukrainian market", *Marketynh v Ukraini*, vol. 1, pp. 40—44.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2020 р.

УДК 65.012.23.001.11

А. А. Вдовічен,
 д. е. н., професор кафедри менеджменту, міжнародної економіки та туризму,
 директор інституту, Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського
 національного торговельно-економічного університету
 ORCID ID: 0000-0002-4496-6435

В. А. Чичун,
 к. е. н., доцент кафедри менеджменту, міжнародної економіки та туризму,
 Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного
 торговельно-економічного університету
 ORCID ID: 0000-0003-0032-9757

Г. О. Полянко,
 асистент кафедри менеджменту, міжнародної економіки та туризму,
 Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного
 торговельно-економічного університету
 ORCID ID: 0000-0002-6556-681X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.29

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

A. Vdovichen,
 Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management, International Economics and Tourism,
 Director of the Institute, Chernivtsi Trade and Economic Institute of Kyiv National Trade and Economic University
 V. Chychun,
 PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, International Economics and Tourism,
 Chernivtsi Trade and Economic Institute of Kyiv National Trade and Economic University
 H. Polianko,
 assistant of the Department of Management, International Economics and Tourism,
 Chernivtsi Trade and Economic Institute of Kyiv National Trade and Economic University

MODERN CONCEPTS OF MANAGEMENT AND THEIR APPLICATION IN ENTERPRISES

У науковій статті представлено концептуальні засади становлення і розвитку сучасних концепцій менеджменту та їх застосування на підприємствах. Встановлено, що на сьогодні активно застосовуються підприємствами низка сучасних концепцій менеджменту. З'ясовано, що застосування сучасних концепцій на підприємствах дозволяє: визначати бізнес-процеси, що проходять на підприємствах і забезпечувати результативне управління ними; досягати поставлених у процесі управління цілей діяльності підприємств; забезпечувати належний рівень якості продукції, яка виготовляється підприємствами, чи послуг, що надаються підприємствами; оцінювати результативність та ефективність діяльності підприємств за спеціальними показниками; покращити процеси планування, організування, контролювання та координування діяльності; результативно управляти ризиками діяльності підприємств; підвищити збут продукції та/чи послуг, що позитивно позначається на результатах діяльності підприємств. Визначено, що на сьогодні головна перешкода, через яку не можна ефективно застосовувати підприємствами сучасні концепції менеджменту, полягає насамперед у невизначеності та нечіткості стратегій розвитку, якими передбачено довготермінове планування діяльності підприємств. Запропоновано для підвищення рівня результативності застосування підприємствами сучасних концепцій менеджменту передусім кваліфіковано, професійно та фахово здійснювати підготовку менеджерів — майбутніх управлінців.

The scientific article presents the conceptual principles of formation and development of modern management concepts and their application in enterprises. It is established that today such modern management concepts as the concept of process management, the concept of goal management, the concept of controlling, the concept of quality management, the concept of project-oriented team management, the concept of business process reengineering, the concept of knowledge, the concept of logistics, the concept resources, quality management concept, financial management concept, kaizen management concept, total control concept, benchmarking concept, LEAN-technology concept,

balanced scorecard concept, time management concept, flexible management concept, risk management concept, brand management concept. It is proved that the application of modern management concepts in enterprises contributes to the growth of economic performance and increase their competitiveness. It was found that the application of modern concepts in enterprises allows you to: identify business processes that take place in enterprises and ensure effective management; to achieve the goals set in the management process of enterprises; to ensure the appropriate level of quality of products manufactured by enterprises or services provided by enterprises; evaluate the effectiveness and efficiency of enterprises on special indicators; improve the processes of planning, organizing, controlling and coordinating activities; effectively manage the risks of enterprises; increase sales of products and / or services, which has a positive effect on the results of enterprises. It is determined that today the main obstacle due to which it is impossible to effectively apply modern management concepts by enterprises is, first of all, the uncertainty and vagueness of development strategies, which provide for long-term planning of enterprises. It is established that today in Ukraine the concept of business efficiency management and the concept of a balanced system of indicators are effectively applied by enterprises. It is proposed to increase the level of effectiveness of the application of modern management concepts by enterprises, first of all qualified, professionally and professionally to train managers — future managers.

Ключові слова: менеджмент, концепція, підхід, процес, управління, підприємство.

Key words: management, concept, approach, process, management, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах становлення ринкових відносин перспективний розвиток та ефективне функціонування підприємств не є можливим без застосування сучасних концепцій менеджменту. При цьому практика діяльності підприємств засвідчує, що впровадження в управління підприємствами сучасних (більш інноваційних) концепцій менеджменту відбувається насамперед на основі зміни (удосконалення) підходів до управління, вплив на які створює середовище та умови функціонування. Тут також слід відмітити, що особливу роль у ході управління підприємствами виконують менеджери (управлінці), кваліфікованість та професійналізм яких виступають важливими інструментами прийняття обґрунтованих та результативних управлінських рішень, націлених на досягнення мети та цілей діяльності підприємств.

Таким чином, опираючись на зазначене вище, тематика наукової статті націлена на огляд та аналіз сучасних концепцій менеджменту, які на сьогодні активно застосовуються в управлінні підприємствами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження основних аспектів становлення та розвитку концепцій менеджменту на підприємствах на сьогодні досить активно проводяться багатьма науковцями та вченими, серед яких на особливу увагу заслуговують такі науковці: Вайсман В.О., Журавель К., Кармінська-Белоброва М.В., Колеснікова К.В., Кузнецова І.О., Кулакова С.Ю., Лазоренко Т.В., Маркова С.В., Мирошник М.В., Натальчишин В.В., Олійник О.М., Пантелєєв М.С., Полянська А.С., Руденко М.В., Черчата А.О., Чкан А.С., Шматько Н.М., Янковець Т.М. та ін. [1 5; 7 12].

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою наукової статті виступає представлення концептуальних засад становлення і розвитку сучасних концепцій менеджменту та їх застосування на підприємствах.

Згідно із метою у науковій статті передбачено вирішити такі завдання, зокрема:

- 1) розкрити теоретичні засади застосування сучасних концепцій менеджменту на підприємствах;
- 2) розглянути види та специфіку сучасних концепцій менеджменту;
- 3) вивчити практичні особливості застосування сучасних концепцій менеджменту на підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З огляду на те, Кузнецова І.О. [2] із низки сучасних підходів виокремлює важливість процесного підходу до управління підприємствами, який базується на засадах взаємопов'язаних та безперервних функцій, що реалізуються для забезпечення розвитку і здійснення діяльності підприємствами. Своєю чергою, за дослідженнями науковця, на основі процесного підходу активно розробляються та застосовуються на підприємствах такі сучасні концепції менеджменту:

- 1) концепція процесного управління (чи концепція процесно-орієнтованого управління) (націлена на визначення бізнес-процесів, що проходять на підприємствах і забезпечує результативне управління ними);
- 2) концепція управління за цілями (спрямована на виконання поставлених у процесі управління цілей та завдань діяльності підприємств і впливає на мотивацію менеджерів (управлінців) та інших працівників у контексті забезпечення ефективного розвитку та функціонування підприємств);
- 3) концепція контролінгу (орієнтована передусім на досягнення цілей діяльності підприємств зокрема у напрямку економічного зростання та реалізується на засадах порівняння фактичних і планових показників);
- 4) концепція управління якістю (націлена на забезпечення належного рівня якості продукції чи послуг, які виготовляються та надаються підприємствами).

Розглядаючи підхід застосування концепції управління якістю на підприємствах, слід зауважити, що результати, отримані у ході такого застосування, дозволяють не тільки підвищити якість виготовленої продукції

та/чи послуг, але і провести загальний моніторинг діяльності підприємств із визначенням відповідності такої діяльності міжнародним стандартам ISO [5].

Водночас Вайсман В.О., Колеснікова К.В. та Натальчишин В.В. [1] наголошують на важливості впровадження концепції проектно-орієнтованого командного управління в контексті досягнення цілей та мети діяльності підприємств. Водночас слід відмітити, що концепція проектно-орієнтованого командного управління, запропонована науковцями, має базуватися на засадах комплексного командного менеджменту, в основу якого закладена ідея тотального менеджменту якості. З огляду на це, менеджмент на засадах проектно-орієнтованого командного управління має бути націлений на перехід до системи комплексного (загального) управління підприємствами та відходити від системи ієрархічного управління процесами.

Такої ж позиції, як Вайсман В.О., Колеснікова К.В. та Натальчишин В.В. дотримується Черчата А.О. [9], однак зазначає, що проектний менеджмент на підприємствах потрібно застосовувати у комплексній взаємодії із процесним та функціональним підходами. Водночас в основі функціонального підходу має лежати функціональна спеціалізація, завдяки якій забезпечуватиметься здійснення найнижчих витрат з-поміж можливих для виконання бізнес-процесів.

Полянська А.С. [7] за результати проведених досліджень виділяє такі сучасні концепції менеджменту, які на сьогодні застосовуються як вітчизняними, так зарубіжними підприємствами: 1) концепція реінжинірингу бізнес-процесів; 2) концепція контролінгу; 3) концепція логістики; 4) концепція знань; 5) концепція ресурсів; 6) концепція управління фінансами. Науковець також пропонує об'єднати зазначені вище концепції менеджменту підприємства у єдину інтеграційну концепцію менеджменту. Так, інтеграційна концепція менеджменту підприємства дозволить не тільки визначати перспективні шляхи підвищення ефективності діяльності підприємств, але і пристосовувати підприємства до впливу змін та умов невизначеності середовища функціонування.

Дослідження доводять, що застосування сучасних концепцій менеджменту на підприємствах сприяє зростанню економічних результатів діяльності та підвищенню їх конкурентоспроможності.

У ключі зазначеного, слід відмітити, що на сьогодні підприємствами застосовуються ще такі концепції менеджменту (які, до прикладу базуються на процесному підході) [4]:

1) концепція кайдзен-менеджменту, основна спрямованість якої полягає у безперервності реалізації процесу планування, контролювання та регулювання діяльності і бізнес-процесів, що проходять на підприємствах;

2) концепція тотального контролю за якістю продукції та послуг;

3) концепція бенчмаркінгу, в основу якої закладено встановлення, аналізування і впровадження технологічних, технічних та організаційних інструментів оптимізування бізнес-процесів на підприємствах, базуючись при цьому на досвіді підприємств-конкурентів;

4) концепція LEAN-технологій, яка націлена на: а) зниження та поступове усунення витрат, пов'язаних

із недосконалою організованою виробничою діяльністю; б) удосконалення структури виробничих запасів підприємств; в) посилення взаємодії між підприємствами та їх партнерами; г) реагування в контексті виявлення змін у попиту на продукцію чи послуги підприємств; д) вивчення ланцюга формування доданої вартості.

Що стосується досвіду застосування концепцій менеджменту зарубіжними підприємствами, то згідно з інформацією, поданою Янковець Т.М. та Лазарєва М.О. [11], досить ефективними є:

1) концепція ощадливого виробництва або концепція Lean Manufacturing (поширеною у застосуванні є серед підприємств країн Західної Європи, Сполучених Штатів Америки та Японії і спрямована на порашення процесів виробництва продукції та надання послуг підприємствами);

2) концепція реінжинірингу бізнес-процесів або концепція Business Process Reengineering (характеризує відхід підприємств від послідовної до паралельної специфіки процесів проектування виробництва продукції та/чи надання послуг);

3) концепція бенчмаркінгу або концепція Benchmarking (допомагає краще опанувати процес виробництва конкурентоспроможної продукції та/чи надання конкурентоспроможних послуг, вивчаючи та аналізуючи при цьому продукцію та послуги інших підприємств-конкурентів);

4) концепція управління ефективністю бізнесу або концепція Business Performance Management (є однією із найбільш нових концепцій та націлена на підвищення здатності підприємств функціонувати в невизначених ринкових умовах за рахунок правильної оцінки фінансової спроможності та об'єднання менеджерів різних рівнів управління задля забезпечення ефективного управління підприємствами);

5) концепція збалансованої системи показників (індикаторів) або концепція Balanced Scorecard (виступає важливим інструментом стратегічного управління підприємствами та полягає в оцінці результативності та ефективності діяльності підприємств за спеціальними показниками (індикаторами)).

Якщо говорити про вітчизняні підприємства, то на сьогодні в Україні ефективно застосовуються підприємствами концепція управління ефективністю бізнесу та концепція збалансованої системи показників (індикаторів) [11].

У ході розкриття специфіки застосування сучасних концепцій менеджменту на підприємствах, слід зауважити, що зараз підприємствами досить активно використовується модель управління діяльністю, побудована на засадах тайм-менеджменту.

Так, опираючись на дослідження Кулакової С.Ю. [3], треба зауважити, що впровадження тайм-менеджменту на підприємствах дозволяє не лише покращити процеси планування, організування, контролювання та координування діяльності, але і сприяє вирішенню низки проблем, зокрема дозволяє визначити пріоритетність та першочерговість завдань, які необхідно досягти, правильно розподілити робочий час та повноваження менеджерів.

Окрім тайм-менеджменту, на підприємствах також широко застосовується ризик-менеджмент, в основі якого лежить концепція управління ризиками.

Відповідно до інформації, поданої Руденко М.В. [8], основу ризик менеджменту становлять такі компоненти:

1) компонента стратегічного управління, елементами якої є мета, цілі, завдання, процеси, ресурси, технології, комунікації, інформація, взаємовідносини і база знань тощо;

2) компонента впровадження управлінських рішень, елементами якої є термін, кваліфікованість управлінського персоналу, процес прийняття управлінських рішень відповідно до правових засад тощо;

3) компонента моніторингу і аналізу, елементами якої є здатність своєчасно реагувати на ризики, характер та вплив ризиків на діяльність тощо;

4) компонента покращення бізнес-процесів, елементами якої є миттєве реагування на зміни та невідповідності, внесення коригуючих дій, реорганізація, впровадження інновацій.

Дослідження також засвідчують часту впровадженість підприємствами концепції гнучкого менеджменту, оскільки на сьогодні їх функціонування проходить у умовах діджиталізації та стрімкого розвитку техніки і технологій.

Так, концепція гнучкого менеджменту спрямована передусім на персонал підприємств, результат їх управлінських дій, якість виготовленої продукції та/чи наданих послуг. Позитивний практичний досвід впровадження такої концепції представлений компанією "Тойота" [12].

Розглядаючи специфіку застосування на підприємствах тайм-менеджменту, ризик-менеджменту, гнучкого менеджменту, слід виділити ще один вид управління підприємствами, в основі якого лежить процес формування та управління брендом продукції чи послуг, що виготовляються чи надаються підприємствами. Так, практика показує, що застосування бренд-менеджменту на підприємствах дозволяє значно підвищити збут продукції та/чи послуг, що позитивно позначається на результатах діяльності підприємств. Окрім того, впровадження бренд-менеджменту сприяє успішній реалізації цінової, збутової, товарної та комунікативної політик підприємств, у результаті чого досягаються як тактичні, так і стратегічні цілі діяльності підприємств, що передбачені метою їх функціонування [10].

Так, вивчення практичного досвіду діяльності нафтогазових підприємств України засвідчує, що на сьогодні для покращення показників їх діяльності пропонується застосовувати у ході управління підприємствами концепцію реінжинірингу бізнес-процесів. Впровадження такої концепції на підприємствах дозволить:

1) оптимізувати бізнес-процеси;

2) знизити витрати на управління матеріальними потоками у логістичній системі підприємств;

3) знизити витрати на транспортування та зберігання продукції нафтогазових підприємств, зокрема нафти та газу;

4) ефективно організовувати виробничий процес із дотриманням на цій основі спеціальних норм та стандартів діяльності;

5) підвищити ефективність діяльності внаслідок підвищення обсягів видобутку нафтової та газової сировини [7].

Окрім того, застосування концепції реінжинірингу бізнес-процесів підприємства сприятиме відходу від неефективних та застарілих правил і процедур ведення бізнесу до більш нових (інноваційних).

Практика показує, що на сьогодні все більше застосовуються для управління підприємствами інноваційні системи менеджменту, в основу яких закладено використання сучасних інформаційних та інтерактивних технологій, а також методів (засобів) проєктного менеджменту у ході управління діяльністю підприємств.

Тому для вирішення цієї проблематики та підвищення рівня результативності застосування підприємствами сучасних концепцій менеджменту пропонується у першу чергу кваліфіковано, професійно та фахово здійснювати підготовку менеджерів — майбутніх управлінців.

З огляду на це, на сьогодні існує досить потужний взаємозв'язок, який відображається через сумісну співпрацю між підприємствами та закладами вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх менеджерів. Результати такої взаємодії сприяють залученню в управління підприємствами кваліфікованих та професійно обізнаних менеджерів, які володіють усіма сучасними інструментами та способами ведення бізнесу.

Таким чином, огляд видів та специфіки сучасних концепцій менеджменту, які застосовуються на підприємствах, дозволяє їх узагальнити в єдину цілісну систему управління діяльністю підприємств, яка представлена на рисунку 1.

У ході дослідження встановлено, що на сьогодні головна перешкода, через яку не можна ефективно застосовувати на підприємствах сучасні концепції менеджменту, полягає насамперед у невизначеності та нечіткості стратегії розвитку, якими передбачено довготермінове планування діяльності підприємств.

Що стосується практичного досвіду застосування сучасних концепцій менеджменту, то до прикладу ПрАТ "Міжнародні Авіалінії України" на сьогодні активно впроваджує у діяльність концепцію реінжинірингу бізнес-процесів, оскільки намагається тимчасово припинити використання хабової моделі діяльності, спростити тарифну політику, знизити далекомагістральний флот та зменшити питомі витрати [6].

При цьому дослідження доводять, що використання концепції бренд-менеджменту на сьогодні проводиться багатьма підприємствами України. Здебільшого це підприємства, які займаються виготовленням продукції чи наданням послуг. До прикладу це такі відомі ПрАТ "Концерн хлібпром", ТОВ "Нова пошта", ПрАТ "Миронівський хлібопродукт", який, наприклад, володіє таким відомим брендом "Наша ряба".

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

За результатами представлення концептуальних засад становлення і розвитку сучасних концепцій менеджменту та їх застосування на підприємствах встановлено, що на сьогодні активно застосовуються підприємствами такі сучасні концепції менеджменту, як концепція процесного управління, концепція управління за цілями, концепція контролінгу, концепція управління якістю,

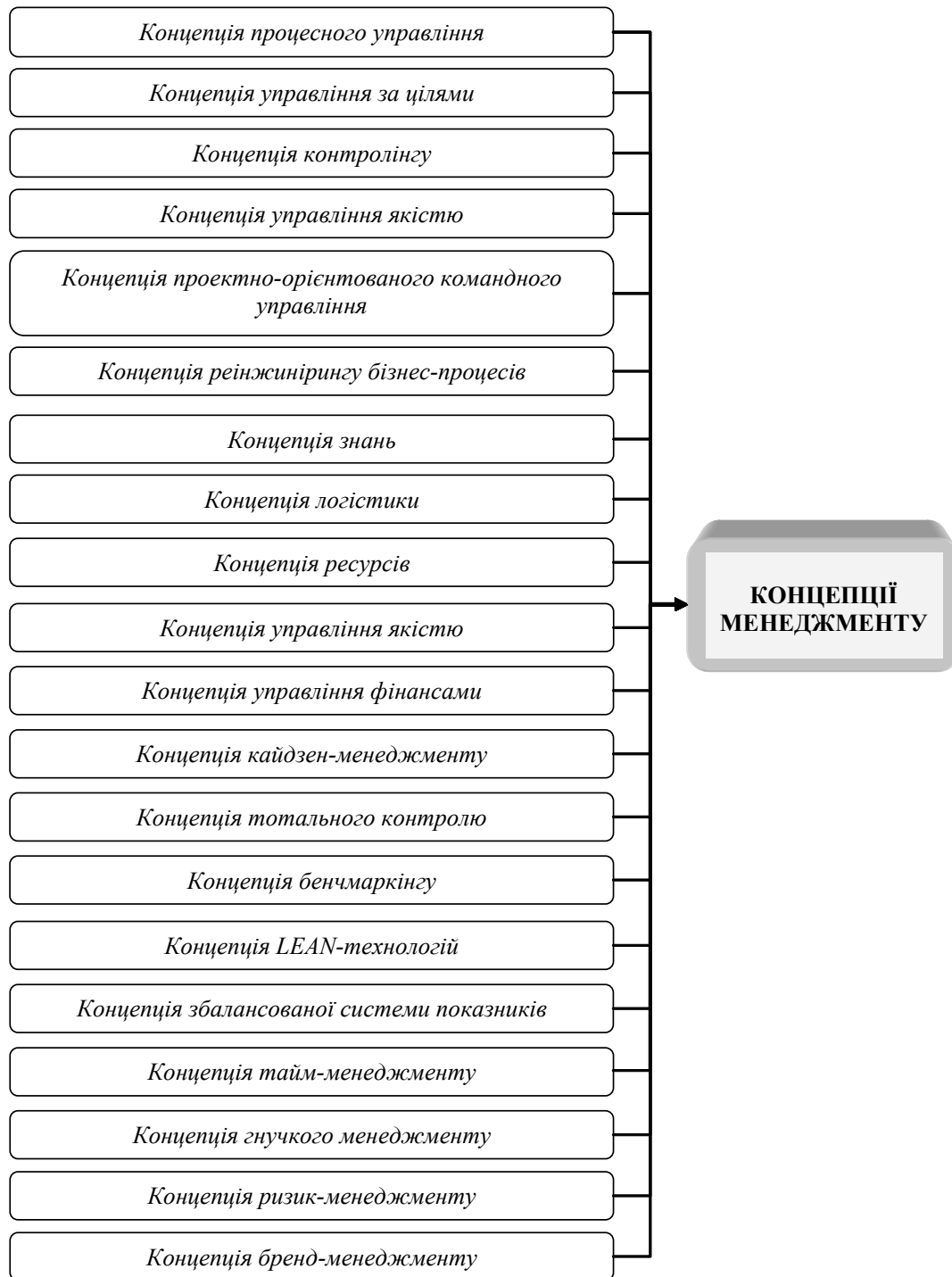

Рис. 1. Сучасні концепції менеджменту підприємств

Джерело: побудовано на основі опрацювання джерел [2—4; 7—12].

концепція проектно-орієнтованого командного управління, концепція реінжинірингу бізнес-процесів, концепція знань, концепція логістики, концепція ресурсів, концепція управління якістю, концепція управління фінансами, концепція кайдзен-менеджменту, концепція тотального контролю, концепція бенчмаркінгу, концепція LEAN-технологій, концепція збалансованої системи показників, концепція тайм-менеджменту, концепція гнучкого менеджменту, концепція ризик-менеджменту, концепція бренд-менеджменту.

З'ясовано, що застосування сучасних концепцій на підприємствах дозволяє:

- визначати бізнес-процеси, що проходять на підприємствах і забезпечувати результативне управління ними;
- досягати поставлених у процесі управління цілей діяльності підприємств;
- забезпечувати належний рівень якості продукції та послуг, які виготовляються чи надаються підприємствами;
- оцінювати результативність та ефективність діяльності підприємств за спеціальними показниками;
- покращити процеси планування, організування, контролювання та координування діяльності;

— результативно управляти ризиками діяльності підприємств;

— підвищити збут продукції та/чи послуг, що позитивно позначається на результатах діяльності підприємств.

Література:

1. Вайсман В.О., К.В. Колеснікова, В.В. Натальчин. Сучасна концепція проектно-орієнтованого командного управління // Сучасні технології в машинобудуванні. — 2013. — Вип. 8. — С. 246—253.

2. Кузнецова І.О. Парадигма процесного підходу в менеджменті: сутність та протиріччя // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2011. — № 2, Т. 2. — С. 64—68.

3. Кулакова С.Ю. Впровадження європейської практики тайм-менеджменту на підприємствах України // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". — 2016. — № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_1_18 (дата звернення 12.10.2020).

4. Лазоренко Т.В., Голуб М.О. Економічні аспекти застосування сучасних концепцій менеджменту на вітчизняних підприємствах // Економіка та управління підприємствами. — 2019. — Вип. 1 (18). — С. 139—143.

5. Маркова С.В., Чкан А.С., Олійник О.М. Управлінські підходи до формування системи менеджменту якості підприємства засобами розвитку персоналу та самоменеджменту // Актуальні проблеми економіки. — 2014. — № 7 (157). — С. 194—201.

6. Міжнародні авіалінії представили стратегію відновлення польотів. — Lowcost. — 2020. — URL: <https://lowcost.ua/flyuia-covid-restart/> (дата звернення 12.10.2020).

7. Полянська А.С. Роль сучасних концепцій менеджменту у розвитку нафтогазового комплексу України // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. — 2007. — № 2 (16). — С. 131—136.

8. Руденко М.В. Формування концепції ризик-менеджменту аграрних підприємств // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2017. — Вип. 26. Ч. 1. — С. 171—174.

9. Черчата А.О. Проектний менеджмент на підприємстві: застосування в контексті взаємодії з функціональним та процесним підходами // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. — 2019. — № 1. — С. 172—179. DOI: 10.31471/2409-0948-2019-1(19)-172-179.

10. Шматько Н.М., Пантелєєв М.С., Кармінська-Белоброва М.В., Мирошник Т.О. Бренд-менеджмент в стратегічному управлінні підприємством // Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки). — 2020. — № 1. — С. 110—115. DOI: 10.20998/2516-4461.2020.1.110.

11. Яковець Т.М., Лазарева М.О. Сучасні концепції менеджменту: закордонний досвід // Інформаційно-аналітичне забезпечення ефективності діяльності підприємств у контексті економічної безпеки в умовах інтеграції з ЄС: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 27 травня 2016 р., м. Київ. — К.: КНУТД, 2016. — С. 205—207.

12. Zhuravel K. Concept of Flexible Management at Enterprise in Digitalization and Lean Production Con-

ditions // Humanities Studies. — 2019. — Вип. 1 (78). — С. 98—107. DOI: 10.26661/hst-2019-1-78-08.

References:

1. Vajsman, V.O. and Kolesnikova, K.V. and Natal'chyshyn, V.V. (2013), "Modern concept of project-oriented team management", *Suchasni tekhnolohii v mashynobuduvanni*, vol. 8, pp. 246—253.

2. Kuznetsova, I.O. (2011), "The paradigm of the process approach in management: essence and contradictions", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, no 2, pp. 64—68.

3. Kulakova, S.Yu. (2016), "Introduction of European practice of time management at the enterprises of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_1_18 (Accessed 12 October 2020).

4. Lazorenko, T.V. and Holub, M.O. (2019), "Economic aspects of application of modern management concepts at domestic enterprises", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, vol. 1 (18), pp. 139—143.

5. Markova, S.V. and Chkan, A.S. and Oliynyk, O.M. (2014), "Management approaches to the formation of the enterprise quality management system by means of personnel development and self-management", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7 (157), pp. 194—201.

6. Lowcost (2020), "International Airlines has presented a resumption strategy", available at: <https://lowcost.ua/flyuia-covid-restart/> (Accessed 12 October 2020).

7. Polians'ka, A.S. (2007), "The role of modern management concepts in the development of the oil and gas complex of Ukraine", *Naukovyj visnyk Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu*, vol. 2 (16), pp. 131—136.

8. Rudenko, M.V. (2017), "Formation of the concept of risk management of agricultural enterprises", *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 26 (1), pp. 171—174.

9. Cherchata, A.O. (2019), "Project management in the enterprise: application in the context of interaction with functional and process approaches", *Naukovyj visnyk Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu*, vol. 1, pp. 172—179.

10. Shmat'ko, N.M. and Pantelieiev and M.S., Karmins'ka-Bielobrova and M.V., Myroshnyk, T.O. (2020), "Brand management in strategic enterprise management", *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "Kharkivs'kyj politekhnichnyi instytut"*, vol. 1, pp. 110—115.

11. Yankovets', T.M. and Lazarieva, M.O. (2016), "Modern management concepts: foreign experience", *Informatsijno-analitychne zabezpechennia efektyvnosti diial'nosti pidpriemstv u konteksti ekonomichnoi bezpeky v umovakh intehtatsii z YeS* [Information and analytical support of the efficiency of enterprises in the context of economic security in terms of integration with the EU], *Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsia* [International scientific-practical Internet conference], KNUITD, Kyiv, Ukraine, pp. 205—207.

12. Zhuravel, K. (2019), "Concept of Flexible Management at Enterprise in Digitalization and Lean Production Conditions", *Humanities Studies*, vol. 1 (78), pp. 98—107.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

*О. І. Краснова,
викладач кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
організації та економіки охорони здоров'я з лікарсько-трудою експертизою,
Українська медична стоматологічна академія
ORCID ID: 0000-0001-8668-1596*

*Н. В. Харченко,
д. е. н., доцент кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
організації та економіки охорони здоров'я з лікарсько-трудою експертизою,
Українська медична стоматологічна академія
ORCID ID: 0000-0001-9819-1818*

*Т. В. Плужнікова,
к. м. н., старший викладач кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
організації та економіки охорони здоров'я з лікарсько-трудою експертизою,
Українська медична стоматологічна академія
ORCID ID: 0000-0001-8300-854X*

*О. Г. Краснов,
к. м. н., викладач кафедри хірургії № 1, Українська медична стоматологічна академія
ORCID ID: 0000-0002-8704-1686*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.35

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

O. Krasnova,
Lecturer of the Department of Social Medicine, Public Health, Organization and Economics
of Health Care with Medical and Labor Expertise, Ukrainian Medical Stomatological Academy

N. Kharchenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Social Medicine, Public Health, Organization
and Economics of Health Care with Medical and Labor Expertise, Ukrainian Medical Stomatological Academy

T. Pluzhnikova,
PhD in Medical Sciences, Senior Lecturer, lecturer of the Department of Social Medicine, Public Health, Organization
and Economics of Health Care with Medical and Labor Expertise, Ukrainian Medical Stomatological Academy

O. Krasnov,
PhD in Medical Sciences, lecturer of the Department of Surgery № 1, Ukrainian Medical Stomatological Academy

FEATURES OF THE ORGANIZATION AND FINANCING OF PUBLIC HEALTH IN POST-SOVIET COUNTRIES

Система охорони здоров'я є одним з пріоритетних завдань уряду будь-якої країни. Головними напрямками розвитку охорони здоров'я є зменшення рівня показників смертності та захворюваності, збільшення рівня показників народжуваності. У статті здійснено порівняльний аналіз країн пострадянського простору, в яких система охорони здоров'я пройшла реформування. Досліджено принципи організації та фінансування охорони здоров'я в таких країнах, як Грузія та Естонія. Ці країни пройшли складний шлях реформування охоро-

ни здоров'я від бюджетної системи до запровадження медичного страхування. В цих країнах було змінено механізм фінансування медичної галузі та організацію надання медичних послуг населенню. Визначено досвід, який був би корисний під час реформування системи охорони здоров'я в Україні.

The health care system is one of the priorities of the government of any country. The main directions of health care development are to reduce the level of mortality and morbidity rates, and increase the level of birth rates. The article provides a comparative analysis of the post-Soviet countries, in which the health care system has been reformed. The principles of organization and financing of health care in countries such as Georgia and Estonia have been investigated. These countries have gone through a difficult path of reforming health care from the budget system to the introduction of health insurance. In these countries, the mechanism for financing the medical industry and organizing the provision of medical services to the population was changed. The experience to be used in the reform of the health care system in Ukraine has been identified. Today there are two types of health insurance in Georgia: state and commercial. The insured person can receive discounts on medical treatment and medicines, and in some cases can receive free treatment. The population of Georgia chooses the type of insurance themselves: private or public. The majority of the Georgian population prefer state health insurance. It should also be noted that both private and state medical institutions in Georgia are fully self-financing. However, the state sets an upper limit above which prices cannot be raised. There is competition between clinics in order to increase the number of clients, they improve the infrastructure, invite the best specialists to cooperate, because the patient himself can decide in which institution to restore health.

The Estonian Health Insurance Fund was established in 1992. The health insurance Fund determines the list of diseases and operations that are paid from the state budget. Today, 94% of Estonian residents have compulsory health insurance. Funding comes from social tax contributions levied on each employee. There are privileged categories of the population in Estonia who will receive health insurance free of charge. In Estonia, in order to see a specialist doctor and receive the service free of charge, you must have a referral from a family doctor. Every year the Health Insurance Fund updates the list of health services. Medical insurance services can be obtained only in those medical institutions with which the health insurance fund has concluded an agreement.

Ключові слова: охорона здоров'я, державне регулювання, реформування, медичні послуги, медичне страхування, соціальне страхування.

Key words: healthcare sphere, state regulation, healthcare reform, principles, financing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективна робота медичної галузі є одним з важливих та першочергових завдань уряду країни при здійсненні державного регулювання. Приоритетним напрямом реформи охорони здоров'я, яку проводить та чи інша країна, насамперед, є поліпшення показників стану здоров'я населення, надання якісних та доступних медичних послуг кожному громадянину країни, підвищення ефективності системи охорони здоров'я та більшу доступність людей до медичних послуг [3, с. 105]. Сьогодні сфера охорони здоров'я не повністю вирішує всі проблеми, які стосуються охорони здоров'я населення. Тому існує проблема розробки нових напрямів

реформування охорони здоров'я в нашій країні [2, с. 237]. Сьогодні кожний третій опитаний українець незадоволений низькою кваліфікацією лікаря та близько 70% населення України погоджувалось з необхідністю проведення змін у галузі охорони здоров'я [5, с. 34—42].

Вирішити кризову ситуацію в системі фінансування галузі охорони здоров'я можна шляхом поступового її реформування. Для уникнення помилок під час впровадження реформ системи охорони здоров'я України, необхідно взяти до уваги досвід країн пострадянського простору та врахувати як їхні позитивні зміни, так і недоліки [6, с. 99; 7, с. 22]. Порівняльний аналіз розвитку систем охорони здоров'я цих країн дасть можливість за-

початковувати саме ті зміни в системі охорони здоров'я України, які довели свою ефективність у державах з перехідною економікою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що більша частина наковців присвячує свої праці вивченню досвіду організації сфери охорони здоров'я європейських країн, тоді як праць, які присвячені дослідженню реформування галузі охорони здоров'я в пострадянських країнах, досить мало. Зарубіжний досвід організації охорони здоров'я та його адаптації до умов України вивчали І. Кринична, А. Бурбела, К. Бендукідзе, О. Солдатенко, М. Шевченко, Л. Шупа та інші вчені. Однак ще бракує робіт, в яких комплексно розглядаються питання управління охороною здоров'я та організаційно-фінансові проблеми медицини в країнах пострадянського простору.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є аналіз організаційно-економічних особливостей сфери охорони здоров'я країн пострадянського простору та визначення можливості пристосування їх позитивного досвіду під час здійснення реформи системи охорони здоров'я України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система охорони здоров'я країн колишнього СРСР характеризувалася широким охопленням населення, забезпечувала загальне медичне обслуговування, пріоритетним напрямком були профілактичні заходи. Однак з розвитком ринкових відносин методи лікування застаріли та були менш ефективними при зростанні хронічної захворюваності [4, с. 20]. Більшість країн, з метою подальшого ефективного розвитку системи охорони здоров'я, провели ряд реформ та перейшли на бюджетно-страхову модель діяльності системи охорони здоров'я, чим забезпечили їх подальший перспективний розвиток діяльності [9, с. 11]. Однак становище ускладнилося зниженням доходів населення та економічним спадом, що призвело до значного зниження доступності медичного обслуговування.

Перед усіма країнами колишнього союзу поставило складне завдання — збалансувати ефективність витрат, доступність та якість медичного обслуговування. Реформи цих країн були спрямовані на пошук досконалих організаційно-економічних форм діяльності медичних закладів та розширення державних гарантій, пошук додаткових фінансових ресурсів та розвиток платної медицини [4, с. 20—21]. Сьогодні більшість пострадянських країн продовжують реформувати свою систему охорони здоров'я, де сновним напрямком реформування є орієнтація на ринкові відносини у суспільстві, розвиток страхової медицини [8, с. 56]. Цікавим буде розглянути реформування та організацію таких країн, як Грузія та Естонія, де запроваджена страхова медицина.

Після розпаду СРСР Грузія, як і Україна, успадкувала централізовану модель охорони здоров'я. Гроші в такій системі витрачалися неефективно. З державного

бюджету кошти надходили за кількість лікарняних, а не за кількість і якість наданих послуг медичними працівниками. Однак нова економічна політика Грузії, основною метою якої було забезпечення економічного зростання за рахунок лібералізації та розвитку приватного сектора, сприяла тому, що з 2004 року система охорони Грузії почала переходити на ринкові механізми, основними принципами якої були: приватне надання медичних послуг, приватна система закупівлі медичних послуг, ліберальне регулювання і мінімальний контроль з боку держави. В країні почалося активне будівництво та реконструкція закладів первинної медичної допомоги, а також перепідготовка сімейних лікарів та медсестер. Низка медичних закладів були приватизовані, а сама система будувалася на принципах ринкової економіки. Спочатку більшу частину бюджетних видатків на медицину отримували приватні страхові компанії для забезпечення медичною допомогою тих верств населення Грузії, які живуть за межею бідності [1, с. 13—25]. Однак вже у 2013 році, після зміни влади в країні, уряд здійснював медичне забезпечення усіх без винятку верств населення за державні кошти.

Сьогодні в Грузії діє два види медичного страхування: державне та приватне. Застрахована особа, у разі потрапляння до лікарні, може отримувати знижки на лікування та медикаменти, а при деяких випадках повністю безкоштовне лікування. Вартість страховки та перелік послуг в страхових компаніях, які надають послуги з медичного страхування, приблизно однакові. Відрізняються лише щорічні ліміти на види лікування і перелік клінік, де клієнт може отримувати послуги. У мінімальний пакет входять прийом у лікаря, швидка допомога, 50—60% знижка на амбулаторне обслуговування, знижки на послуги стоматолога і операції. За додаткові послуги необхідно заплатити окрему палату, також, за прийом у лікаря, який працює в іншій клініці, доводиться доплачувати самому хворому [1, с. 18—40].

Населення, яке працює, не може самостійне обирати страхову компанію, це робить роботодавець. Він сам підписує контракт лише з однією фірмою, а працівник тільки обирає той пакет послуг, який підходить для нього і його родини. До позитивних ознак корпоративної страховки слід віднести наявність знижок.

У залежності від рівня доходів, мешканці Грузії самі вибирають, яку їм оформляти страховку, приватну або державну. Більшість населення Грузії надають перевагу державній медичній страховці. В перелік гарантованих безкоштовних послуг за рахунок держави входять послуги швидкої, медична допомога в екстрених невідкладних випадках, консультація дільничного лікаря, планові щеплення, пологи та ведення вагітності, аналізи та дослідження за направленням лікаря (УЗД, рентген, ЕКГ тощо). Також у громадян є деякі знижки на амбулаторне обслуговування. Пільгові категорії населення, а саме: діти до п'яти років, пенсіонери, військові, педагоги, студенти та люди з інвалідністю, взагалі ні за що не платять. Люди з середнім доходом не платять за невідкладну допомогу, послуги сімейного лікаря і кардіограму, а на решту медичних послуг отримують знижки до 80%.

Також слід відмітити, що і приватні, і державні медичні заклади Грузії знаходяться повністю на самофінансуванні. Більша частина фінансових ресурсів надходить за рахунок державної страховки. Директор лікарні має право на власний розсуд вирішувати, як витратити зароблені лікарнею гроші, або це буде підвищення заробітної плати, або покупка нового обладнання чи ремонт. Ціни на послуги в приватних клініках Грузії майже однакові. Однак держава визначає верхню межу, вище якої не можна піднімати ціни. Між клініками є конкуренція, аби збільшити кількість клієнтів, вони покращують інфраструктуру, запрошують до співпраці кращих спеціалістів, адже хворий сам може вирішувати, у якому закладі відновлювати здоров'я.

Отже, система організації надання послуг охорони здоров'я Грузії має як позитивні, так і негативні сторони. Серед позитивних ознак слід відмітити зниження дитячої смертності на 75%, майже вдвічі зменшилася кількість материнських смертей, а тривалість життя збільшилася майже на три роки і наблизилася до європейських стандартів. Найбільшим досягненням Уряду Грузії є те, що за рахунок розширеного переліку державних безкоштовних послуг, найбільшій верстві населення операції проводять безкоштовно.

До мінусів охорони здоров'я Грузії можна віднести те, що попри будівництво нових та реконструкцію старих лікарень в сільських місцевостях, там досі не вистачає лікарів та необхідного оснащення. Тому пацієнтам доводиться їхати в райцентри і інші міста. Також слід відмітити, що при деяких захворюваннях незахищеним верствам населення доводиться доплачувати власні кошти за лікування. Існують випадки, коли страховики відправляють пацієнтів лікуватися не до кращих фахівців, а в свої клініки.

Що стосується Естонії, то значні заходи по реформуванню медицини там відбулися в 1992 році. Була створена лікарняна каса, куди перераховувалися податки на охорону здоров'я, і яка визначала перелік захворювань і операцій, що оплачуються з державного бюджету. Сьогодні обов'язкову медстраховку в Естонії мають 94% жителів. Фінансування відбувається за рахунок внесків соціального податку, який стягується з кожного працівника. В Естонії є льготні категорії населення, які безкоштовно отримують медичну страховку: це діти до 19 років, студенти, включаючи докторантів, пенсіонери, офіційно зареєстровані безробітні, вагітні, інваліди та опікуни інвалідів, солдати строкової служби [10, с. 168]. Населення, яке не потрапляє в категорію пільговиків, самі купують медичну страховку. Якщо не купувати страховку, то за всі медпослуги, включаючи візит до сімейного лікаря, потрібно сплатити самому. В Естонії роботодавець повністю сплачує соціальний податок за свого працівника. Державне медичне страхування покриває витрати на лікування і профілактику захворювань, також за кошти лікарняних кас фінансується придбання широкого спектру ліків і медичних пристроїв. Лікарняна каса компенсує неотриманий через тимчасову непрацездатність дохід та покриває витрати на лікування і протезування зубів.

Як і в багатьох країнах Європи, в Естонії, щоб потрапити до лікаря-фахівця і отримати послугу безкоштовно, необхідно мати направлення від сімейного ліка-

ря. Існує перелік лікарів, до яких можна звертатися без направлення сімейного лікаря, це офтальмолог, дерматовенеролог, гінеколог, психіатр, стоматолог, травматолог і хірург.

Кожен рік лікарняна каса оновлює перелік медичних послуг. Користуватися послугами медстраховки можна тільки в тих медзакладах, з якими лікарняна каса уклала договір. Так само, як і в Україні, сімейний лікар може обслуговувати в цілому не більше 2000 пацієнтів. За кожного приписаного до нього пацієнта лікар отримує певну суму, причому незалежно від того, скільки разів конкретний хворий відвідав його минулого місяця. Найбільше держава платить лікарям за дітей і літніх людей. Окремо оцінюються хронічні хворі та вагітні [10, с. 169—170].

Також слід зазначити, що в Естонії система охорони здоров'я повністю комп'ютеризована. Кожний житель країни має IDкартку — це електронний документ, на якому міститься повна інформація про власника. Замість паперових рецептів тут використовують електронні, а запис на прийом до лікаря здійснюється через інтернет. На високому рівні розвинута телемедицина. Слід відмітити, що в Україні також впроваджується електронна система охорони здоров'я.

До позитивних ознак системи охорони здоров'я Естонії слід віднести таке: більшість естонців задоволені системою охорони здоров'я, згідно зі статистичними даними, збільшилася тривалість життя з 69,1 до 77,7 років. Серед недоліків відмічаються великі черги. Ця ситуація пояснюється особливостями фінансування медичної галузі, щоб не витратити кошти, які приходять за пацієнтів, сімейні лікарі зайвий раз не відправляють їх до лікарів-спеціалістів. В Естонії відмічається недостатня кількість медсестер, що значно підвищує навантаження на лікарів. Також слід відмітити, що існує велика кількість населення, яка не платить податки, а це в свою чергу великий тягар для працюючого населення.

Отже, Україні потрібно взяти до уваги позитивний досвід країн пострадянського простору. Грузія та Естонія починали реформування фінансування галузі охорони здоров'я з впровадження обов'язкового медичного страхування, введення податку з заробітної плати та децентралізації управління охороною здоров'я. Деякі напрями реформи сфери охорони здоров'я України схожі з тими, що є в Грузії чи Естонії: це розвиток сімейної медицини; пацієнт сам обирає, до якої лікарні звернутись; гроші направляють за пролікованого пацієнта; той лікар, за яким закріплено більше населення, отримує більшу зарплату.

Однак впровадження медичного страхування має як позитивні ознаки: вдосконалення фінансового забезпечення, ефективність та прозорість їх використання, значно покращилися показники стану здоров'я, так і негативні: великі черги до вузьких спеціалістів, значні власні витрати громадян, низький рівень якості, недостатній контроль з боку держави. До недоліків страхової медицини можна віднести відсутність підвищення видатків на зарплату, через те, що частину внесків будуть сплачувати роботодавці. Також може зменшитися доступ до медичного обслуговування непрацюючого населення і безробітних, тому що держава в недостатній кількості буде виділяти кошти на медицину.

ВИСНОВКИ

Враховуючи досвід реформування галузі охорони здоров'я пострадянських країн, Україні необхідно розробити свій дієвий механізм розвитку охорони здоров'я з урахуванням специфіки її існуючого стану. Для підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я в Україні необхідним є проведення реформ, які б охоплювали як її фінансування, так і організацію надання медичних послуг. Найприйнятнішою для України є модель, заснована на багатоканальному фінансуванні: кошти платних медичних послуг, кошти медичного страхування та надходження, отримані на основі благодійницької допомоги. Україна може започатковувати саме ті зміни в системі охорони здоров'я, які довели свою ефективність в інших державах зі схожою, перехідною економікою.

Література:

1. Бендукідзе К., Редер Ф.С., Танер М., Урушадзе А. Реформи охорони здоров'я в Республіці Грузія: від радянської руїни до охорони здоров'я на ринковій основі. К.: Вид-во: ТОВ "НВП "Інтерсервіс". 2014. 52 с.
2. Бережна Ю. В. Об'єктивна необхідність державного регулювання розвитку сфери охорони здоров'я в Україні. Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10—11 травня 2012 р.). Харків, 2012. С. 236—239.
3. Бурбела А.Л. Реформи фінансування в галузі охорони здоров'я в пострадянських країнах: уроки для України. Економіка і суспільство. 2017. № 8. С. 201—207.
4. Голованова І.А., Краснова О.І. Економічне обґрунтування реформи галузі охорони здоров'я: досвід постсоціалістичних країн та доцільність його впровадження в Україні. Економічний часопис-XXI. 2014. № 3—4 (2). С. 19—22.
5. Індекс здоров'я. Україна — 2019: Результати загальнонаціонального дослідження. Київ, 2020.
6. Кринична І.П. Досвід державного управління процесами реформування системи охорони здоров'я в країнах Східній Європі. Перший Незалежний Науковий Вісник. 2015. С. 97—101.
7. Кринична І.П. Обґрунтування необхідності проведення реформування системи охорони здоров'я в Україні: історичний аспект. Аспекти публічного управління. 2015. № 3. С. 19—26.
8. Солдатенко О. Європейський досвід фінансування видатків на охорону здоров'я. Юридична Україна. 2010. № 4. С. 53—58.
9. Шевченко М. Медицина пострадянського простору. Ваше здоров'я. 2014. № 46—47. С. 12—13.
10. Шупа Л.З. Досвід естонського медичного страхування для впровадження в Україні. Економічний аналіз. 2018. Т. 28 (1). С. 168—171.
2. Berezhna, Yu. V. (2012), "The objective need for state regulation of the development of the healthcare sector in Ukraine", Zbirka materialiv na Mizhnarodnij naukovo-praktychnij konferentsii. Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy ta yii rehioniv: problemy nauky ta praktyky [Conference Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Socio-economic development of Ukraine and its regions: problems of science and practice], National University, Kharkiv, Ukraine, pp. 236—239.
3. Burbela, A.L. (2017), "Health Financing Reforms in Post-Soviet Countries: Lessons for Ukraine", Ekonomika i suspilstvo, vol. 8, pp. 201—207.
4. Golovanova, I.A. Krasnova, O.I. (2014), "Economic substantiation of health care reform: the experience of post-socialist countries and the feasibility of its implementation in Ukraine", Ekonomichni chasopys-XXI, vol. 3—4 (2), pp. 19—22.
5. Health Index. Ukraine (2019), "National survey results", available at: http://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf (Accessed 4 May 2020).
6. Krynychna, I.P. (2015), "Experience in public administration of health care reform processes in Eastern Europe", Pershyi Nezaleznyi Naukovyi Visnyk, pp. 97-101.
7. Krynychna, I.P. (2017), "Justification of the need to reform the health care system in Ukraine: a historical aspect", Aspekty publichnoho upravlinnia, vol. 3, pp. 19—26.
8. Soldatenko, O. (2010), "European experience in financing health care costs", Yurydychna Ukraina, vol. 4, pp. 53—58.
9. Shevchenko, M. (2014), "Post-Soviet medicine", Vashe zdorov'ia, vol. 46—47, pp. 12—13.
10. Shupa, L. Z. (2018), "Experience of Estonian health insurance for implementation in Ukraine", Ekonomichni analiz, vol. 28 (1), pp. 168—171.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

O. Nazarenko,
*Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy*
ORCID ID: 0000-0001-7546-174X
Hailiang Zhong,
Master's degree student, Sumy National Agrarian University, Sumy
ORCID ID: 0000-0002-7245-4189

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.40

THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY ON RETAIL TRADE ENTERPRISES IN CHINA

О. В. Назаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
Хайлянь Джун,
магістрант, Сумський національний аграрний університет, Суми

ВПЛИВ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА РОЗДРІБНІ ТОРГОВІ ПІДПРИЄМСТВА В КИТАЇ

After the international financial crisis, the world economy has entered a new stage of profound transformation. Against the backdrop of global penetration, cross-border integration, accelerated innovation and priority development, China's digital economy has made significant progress. High innovation of the digital economy will accelerate the penetration and integration of related industries, will form new models and new forms of business, will help optimize the structural structure of the economy of a country and the world.

Retail is the closest commercial form of human livelihood, is an important driver of economic growth. In recent years, thanks to the rapid popularization of the mobile Internet, access to large data sets and other new technologies, retail has grown rapidly. This research examines the relationship, features of operation, and prospects for the development of the digital economy and retail in China.

New models, forms of business, such as Internet road transport, e-commerce, Internet finance and intelligent logistics, have been formed to promote the development of services. Under the influence of the Internet, retail trade has undergone great changes: the convenience and intelligence of retail terminals have been improved, and the variety of retail services has been enriched.

The Research Development Institute identifies six aspects of China's digital economy development: infrastructure, integrated programs, enterprise transformation, public administration transformation, regional development and digital governance.

E-commerce companies should be encouraged to develop their own brand, strengthen cooperation with traditional retailers, which already have their own permanent reputation, a well-known brand. At the same time, appropriate platforms for business expansion in rural areas and international markets should be supported. In China, in today's business environment, the digitalization of the economy is the main vector of movement. Many relevant measures have been implemented in the country, especially in the retail sector, which require scientific support in the future.

Після міжнародної фінансової кризи світова економіка вступила в новий етап глибоких перетворень. На тлі глобального проникнення, транскордонної інтеграції, прискорених інновацій та пріоритетного розвитку, цифрова економіка Китаю досягла значного прогресу. Висока інно-

ваційність зазначеної галузі прискорить проникнення та інтеграцію пов'язаних з нею галузей, сформує нові моделі та нові форми бізнесу, сприятиме оптимізації структурної побудови економіки окремої країни та світу.

Роздрібна торгівля виступає найбільш близькою до засобів фізичного існування людей комерційною формою, є важливою рушійною силою економічного зростання. В останні роки, завдяки швидкій популяризації мобільного інтернету, доступу до великих масивів даних та інших нових технологій, роздрібна торгівля досягла бурхливого розвитку. У цій науковій роботі досліджено взаємозв'язок, особливості функціонування та перспективи розвитку цифрової економіки та роздрібної торгівлі в Китаї.

Нові моделі, форми бізнесу, як-от: інтернет-автомобільні перевезення, електронна комерція, інтернет-фінанси та інтелектуальна логістика, були сформовані для сприяння розвитку сфери послуг. Під впливом інтернету роздрібна торгівля зазнала великих змін: покращено зручність та інтелект терміналів роздрібної торгівлі, збагачено різноманітність роздрібних послуг.

Інститут розвитку досліджень, ідентифікує шість аспектів розвитку цифрової економіки Китаю: інфраструктура, інтегровані програми, трансформація підприємств, трансформація державних органів управління, регіональний розвиток та цифрове управління.

Підприємства електронної комерції слід заохочувати до розвитку власного бренду, посилення співпраці з традиційними роздрібними підприємствами, які вже мають власну сталу репутацію, відому торгову марку. Одночасно слід підтримати відповідні платформи для розширення бізнесу на сільських територіях та міжнародних ринках. В Китаї, за сучасних бізнес умов, цифровізація економіки виступає основним вектором руху. В країні запроваджено багато відповідних заходів, особливо в секторі роздрібної торгівлі, які вимагають наукового супроводження у майбутньому.

Key word: economy, innovation, internet trade, retail trade, digital economy.

Ключові слова: економіка, інновація, інтернет торгівля, роздрібна торгівля, цифрова економіка.

PROBLEM STATEMENT IN GENERAL FORM

The modern information technology revolution represented by computer, network and communication has given birth to the digital economy. At present, digital technology is being widely used in modern economic activities, improving economic efficiency and accelerating the transformation of economic structure. It is becoming an important driving force for global economic recovery. For China, the digital economy is not only a new variable for economic transformation and growth, but also a new blue ocean for improving the quality and efficiency of the economy. We need to seize the new historical opportunity, foster new growth drivers through informatization, and use new growth drivers to promote new development. We need to make the digital economy bigger and stronger, and open up new space for economic development.

After the international financial crisis, the global economy has entered a new stage of profound adjustment. The picture of the old economy changing hands is both dramatic and gripping: traditional economies remain in the doldrums while the digital economy takes off. China's experience confirms this process and makes this picture more visible. Against the backdrop of global it penetration, cross-border integration, accelerated innovation and led a new stage of development, China's digital economy has made considerable progress. It is becoming a strong driving force for innovative economic development and will continue to accumulate experience for global economic recovery and social progress.

Retail industry is the main industry of circulation industry, is the most close to the people's livelihood of the commercial form, is an important driving force for economic growth. In recent years, with the rapid popularization of mobile Internet, big data and other emerging technologies, the retail industry has achieved a booming development. This paper will discuss the impact of the digital economy era on the retail industry.

IDENTIFY PREVIOUSLY UNRESOLVED PART OF THE PROBLEM

First, the market continues to expand. In 2018, the total retail sales of consumer goods nationwide reached 38.1 trillion yuan, an increase of 9% over the same period last year. Beijing achieved a total consumption of 2.54 trillion yuan, with a year-on-year growth of 7.4%. The city's total consumption exceeded 2 trillion yuan for two consecutive years, setting a new high in scale.

Statistics from the Ministry of Industry and Information Technology show that by the end of 2018, the value-added of China's large-scale electronic information manufacturing industry had increased by 13.1 percent year on year, and the national online retail sales had exceeded 9 trillion yuan, up by 23.9 percent year on year. According to a CNNIC report, as of June 2018, the number of Internet users in China has reached 802 million, including 788 million mobile phone users. By September 2018, three Chinese companies were among the top 10 listed Internet companies in terms of market capitalization, and nine were among the top 20 in

The development of China's digital economy

Figure 1. The development of China's digital economy

Data from: <http://cpc.people.com.cn/>

the world. On the other hand, the continuous integration of the digital economy and traditional industries has overturned and reshaped the old economic model, promoted the optimization and upgrading of industrial structure, and given birth to a series of new business forms and models. Statistics show that by the end of 2018, the number of users of online taxi booking and online government services alone had exceeded 100 million [1].

In 1994, China was fully connected to the Internet and entered the Internet era. Around 2000, the global Internet bubble burst and the industry experienced a 2—3 year downturn, with China also not immune. After a short downturn, with the continuous rapid growth of the number of Internet users, China's digital economy ushered in a period of rapid growth from 2003 to 2012, with the emergence of new forms of business. By the end of 2012, the number of Mobile phone users in China had reached 420 million, surpassing desktop computers for the first time as the number one terminal for accessing the Internet, indicating that China's digital economy has entered a new stage of development. In 2013, China's Internet industry entered the era of mobile terminals, and China's digital economy entered the mature stage. As shown in figure 1.

THE PURPOSES FORMATION OF THE ARTICLE

Based on the frontier perspective of digital economy, it is of practical significance in three aspects to understand the industrial status quo of basic industries and retail industry of digital economy and analyse the impact on retail industry under the background of digital economy [2]. Firstly, the research on the basic industry of digital economy and the retail industry can provide research support for the establishment of an industrial structure with complementary advantages and reasonable division of labor and an industrial system that promotes each other. Second, in the next few years is deepening reform in our country, accelerate transformation of the mode of economic development of Gong Jian Qi, under the trend of the global digital economy, how to lead the digital economy foundation industry smooth fusion and successful integration with other industries, especially smooth integration with the traditional retail, can realize leap-forward development for China's retail industry and driving the development of its economic transformation has important significance; Thirdly, the transformation and upgrading of retail industry under the background of digital

2005-2019 China's digital economy added value scale and proportion of GDP (unit: 100 million yuan, %)

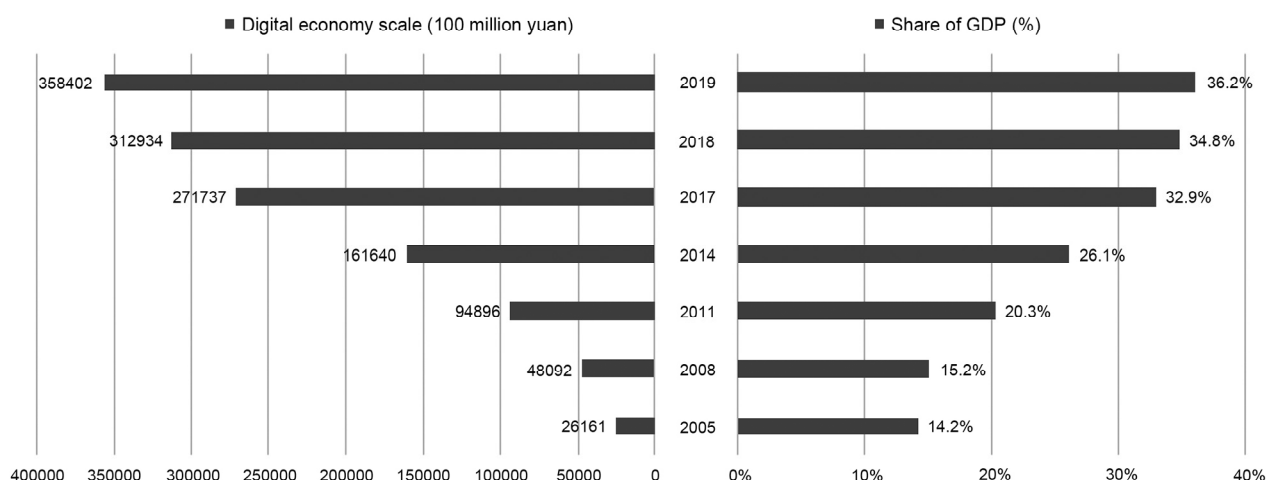

Figure 2. The scale of Digital Eva in China and its proportion in GDP from may to 2019

Data from: China Academy of Information and Communications Technology.

The contribution of China's digital economy to economic growth from 2016 to 2019 (unit: %)

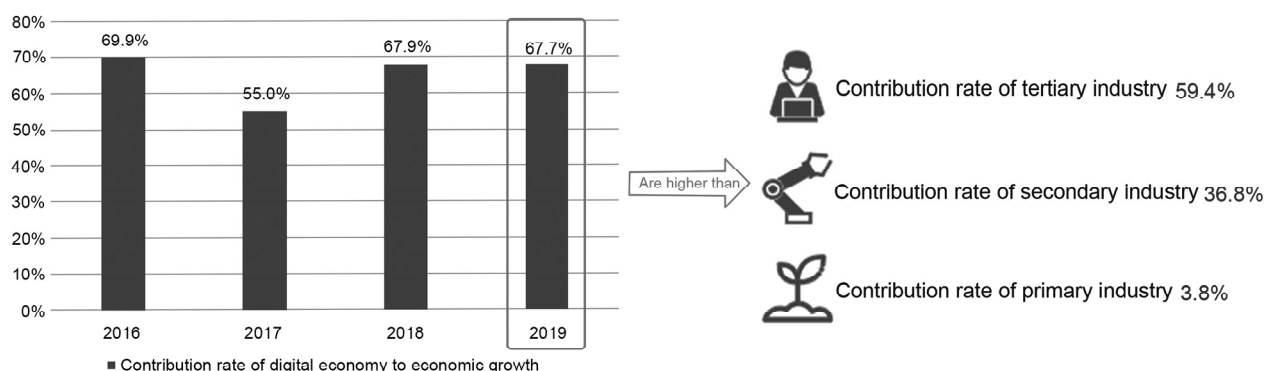

Figure 3. 2016–2019 Contribution of digital economy to Economic growth in China

Data from: China Academy of Information and Communications Technology.

economy will inevitably be accompanied by many problems and challenges in its development process. This paper expects to provide scientific reference for responding to the challenges brought by industrial upgrading and provide reference basis for government departments and industry management organizations to make policies.

PRESENTING THE MAIN MATERIAL

In recent years, digital economy has become a new driving force for high-quality development of China's national economy. The scale of digital Added value of economy has increased from 2.6 trillion yuan in 2005 to 35.8 trillion yuan in 2019. At the same time, the proportion of digital economy in THE DGP has been increasing year by year, from 14.2% in 2005 to 36.2% in 2019. As shown in figure 2.

Depending on its high innovation and strong permeability, the digital economy industry will accelerate the penetration and integration into its related industries, form new models and new forms of business, and thus promote the adjustment of industrial structure. In recent years, the

digital economy has been well integrated with the retail industry, financial industry, transportation industry and other industries. New models and new forms of business, such as online car-hailing, e-commerce, online finance and intelligent logistics, have been formed to promote the development of the service industry and promote the optimization and upgrading of the industrial structure [3].

The first impact of the digital economy on retail is the use of the Internet. Under the influence of the Internet, the retail industry has undergone great changes:

First, the Internet has greatly improved the convenience of retail terminals, especially the mobile Internet. Mobile Internet users can break through the limitation of time and place and use it anytime and anywhere through portable mobile terminals.

Second, the Internet has greatly enhanced the intelligence of retail terminals. The mobile terminal can record a large amount of information of users, which can be used to recommend corresponding services to users.

2017-2018 Three Industries Digital Economy Jobs (Unit: 10,000)

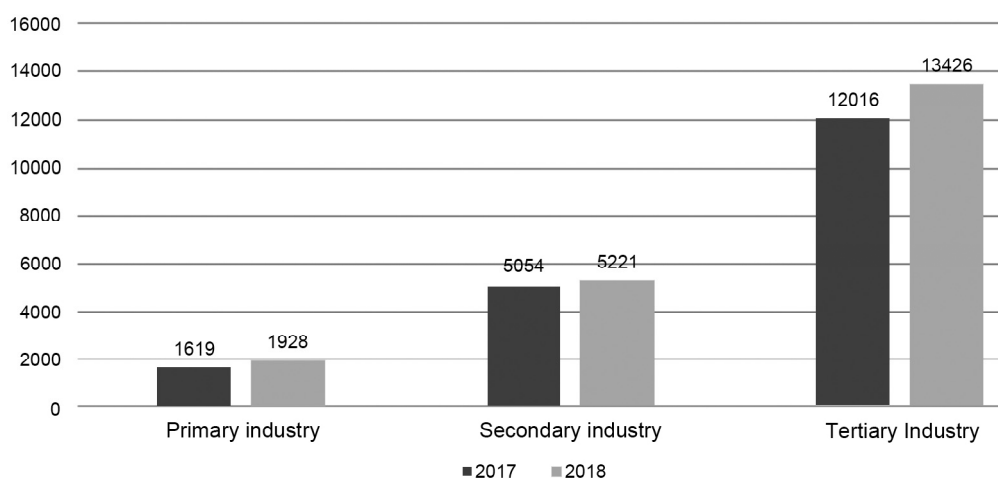

Figure 4. Three digital economy jobs in the industry in 2017–2018

Data from: China Academy of Information and Communications Technology.

Third, the Internet has greatly enriched the diversity of retail services. In addition to the terminal carriers such as smartphones and tablet computers that are widely used at present, smartwatches, clothing and accessories will all become communication terminals in the future, with more diversified service terminals. [4]

Digital economy in the process of continuous development, the contribution to economic growth is also increasing. From 2014 to 2019, the contribution rate of digital economy to economic growth was above 50%. In 2019, the contribution rate of digital economy to economic growth was 67.7%. The contribution of digital economy to economic growth was higher than that of the three industries. As shown in figure 3.

In the three industries, according to the calculation data of China Academy of Information and Communications Technology, in 2018, there were about 1,928 jobs related to the digital transformation of the primary industry, accounting for 9.6% of the total employment of the primary industry. The number of digitized jobs in the secondary industry was about 52.21 million, accounting for 23.7% of the total number of jobs in the secondary industry. The number of jobs in the digital transformation of the tertiary industry was about 134.26 million, accounting for 37.2% of the total number of people employed in the tertiary industry. Among them, the proportion of digital transformation jobs in the tertiary industry is the fastest. As shown in figure 4.

The second impact of the digital economy on retail is the widespread adoption of online retailing.

Online retail plays an increasingly prominent role in improving the quality and capacity of the retail market.

In 2018, China's online retail sales reached 906.5 billion yuan, an increase of more than three times that of 2014.

Among them, the retail sales of physical goods reached 5,480.6 billion yuan, an increase of 1.9 times and an average annual growth of about 30%.

In 2018, the growth rate of online retail sales of physical goods was 16.4 percentage points higher than that of total retail sales of consumer goods in the same period, accounting for 18.4 percent of total retail sales of consumer goods, 9.6 percentage points higher than that of 2014.

Online retail sales of physical goods contributed to the growth of total retail sales of consumer goods from 27% in 2014 to more than 45% in 2018, significantly boosting the growth of total retail sales of consumer goods.

Driven by the rapid growth of emerging industries and the integrated development of online and offline businesses, China's retail industry continues to expand in scale and improve its operating efficiency.

In 2018, retail enterprises above designated size achieved sales of more than 12 trillion yuan, an increase of more than 26 percent over 2013.

The profit of main business exceeded 1.3 trillion yuan, with a growth rate of over 30%. The gross profit margin of main business increased from 13.7% in 2013 to 14.5% in 2018.

Table 1. Indicators for measuring the industrial development level of digital economy

First level indicator	The secondary indicators	Index calculation method
Scale and Efficiency	Number of enterprises	Number of industrial enterprises in digital economy
	Fixed asset investment	The proportion of fixed assets investment in digital economy in total social investment
	Number of employed	The proportion of the number of people employed in the digital economy in the total number of people employed
	Profit total	Total profits of digital economy industry
Technological innovation capability	Research and development strength	Digital economy industry R&D expenditure/GDP
	Technology patent	Patent applications for electronic and communications equipment manufacturing industry
	Software developer	The proportion of software r&d personnel in total employment
	Number of new product development projects	Number of new product developments in the electronics and communications equipment manufacturing industry
	New product revenue	The proportion of new product income in the main business income
Penetration and application levels	Technical application level	Revenue from information technology services
	Internet Development level	Internet penetration
	Digital development level	E-commerce sales

With the support of national policies and measures such as tax cuts and fee reductions, corporate tax burdens have been reduced, and the debt-to-asset ratio of retail enterprises above designated size has dropped from 72.1% in 2013 to 69.6% in 2018 [5].

The organization of quality cash management is an important component of accounting and financial activities of a modern business entity. This component allows you to forecast cash flows, which can then be used as a basis for a campaign to strengthen the attraction of funds by economic entities, provides an important basis for the development and operation of a system for managing their availability and movement. Particular attention should be paid to fundraising, aggregation and disbursement, risk management, and the aids needed to monitor these systems [6].

Because our country industrial structure still exist problems, financial industry, wholesale and retail trade, transportation, warehousing and postal service center degree is high, the traditional service industries in the industrial system dominated, and information transmission, computer services and software industry, scientific research Gui and emerging technology services such as technical services ranked, industry internal structure level is low, is not conducive to economic development and social progress [7].

As a result, the digital economy cannot fully and effectively upgrade the whole industry, and the development level of the industry cannot be synchronized.

The core means of traditional retail business development lies in the channel, general retail enterprises through rapid offline store layout, all over the country, by means of this rapid, bold type copy one, two, three, four levels of cities in China have a lot of different sizes of offline channels, before the e-commerce enterprises usher in explosive growth, through more offline retailing channels

Table 2. The development of China's digital economy

Outlook	Target
Infrastructure	As the construction of new digital infrastructure accelerates, 5G will become a key engine of the digital economy
Fusion application	Sharing and manufacturing will become a new highlight of development, and the industrial Internet will be the key support
Enterprise transformation	Digital transformation is surging, and data management capability will be an important foundation
The government transformation	With the acceleration of digital government construction, the big data decision support platform will become a hot spot
Regional development	It has become a consensus to develop the digital economy. The strong are getting stronger and changing lanes to overtake cars will coexist for a long time
Digital governance	Data governance continues to receive attention, and blockchain technology is expected to be a breakthrough

to enhance the enterprise the sales, and then highlight scale, improve business performance [8].

In the era of digital economy, however, the first element of competition in to the data, "data", after the enterprise transformation began to the user as the center, layout, and digital upgrade shop front end, PC, mobile terminal, family, and by adopting the channel strategy and the various channels of digital transformation, by comprehensive get all kinds of consumer data, can precipitate a lot of front-end data for the enterprise, for the enterprise management decision provides a large number of external consumer information, in order to provide related products to meet consumer demand, further to build the whole consumption scenarios, promote the whole channel integration as a whole.

CONCLUSIONS AND PERSPECTIVES OF FURTHER RESEARCH

Development Research Institute, its outlook on The development of China's digital economy is divided into six aspects: infrastructure, integrated application, enterprise transformation, government transformation, regional development and digital governance.

This is a major period of strategic opportunity for the development of the global digital economy, and the pace of development of the digital economy should continue to be accelerated. We will accelerate the process of making data elements valuable, focus on improving the basic capabilities of industries, push forward the digital transformation of the real economy, strengthen the governance capacity of the digital economy, and deepen the opening-up and cooperation of the digital economy.

The application and promotion of the Internet, especially the mobile Internet technology, should be strengthened to make it cover the retail industry completely.

And electric business enterprise should be encouraged to strengthen cooperation with the traditional retail enterprises, encourage large physical retail enterprises make full use of its own reputation and brand value, strengthen the own brand development and management, through reference to electric business enterprise management mode timely and moderately develop online

sales channels and related business, relying on the development of own brand retail enterprise core competitiveness and competitive advantage, promote the development of traditional retailing and online retail fusion.

At the same time, relevant enterprises or platforms should be supported to extend their business to rural areas and international markets, so as to fully tap the development potential of digital economy, especially online consumption, in rural and international markets.

At present, the mainstream of economic development is digital economy. China has noticed this and made a lot of measures and attempts, especially in the retail industry. The development of digital economy has completely changed its industrial structure. Although these reforms will bring pain to many enterprises, they are a necessary step for development, and most enterprises in our country are doing well at present. But at the same time also found some

shortcomings, such as the industry development is not synchronous and so on. It is hoped that the discussion of digital economy in this paper can provide some theoretical contributions for enterprises and other scholars, and make a contribution to the research in this field.

References:

1. Du, Q. (2019), "Research on Collaborative Governance of China's Digital Economy", Party School of the CPC Central Committee, vol. 1, pp. 36—46.
2. Liu, Z. (2018), "Research on Industrial Integration in the Context of digital Economy", University of International Business and Economics, vol. 1, pp. 28—34.
3. Zang, R. (2019), "Research on the Impact of industrial development of digital economy on the Optimization and upgrading of industrial structure", Beijing University of Posts and Telecommunications, vol. 1, pp. 9—11.
4. Yu, J. (2017), "Research on the Impact of mobile Internet on the Efficiency of China's retail industry", Zhejiang Gongshang University, vol. 1, pp. 17—26.
5. Zhang, M. (2020), "Digitization promotes the high-quality development of retail industry", China's National Conditions and National Strength, vol. 1, pp. 39—40.
6. Nazarenko, O. (2020), "Small cash fund" or corporate payment cards: accounting aspect, features of implementation", Zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv XVIII Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. Rozvytok systemy obliku, analizu ta audytu v Ukraini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia [Collection of abstracts of the participants of the XVIII All-Ukrainian scientific conference. Development of accounting, analysis and audit in Ukraine: theory, methodology], National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Kiev, Ukraine, pp. 79—84.
7. Zhang, J. (2018), "Research on O2O Model Transformation and Performance of retail Enterprises in the Digital Economy Era", Guangdong University of Finance and Economics, vol. 1, pp. 14—19.
8. Xie, L. and Zhuang, Y. (2019), "New Retail Mechanism in Internet and Digital Context — Enlightenment of Marx's Circulation Theory and Case Analysis", Finance and Trade Economics, vol. 1, pp. 1—3.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

Ю. Г. Власенко,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0001-7071-2984

А. В. Кожина,

к. держ. упр., доцент, докторант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом,

Національна академія державного управління при Президентові України

ORCID ID: 0000-0001-5697-8145

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.46

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

Y. Vlasenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

A. Kozhyna,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Doctoral Candidate of the Department
of Regional Administration, Local Self-Government and City Management,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE FORMATION OF INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT

У статті розглянуто проблематику формування інклюзивного місцевого розвитку, метою якого є локальне інклюзивне зростання, що зорієнтовано на розвиток місцевого населення та поліпшення його якості життя. Формування ІМР передбачає передусім нівелювання обмежень та бар'єрів щодо потенціалу та доступу до певних ресурсів та благ, результатом чого є брак соціальних зав'язків, обміну інформацією і як результат втрата можливості користуватись своїми правами у повному обсязі. Визначено суб'єктів та об'єктів ІМР — населення, суб'єкти, які здійснюють господарську діяльність в місті органи публічної влади, з'ясовано їх потреби, функції та наявні ресурси. З'ясовано необхідність дотримання інклюзивного (універсального) дизайну, відповідно до концепції семи принципів. Запропоновано інфологічну модель формування ІМР.

The article considers the issue of forming inclusive local development. It was found that the formation of ILD is a long-term process of structural changes in the economy, innovation and technology, education, changes in social policy vectors within the city, taking into account the needs of the population, not individual groups to inclusively institutionalize human development. The subjects and objects of the ILD have been identified. It was found that both the objects that need the ILD and the entities that implement the principles of the formation of the ILD, are the population of the city; entities engaged in economic activities in the city; public authorities.

The need to adhere to inclusive design in accordance with the concept of seven principles: equality and accessibility; flexibility of use; simplicity and intuitive use; available information is available; tolerance to mistakes; small physical effort; availability of the required size, location, space.

It is obvious that public authorities play a key role in the formation of the IMR, as they have leverage through the implementation of a number of management functions, so the implementation of the administrative function is to introduce regulatory innovations and develop a program of socio-economic development of the local area; encouraging the use of human resources and increasing the number of staff in need of inclusion, in particular, under current legislation, there is an obligation for employers to employ people with disabilities.

Historically, the purpose of statehood building is to find a balance between government, business and the population, this balance, we believe, is the core of the ILD — a joint activity based on the needs of each party, which are addressed through their inherent functions and available resources influence, which leads to a synergistic effect of transformational shifts. Based on this philosophy, an infographic model of the formation of the ILD is proposed, which will allow at any time to check the needs of subjects and objects of the ILD, the functions they are called to perform and available resources to create mutually beneficial cooperation for the purpose of the ILD.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивний місцевий розвиток (ІМР), формування, соціум, якість життя, бізнес, населення, влада.

Key words: inclusion, inclusive local development, formation, society, quality of life, business, population, government.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Провідним комплексним індикатором розвитку соціально-економічної системи є якість життя населення, оскільки це головний результат її функціонування. Зважаючи на загальносвітові тренди і виклики сучасності, на актуальному етапі економічного розвитку, в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів у політичні програми урядів країн, у т. ч. й України, ввійшло поняття "інклюзія" як процес залучення усіх громадян, без будь-яких відмінностей і обмежень, у різні сфери життя суспільства.

На сьогодні беручи до уваги активні процеси децентралізації влади, актуалізується проблематика формування інклюзивного місцевого розвитку, яке передбачає локальне інклюзивне зростання, що зорієнтовано на розвиток місцевого населення та зростання його якості життя.

У зв'язку з цим постає проблема-виклик — генерування такої формації інклюзивного місцевого розвитку, яка б слугувала прикладом та перебувала у постійній стадії конкурентних перегонів у забезпеченні вільного, відкритого й рівного доступу всіх груп населення до соціальних та економічних благ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню теоретичних та практичних положень інклюзивного місцевого розвитку присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: Д. Аджемоглу, М. Адамска, Н.О. Афендікова, Б. Базелі, К.М. Войціцька, М. Вілчелмі, К.В. Дзензелюк, Н. Дучальська, Л.М. Ємельяненко, І.В. Кочнова, В.В. Ксендзук, В.Р. Орел, В.М. Петюх, Д. Робінсон, І.Г. Сергієнко, Н.М. Павлішина, О.В. Фінагіна та інші дослідники. Враховуючи вагомий внесок наукової спільноти у вивчення інклюзивного місцевого розвитку, варто зазначити, що питанню формування інклюзивного місцевого розвитку приділено недостатньо уваги, і це актуалізує дослідження за даним вектором, оскільки процес збільшення ступеня участі у соціумі всіх громадян, враховуючи осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення (вагітних жінок, людей похилого віку, громадян з маленькими дітьми) наразі є і політикою України, і соціальним кредо міжнародної спільноти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У 2015 р. Генеральною асамблеєю ООН було прийнято резолюцію "Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року", якою проголошено Цілі сталого розвитку, зорієнтовані на реалізацію прав людини; подолання бідності; зміцнення всезагального миру, забезпечуючи більший рівень свободи; досягнення гендерної рівності; розширення можливостей для реалізації прав жінок і дівчат. Зазначимо, що рівень соціально-економічного розвитку України наразі суттєво поступається показникам розвинених країн світу. Так, Всесвітній економічний форум спільно з Євразійським інститутом конкурентоспроможності та консалтинговою компанією Strategy Partners щорічно випускають Звіт Global Competitiveness Index, який акумулює низку показників. Відтак, у 2019 р. наша країна посіла лише 85 місце зі 140 в рейтингу глобальної конкурентоспроможності економіки, втративши 2 пункти порівняно з 2018 р., однак, увагу варто звернути на показник субіндексу "Соціальний капітал", за яким Україна посідає критичне 118 місце, констатуючи високу напруженість взаємної довіри у суспільстві та довіри до інститутів. Це є яскравим прикладом потреби трансформаційних зрушень у соціально-економічній політиці.

Враховуючи, що сьогодні в Україні відбувається процес адаптації амбітного плану ООН та імплементації Цілей сталого розвитку, однією з котрих є інклюзивна економіка, фундаментальною частиною в його здійсненні вважаємо формування інклюзивного місцевого розвитку як модель тривимірного комплексного поєднання соціального, економічного та екологічного аспектів.

"Інклюзивний місцевий розвиток — це процес структурних змін, який супроводжується економічною та соціальною активністю на місцевому рівні й забезпечує підвищення добробуту на основі максимальної зайнятості, індивідуальну й соціальну безпеку, рівний доступ до можливостей та послуг для широкого кола місцевого населення з використанням місцевих ресурсів" [1, с. 10].

Сьогодні інклюзивний місцевий розвиток (ІМР) повинен виступати гарантом забезпечення добробуту, прав і можливостей для якомога ширших верств населення, не обмежуючись окремими категоріями, незалежно від статі, віку, етнічного походження, місця проживання, при цьому, звісно, максимально реалізуючи права лю-

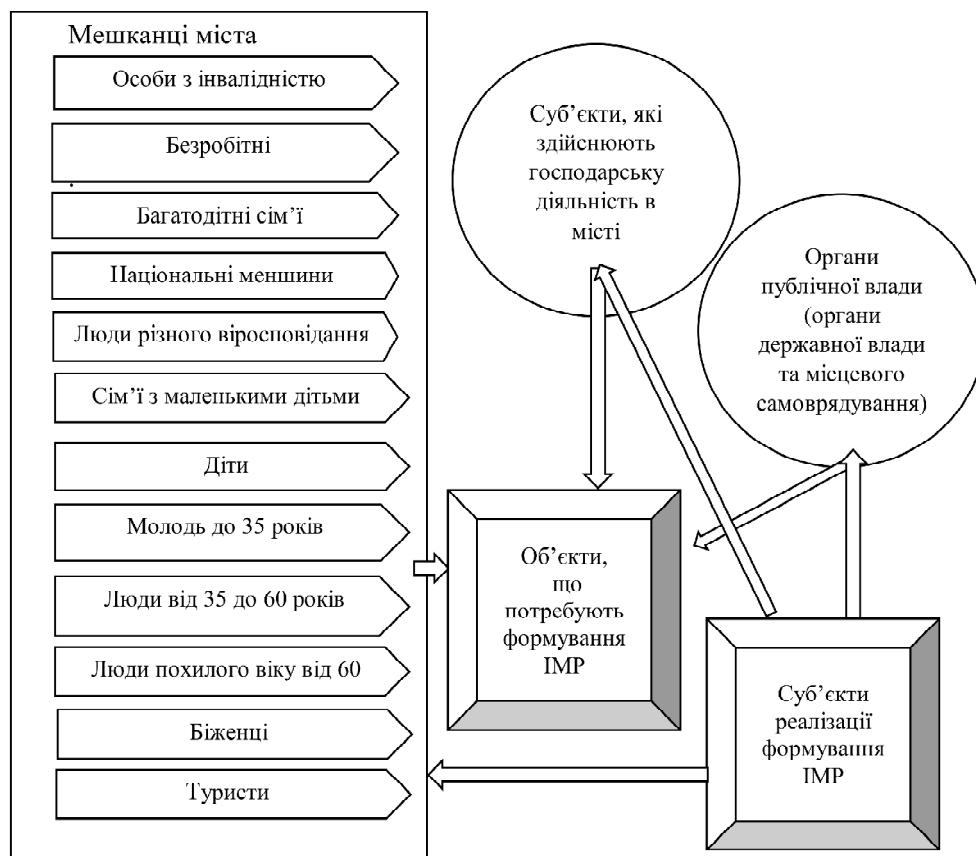

Рис. 1. Суб'єкти, що потребують інклюзивного місцевого розвитку

дей із різних соціальних груп з обмеженими можливостями, через стать, фізичне здоров'я або вік. Основою ІМР і фактично його метою є такий тип соціально-економічного зростання, який надає можливість відчутти його позитивні результати кожному громадянину за кожною сферою його життя — соціальною, фінансовою, освітньою, політичною.

Формування ІМР передбачає перш за все нівелювання обмежень та бар'єрів щодо потенціалу та доступу до певних ресурсів та благ, результатом чого є брак соціальних зав'язків, обміну інформацією і як результат втрата можливості користуватись своїми правами у повному обсязі.

У питанні публічного управління та децентралізації влади соціальна інклюзія відіграє одну з першочергових ролей, тому під час дослідження формування ІМР нами визначено суб'єктів та об'єктів ІМР (рис. 1).

Відтак вважаємо, що одночасно об'єктами, які потребують ІМР та суб'єктами, які реалізують засади формування ІМР, виступають населення міста; суб'єкти, які здійснюють господарську діяльність в місті; органи публічної влади (органи державної влади та місцевого самоврядування). Однак ступінь потреб і ступінь участі і рівня можливостей у забезпеченні формування ІМР є неоднаковим.

Логічним є вважати, що на формування інклюзивного місцевого розвитку міста в першу чергу потребують і мають на нього право люди з обмеженими можливостями — фізичними, віковими чи фінансовими. Однак, на нашу думку, для повноцінного та реального формування ІМР вкрай важливо визначити наявність трьох

зазначених нами груп, оскільки у подальшій побудові ІМР саме ці три групи будуть брати активну участь, обумовлюючи потреби один одного та визнаючи взаємний вплив.

Відтак населення міста у процесі формування ІМР вимагає дотримання інклюзивного (універсального) дизайну, концепцію і сім принципів якого було сформульовано американцем, особою з інвалідністю, Рональдом Мейсоном, який у подальшому створив Центр доступного житла, назва якого пізніше була перейменована у Центр універсального дизайну. Так, принципами універсального дизайну стали: "рівність та доступність використання; гнучкість використання; простота й інтуїтивне використання; доступно викладена інформація; терпимість до помилок; малі фізичні зусилля; наявність необхідного розміру, місця, простору" [2]. Зокрема, за принципом рівність та доступність використання доцільним є: максимізація надання електронних послуг мешканцям міста замість необхідності безпосереднього прийому у відповідній установі; забезпечення плаского входу до будівель замість сходів; обладнання місць комерційного та громадського призначення розсувними дверима; розташування поручнів у транспорті на різних рівнях; транслітерація інформаційних повідомлень шрифтом Брайля, підписи та таблички, звукові сигнали; організація безкоштовних вбиральень з повивальними столиками; під час проведення конференцій чи семінарів у місті забезпечити можливість обирати меню — вегетаріанське, дитяче тощо. Прикладом організації інклюзивного робочого місця є кафе у м. Харків "Як сніг на голову", в якому кухарками працюють особи з інвалід-

ністю, а у м. Луцьк відкрили кав'ярню, де працюють люди з синдромом Дауна;

- за принципом гнучкість використання: закупівля автобусів із спеціальним пристроєм для заїзду візків та колик; обладнання робочих місць стільцями, що змінюють висоту; обладнання місць у закладах освіти такими, що регулюються за висотою; надання вибору шляхів входу до закладів — ліфтом, ескалатором чи сходами;

- за принципом простота й інтуїтивне використання: зручна розкладка продуктів у супермаркеті та обладнання магазинів стелажми з продуктами ергономічної висоти; великі та зрозумілі цінники на товарах; друкування туристичних путівників та карт доступним шрифтом з логічно упорядкованою інформацією;

- за принципом доступно викладена інформація: нанесення зрозумілої та чіткої розмітки на дорожньому покритті та слідкування за станом її якості та контрастності, застосування табличок із вказанням напрямку, стрілок та покажчиків; подання назв вулиць великими літерами та контрастним шрифтом, обладнання транспорту інтерактивним табло, на якому будуть дублюватись назви зупинок українською та англійською з одночасним звуковим супроводом обома мовами; на телебачення під час трансляції новин та повідомлень дублювати рухомим рядком; вдосконалення сайтів додатковими зручними кнопками, додавання можливості збільшувати шрифт без втрати якості інформації;

- за принципом терпимість до помилок: обладнання підлог комерційного та громадського призначення неслизьким покриттям; підсвічування сходів; підсвічування пішохідних переходів; обладнання дверей контрастними інтуїтивними мітками;

- за принципом малі фізичні зусилля: забезпечити вулиці доріжками з найзручнішим та безпечним для пішоходів маршрутом; обладнання стільцями та лавками місця очікування; розташування вмикача світла на зручній висоті, наприклад для дитини або особи з інвалідністю; забезпечити вузькі вулиці та провулки з поворотом дзеркалами;

- за принципом наявність необхідного розміру, місця, простору: створення громадських просторів, що призначені лише для спілкування, в центрі міста, їх облаштування та підтримка чистоти й порядку; зонування простору, враховуючи температури характеру людей, у т. ч. й для дітей різної статі.

Очевидним є, що ефективне формування IMP відбувається лише при повній взаємодії та взаємовідповідальній діяльності його суб'єктів — населення, суб'єктів господарської діяльності та органів публічної влади (органи державної влади та місцевого самоврядування).

Органи публічної влади відіграють ключову роль у формуванні IMP, оскільки мають важелі впливу шляхом реалізації низки управлінських функцій, так реалізація адміністративної функції полягає у впровадженні нормативно-законодавчих новацій та розробки програми соціально-економічного розвитку локальної території; стимулювання використання потенціалу трудових ресурсів та збільшення штатних одиниць, що потребують інклюзії, зокрема відповідно до чинного законодавства існує обов'язок роботодавців щодо працевлаштування осіб з інвалідністю. Так, відповідно до Закону України

"Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні", "для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, — у кількості одного робочого місця" [3].

Крім того, безпосередньо до повноважень органів публічної влади входить реалізація повноважень використання результатів науково-технічної діяльності та інтелектуального потенціалу міста; підтримка та розвитку соціальної та виробничої інфраструктури.

Виконання органами публічної влади соціально-економічної функції реалізується шляхом формування місцевого бюджету; управління торгівлею; забезпечення населення об'єктами соціальної інфраструктури; забезпечення підтримки інклюзивної освіти; проведення спеціальних тематичних заходів з метою формування суспільних цінностей, принципом яких є філософія інклюзії для подолання ексклюзії та сегрегації окремих груп населення; регулювання ринку праці; організація та відкриття центрів раннього втручання; організація та забезпечення діяльності центрів денного перебування для осіб із порушеннями у психофізичному розвитку

Реалізація інформаційної функції органами публічної влади зумовлена зменшенням рівня інформаційної асиметрії та ведення відкритого та прозорого діалогу з населенням та підприємцями, надання їм вичерпної та однозначної інформації.

Також до повноважень владних органів входить контрольна функція, суть якої полягає у систематичному моніторингу соціально-економічного стану населення в рамках IMP.

Суб'єкти IMP, що здійснюють господарську діяльність, покликані виконувати соціально-економічну функцію та інформаційну, які відповідно полягають у збільшенні ВВП міста, забезпечують робочими місцями населення, фінансують соціально-економічні проекти, у т.ч. і проекти міста шляхом реалізації засад корпоративної соціальної відповідальності, а саме: створення безпечних та ергономічних умов праці, проведення оздоровчих та культурних заходів, надання працівникам матеріальної допомоги на вирішення соціальних проблем, а також безвідсоткових позик. Крім того, у розрізі корпоративної соціальної відповідальності підприємства реалізують екологічні та благодійні програми, забезпечуючи безпечним житлом, раціональним використанням природних ресурсів та впровадження інноваційних програм у цьому напрямку, які сприяють створенню інклюзивного міста

Історично склалося, що метою побудови державності є пошук балансу у стосунках уряду, бізнесу і населення, цей баланс, вважаємо, і є ядром формування IMP — спільна діяльність, в основі котрої лежать потреби кожної зі сторін, які вирішуються через притаманні їм функції та наявні ресурси впливу, що призводить до синергетичного ефекту трансформаційних зрушень. На основі цієї філософії пропонуємо інфологічну модель формування IMP, наведену на рисунку 2.

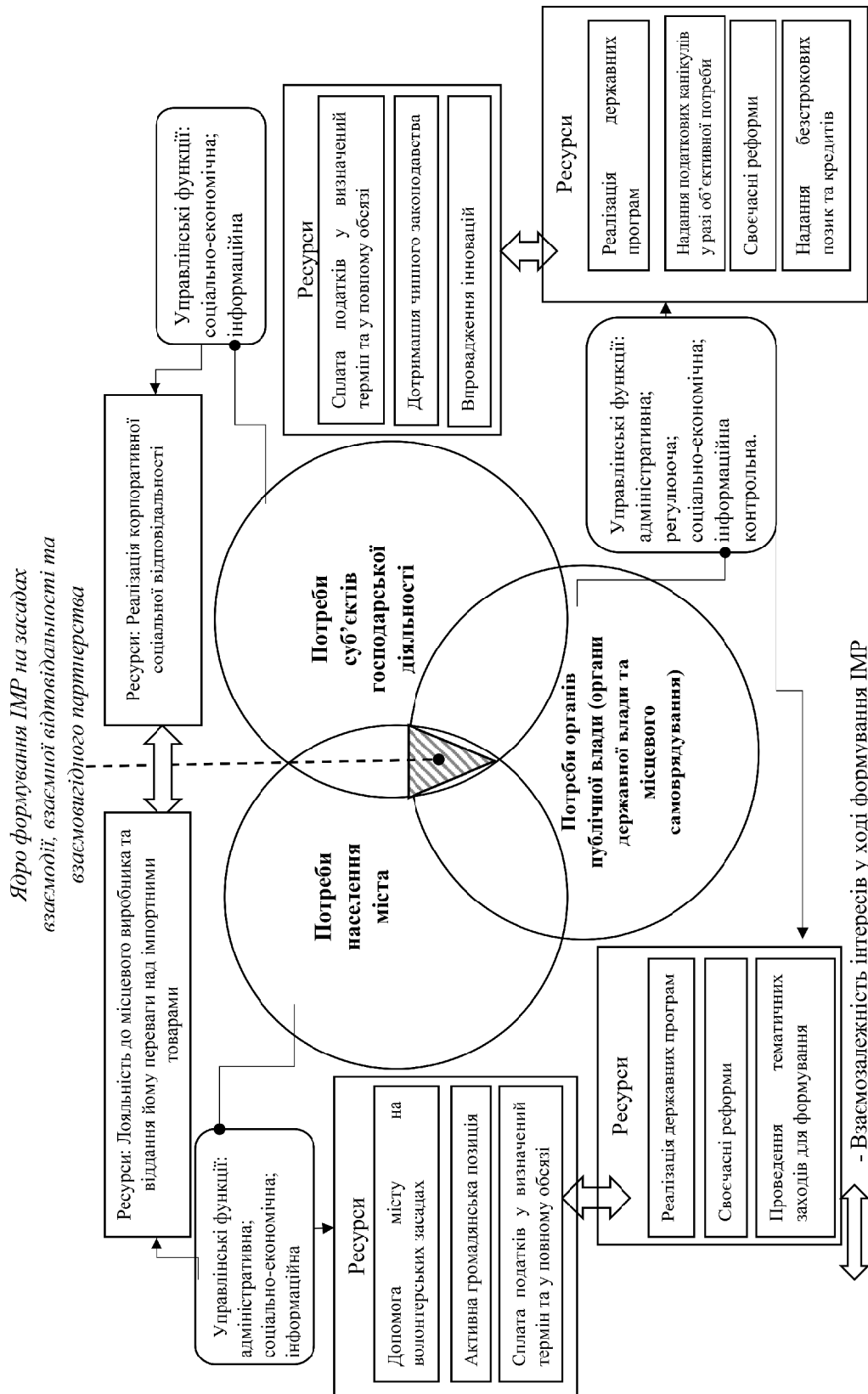

Рис. 2. Інфологічна модель формування ІМР на засадах взаємодії його суб'єктів

Так, запропонована модель дозволить у будь який час перевірити потреби суб'єктів та об'єктів ІМР, функції, які вони покликані виконувати та наявні ресурси, за допомогою яких створюється взаємовигідне співробітництво заради мети ІМР.

Як бачимо, формування ІМР відбувається під час перетину інтересів та потреб уряду, бізнесу і населення, у цьому аспекті важливим є транспарентність взаємодії. Однак логічною є перевага і за функціональною ознакою, і за ресурсною органів публічної влади. Тобто ця сторона більше виступає суб'єктом реалізації ІМР через ширші повноваження та важелі впливу.

Так, органи публічної влади мають бути готовими до рішучих дій щодо формування ІМР, вважаємо що тільки емпіричним шляхом можливо реалізувати проекти інклюзії, а саме — протестувати наявну фізичну доступність.

У цьому аспекті широкого поширення набула праця Д. Аджемоглу та Д. Робінсона, яка розкриває теорію інклюзивних та екстрактивних інститутів країн [4]. Дослідники наполягають, що економічне процвітання, фундаментом якого є освіта та технологічний прогрес, характерне для такого типу економічного розвитку, який базується на інклюзивних інститутах. Так, "політичні інститути, які є достатньо централізованими й плюралістичними, називаються інклюзивними політичними інститутами" [4, с. 74]. Режим, який базується на інклюзивних інститутах, формує вільний доступ до ресурсів всьому населенню країни, дає стимули і можливості для економічної активності широких верств населення. У свою чергу "екстрактивні політичні інститути зосереджують владу в руках вузької еліти" [4, с. 74]. Тому при формуванні ІМР необхідно враховувати, що на сьогоднішній день в Україні, відповідно до даного критерія, переважають риси країни з екстрактивним інституціональним режимом.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи все вищевикладене, вважаємо, що формування ІМР є довготривалим процесом структурних змін в економіці, інноваційно-технологічному аспекті, освітньому процесі, зміні векторів соціальної політики всередині міста, враховуючи потреби всього населення, а не окремих його груп з метою інклюзивної інституціоналізації розвитку людського потенціалу країни.

Так, нами було визначено, що одночасно суб'єктом і об'єктом формування ІМР виступають три групи населення, бізнес-суб'єкти та органи публічної влади. На кожному етапі формування ІМР їх роль чи потреби посилюються або відповідно слабшають, однак залишаються першочерговими для виконання чи реалізації.

З метою моніторингу процесу формування ІМР нами запропоновано інфологічну модель, яка дозволить у будь який час перевірити потреби суб'єктів та об'єктів ІМР, функції, які вони покликані виконувати та наявні ресурси, за допомогою яких створюється взаємовигідне співробітництво заради мети ІМР.

Література:

1. Кожина А.В. Інклюзивний місцевий розвиток: поняття та сутнісні характеристики / А.В. Кожина // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. А.П. Савкова. — Київ: НАДУ, 2018. — Вип. 2. — С. 55—68.
2. Універсальний дизайн: практичні поради для кожного [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://issuu.com/undpukraine/docs/unidesign_block_v1
3. Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" №875-ХІІ от 21.03.1991 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
4. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності / Пер. з англ. О. Дем'янчука. — К.: Наш формат, 2016. — 440 с.

References:

1. Kozhyna A. V. (2018), "Inclusive local development: concepts and essential characteristics", Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 2, pp. 55—68.
2. The official site of ISSUU (2015), "Universal design: practical tips for everyone", available at: issuu.com/undpukraine/docs/unidesign_block_v1 (Accessed 17 September 2020).
3. The official site of The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On fundamentals of social protection of disabled people in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (Accessed 17 September 2020).
4. Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2016), Chomu natsii zanepadaiut? Pokhodzhennia vlady, bahatstva i bidnosti [Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty], Nash format, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 28.09.2020 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

С. В. Скритник,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет"
ORCID ID: 0000-0003-3004-6117

І. В. Шепель,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет"
ORCID ID: 0000-0002-6728-5579

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.52

МЕТОДИКА І ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ АУДИТУ

S. Skrypnyk,
Phd in Economics, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Kherson State Agrarian University
I. Shepel,
Phd in Economics, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Kherson State Agrarian University

METHODS AND PRACTICE OF APPLICATION OF INTERNATIONAL AUDIT STANDARDS

У статті досліджуються особливості застосування методики і практики міжнародних стандартів аудиту як один із важливих системних елементів у структурі підприємств у сучасних умовах. Проаналізовано питання теоретичного обґрунтування з метою проведення аудиторської перевірки на підприємствах. Досліджено головні етапи аудиту у відповідності до міжнародних стандартів аудиту та узагальнено послідовність дій аудитора на кожному етапі. Проаналізовано послідовний порядок процесу здійснення аудиторської перевірки. Проведено аналіз змісту Міжнародних стандартів аудиту та подальший синтез їх основних положень з метою моделювання системи аудиту. Розглянуто проблему виявлення помилок у звітній документації підприємств на основі аналізу Міжнародних стандартів аудиту. Досліджено основні процедури, інструментарій та методи, якими забезпечений аудитор згідно з Міжнародними стандартами аудиту на кожному з етапів процесу аудиту.

The paper studies the peculiarities of the application of methodology and practice of international auditing standards as one of the important system elements in the structure of enterprises in modern conditions. The issues of theoretical substantiation for the purpose of conducting an audit at enterprises are analyzed. The main stages of the audit in accordance with international auditing standards are studied and the sequence of actions of the auditor at each stage is generalized. The sequential procedure of the audit process is analyzed. An analysis of the content of International Standards on Auditing and further synthesis of their main provisions in order to model the audit system. The problem of detecting errors in the reporting documentation of enterprises based on the analysis of International Standards on Auditing is considered. The main procedures, tools and methods provided by the auditor in accordance with International Standards on Auditing at each stage of the audit process are studied. The problem of insufficient information on the development and use of computerized audit methods to find and detect errors in the reporting documentation of enterprises is identified. The ways of development of the audit system of reporting documentation in Ukraine in the direction of development of computerized audit methods for effective detection of errors are outlined. The essence and classification of International Standards on Auditing, their main principles that contribute to the development of auditing practice are studied. It is determined that the validity

of the professional opinion of the auditor is its quality and quantitative characteristics. It is investigated that conducting an audit helps to identify errors and fraud in enterprises, which is carried out by management or other employees. It has been proven that audit is one of the key links in the activities of any organization.

Ключові слова: аудит, аудитор, аудиторська перевірка, аудиторські докази, Міжнародний стандарт аудиту.

Key words: audit, auditor, audit verification, audit evidence, International Standard on Auditing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З інтеграцією України у міжнародні економічні відносини, перед суб'єктами господарювання постає завдання забезпечувати достовірною та об'єктивною інформацією про фінансово-господарську діяльність її користувачів. Поточні напрями і тенденції розвитку системи аудиту звітної документації в Україні тісно пов'язані з системою аудиту, що прийнята в розвинутих країнах західної Європи та Північної Америки, враховуючи прагнення України приєднатися до світової економічної спільноти на правах повноправного члена. На території України діють Міжнародні стандарти аудиту, тому можна вказати, що країною визнано безумовний авторитет таких стандартів та обрано курс на гармонізацію національних норм ведення аудиту згідно з міжнародними зразками.

Високий рівень світової глобалізації, коли розширюються та поглиблюються міжнародні економічні зв'язки між різними країнами світу, вимагає однакових правил ведення бізнесу, в тому числі і відповідності вимог до складання, представлення, контролю звітної документації. На сьогодні особливо гостро постає проблема достовірності інформації, представленій у фінансовій звітності підприємств, що безпосередньо пов'язано з намаганням привести фінансову звітність підприємств України у відповідність до міжнародних стандартів фінансової звітності. Відповідальність за своєчасне виявлення помилок у звітній документації покладено на аудит і контроль. Для удосконалення національної практики аудиту і контролю похибок у звітній документації необхідно звернутися до міжнародного досвіду щодо методики аудиту, яку визначають положення МСА.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематику методики і практики застосування міжнародних стандартів аудиту на підприємствах досліджує значна кількість науковців. Зокрема наукові праці А.Е. Суглобон, А.О. Саєнко, А. Сафарова, Б.Т. Жарылгасова, В.П. Бралатан, З.П. Архарова, Е.В. Галкина, Е.Н. Ястребова, Л.В. Азарова, Л.В. Гуцаленко, Л.Г. Михальчишина, Л.О. Сухарева, Н.В. Парушина, Н.В. Хомяк, Н.О. Мізякіна, С.П. Суворова, Т.О. Попик присвячені аналізу методики і практики застосування міжнародних стандартів аудиту в сучасному умовах в рамках глобалізаційних процесів, задля виявлення похибок у звітній документації підприємств, які впливають на генезис та становлення підприємств.

МЕТА І ЗАВДАННЯ РОБОТИ

Метою роботи є дослідження методики і практики застосування міжнародних стандартів аудиту в сучас-

них умовах задля виявлення похибок у звітній документації підприємств. Для досягнення мети визначено такі завдання:

- 1) визначити головні етапи застосування міжнародних стандартів аудиту на підприємствах;
- 2) описати особливості застосування методики і практики міжнародних стандартів аудиту на підприємствах;
- 3) проаналізувати основні зобов'язання аудитора для проведення аудиторської перевірки на підприємствах.

Під час проведення дослідження було використано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінюючи сучасні умови господарювання та ведення аудиту у відповідності до Міжнародних стандартів, постійно з'являються питання щодо достовірності облікової інформації, де основним завданням аудиту являється оцінка інформації, наведеної в документах, і надання аудиторського висновку. Існують Міжнародні стандарти аудиту, які регламентують окремі етапи аудиторської перевірки [1, с. 59].

Основну мету аудиту формує замовник аудиторської перевірки або визначений користувач (згідно з Концептуальною основою), що є одним із учасників тресторонніх відносин. Завдання з надання впевненості передбачають участь трьох сторін: фахівця-практика (контролюючого суб'єкта — аудитора), відповідальної сторони (підконтрольного суб'єкта — підприємства) і визначеного користувача (замовника аудиту). Результатом аудиту є аудиторський висновок, як відповідь на мету аудиту. Сформована мета свідчить про цілеспрямованість системи та визначає суб'єкта та об'єкта системи. Суб'єкт аудиту являється висококваліфікована, сертифікована особа, тобто аудитор чи фахівець-практик. Об'єктом аудиторської перевірки являється інформація, що міститься у звітній документації підприємства. Значимо, що об'єкт відноситься до осередку підконтрольного суб'єкта (підприємства) або відповідальної сторони. У процесі аудиту здійснюється зворотний комунікативний зв'язок між контролюючим суб'єктом і підконтрольним суб'єктом, наявність комунікативного блоку є однією з властивостей системи, що вказує на її відкритість [2, с. 150]. На території України в аудиторській практиці починаючи з 2004 року почали використовуватися Міжнародні стандарти аудиту, котрі протегують консолідації поточної системи економічного контролю [3, с. 375].

Акти, котрі визначають цілісні вимоги, котрих необхідно дотримуватися та завдяки яким забезпечується доцільний ступінь якості аудиту та супровідних сервісних послуг називається стандартами аудиту. Міжнародні стандарти аудиту (далі — МСА) приділений для використання при проведенні аудиту звітної документації, котрі дозволено пристосувати і для аудиторської перевірки супротивної відомості та присвоєння супровідних сервісних послуг. Згідно до сформованих МСА включено головні положення, закономірні формальності та рекомендації стосовно використання положень і формальностей. Задля гарантування одностайності структури стандартів МСА містить наступні позиції:

— введення, де відображається мета стандарту та завдання, котрі знаходяться попереду аудитора, та надаються трактування найосновніших понять, котрі застосовуються під час перевірки;

- розділи, котрі формулюють сутність стандарту;
- додатки, якщо потрібні для деяких стандартів.

Тому аудитор зобов'язаний гарантувати відповідний рівень переконання в наступному, що надана інформація не вміщує докорінних кривотлумачень [3, с. 373].

Визначальними актами, котрі формулюють одностайні базові, пленарні вимоги до функціонування аудитора, при додержанні яких гарантується належний ступінь якості аудиту та супровідних послуг являються МСА, де дотримання аудитором стандартів служить критерієм для оцінювання якості аудиторських послуг [4, с. 82]. Також МСА забезпечують імплементацію в аудиторську практику новітніх наукових досягнень, підвищенню кваліфікаційного рівня аудитора, гармонізації національних правил та нормативних документів у галузі аудиту з метою присудження високоякісних послуг для всієї світової спільноти, вирішенню дискусійних запитів поміж аудитором та клієнтом, встановленню ступеня відповідальності аудитора, підвищенню суспільного іміджу професії аудитора, забезпеченню зв'язку між відособленими елементами та процесами протягом проведення аудиторської перевірки, усуненню зайвого контролю з боку держави, допомогу користувачам у розуміння процесу аудиту [5, с. 8—9; 6, с. 6—7].

Міжнародною федерацією бухгалтерів через Раду з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості публікуються МСА [7]. В Україні Рішенням Аудиторської палати України від 30.11.2006 року [8] встановлено обов'язкове використання суб'єктами аудиторської діяльності МСА, в якості Національних стандартів, розпочинаючи з 1 січня 2007 року. Міжнародні стандарти складаються з взаємопов'язаних п'яти частин, представлених в таблиці 1.

Таблиця 1. Склад міжнародних стандартів

№ п/п	Поняття	Визначення
1	Основні постулати	Закономірності, принципи, умови, з яких складається загальна основа стандартів аудиту
2	Загальні стандарти	Визначення ступеня і якості кваліфікації, якими повинен володіти кожен хороший аудитор, які поділяються на: — мети і загальні принципи аудиту фінансової звітності; — умови домовленості про аудит і т.д.
3	Робочі стандарти	Правила, якими належить керуватися в ході аудиторської перевірки: — планування; — документація; — аналітичні процедури і т.д.
4	Стандарти аудиторської звітності	Правила розміщення, складання, формування і передачі документів і матеріалів з проведеної перевірки
5	Специфічні стандарти	Аудит міжнародних комерційних банків, малих підприємств, екологічних питань і т.д.

Джерело: сформовано на основі джерела: [10, с. 99].

На сьогодні затверджені 899 стандартів, котрі класифікуються на 8 груп та містять тризначну нумерацію. Існує також допоміжна група Положення Міжнародної Практики Аудитора (ПМПА), яка складається з чотиризначної нумерації. Всі вони поділені по групах: загальні принципи і обов'язки, оцінка ризиків, і протидія їм, аудиторські докази, використання послуг інших осіб, аудиторські висновки, і особливі аспекти. Так само у них є вступні аспекти і глосарій основних термінів. Крім взаємопов'язаних частин, всі МСА можна розділити на групи:

1. Група МСА 100-199 "Вступ", у складі якої містяться наступні розділи, як передмова, глосарій та концептуальна база МСА.

2. Група МСА 200-299 "Обов'язки", в котрій розкриваються ситуації, за яких на аудитора та управлінську особистість, котра перевіряється, накладають відповідні обов'язки та відповідальність.

3. Групи третьої та четвертої МСА 300-499 "Планування" та "Система внутрішнього контролю", в яких роз-

Рис. 1. Структура стандартів, виданих РМСАНВ

Джерело: сформовано на основі джерела: [11].

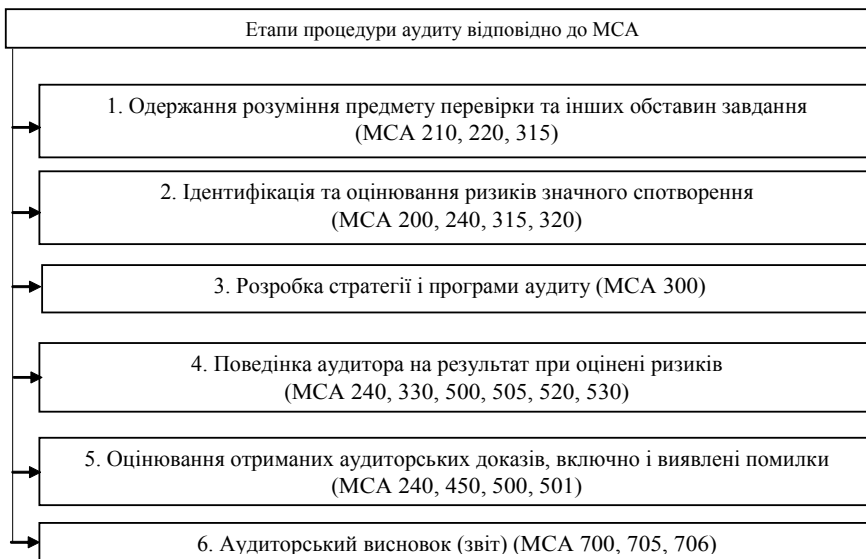

Рис. 2. Стандартний процес аудиту звітної документації згідно з Міжнародними стандартами аудиту

Джерело: сформовано на основі джерела: [7; 12].

крито процедура обрання стратегії аудиту, дослідження діяльності клієнта, встановлення ступеня суттєвості та визначення аудиторських ризиків.

4. Групи п'ятої та шостої МСА 500-699 "Аудиторські докази" та "Використання роботи інших фахівців", до складу яких входять стандарти та пропозиції стосовно отримання аудиторських доказів, включно з врахуванням результатів діяльності аудиторських підрозділів, внутрішніх контролерів та експертів.

5. Головні вимоги стосовно формування аудиторських висновків за результатами проведеної аудиторської перевірки визначені в МСА сьомої та восьмої групи 700-899 "Аудиторська думка та звітність", і "Спеціалізовані сфери аудиту" [9, с. 92; 10, с. 99].

Крім МСА, в зарубіжній практиці застосовується "Передмова до міжнародних стандартів аудиту та супутніх послуг", в якому міститься положення, що сприяють розумінню завдань і методів роботи, словник термінів, а також Положення про міжнародну аудиторську практику (ПМАП) для надання практичної допомоги аудиторам в дотриманні стандартів і забезпечення належної аудиторської практики [10, с. 99].

Оскільки МСА займається Рада з міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості (РМСАНВ), де структурні елементи видані цією інституцією, показані на рисунку 1.

Здійснення аудиторської перевірки у відповідності до МСА надає можливість аудиторам країни покращити фахові здібності, і в майбутній перспективі працювати в міжнародні аудиторські фірми.

Проведення процедури аудиту відповідно до МСА, враховуючи те, що загальний процес аудиту направлений в цілому на виявлення помилок та підтвердження достовірності звітної документації, у загальному виді зазначений стандартний процес аудиту або завдання з надання впевненості згідно з МСА можна представити як послідовність таких етапів (рис. 2):

1) одержання розуміння предмету перевірки та інших обставин завдання;

2) ідентифікація та оцінювання ризиків значного спотворення інформації стосовно предмета перевірки;

3) розробка стратегії і програми аудиту;

4) поведінка аудитора на результат при оціненні ризиків;

5) оцінювання отриманих аудиторських доказів, включно і виявлені помилки;

6) аудиторський висновок (звіт) [7; 12].

Отримання розуміння предмету перевірки, а саме: суб'єкта господарювання та його оточення (галузь, нормативна база, належна концептуальна основа звітної документації, облікова політика, цілі і стратегії, внутрішній контроль, система управління, структура, характер, фінансові результати діяльності, інформаційна система, процес звітної доку-

ментації), інших обставин завдання є дуже важливим для планування та виконання завдання з надання впевненості. Аудитор отримує додаткові знання предмету перевірки протягом всього процесу аудиту, що опосередковано інспірує на розвідку та вираження помилок у звітній документації.

Згідно із МСА 200 "Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту" визначальною метою аудиту є зростання ступеня впевненості до звітності з сторони її користувачів, котрі досягають ступінь впевненості через оголошення аудитором думки стосовно поданої звітності чи є достовірною в загальних нериторичних аспектах, або чи надає вона правдиву та достовірну інформацію, чи підготовлена згідно до застосованої концептуальної основи звітної документації [7].

На першому етапі проводяться МСА 210 "Умови аудиторських завдань" задля встановлення стандартів і надання рекомендацій щодо узгодження умов домовленості з клієнтом і складання відповіді аудитора на прохання клієнта змінити умови домовленості на такі, які будуть мати своїм результатом більш низький рівень впевненості. Цей стандарт містить рекомендації щодо складання листів про завдання, що стосуються аудиту фінансової звітності, які можна застосувати й до супутніх послуг [13].

На етапі ідентифікації та оцінювання ризиків значного видозмінювання інформації стосовно предмета перевірки МСА 240 "Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності" вимагає формувати відповідну оцінку наступним видам навмисних викривлень, таких як неправдива фінансова звітність та незаконне привласнення активів [14].

МСА 315 "Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення на основі знання суб'єкта і його середовища" визначає обов'язки аудитора щодо виявлення та оцінки ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності через вивчення діяльності і комерційного оточення організації, включаючи її систему внутрішнього

контролю, а також досліджує імовірний ризик значного спотворення на двох ступенях: пленарному ступені фінансових звітів; за класами операцій, залишками на рахунках, викриттям інформації та узалежненими з нею твердженнями [7]. МСА 320 "Суттєвість в плануванні і виконанні аудиту" визначає обов'язки аудитора в області застосування принципу суттєвості при плануванні та проведенні аудиту фінансової звітності.

На етапі розробки стратегії і програми аудиту МСА 300 "Планування аудиту фінансової звітності" визначає обов'язки аудитора з планування аудиту фінансової звітності та застосовується до проведення регулярного аудиту. Планування аудиту включає визначення загальної стратегії виконання аудиторського завдання і розробку плану перевірки, який забезпечить ефективність аудиторської перевірки [15].

Основними діями аудитора щодо виявлення похибок у звітній документації згідно МСА повинні стати заходи на результат згідно із оціненими ризиками. Цей етап процесу аудиту стосується розробки відповідних аудиторських формальностей і тестів для пошуку та ідентифікації похибок у звітності. МСА 330 "Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики" регулює створення та імплементацію аудиторських формальностей і присвоєння оцінка ризиків значного спотворення як на рівні звітної документації, так і на рівні тверджень, у першому випадку такі дії включають збільшення професійного скептицизму, використання більш досвідченого персоналу або залучення експертів, забезпечення більшого нагляду, внесення додаткових елементів непередбачуваності у відбір додаткових аудиторських формальностей, внесення загальних змін до характеру, часу та обсягу аудиторських формальностей. МСА 330 передбачає, що аудитор за певних умов повинен розробити та виконати тести заходів контролю.

Попри те, що в стандарті містяться дані про характер таких тестів, їх можливий обсяг, час та використання, чіткого плану розробки не наведено, що ускладнює даний процес. МСА 520 "Аналітичні процедури" встановлює вимоги та надає рекомендації стосовно використання аналітичних формальностей впродовж аудиту, проте не надає конкретної методики їх розробки. Під час розробки тестів деталей звертаються до МСА 500 "Аудиторські докази" [7]. Аудитор у ході перевірки може нехтувати збором достатньої кількості аудиторських доказів, зокрема, через велику вартість шляхів отримання цих доказів, що може привести до порушення вимог МСА 500 "Аудиторські докази" [16, с. 13].

У МСА 501 "Аудиторські докази: особливості оцінки окремих статей" розглядаються особливості оцінки аудитором окремих факторів при отриманні достатніх належних аудиторських доказів з точки зору певних аспектів аналізу запасів, судових процесів і позовів, які зачіпають організацію, і інформації про підрозділи при проведенні аудиту фінансової звітності [15].

Таким чином, існують формальності зовнішнього підтвердження (МСА 505 "Зовнішні підтвердження"), представлені у формі запитів про одержання посвідчення умов контрактів, угод чи операцій поміж суб'єктом господарювання та іншими сторонами. МСА 240 також регулює вчинки в результаті на оцінені ризики, але пов'язані саме з ризиками шахрайства. Вчинки аудитора

стосовно оцінки ризику шахрайства на рівні звітності ідентичні вимогам МСА 330, зазначеним вище. В самому стандарті міститься загальна характеристика формальностей, які може застосовувати аудитор за умов тих або інших обставин, а пояснювальні матеріали ширше розкривають суть та види аудиторських формальностей для отримання аудиторських доказів [7].

На підставі виконаних аудиторських формальностей та отриманих в результаті аудиторських доказів, проводиться оцінювання отриманих аудиторських доказів, включно і виявлені помилки (МСА 500 "Аудиторські докази") аудитор повинен виконати їх оцінку, що є питанням якості і ґрунтується на судженні аудитора. Аудитору слід оцінити, чи свідчить ідентифіковане викривлення про шахрайство і повідомити інформацію про це управлінському персоналу.

Завершальним процесом аудиторської перевірки являється надання аудиторського висновку, котрий базується на одержаних аудиторських доказах. Будь-яка аудиторська перевірка вимагає надання аудитором замовнику правильного аудиторського висновку відповідного виду, виконаний у відповідності до вимог котрі викладені у МСА 700 "Аудиторський висновок про фінансову звітність". У випадку відсутності одного із головних структурних елементів аудиторського висновку, у даному випадку аудиторська думка може вважатися не досить обґрунтована обставинами та ступенем суттєвості, або відсутня ясність думки аудитора стосовно фінансової звітності в загальному, у результаті чого можна вважати, що аудитор порушив вимоги МСА 700 "Аудиторський висновок про фінансову звітність" порушеними [16, с. 81]. У МСА 705 "Модифікації думки у звіті незалежного аудитора" і МСА 706 "Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора" визначаються, яким шляхом видозмінюються форма та зміст аудиторського висновку, у випадку формування аудитором модифікованого висновку чи додає до висновку пояснювальний розділ або розділ "Інші питання" [15].

У процесі перевірки аудитор повинен впевнитися в достовірності інформації, яка міститься у документах, підготовлених бухгалтером підприємства, що перевіряється. Якщо аудитор використовує цю інформацію без відповідних перевірок, то це може привести до підготовки фінансових звітів, які містять викривлені дані, що є ознакою порушення МССП 4410 "Завдання з підготовки фінансової інформації" [16, с. 126]. В основі усіх зазначених порушень МСА — недостатня якість послуг з перевірки підприємств, які надаються аудиторами клієнтам. Для покращення якості аудиторських перевірок необхідна діюча система контролю цієї діяльності.

Поряд з іншими методами, процедурами, інструментами процесу аудиту звітності підприємств належне місце посідають комп'ютеризовані методи аудиту, які відносяться до четвертого етапу аудиту, коли аудитор, встановивши достатньо високий рівень ризику існування похибок у звітній документації, повинен здійснити певні заходи у відповідь на оцінені ризики і застосувати відповідні інструменти для виявлення даних похибок, враховуючи і комп'ютеризовані методи аудиту. Проте такі методи залишаються недостатньо розробленими.

МСА описують поведінку аудитора на результат оцінених ризиків, пропонуючи використати різноманітні формальності стосовно виявлення похибок, як-от: спостереження, запит, інспекція, повторне виконання, повторне обчислення, аналітичні процедури. Зазначені формальності доцільно вважати суб'єктивними, оскільки вони залежать від фахової компетенції та досвіду аудитора, спираються на його судження. В свою чергу комп'ютеризовані методи надають можливість незалежно оцінити надану аудитором інформацію стосовно пошуку похибок згідно з зазначеними критеріями [4, с. 86]. Отже, поєднання комп'ютеризованих методів аудиту з іншими, більш розробленими, є перспективним напрямком удосконалення та розвитку системи аудиту в Україні.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, методика і практика застосування міжнародних стандартів аудиту являється одним із важливих системних елементів в структурі підприємств. Акти котрі визначають однакові вимоги, котрих необхідно придержуватися при оцінюванні достовірності інформації та завдяки яким забезпечується доцільний ступінь якості аудиту та супровідних сервісних послуг являються стандартами аудиту, котрі визначають методологічні засади проведення аудиту. Застосування Міжнародних стандартів аудиту в Україні забезпечує певний рівень гарантій достовірності аудиторської перевірки, що посилює діючу систему економічного контролю.

Міжнародні стандарти аудиту регулюють процес виявлення помилок у звітній документації, бо визначають етапи та процедури процесу аудиту, який загалом направлений на виявлення помилок та підтвердження достовірності інформації, відображеної у звітній документації підприємства. Впродовж аналізу інструментарію, процедур та методів, які використовує аудитор на певних етапах процесу аудиту, була виявлена проблема у недостатності інформації щодо розробки та використання комп'ютеризованих методів аудиту для пошуку та виявлення помилок у фінансовій звітності, проте Стандарти визначають значну роль даних методів та перспективність їх застосування. Розвиток системи аудиту звітної документації повинен відбуватися у напрямку розробки комп'ютерних методів аудиту, які дозволять виявляти помилки у фінансових звітах більш ефективно, особливо, у поєднанні з існуючими більш детально розробленими методами.

Література:

1. Сафарова А. Методика аудиту поточних зобов'язань. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 1. С. 59—64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2015_1_14 (дата звернення 27.09.2020).
2. Сухарева Л. О., Саєнко А. О. Вибіркові дослідження в загальній системі аудиту: методичний аспект. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Економічні науки. 2013. № 3. С. 147-153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnuete_2013_3_20 (дата звернення 27.09.2020).

3. Хомяк Н. В. Впровадження міжнародних стандартів аудиту в розвиток системи економічного контролю України. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2013. Вип. 10 (4). С. 369—376. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(4\)_59](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(4)_59) (дата звернення 27.09.2020).

4. Мізякіна Н.О. Аналіз міжнародних стандартів аудиту фінансової звітності щодо виявлення помилок. Економіка та держава. 2015. № 7. С. 82-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_7_20 (дата звернення 27.09.2020).

5. Архарова З.П. Международные стандарты аудита (МСА): учебнометодический комплекс. Москва: Изд. центр ЕАОИ, 2011. 104 с.

6. Суворова С.П., Парушина Н.В., Галкина Е.В. Международные стандарты аудита: учеб. пособ. Москва: ИД "ФОРУМ": ИНФРАМ, 2007. 320 с.

7. Офіційний сайт Аудиторської палати України. URL: <https://www.apu.net.ua/> (дата звернення 27.09.2020).

8. Про застосування Міжнародних стандартів аудиту видання 2006 року: Рішення АПУ від 30.11.2006. № 168/7 // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr16_230-06#Text (дата звернення 27.09.2020).

9. Бралатан В.П., Михальчишина Л.Г. Розвиток аудиторської діяльності в Україні із запровадженням Міжнародних стандартів аудиту. Облік і фінанси. 2012. № 1. С. 91—94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_1_18 (дата звернення 27.09.2020).

10. Азарова Л.В., Ястребова Е.Н. Сравнительный анализ международных и российских стандартов для проведения аудита. Вестник ТвГУ. 2016. Серия: Экономика и управление (3). С. 98—103. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/94529866.pdf> (дата звернення 27.09.2020).

11. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. 2013. Vol. I. 920 p. URL: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB%20HANDBOOK_Vol%201_0.pdf (дата звернення 27.09.2020).

12. Методичні рекомендації щодо проведення аудиту фінансової звітності кредитних спілок відповідно до Міжнародних стандартів аудиту затверджено Рішенням Аудиторської палати України від 01.11.2012 р. № 260/6. URL: <https://www.apu.net.ua/files/ris/190177-1517.doc> (дата звернення 27.09.2020).

13. Жарылгасова Б.Т., Суглобон А.Е. Международные стандарты аудита: учебное пособие. 3-е изд., стер. Москва: КНОРУС, 2007. 400 с.

14. Гуцаленко Л.В., Попик Т.О. Помилки та шахрайства в аудиторській практиці. Ефективна економіка. 2017. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5470> (дата звернення 27.09.2020).

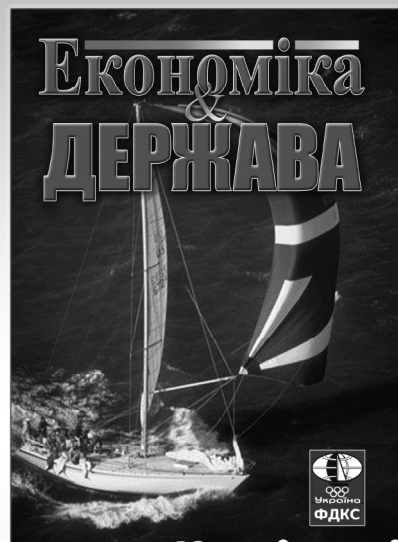
15. Международные стандарты аудита, Конспекты лекций. 2019. URL: <https://www.docsity.com/ru/mezhdunarodnye-standarty-audita-8/5205484/> (дата звернення 27.09.2020).

16. Аудит: Застосування міжнародних стандартів в аудиторській практиці України. Навчальний посібник. Київ: ТОВ "ІАМЦ АУ" СТАТУС" 2005. 172 с.

References:

1. Safarova, A. (2015), "Methods of auditing current liabilities", *Ekonomichni chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, [Online], vol. 1, pp. 59—64, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2015_1_14 (Accessed 27 September 2020).
2. Sukhareva, L.O. and Saenko, A.A. (2013), "Selective research in the general audit system: methodological aspect", *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli im. Mykhaila Tuhan-Baranovskoho. Ekonomichni nauky*, [Online], vol. 3, pp. 147—153, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnuete_2013_3_20 (Accessed 27 September 2020).
3. Khomyak, N.V. (2013), "Implementation of international auditing standards in the development of economic control of Ukraine", *Ekonomichni nauky. Seriya: Oblik i finansy*, [Online], vol. 10 (4), pp. 369—376, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(4\)_59](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(4)_59) (Accessed 27 September 2020).
4. Miziakina, N.O. (2015), "Analysis of international standards for auditing financial statements to identify errors", *Ekonomika ta derzhava*, [Online], vol. 7, pp. 82—86, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_7_20 (Accessed 27 September 2020).
5. Arkharova, Z.P. (2011), *Mizhnarodni standarty audyta (MSA): navchalno-metodychnyi kompleks [International Standards on Auditing (ISA): educational and methodological complex]*, EAOI Center, Moscow, Russian Federation.
6. Suvorova, S.P., Parushina, N.V. and Galkina, E.V. (2007), *Mizhnarodni standarty audytu [International auditing standards]*, VD "FORUM": INFRA-M, Moscow, Russian Federation.
7. The official site of the Audit Chamber of Ukraine (2020), available at: <https://www.apu.net.ua/> (Accessed 27 September 2020).
8. Audit Chamber of Ukraine (2006), Decision "On the application of the International Standards on Auditing of the 2006 edition", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr16_230-06#Text (Accessed 27 September 2020).
9. Bralatan, V.P. and Mikhalchyshyna, L.G. (2012), "Development of auditing in Ukraine with the introduction of International Standards on Auditing", *Oblik i finansy*, [Online], vol. 1, pp. 91—94, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_1_18 (Accessed 27 September 2020).
10. Azarova, L.V. and Yastrebova, E.N. (2016), "Comparative analysis of international and Russian standards for auditing", *Visnyk TvHU*. 2016. Seriya: *Ekonomika ta upravlinnia*, [Online], vol. (3), pp. 98—103, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/94529866.pdf> (Accessed 27 September 2020).
11. International Auditing and Assurance Standards Board (2013), "Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements", [Online], vol. I, available at: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB%20HANDBOOK_Vol%201_0.pdf (Accessed 27 September 2020).
12. Audit Chamber of Ukraine (2012), Decision "Methodical recommendations on auditing the financial statements of credit unions in accordance with International Standards on Auditing", available at: <https://www.apu.net.ua/files/ris/1901771517.doc> (Accessed 27 September 2020).
13. Zharilgasova, B.T. and Suglobon, A.E. (2007) *Mizhnarodni standarty audytu [International auditing standards]*, 3rd ed., KNORUS, Moscow, Russian Federation.
14. Gutsalenko, L.V. and Popik, T.O. (2017), "Errors and fraud in auditing practice", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?Op=1&z=5470> (Accessed 27 September 2020).
15. International auditing standards (2019), "Lecture notes", [Online], available at: <https://www.docsity.com/ru/mezhdunarodnye-standarty-audita-8/5205484/> (Accessed 27 September 2020).
16. IAMC AU (2015), *Audyty: Zastosuvannia mizhnarodnykh standartiv v audytors'kij praktytsi Ukrainy [Audit: Application of international standards in audit practice of Ukraine]*, IAMC AU STATUS LLC Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 29.09.2020 р.*

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. А. Лементовська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-4086-309X
А. О. Харенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-1240-0944

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.59

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МАРКЕТИНГУ

V. Lementovska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Marketing, Uman National University of Horticulture
A. Kharenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Marketing, Uman National University of Horticulture

INNOVATIVE FORMS OF COMMUNICATION IN MARKETING

У статті досліджено питання щодо застосування інноваційних форм комунікацій у маркетинговій діяльності підприємств. Зазначено, що маркетинг як один напрямів діяльності підприємства потребує інтенсивного використання інноваційного інструментарію у системі комунікативного зв'язку зі споживачами. Упровадження інновацій в маркетингову комунікаційну діяльність підприємства є ефективним способом підвищення його конкурентоспроможності. Указано, що активізація використання інформаційних технологій спричиняє потребу у розвитку інноваційних маркетингових комунікаційних каналів та засобів поширення інформації. З'ясовано, що інновації в системі маркетингової комунікаційної діяльності спрямовані на розширення клієнтської бази, стимулювання збуту продуктів (товарів) та послуг, що в результаті призводить до збільшення обсягів продаж і, як наслідок, підвищення прибутків, що є кінцевою метою діяльності будь-якого підприємства.

У ході проведення дослідження визначено сутність та значення комунікаційної діяльності в маркетингу. Окреслено переваги використання інноваційного інструментарію в системі маркетингової комунікаційної діяльності. Виокремлено та проаналізовано комплекс інноваційних інструментів, які є найбільш поширеними та використовуваними у системі комунікаційної діяльності в маркетингу.

Встановлено, що сучасних умовах для ефективного впливу на споживачів важливими є інновації в маркетингу, передусім у маркетингових комунікаціях. Найбільшого ефекту при виведенні продукту (товару/послуги) на ринок, утриманні його конкурентних позицій, підтримці споживчого інтересу до нього, домагаються ті підприємства, котрі використовують маркетингові інноваційні форми комунікаційної діяльності при взаємодії зі споживачами.

The relevance of the research topic is due to the need to attract and retain consumer interest in a particular type of goods or services through innovative technologies and marketing tools. Under such conditions, the study of the development and use of innovative forms of communication in marketing requires further theoretical and methodological research.

The process of forming market relations requires a reorientation of production and sales to meet the needs of final consumers. Foreign and domestic experience shows that currently, an effective tool for solving this problem is the application of marketing communication policy. Communication policy is one of the four main marketing tools which aims to ensure the relationship between producers and consumers of goods or services.

The article examines the issue of the application of innovative forms of communication in the marketing activities of enterprises. It is noted that marketing, as one of the activities of the enterprise, requires intensive use of innovative tools in the system of communication with consumers.

The introduction of innovations in the marketing communication activities of the enterprise is an effective way to increase its competitiveness. It is stated that the intensification of information technologies using, causes the need for the development of an innovative marketing communication

channels and means of information dissemination. It was found that innovations in the system of marketing communication activities are aimed at expanding the customer base, stimulating sales of products (goods) and services, which in turn leads to increased sales, and, consequently, increase profits, which is the ultimate goal of any enterprise.

In the course of the research the essence and significance of communication activity in marketing have been determined. The advantages of using innovative tools in the system of marketing communication activities have been outlined. A set of innovative tools that are the most common and used in the system of communication activities in marketing have been identified and analyzed. It is established that in modern conditions for effective influence on consumers innovations in marketing, first of all in marketing communications are important. The greatest effect in outleting a product (good/service) to the market, maintaining its competitive position, maintaining consumer interest in it, are achieved exclusively by those companies that use innovative marketing forms of communication in interaction with consumers.

Ключові слова: маркетинг, комунікація, інновації, технології, форма комунікації, споживач.

Key words: marketing, communication, innovation, technologies, form of communication, consumer.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес становлення ринкових відносин спричиняє необхідність переорієнтації виробництва та реалізації продукції на задоволення потреб кінцевих споживачів. Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить про те, що наразі, дієвим інструментом вирішення цього завдання є застосування маркетингової комунікаційної політики. Окрім того, кожна підприємницька одиниця потребує додаткових переваг, які забезпечать їй можливість поліпшення ринкових позицій та забезпечити конкурентні переваги. Комунікаційна політика є одним з чотирьох основних інструментів маркетингу, метою якого є забезпечення взаємозв'язку між виробниками і споживачами товарів чи послуг.

Використання підприємством комунікаційних інструментів при будь-якому рівні насиченості ринку здатне скоригувати поведінку господарюючих суб'єктів, посередників і споживачів у напрямку підвищення ефективності кінцевих результатів діяльності. Наразі, щоб забезпечити успішний продаж товару або послуги, фахівцям з маркетингу слід зробити більше, аніж просто стежити за його якісними характеристиками встановивши на нього найнижчу ціну або просто позиціювавши товар найкращим чином.

Актуальність теми дослідження обумовлена потребою залучення й утримання купівельного інтересу споживачів до певного виду товарів чи послуг за допомогою інноваційних технологій та маркетингових засобів комунікації. За таких умов, дослідження питання розробки та використання інноваційних форм комунікаційної діяльності в маркетингу потребує подальших теоретичних та методичних розвідок.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню фундаментальних засад ведення комунікаційної політики як однієї з елементів комплексу маркетингу присвячені таких зарубіжних учених: Booms B.H. [1]; Bitner M.J. [1], Pelsmacker P. [2], Geuens M. [2], Bergh V.J. [2], Kotler P. [3], Armstrong G. [3], Burnet J. [4].

Серед українських науковців слід виділити праці Костюченко А.М., якою, проаналізовано особливості та форми розвитку системи маркетингу та маркетингових комунікацій [5]; питання формування комплексу маркетингових комунікацій досліджено в роботах Білець-

кої І.І. [8], Баскакової М.Ю. [7], Аршевської М.В. [9]. Моделі та підходи до формування системи маркетингових комунікацій розкрито в роботах Башинської І.О. [10], Карпенко Н.В. [11]. Зокрема Янковська Г.В. вважає, що "Маркетингові комунікації є однією з функцій маркетингової діяльності, що пов'язана з управлінням комунікаціями, що здійснюється за допомогою комплексу засобів передачі навмисних повідомлень між суб'єктами маркетингової системи з метою стимулювання їх активності" [12, с. 99].

Кузик О.В. зазначає, що "Маркетингові комунікації — це сукупність сигналів, що виходять від підприємства на адресу різноманітних аудиторій: посередників, конкурентів, споживачів, постачальників, акціонерів, органів державного управління, власного персоналу" [13, с. 131].

Сокол П.М. та Мартиросова К.В. зазначають, що "Маркетингові комунікації — це діяльність фірми спрямована на інформування, переконання, нагадування споживачам про свої товари та формування позитивного іміджу фірми в очах громадськості" [14].

Хмарська І.А., Войнаренко С.М. дають так визначення "Маркетингові комунікації — двобічний процес: з одного боку, передбачається вплив на цільові аудиторії, а з іншого — одержання зустрічної інформації про реакцію цих аудиторій на здійснюваний фірмою вплив" [15, с. 115; 16, с. 52].

Тимохіна Я.О. зазначає, що "...нагальним є питання не лише пошуку новітнього інструментарію, а й пошуку новітніх форм його узгодження, які б дозволили задовольнити потребу підприємств у швидкій адаптації політики просування до змін у зовнішньому середовищі і отримувати стабільні прибутки [17, с. 36].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Маркетинг як один напрямів діяльності підприємства потребує інтенсивного використання інноваційного інструментарію у системі комунікативного зв'язку зі споживачами. Розробка та впровадження інновацій в маркетингову комунікаційну діяльність, на нашу думку, є найбільш ефективним, якщо не єдиним, способом підвищення конкурентоспроможності та збереження високих темпів розвитку підприємства.

Інновації в маркетинговій комунікаційній діяльності спрямовані на розширення її клієнтської бази, стиму-

лювання збуту продуктів та послуг, що в результаті призводить до збільшення обсягів продаж, і, як наслідок, підвищення прибутків, що є кінцевою метою діяльності будь-якого підприємства. Тому вивчення питання стосовно використання інноваційних форм комунікаційної діяльності, як однієї зі складових маркетингу, набуває особливої актуальності та визначає мету статті.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження питання стосовно застосування інноваційних форм комунікацій у маркетинговій діяльності підприємств.

Під час написання статті використовувалися науково-пізнавальні та дослідницькі методи, зокрема: абстрактно-логічний, монографічний, порівняльного аналізу, тощо. Так, наприклад, використання методу системного підходу дало змогу виокремити переваги використання інноваційного інструментарію в системі маркетингової комунікаційної діяльності, а використання методики абстрактно-логічного моделювання — деталізувати комплекс інноваційних інструментів, форм та засобів комунікаційної діяльності в маркетингу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетинг є дієвим засобом управління конкурентоспроможністю підприємства. Роль маркетингової діяльності посилюється за рахунок того, що на ринку, наразі, відбувається активізація використання інформаційних технологій, яка спричиняє потребу у розвитку інноваційних маркетингових комунікаційних каналів та засобів поширення інформації.

У сучасному трактуванні слово "комунікація" означає соціально обумовлений процес передачі і сприйняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування шляхом інформаційних каналів та з допомогою різних комунікативних засобів. На нашу думку, комунікаційна діяльність — це процес формування та передачі інформації, що надходить з підприємства на ринок.

Маркетинг є одним з основних напрямків діяльності підприємства. У зв'язку з нестабільними умовами ведення бізнесу він потребує постійного удосконалення та використання інноваційного інструментарію у системі комунікативного зв'язку зі споживачами.

Існують різні підходи до визначення маркетингових комунікацій. Філіп Котлер розглядає їх як специфічне поєднання засобів реклами, особистого продажу, стимулювання збуту і зв'язків з громадськістю [3, с. 78], Пілсмак П. Геюнз М. та Берг Дж. зазначають, що маркетингові комунікації — це найбільш візуальний інструмент маркетинг-міксу, який містить у собі всі інструменти, за допомогою яких підприємство підтримує зв'язки з цільовими групами та зацікавленими сторонами для просування її продуктів (послуг) або з метою ведення економічної та господарської діяльності як такої [2, с. 45].

Коли діяльність підприємства стає неефективною використання інноваційних форм комунікаційної діяльності може стати дієвим методом виходу зі збиткового стану. Інформація передається від джерела до одержувача, переконуючи його віддати перевагу саме певному бренду (торговій марці), здійснювати покупку "тут і зараз", не роздумуючи і не відкладаючи на потім.

У сферу комунікативної політики входять реклама, брендинг, оформлення вітрин, сайтів і груп у соціальних мережах, удосконалення упаковки, промо акції, прес-релізи та інші заходи щодо залучення споживачів. Все перераховане об'єднується поняттям "маркетингові комунікації".

На нашу думку, комунікаційна діяльність у маркетингу — це спланована управлінська форма реалізації економічно-збутової та цінової політики в системі менеджменту підприємства.

Комунікаційна діяльність у маркетингу направлена на взаємодію усіх суб'єктів маркетингової системи на основі обґрунтованої стратегії управління комплексом комунікативних засобів, що забезпечують стабільне і ефективне формування попиту і просування товарів та послуг на ринок з метою задоволення потреб споживачів та отримання прибутку підприємством.

Під час формування інноваційних форм комунікаційної діяльності слід урахувати ймовірнісні результати впливу на внутрішнє і зовнішнє середовище підприємства.

Слід зазначити, що інноваційні форми комунікаційної діяльності повинні забезпечувати сприятливі умови реалізації товарів та послуг, і, тим самим, підвищувати економічні вигоди від реалізації маркетингових заходів. Це вимагає чіткої взаємодії двох рівнів комунікацій: загального — визначає стратегічну мету та комплекс засобів і способів політики комунікацій, та внутрішнього — безпосередньо структури та відділи, що забезпечують ефективність розробки та реалізації комунікативної політики.

У процесі опрацювання науково-методичної літератури та інформаційних джерел, що стосуються маркетингової діяльності та інноваційних форм комунікацій [1; 4; 5; 8; 9; 12; 15; 16] було визначено переваги використання інноваційного інструментарію в системі маркетингової комунікаційної діяльності, так основними з них є:

- розширення кола вже існуючих споживачів та збільшення відсотку потенційних (латентних) шляхом креативності подачі інформації про товар чи послугу;
- індивідуальний та нестандартний підхід до вирішення проблеми покупця;
- можливість завоювання ринку в короткі терміни;
- ненав'язливість рекламних повідомлення (на основі розсилання інформації за уподобаннями);
- формування клієнтської бази даних із врахуванням конкретних потреб цільової аудиторії; підвищення рівня споживчої лояльності;
- економія бюджету на рекламні заходи за рахунок використання інформаційних технологій.

Аналіз медійних уподобань споживачів різного роду товарів та послуг дає змогу сформувати комплекс інноваційних інструментів, які є найбільш поширеними та використовуваними у системі комунікаційної діяльності в маркетингу, найбільш креативними слід назвати: віртуальний промоутер, брендовий адвокат, сторітеллінг, інтерактивна підлога (дошка), туманний дисплей, інтерактивний мультитач-стіл, проєкційна плівка, ко-брендинг, соціальна Інтернет-інтеграція, позиціонування товару шляхом прихованої реклами, перехресне просування.

Розглянемо детальніше комплекс інноваційних інструментів, форм та засобів комунікаційної діяльності у маркетингу:

— віртуальний промоутер. Технічно-інноваційний рекламний винахід, що представляє собою відео-модель людини у повний зріст, виготовлену із використанням сучасних технологій. Незвичайність подібного рекламного інструменту викликає у покупців сильні емоції і залишає у їх свідомості яскравий образ продукту, представленого у відео ролику, під час показу якого віртуальний промоутер розповідає про продукт чи послугу;

— брендовий адвокат. Споживач, який скористався продуктом чи послугою і отримав позитивні враження. Брендовий адвокат захищає інтереси розробника і надавача послуги чи виробника продукту. Задоволений адвокат, який відчуває свою значимість для бренду, здатний більш ефективно просувати бренд, ніж продавці та маркетологи. Даний спосіб просування товару (продукту, послуги) дає змогу не тільки привернути увагу покупця до бренду (торговельної марки), а й розширити коло потенційних споживачів;

— сторітеллінг. Це детальні розповіді та історії про попередню роботу або дії керівництва, взаємодію співробітників, життя відомих особистостей або про якісь події, які так чи інакше пов'язані з брендом (торговою маркою). Історичні розповіді презентують інформацію про підприємство більш ефективно, аніж факти або цифри, оскільки впливають на емоційну складову споживача. Вони закликають до дії і перетворюють споживачів у пошановувачів певних ідей та цінностей. Потенційні споживачі "приміряють" образ на себе, тим самим бажаючи, щоб представлена історія стала частиною історії бренду;

— інтерактивна підлога (дошка). Спроектване зображення, яке миттєво реагує на рух людини. Людина, потрапляючи в зону інтерактивної проекції, своїми рухами оживляє зображення. Принцип дії цього інструменту маркетингових комунікацій простий — людина відкриває приховане рекламне повідомлення під всілякими ефектами, наприклад у в процесі гри або прослуховування пісні в YouTube тощо;

— туманний дисплей. Екран для проекції зображень, крізь який людина може "пройти в інший вимір". Проекційна "гра" найдрібніших частинок води та світла створює плоску туманну поверхню, на яку проектується зображення. Туманний екран сухий на дотик і не залишає відбитків. Він миттєво з'являється і також зникає через секунду після включення, що підсилює ефект несподіванки і захоплює глядача (потенційного споживача);

— інтерактивний мультитач-стіл. Інтерактивна поверхня, що керується дотиком. Мультитач-технологія (технологія множинних одночасних дотиків) дає змогу людині використовувати інтуїтивні жести рук для управління віртуальними об'єктами, зображеннями і мультимедіа. Така технологія дає змогу потенційним покупцям найбільш точно зорієнтуватися у виборі того чи іншого засобу, отримати віртуальну консультацію, тощо;

— проекційна плівка. Плівка, що наклеюється на прозору поверхню, на яку згодом транслюється сигнал проектора. Вона має високі показники світлопроникнення і розсіювання, що підтверджується чіткістю передачі кольорів. Плівка широко використовується в якості зовнішнього рекламного носія. Форма плівки обмежена лише задумом власника, тому дає змогу диференцію-

вати пропозицію підприємства на основі маркетингових комунікацій;

— ко-брендинг. Об'єднання брендів (торговельних марок) декількох підприємств для взаємовигідного співробітництва та отримання переваг у боротьбі з конкурентами.

— соціальна Інтернет-інтеграція. Позиціонування товару шляхом прихованої реклами. Одним з найбільш ефективних методів реклами є прихована реклама, яка сприймається споживачем на рівні підсвідомості і виступає як альтернатива прямій рекламі, яку споживач вже прагнути уникати в силу її агресивності і нав'язливості. Інформація у прихованій рекламі впливає на покупця на підсвідомому рівні. Попри ефективність, ця технологія вимагає певних тонкощів у використанні, оскільки потребує професійного її застосування для досягнення позитивного ефекту;

— перехресне просування. Розробка і реалізація програм перехресного просування брендів і торговельних марок є логічним продовженням політики позиціонування товару шляхом прихованої реклами. Підприємства, які розмістили свій продукт у рекламному ролику, що демонструється перед потенційними споживачами під час під час перегляду фільму, не фінансують його просування, а проводять великомасштабні рекламні та PR-кампанії, спрямовані на одночасне просування продукту і фільму. Популярні серед кіноглядачів фільми з улюбленими героями дають змогу сформувати лояльну аудиторію, що представляє інтерес для підприємства-партнера.

Отже, в сучасних умовах для ефективного впливу на споживачів важливими є інновації в маркетингу, перш за все в маркетингових комунікаціях. На нашу думку, найбільшого ефекту при виведенні продукту (товару/послуги) на ринок, утриманні його конкурентних позицій, підтримці споживчого інтересу до нього, домагаються ті підприємства, котрі упроваджують нестандартні технології просування продуктів (товарів/послуг) та використовують маркетингові інноваційні форми комунікаційної діяльності при взаємодії зі споживачами.

ВИСНОВКИ

Комунікаційна діяльність у маркетингу спрямована на донесення інформації про продукти і послуги та умови їх продажу потенційним споживачам, а також для того, щоб переконати споживачів купувати саме цей товар (послугу) або купувати його в певних продавців (у конкретних підприємств). Водночас маркетингові комунікації дають змогу управляти увагою покупців, зацікавлюючи їх конкретним товаром, і спонукають споживача витрачати свої кошти саме на пропоновані товари.

Ринковий тип економіки формує необхідність урахування мінливих ринкових потреб споживачів та містить певну невизначеність. У зв'язку зі зміною попиту на продукт або послугу перед підприємством постає проблема у вирішенні питання щодо необхідності коригування маркетингового плану з метою утримання своїх конкурентних позицій. Попри відсутність теоретично оформлених методів проведення комунікаційної політики, підприємства вдаються до них все частіше в контексті побудови та ведення інноваційної діяльності.

Слід зазначити, що комунікаційна діяльність у маркетингу не повинна бути статичною, її необхідно постійно

адаптувати до нестабільних економічних умов, при цьому слід враховувати інформаційне навантаження на споживачів, рівень розвитку систем зовнішньої та внутрішньої взаємодії підприємства із суб'єктами маркетингового середовища, збільшення різноманітності засобів і інструментів комунікацій тощо. Своєчасне оновлення комунікаційної складової маркетингової політики є невід'ємною умовою і чинником стабільності, конкурентоспроможності підприємства та його успіху на ринку.

Література:

- Booms Bernard H., Bitner Mary Jo. Marketing Strategies and Organization Structures for Service Firms. Marketing of Services. American Marketing Association, 1981, no. 1, pp. 47—51.
- Pelsmacker P, Geuens M., Bergh J. Marketing Communications. A European Perspective. Pearson Education Limited. 2010. 689 p.
- Philip Kotler, Gary Armstrong. Principles of Marketing, 14-th Ed., 2011. Prentice Hall. 257 c.
- Бернет Дж. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 571 с.
- Костюченко А.М. Історичні форми маркетингу та маркетингових комунікацій, Вісник Дніпровського університету. 2011. Вип. 5 (3). С. 43—49.
- Баскакова М.Ю. Принципи формування та функції комплексу просування інновацій. Механізм регулювання економіки, 2006. № 3. С. 219—222.
- Білецька І.І. Формування маркетингових комунікацій та інтегрованих маркетингових комунікацій у зовнішньоекономічній діяльності металургійного підприємства. Збірник наукових праць. 2010. № 11. С. 75—81.
- Аршевська М.В. Вибір інструментів маркетингових комунікацій на основі комбінації їхніх видів: психологія сприйняття. Вісник Дніпропетровського університету. 2013. Вип. 7 (1). С. 73—80.
- Башинська І.О. Моделі формування інтегрованих маркетингових комунікацій інноваційно активних машинобудівних підприємств. Економічний часопис — XXI. 2012. № 11—12 (1). С. 52—54.
- Карпенко Н.В. Інноваційні підходи до формування маркетингових комунікацій на фармацевтичному ринку. Науковий вісник Полтавського університету економіки та торгівлі. 2012. № 2 (53). С. 119—122.
- Янковська Г.В. Сутність маркетингових комунікацій та їх місце у системі маркетингу. Наука й економіка. 2010. № 4 (20). С. 98—101.
- Кузик О.В. Стратегічне управління маркетинговими комунікаціями на сучасних підприємствах. Стратегія економічного розвитку України. 2014. № 34. С. 130—135.
- Сокол П.М., Мартиросова К.В. Дослідження маркетингового комунікаційного ринку України для сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка, 2016, № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4852>
- Хмарська І.А. Сутність та значення маркетингових комунікацій підприємств. Вісник хмельницького національного університету. 2011. № 6. С. 114—118.
- Войнаренко С.М. Комунікативна політика підприємств в сучасних умовах. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 6. Т. 2. С. 51—54.
- Тимохіна Я.О. Управління комплексом маркетингових комунікацій промислового підприємства: дисертація на здобуття наукового ступеня канд. економічних наук. Суми: СумДУ, 2015. 208 с.

References:

- Booms, Bernard H. and Bitner, Mary Jo. (1981). "Marketing Strategies and Organization Structures for Service Firms", Marketing of Services. American Marketing Association, no. 1, pp. 47—51.
- Pelsmacker, P. Geuens, M. and Bergh, J. (2010), Marketing Communications. A European Perspective, Pearson Education Limited, Harlow, UK.
- Kotler, P. and Armstrong, G. (2011), Principles of Marketing. 14th edn, Prentice Hall, New Jersey, USA.
- Burnet, J. (2001), Marketing communications: an integrated approach. St. Petersburg, Peter, Russia.
- Kostiuchenko, A.M. (2011), "Historical forms of marketing and marketing communications", Visnyk Dniprovskoho universytetu, vol. 5 (3), pp. 43—49.
- Baskakova, M.Yu. (2006), "Principles of formation and functions of the complex of innovation promotion", Mekhanizm rehulivannia ekonomiky, vol. 3, pp. 219—222.
- Bilets'ka, I.I. (2010), "Formation of marketing communications and integrated marketing communications in foreign economic activity of a metallurgical enterprise", Zbirnyk naukovykh prats', vol. 11, pp. 75—81.
- Arshevs'ka, M.V. (2013), "Choice of marketing communication tools based on a combination of their types: psychology of perception", Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, vol. 7 (1), pp. 73—80.
- Bashyns'ka, I.O. (2012), "Models of formation of integrated marketing communications of innovatively active machine-building enterprises", Ekonomichnyy chasopys — XXI, vol. 11—12 (1), pp. 52—54.
- Karpenko, N.V. (2012), "Innovative approaches to the formation of marketing communications in the pharmaceutical market", Naukovyj visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky ta torhivli, vol. 2 (53), pp. 119—122.
- Yankovs'ka, H.V. (2010), "The essence of marketing communications and their place in the marketing system", Nauka i ekonomika, vol. 4 (20), pp. 98—101.
- Kuzyk, O.V. (2014), "Strategic management of marketing communications at modern enterprises", Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy, vol. 34, pp. 130—135.
- Sokol, P.M. and Martyrosova, K.V. (2016), "Research of marketing communication market of Ukraine for agricultural enterprises", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4852> (Accessed 13 October 2020).
- Khmars'ka, I.A. (2011), "The essence and importance of marketing communications of enterprises", Visnyk khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 6, pp. 114—118.
- Vojnarenko, S.M. (2011), "Communicative policy of enterprises in modern conditions", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 6 (2), pp. 51—54.
- Tymokhina, Ya.O. (2015), "Management of a complex of marketing communications of the industrial enterprise", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics sciences, Sumy State University, Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2020 р.

*І. В. Гончарук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-1599-5720*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.64

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВ У ФОРМУВАННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

I. Honcharuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Economics, Vinnytsia National Agrarian University

CLUSTERING OF BIOFUELS PRODUCTION IN THE FORMATION OF ENERGY INDEPENDENCE
OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

У статті зазначено, що агропромисловий комплекс України володіє ресурсом понад рівень забезпечення продовольчої безпеки держави, який можна спрямувати на виробництво біопалив. Розглянуто питання кластеризації виробництва біопалив як ефективний інноваційний механізм консолідації ресурсів агропромислового комплексу для реалізації пріоритетів енергетичної незалежності. Здійснено теоретико-методологічне обґрунтування і методичне удосконалення засад кластерної організації виробництва біопалив у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу з урахуванням сучасних умов господарювання. Досліджено, що кластери характерні для різних сфер економічної, ринкової діяльності — виробництва, комерції, соціального забезпечення, надання послуг; учасниками кластерів можуть бути різні за розміром господарства, сконгломеровані за територіальним принципом; для ідентифікації типу кластера характерний аспект спеціалізації, до чого відносимо біопаливні кластери. Встановлено, що кластери забезпечують організацію виробничих процесів на основі поєднання принципів вільної конкуренції з кооперацією, фомують "колективну ефективність", створюють "гнучку спеціалізацію"; формуються на використанні ефекту масштабу; є стимуляторами технічного прогресу та механізмом підвищення регіональної і національної конкурентоспроможності. Кластери у виробництві біопалива представлено, як територіально локалізоване багатогалузеве партнерство, що має організаційну усталеність та спільну інноваційну програму щодо використання управлінських, виробничих та інжинірингових технологій, із метою підвищення конкурентоспроможності його учасників. Проаналізовано енергоємність ВВП України та країн світу; частку постачання енергії від відновлювальних джерел в Україні та країнах-членах ЄС.

Розраховано, що можливе використання не менше 10 млн га земель сільськогосподарського призначення для виробництва енергетичної сировини, а також зміни структури експорту сільськогосподарської продукції із сировинної на продукцію з доданою вартістю, які формують необхідний обсяг сировини, для переробки кластерними об'єднаннями на біопалива в кількості, що забезпечують енергетичну незалежність аграрної галузі України.

The article states that the agro-industrial complex of Ukraine has a resource above the level of food security of the state, which can be directed to the production of biofuels. It is considered the issue of clustering the production of biofuels as an effective innovative mechanism for consolidating the resources of the agro-industrial complex to implement the priorities of energy independence. It is made theoretical and methodological justification and methodological improvement of the principles of cluster organization of biofuel production in the formation of energy independence of the agro-industrial complex, considering modern economic conditions. It is investigated that clusters are characteristic for various spheres of economic, market activity — production, commerce, social security, rendering of services; participants of clusters can be different in size of the economy, conglomerated on a territorial basis; to identify the type of cluster is characterized by an aspect of specialization, which includes biofuel clusters. It is established that clusters are able to provide a combination of competition and cooperation in production, they embody "collective efficiency", create "flexible specialization"; are formed using the effect of scale; are stimulators of technical progress and a mechanism for increasing regional and national competitiveness. Clusters in biofuel production are presented as a stable territorial intersectoral partnership, which is united by an innovative program of modern production, engineering and management technologies to increase the competitiveness of its members. The energy intensity of GDP (gross domestic product) of Ukraine and countries of the world is analyzed; the share of energy supply from renewable sources in Ukraine and EU member states.

It is estimated that it is possible to use at least 10 million hectares of agricultural land for energy raw materials production, as well as changes in the structure of agricultural products exports from raw materials to value-added products, which form the required amount of raw materials for processing by clusters for biofuels, ensuring the energy independence of the agricultural sector of Ukraine.

Ключові слова: енергетична незалежність, сталий розвиток, агропромисловий комплекс, біопалива, кластер, енергоємність, потенціал, продовольча безпека.

Key words: energy independence, sustainable development, agro-industrial complex, biofuels, cluster, energy consumption, potential, food security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Енергетична незалежність агропромислового комплексу відзначається пріоритетом, який об'єктивно досяжний, виходячи із ресурсних і організаційних можливостей України. Можливості формування енергетичної незалежності сектору агропромислового виробництва є загалом зрозумілими. Цей сектор економіки володіє ресурсом понад рівень забезпечення продовольчої безпеки держави і його, за бажанням, можна спрямувати на виробництво біопалив. Доцільність зазначеного обумовлена реальними можливостями, але однією із проблем, вважається організаційна складова. Чинним у постановочному плані тут розглядаємо питання кластеризації виробництва біопалив як ефективний інноваційний механізм консолідації ресурсів агропромислового комплексу для реалізації пріоритетів енергетичної незалежності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ринкові структури агропромислового комплексу, представлення господарських функцій і реалізації конкурентних переваг потребують організаційно-економічних інновацій. Дослідницькі ініціативи з розкриття змісту зазначеного питання є досить багатовекторними, але виділяється методологія кластеризації. Зазна-

чений сектор наукового інтересу в загальному плані позиціонування і конкретно щодо агропромислового комплексу, питання виробництва біопалив, представлений у працях щодо: фундаментальних першооснов — М. Портер [1], Ф. Жефруа [2], Г. Клейнер [3], А. Шастітко [4], М. Войнаренко [5; 6]; методологічних, організаційних та інституційних засад ідеології функціонування економічних систем, включаючи агропромисловий комплекс і виробництво біопалив, Ю. Лупенко [7], М. Малік [7; 9], П. Саблук [8], О. Шпикуляк [9], О. Шпичак [11], О. Бондар [11], Г. Калетнік [15; 16], І. Кириленко [14], Т. Ємчик [13] та інші. Відзначимо послідовні напрацювання щодо вивчення проблем організаційно-економічних засад розвитку виробництва біопалив в агропромисловому комплексі, зокрема для розбудови умов його енергетичної незалежності.

Проблематика виробництва біопалив значно розроблена, проте відзначаємо про необхідність її теоретико-методологічного поглиблення з методичною адаптацією відносно агропромислового комплексу і, передусім, аспектів енергетичної незалежності, організаційної консолідації суб'єктів біопаливного ринку за рахунок механізму кластеризації. У загальному, існує доцільність висвітлення засад кластерної організації виробництва біопалив у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування і методичне удосконалення засад кластерної організації виробництва біопалив у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу з урахуванням сучасних умов господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальна теорія і методологія розроблення економічних засад ефективного функціонування агропромислового комплексу, його ресурсного забезпечення, до цього відносимо аспект енергетичної незалежності — відповідає Концепції сталого розвитку та її Цілям, які визначені ООН на період до 2030 року [19]. Кластеризація виробництва біопалив є однією з інституційних передумов реалізації потенціалу агропромислового комплексу у форматі становлення енергетичної незалежності, що вкрай важливо і необхідно. Завдяки спеціалізованим на організації виробництва й споживання біологічних палив кластерам, підприємства агросектору значно підвищують свою конкурентоспроможність. У теорії зазначене питання значиться, як сегмент формування постіндустріальної економіки, або ж економіки знань, яка передбачає трансформацію до нових якостей, за критерієм засад сталого розвитку. Про таке заявлено з власних оцінок інтерпретації напрацювань М. Портера [1] як ідеолога кластерної організації економічних систем, а також вивчення досвіду інших країн з аналізу праці Ф. Жефруа [2]. В нашому випадку мова йде про кластеризацію у виробничих системах за функціональним і територіальним принципом. Учасниками кластерів, спеціалізованих на виробництві й організації споживання, можуть бути різного роду підприємства, територіальні одиниці. Проте в агропромисловому комплексі держави кластерні утворення загалом і біопаливні зокрема, поки що не мають поширення. Ситуація розвивається на кшталт прикладу сільськогосподарських кооперативів — за проблемності інституту довіри [9], що, на відміну від інших країн, [21] наслідують досвід відсутності достатньої практики у формуванні енергетичної незалежності. У зв'язку з цим зазначаємо, що інституційний потенціал участі ринкових суб'єктів у енергетичних кластерах агропромислового комплексу — мінімальний, або ситуативний. Якість організаційного соціального капіталу демонструє інституційну неспроможність окремих господарств до створення різного роду коаліцій колегіального характеру з уніфікаціями колективної, економічної, соціальної відповідальності.

Методологічна конструкція щодо утворення організацій кластерного типу досить складна, адже унормовує необхідність збалансування економічного, соціального й інституціонального начала у статусах потенційних учасників. За нашими інтерпретаціями у попередніх дослідженнях [21] і висновками інших науковців [1—9]: кластери характерні для різних сфер економічної, ринкової діяльності — виробництва, комерції, соціального забезпечення, надання послуг; учасниками кластерів можуть бути різні за розміром господарства, сконгломеровані за територіальним принципом; для ідентифікації типу кластера характерний аспект спеціалізації, до чого відносимо біопаливні кластери.

У цьому дослідженні ми розглядаємо методологічні, організаційні засади кластеризації з кваліфікацією предметної області оцінок утворення кластерів біопаливного типу. Зауважуємо, що кластери є інституційно зумовленими, інноваційно спрямованими структурами, у яких ефективно взаємодіють наука і виробництво. Зазначене є вкрай важливою особливістю, з якою пов'язують ефекти конкурентоспроможності. Зокрема, найбільш конструктивним є ефект зниження трансакційних витрат учасників кластера. В такому сенсі формування і функціонування кластерів проявляється головний інституційний ефект — завдяки синергії якісних властивостей учасників утворюються їх конкурентні переваги. Наприклад, у виробництві біопалив утворенням кластерних систем цілком реально сформувати ефект енергетичної незалежності.

Досвід організаційно-економічної інституціоналізації кластерів засвідчує приналежність до процесу кластеризації структур, які продукують знання, тобто інституцій інноваційної практики, що формують контекст конкурентоспроможності та ресурсного її забезпечення. Зазначені суб'єкти утворюють кластери, що функціонують на засадах різнорівневого кооперування фірм із різним ступенем міжфірмової взаємодії учасників. Практика кластеризації, зазначимо, є подібною до кооперації, проте має специфічні принципи функціонування. Загалом кластер — це організаційний механізм оптимального поєднання переваг учасників, впровадження інновацій. Ідеологія кластера — пріоритезація конкурентоспроможності. Як засвідчують окремі автори [22], інтерпретація статусу кластерів заключається у його позиціонуванні для будь-якої економіки — незалежно від розміру і динаміки розвитку [22]. Додамо, що погоджуємося також із переконанням про те, що, як зазначив А. Шастітко [4], кластери є альтернативою в управлінні трансакціями: мають широкий діапазон поширення за формами і видами, складають типові структури ринкового типу [4], які позиціонують прагнення учасників до максимізації прибутку, а також до ресурсоефективності, наприклад, за рахунок консолідації виробництва біопалив.

Як зазначив Г.М. Калетнік: "Кластери, як вид складної багатоцентрової організації економічних систем, забезпечують організацію виробничих процесів на основі поєднання принципів вільної конкуренції з кооперацією, формують "колективну ефективність", створюють "гнучку спеціалізацію"; дозволяють отримати переваги від використання "ефекту масштабу"; по своїй сутності є точками зростання, стимуляторами технічного прогресу; це механізм підвищення регіональної і національної конкурентоспроможності. Вони сприяють: посиленню процесів спеціалізації і розподілу праці між партнерами, міжфірмових потоків ідей та інформації; ширше приваблювати клієнтуру, створюючи тісну взаємодію покупців і продавців; зниженню вартості одиниці технічної послуги і продукції, яка виготовляється на основі близькості, спільної діяльності; підвищенню інноваційності виробництва, створювати нові робочі місця; забезпеченню балансу ринкової ефективності і соціальної гармонії" [15, с. 8—9].

Організаційно кластери у виробництві біопалива позиціонуємо, як інституційні моделі консолідації ре-

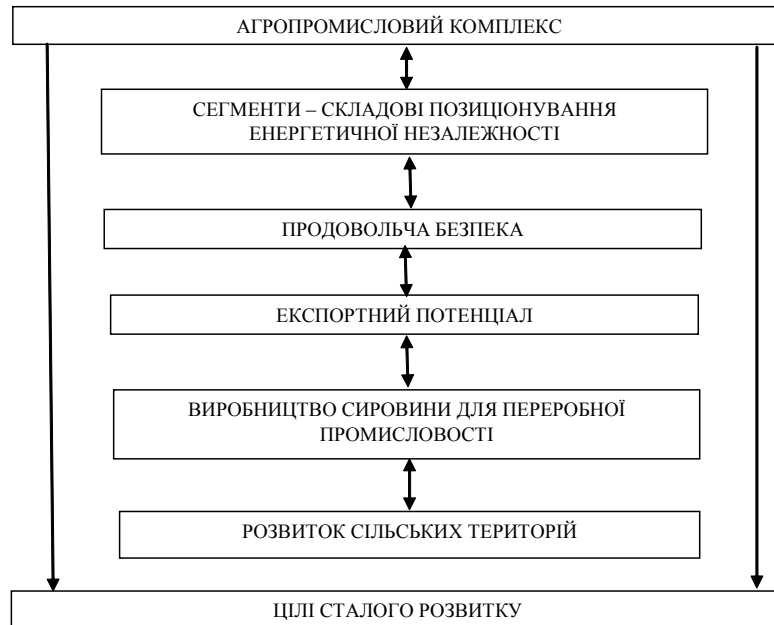

Рис. 1. Концепт організаційно-економічного збалансування інтересів у досягненні енергетичної незалежності

Джерело: утворено за результатами авторських узагальнень і систематизацій.

сурсів для досягнення передумов енергетичної незалежності агропромислового комплексу. У свою чергу енергетична незалежність агропромислового комплексу щодо її ролі у реалізації засад сталого розвитку розглядається, як цільовий орієнтир розвитку цієї сфери господарювання у поєднанні із засадами досягнення продовольчої безпеки, виконання інших функцій, притаманних сільському господарству. Вважаємо, що енергетична незалежність агропромислового комплексу з орієнтацією на досягнення пріоритетних цілей сталого розвитку — це організаційно-економічне збалансування інтересів суспільства і господарської системи за контурами: продовольча безпека; експортний потенціал; виробництво сільськогосподарської сировини для переробної промисловості; екологічність; розвиток сільських територій (рис. 1) [23].

Засади енергетичної незалежності корелюють із оцінками ролі енергетики, спроектовані на концепт стратегії сталого розвитку. Це пов'язано з пошуком економічно обгрунтованих рішень щодо оптимального використання відновлюваного енергетичного потенціалу галузі на користь держави, але за відсутності ризиків, зокрема, у секторі продовольчого забезпечення. Відповідно, продовольство відзначає своєю достатньою наявністю сукупні ефекти соціально-економічних змін, що потрібно відносити на безумовний пріоритет розвитку агропромислового комплексу. Проте, враховуючи надлишковий потенціал виробництва сільськогосподарської продукції-сировини, досяжними стають цілі енергетичної незалежності, за рахунок активізації опції виробництва відновлюваної енергії.

Енергетична незалежність агропромислового комплексу, за достатніх підстав визначення і теоретичного обгрунтування, є детермінантою, яка позиціонована у контурах відновлюваності енергетичного потенціалу.

Зауважимо, що Україна входить до десятки країн найбільших споживачів енергоресурсів, маючи не-

лику частку в структурі світового продукту (рис. 2, табл. 1). У 2019 році за даними Global Energy Statistical Yearbook 2020, енергоємність ВВП України становила 0,232 т.н.е./тис. міжнародних доларів кое/\$ 2015 р., у той час, як світовий показник становить 0,11 т.н.е./тис. міжнародних доларів кое/\$ 2015 р. [27].

У сучасних умовах зростає значення енергозбереження як важливого пріоритету розвитку соціальної та економічної сфер як на рівні регіонів, так і держави в цілому. У світовій практиці раціональність енергоспоживання визначається не тільки мінімізацією використання ресурсів, а й диверсифікацією напрямів його ефективного застосування. Хорошим прикладом є досвід Швеції, Німеччини, Франції, Канади, Китаю, Японії. Розвиток та використання альтернативних та відновлюваних джерел енергії є важливим чинником у зміцненні енергетичної безпеки та зменшенні негативних наслідків техногенного впливу на довкілля. Позитивним напрямом політики енергозбереження є використання технічної біоенергетики — переробки сировини сільсько та лісогосподарського походження.

За даними Євростату, частка відновлюваних джерел енергії у загальному енергетичному балансі країн-членів ЄС з 2004 по 2018 роки збільшилась майже вдвічі. У 2018 році у Швеції майже більше половини (54,6%) енергії у валовому кінцевому споживанні енергії, вироблялось з відновлюваних джерел, Фінляндії — 41,2%, Латвії — 40,3%, Данії — 36,1% та Австрії — 33,4%. Серед країн-членів ЄС з найменшою часткою відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі є Нідерланди (7,4%), Мальта (8,0%), Люксембург (9,1%) та Бельгія (9,4%). До 2020 року ЄС прагне досягти 20% валового кінцевого споживання енергії з поновлюваних джерел, а деякі країни вже перетнули цю межу [12].

Такий позитивний розвиток альтернативної енергетики в країнах-членах ЄС був зумовлений юридично обов'язковими цілями щодо збільшення частки енергії

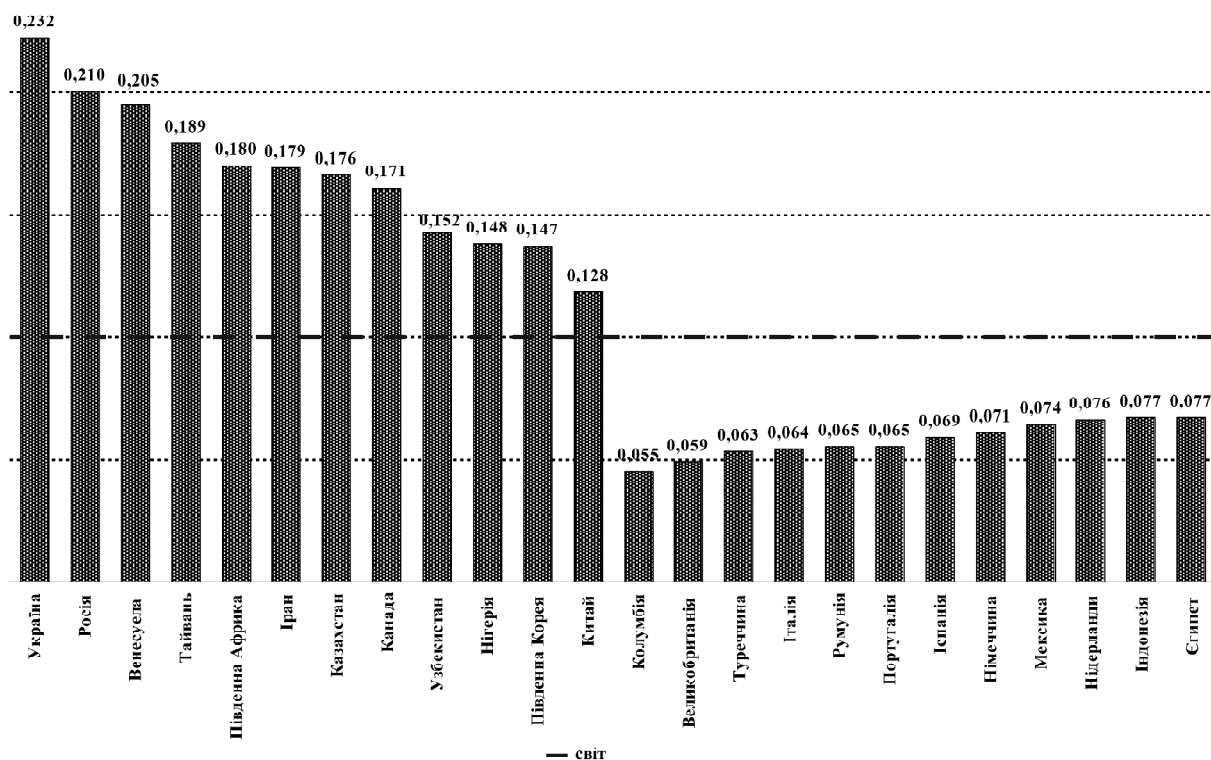

Рис. 2. Енергоємність ВВП країн світу у 2019 р., т н.е./тис. міжнародних доларів кое/\$ 2015 р.

Джерело: сформовано автором за даними Global Energy Statistical Yearbook 2020 [27].

з відновлюваних джерел, прийнятих Директивою 2009/28/ЄС про заохочення використання енергії з відновлюваних джерел та прийняттям Планів кліматичних змін щодо скорочення викидів вуглекислого газу [29].

Методологічно і практично посилаючись на власні дослідження [24] і розробки Г.М. Калетніка [15, с. 8; 16], відзначаємо важливість утворення біоенергетичних кластерів, які визнаємо мереживими структурами організаційного забезпечення сталого розвитку, а головне — енергетичної незалежності агропромислового комплексу.

Формування ефективної моделі кластерної взаємодії потребує виокремлення та організаційного закріплення схеми виробничих взаємозв'язків конкретного кластерного утворення, що має враховувати такі аспекти: технологічні особливості, просторове розташування, особливості соціального середовища, спрямування потоків матеріально-технічних ресурсів, інформації та виробленої продукції [15, с. 8]. Водночас подібність учасників кластерного утворення, за зазначеними характеристиками, визначає сталість та економічну вмотивованість функцій.

Таблиця 1. Енергоємність ВВП України за 2014–2018 рр.

Показники	Роки					Відхилення 2018/2014, +/-
	2014	2015	2016	2017	2018	
ВВП у ПКС 2011, млрд міжнародних доларів	354,5	319,8	327,2	335,4	346,9	-7,6
Кінцеве енергоспоживання						
Кінцеве енергоспоживання, тис. т н.е.	61460	50831	51649	49911	51171	-10289
Енергоємність, т н.е./тис. міжнародних доларів	0,173	0,159	0,158	0,149	0,148	-0,025
Загальне постачання первинної енергії						
Загальне постачання первинної енергії, тис. т н.е.	105683	90090	94383	89462	93165	-12518
Енергоємність ВВП (відношення витрат первинної енергії на одиницю ВВП), т н.е. / тис. міжнародних доларів	0,298	0,282	0,288	0,267	0,269	-0,029

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України [10].

Примітка. 2014–2018 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця 2. Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел в Україні за 2010—2018 рр., тис.т н.е.

Види палива й енергії	Роки					Відхилення 2018/2014, +/-
	2014	2015	2016	2017	2018	
Загальне постачання первинної енергії, із нього:	105683	90090	94383	89462	93165	-12518
Гідроенергетика	729	464	660	769	897	168
у % до підсумку	0,7%	0,5%	0,7%	0,9%	1,0%	0,3
Енергія біопалива та відходи	1934	2102	2832	2989	3195	1261
у % до підсумку	1,8%	2,3%	3,0%	3,3%	3,4%	1,6
Вітрова та сонячна енергія	134	134	124	149	197	63
у % до підсумку	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1
Усього енергія від відновлюваних джерел						
Загальне постачання енергії від відновлюваних джерел	2797	2700	3616	3907	4289	1492
Частка постачання енергії від відновлюваних джерел	2,6%	3,0%	3,8%	4,4%	4,6%	2

Примітка. 2014—2018 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [10].

нування даного кластера. Як зазначалося у наших працях раніше: "Кластеризація — реальне втілення передбаченого логікою переконання в тому, що об'єднання зусиль, близьких за вищевказаними ознаками виробництв, надає їм перевагу над тими бізнес-структурами, які працюють відокремлено" [15, с. 8]. Кластер забезпечує своїм учасникам отримання економічних переваг за рахунок формування спільної мережі постачальників і покупців з утворенням власного "ланцюжка доданої вартості" [15, с. 8]. Конкурентні переваги фірм забезпечуються ефективними комплексними заходами щодо організації виробничих процесів: розробки проєкту, закупки матеріалів, виготовлення продукції і, нарешті, логістики та подальшого сервісного обслуговування. Зазначені процеси пов'язані з безпосередньою взаємодією між покупцями та іншими структурами, тому територіальна локалізація для цих суб'єктів стає важливим чинником на кожній ланці ланцюжка доданої вартості [15, с. 8; 24].

Маючи величезний потенціал відновлюваних і, зокрема, біологічних джерел енергії сільськогосподарського походження, Україна знаходиться в незадовільно-

му стані щодо енергетичної незалежності. Водночас інституційно для цього досягнута формалізація практики на багатьох рівнях — підписання Кіотського протоколу, внутрідержавні стратегічні документи. Тому кластерний механізм у біоенергетиці — це посилення енергетичної незалежності, передусім інституційно, зокрема на галузевому рівні.

Наразі частка біомаси в енергопостачанні в Україні становить близько 0,5%. Зараз використовується близько 0,7 млнт. умовного палива в перерахунку на нафту [25].

За даними Державної служби статистики України, частка постачання енергії від відновлювальних джерел в Україні у 2018 році становить лише 4,6% (серед відновлювальної енергетики гідроенергетика становить 82,2%, енергія біопалива та відходи — 2,1%, сонячна енергія — 7,6%, вітрова — 8,1%), а згідно з Енергетичною стратегією 2035, у 2020 році має досягти до 8% (рис. 3, табл. 2) [10; 20].

Динаміка розвитку відновлюваних джерел в Україні і, зокрема, тенденції функціонування організаційно-еко-

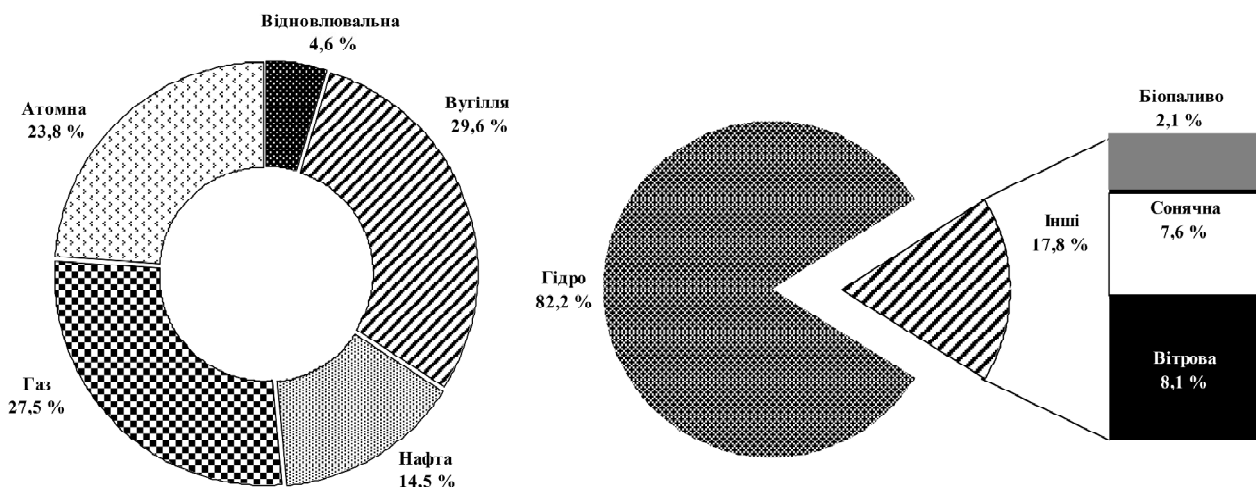

Рис. 3. Розподіл джерел енергії в загальному постачанні первинної енергії (за основними видами палива та енергії) в Україні у 2018 р.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [10].

номічного механізму виробництва біопалив характеризуються значною розбалансованістю господарських зв'язків між учасниками ланцюга "виробництво-переробка-реалізація" біопаливного товару. Механізм кластеризації у цьому процесі практично не задіяний, адже практика відторгнення економічною системою колективно спрямованих структур є значущою. Мається на увазі, що, зокрема в агропромисловому комплексі, колективно спрямовані моделі господарювання занепадають. Яскравий приклад — несприйняття ідеології кооперації, що в значній мірі ототожнюється з кластеризацією. Також репрезентативною у деструктивах розвитку біологічних джерел енергії є проблема політизації процесу, а також відсутність достатнього обсягу інвестицій, кредитних ресурсів тощо.

Позиціонування специфіки кластера з виробництва біопалива пов'язуємо із важливістю таких утворень, як механізму інноваційно-інвестиційного розвитку, що посилюють дифузію інновацій на благо формування енергетичної незалежності країни, агропромислового комплексу зокрема. Слід також погодитися з висловом [15] про те, що "більшість розвинутих країн за основу наукових пріоритетів щодо виробництва біопалив беруть пошук шляхів використання енергоресурсів поновлюваної енергії, накопиченої живою речовиною завдяки фотосинтезу. Особлива увага приділяється енергетичним сільськогосподарським культурам та біомасі рослин, що мають великі переваги над викопними вуглеводами. Для збереження природних ресурсів та поліпшення екології, наукою пропонується замкнутий цикл обміну споживання і відтворення енергії. Цій вимозі відповідає використання палива на основі біоетанолу, біодизеля та біогазу, які зайняли значний сегмент світового ринку енергоносіїв, і з кожним роком він набуває все більшої значимості. Завдяки спалюванню біопалив відбувається природний обмін речовин — вуглекислий газ (CO_2) знову поглинається рослинами" [15, с. 9].

Сучасні технології передбачають те, що сировиною для виробництва біодизелю слугують переважно олії рослинного походження: ріпакова, пальмова та соєва, а біоетанол виробляється із цукро — та крохмаловмісних культур. Наявні відповідні нормативні документи, що визначають обов'язкове використання домішок до світлих нафтопродуктів біоетанолу та біодизелю, та обумовлюють належні економічні передумови їх виробництва.

У Європейській кліматичній зоні сільськогосподарськими енергетичними культурами для виробництва біопалива вважаються: однорічні рослини з високим вмістом цукру, крохмалю та олію. Вирощування енергетичних культур із агротехнічної точки зору, в основному, не відрізняється від традиційних технологічних процесів, за виключенням можливості використання генномодифікованих сортів. В умовах України для виробництва біопалив, крім вищезазначених енергетичних культур придатними є також відходи тваринного та рослинного походження, що утворились внаслідок переробки, змішані харчові відходи, тваринні екскременти, сеча та гній [28].

Грунтово-кліматичні умови України сприятливі для виробництва сільськогосподарських та лісгосподарських культур як біосировини в усіх регіонах країни. Ре-

кордсменом із продукування енергії на одиницю посівної площі в наших умовах є силосна кукурудза, цукровий буряк, цукрове сорго і топінамбур. Перевагою є й незадіяні потужності підприємств харчової промисловості (цукрових, спиртових, дріжджових), олієжирових комбінатів, потенційно придатні для організації на їх основі виробництва біопалив.

Україна свого часу робила і робить багато спроб інституційно актуалізувати виробництво біопалив. Наприклад, у грудні 2006 р. Кабінет Міністрів України затвердив Програму розвитку виробництва дизельного біопалива (далі — Програма) [26]. Програма спрямована на створення джерел постачання українським аграріям палива за стабільними цінами, створення для них гарантованого ринку збуту для продукції рослинництва, зменшення імпортозалежності за групою енергетичних товарів. Завданнями Програми було сприяння будівництву заводів із виробництва біодизельного біопалива; створення регіональних зон інтенсивного вирощування озимого і ярого ріпаку, забезпечення сільськогосподарським товаровиробникам гарантованого збуту ріпаку, необхідного для виробництва біопалива, оптимізація структури посівних площ вирощування цієї культури.

За висновками аналітиків, ріпакове насіння — культура з високим вмістом олії — є однією із найкращих перспектив для розвитку виробництва біопалива в Україні. Сільськогосподарські умови для вирощування ріпаку в Україні є достатньо обнадійливі.

Для створення системи стратегічного управління процесами кластеризації в сфері виробництва біопалив необхідно провести аналіз організаційно-технологічних змін, визначити ключові фактори досягнення економічного ефекту, опрацювати методичні підходи до регіональної кластеризації, забезпечити моніторинг розвитку регіональних кластерних ініціатив із метою коригування можливих проблем їх розвитку.

У тривалій перспективі кластеризація у виробництві біопалива є, передусім інституційним пріоритетом у організації інфраструктури, а також економічним у ресурсовикористанні щодо підприємств агропромислового комплексу. Виділяють також вірно, в плані розміщення кластерів регіональний аспект, зокрема, з відзначенням того, що: "кластеризація, як основа аграрної політики, повинна бути орієнтована на першочерговий розвиток аграрного виробництва в найбільш розвинutih районах, не знижуючи рівень виробництва в інших районах. На основі зробленої стратегії аграрного виробництва області, слід визначити потенціал рівня розвитку району, зокрема, наявність ресурсної бази, трудових ресурсів, транспортної інфраструктури, інноваційних проєктів, які реалізуються з питань розвитку галузей сільського господарства і переробних підприємств. Дані критерії дозволять визначити високоперспективні, середньоперспективні і малоперспективні райони, тобто визначити етапність формування кластерів по виробництву біопалива [15, с. 10—11].

Вирішення проблемних питань щодо динаміки розвитку кластерів із виробництва біопалив тісно корелюється з вирішенням продовольчої безпеки. Тому аналіз можливостей із вирощування біосировини для отримання біопалив слід проводити з урахуванням реальної ситуації як з існуючими потребами в продук-

тах харчування, так і з існуючими джерелами забезпечення паливом як держави в цілому, так і окремих її регіонів.

Для нашої країни, як свідчать власні дослідження, формування достатніх обсягів біосировини для виробництва відновлюваної енергії з метою забезпечення енергетичної незалежності не є проблемою.

Маючи значний природно-кліматичний, соціально-економічний та науковий потенціал, Україна може збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції шляхом покращення культури землеробства, освоєння інноваційних технологій і, виходячи з цього, суттєво підвищити урожайність та валові збори сільськогосподарських культур.

Організація виробництва біопалива не створить проблем для забезпечення населення продовольством. Наші дослідження і розрахунки, вказують на можливість використання не менше 10 млн га земель сільськогосподарського призначення [13; 16; 25] для виробництва енергетичної сировини, а також зміна структури експорту сільськогосподарської продукції із сировинної на продукцію з доданою вартістю, формують необхідний обсяг сировини, для переробки кластерними об'єднаннями на біопалива в кількості, що забезпечують енергетичну незалежність аграрної галузі України.

Як логічно і всеохопно означено в праці Г.М. Калетника [15]: "Об'єднання підприємств у регіональні кластери з замкнутим технологічним циклом виробництва біопалива за схемою: виробництво біосировини — переробка біосировини — виробництво біопалива — реалізація біопалива з чітко налагодженим плануванням виробництва і централізованим фінансуванням усіх робіт із виробництва біоенергетичної сировини та біопалива, дає змогу створити належні умови для стабільної роботи об'єднаних підприємств та знизити собівартість виробництва біопалива шляхом розміщення виконання на цих підприємствах корпоративних замовлень" [15, с. 11].

Вчений також, із практичної точки зору, зазначає, що: "для формування кластеру з виробництва біодизельного палива доцільно, щоб у його склад увійшли наступні профільні підприємства та установи: науково-освітні, які здійснюють наукові дослідження з проблем виробництва альтернативних палив; підприємства сільського господарства з вирощування ріпаку, де його виробництво не буде основним видом продукції, а замовленням на певну кількість насіння товарного ріпаку для завантаження потужностей підприємств кластера, що переробляють насіння на олію; переробні підприємства з переробки насіння на олію, але виробництво ріпакової товарної олії для цього підприємства не повинно бути основним видом продукції, а лише замовленням кластера на певний обсяг олії для завантаження підприємств кластера з виробництва біодизельного палива; підприємства-виробники, що переробляють олію на біодизельне паливо, де виробництво біодизельного палива буде основним видом продукції (підприємства-виробники біодизельного палива); підприємства, що здійснюють реалізацію біодизельного палива. Інтегратором кластеру з виробництва біодизельного палива можуть виступати науково-освітні установи або підприємства-виробники біопалива" [15, с. 11—12].

Планування діяльності з виробництва біодизельного палива в кластерному формуванні здійснюється таким чином, щоб взаєморозрахунки між підприємствами-учасниками передбачали стимулювання виробництва сировини для біоенергетики: для зменшення витрат на паливні матеріали у собівартості рослинницької продукції. Учасники кластеру, що виробляють біодизельне паливо, мають, у першу чергу, передавати сільськогосподарським підприємствам-учасникам, зокрема, спеціалізованим на виробництві ріпаку, частину своєї продукції (біодизельне паливо) в обсягах, які покривали б енергетичні потреби цих підприємств [15, с. 12]. У свою чергу переробні підприємства, що виробляють ріпакову олію мають, у першу чергу, передавати первинним виробникам сільськогосподарської продукції частину своєї побічної продукції (шрот) в обсягах, що забезпечать потреби у кормах цих учасників кластера-виробників насіння ріпаку. Водночас ціни мають бути встановлені на рівні собівартості [15, с. 12].

Погоджуючись із наведеними цитатами й висновками інших науковців-дослідників піднятої проблеми зазначаємо, що кластеризацію відносимо до механізмів сприяння інституційній спроможності системи забезпечувати організаційну ефективність і досягати консолідації зусиль, зменшення транзакційних витрат. Кластеризація виробництва біопалив — інституційно досяжний спосіб забезпечення енергетичної незалежності агропромислового комплексу, але за умови розроблення і реалізації заходів стимулюючої державної політики в цій сфері.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методична систематизація ідеології і заasad кластеризації, оцінки прикладних аспектів функціонально-господарського спрямування, а також наші авторські напрацювання дозволяють конструктивно стверджувати, що кластеризація економіки є одним із значимих чинників досягнення науково-технічного прогресу і забезпечення конкурентоспроможності. Визначальною є роль кластеризації, як інституційного механізму консолідації ресурсів, на актуальних напрямках підвищення ефективності господарювання, забезпечення сталості економічних систем за рахунок розвитку пріоритетних галузей, якою, зокрема, є галузь біоенергетики. Кластери у виробництві біопалив сприятимуть підвищенню ресурсної ефективності агропромислового комплексу, а головне — енергетичній незалежності. Заміщення викопних вуглеводнів, виробленим кластерними об'єднаннями біопалив, забезпечить формування енергетичної незалежності агропромислового комплексу України.

Вважаємо, також, що у нинішній ситуації, яка склалася в аграрній сфері, необхідна дієва державна підтримка розвитку виробництва біопалив на засадах кластеризації біоенергетичної галузі України.

Література:

1. Портер, Майкл, Э. Конкуренция: Пер. с англ. Москва, 2005. 608 с.
2. Жефруа Ф. Опыт создания и развития кластеров технического текстиля во Франции. Технический текстиль. 2009. № 22. URL: <http://www.rustm.net>

3. Клейнер Г.Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-интеграционной теории. Отраслевые рынки. 2008. № 5—6 (18). С. 4—19.
4. Шаститко А.Е. Кластеры как дискретная структурная альтернатива управления транзакциями. Научные исследования экономического факультета МГУ. Электронный журнал. 2009. № 1. Т. 1. С. 26—43.
5. Войнаренко М.П. Кластеры в институційній економіці: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2011. 502 с.
6. Теорія і практика кластерної економіки: монографія / за наук. та заг. ред. М.П. Войнаренка, В.І. Дубицького. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 335 с.
7. Аграрні кластери в запитаннях і відповідях / М.Ф. Кропивко, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік та ін.; за ред. М.Ф. Кропивка. Київ, 2013. 30 с.
8. Саблук П.Т., Кропивко М.Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності і соціальної спрямованості економіки. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 3—12.
9. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Інститути кластеризації у розвитку форм господарювання / Проблеми розвитку форм господарювання на селі в дослідженнях І.І. Лукінова (Лукиновські читання): зб. наук. праць за матер. теорет. Семинару 14 груд. 2012 р. Київ, 2013. 124 с. — С. 45—49.
10. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.10.2020).
11. Шпичак О.М., Боднар О.В. Теоретичні основи біоенергетики в контексті закону збереження енергії. Економіка АПК. 2019. № 8. С. 6—16.
12. The official website of the Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Greenhouse_gas_emission_statistics (дата звернення 12.10.2020).
13. Kaletnik G., Honcharuk I., Yemchuk T., Okhota Yu. The World Experience in the Regulation of the Land Circulation. European Journal of Sustainable Development, 2020. № 9 (2). P. 557—568. DOI: 10.14207/ejsd-2020.v9n2p557
14. Кириленко І.Г., Дем'янчук В.В., Андрющенко Б.В. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія. Економіка АПК. 2010. № 4. С. 62—66.
15. Калетнік Г.М. Кластеризація виробництва біопалива — шлях до енергобезпеки країни. Агросвіт, 2009. № 20. С. 7—12.
16. Калетнік Г.М. Виробництво і використання біопалив: Підручник. Вінниця. 2015. 408 с.
17. Гончарук І.В. Виробництво біогазу в аграрному секторі — шлях до підвищення енергетичної незалежності та родючості ґрунтів. Агросвіт. 2020. № 15. С. 18—29. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.15.18
18. Гончарук І.В. Енергетична незалежність як суспільно-економічне явище. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 71—77. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.71
19. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року URL: [file:///C:/Users/Work/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Work/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(1).pdf) (дата звернення 07.09.2020).
20. Нова енергетична стратегія України до 2035 року: "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність". URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/docscatalog/document?id=245213112> (дата звернення 12.10.2020).
21. Гончарук І.В. Досвід формування енергетичної автономії сільських територій: оцінка ролі кооперативів. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики, 2020. № 1. С. 23—40. DOI: 10.37128/2411-4413-2020-1-2
22. Свиридов А.В. Кластерный подход к формированию инновационной системы. Современные аспекты экономики. 2006. № 9. С. 70—73.
23. Гончарук І. В. Енергетична незалежність АПК на засадах сталого розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 17—18. С. 29—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.17-18.29
24. Palamarchuk V., Honcharuk I., Honcharuk T., Telekalo N. Effect of the Elements of Corn Cultivation Technology on Bioethanol Production under Conditions of the Right-bank Forest-steppe of Ukraine. Ukrainian Journal of Ecology. 2018. № 8 (3), P. 47—53.
25. Kaletnik G., Honcharuk I., Okhota Yu. The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises. Journal of Environmental Management and Tourism, 2020. Vol. XI, Summer, 3(43). P. 513—522. DOI: 10.14505/jemt.v11.3(43).02
26. Програма розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 р. № 1774. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення 12.10.2020).
27. The official website of the Global Energy Statistical Yearbook 2020. URL: <https://yearbook.enerdata.net/> (дата звернення 12.10.2020).
28. Honcharuk I. Use of Wastes of the Livestock Industry as a Possibility for Increasing the Efficiency of AIC and Eeplenishing the energy Balance. Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development, 2020. Vol. 9, № 1. P. 9—14. DOI: 10.2478/vjbsd-2020-0002
29. Climate Action Plan 2050. URL: https://unfccc.int/files/focus/application/pdf/161114_climate_action_plan_2050.pdf (дата звернення 12.10.2020).

References:

1. Porter, M.E. (2005), Konkurentsya [Competition], Moscow, Russia.
2. Zhefrua, F. (2009), "Experience in creating and developing clusters of technical textiles in France", Tekhnicheskij tekstyl', vol. 22, available at: <http://www.rustm.net> (Accessed 10 Oct 2020).
3. Klejner, H.B. (2008), "Synthesis of the cluster strategist based on the system-integration theory", Otrasleye rynky, vol. 5—6 (18), pp. 4—19.
4. Shastytko, A.E. (2009), "Clusters as a discrete structural alternative to transaction management", Nauchnye yssledovaniya ekonomicheskogo fakul'teta MHU, vol. 1, no. 1, pp. 26—43.
5. Vojnarenko, M.P. (2011), Klastery v instytutsijnij ekonomitsi [Clusters in the institutional economy], KhNU, Khmel'nyts'kyj, Ukraine.
6. Vojnarenko, M.P. and Dubyts'kiy, V.I. (2019), Teoriia i praktyka klasternoi ekonomiky [Theory and practice of cluster economics], Akxioma, Kam'ianets'-Podil's'kyj, Ukraine.

7. Kropyvko, M.F. Lupenko, Yu.O. and Malik, M.J. (2013), *Ahrarni klasteri v zapytanniakh i vidpovidiakh* [Agricultural clusters in questions and answers], Kyiv, Ukraine.

8. Sabluk, P.T. and Kropyvko, M.F. (2010), "Clustering as a mechanism to increase the competitiveness and social orientation of the economy", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 3—12.

9. Malik, M.J. and Shpykuliak, O.H. (2013), "Institutes of clustering in the development of forms of management", *Problemy rozvytku form hospodariuvannia na seli v doslidzhenniakh I.I. Lukinova (Lukinovs'ki chytannia): zb. nauk. prats' za mater. teoret. Seminaru* [Problems of development of forms of management in the countryside in researches of I.I. Lukinova (Lukinov readings): a collection of scientific papers on the materials of the theoretical seminar], Kyiv, Ukraine, 14 dec, pp. 45—49.

10. The State Statistics Service of Ukraine (2020), "Statistical information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 12 Oct 2020).

11. Shpychak, O.M. and Bodnar, O.V. (2019), "Theoretical foundations of bioenergy in the context of the law of conservation of energy", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 6—16.

12. The official website of the Eurostat (2020), available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Greenhouse_gas_emission_statistics (Accessed 12 Oct 2020).

13. Kaletnik, G. Honcharuk, I. Yemchuk, T. and Okhota, Yu. (2020), "The World Experience in the Regulation of the Land Circulation", *European Journal of Sustainable Development*, vol. 9 (2), pp. 557—568. DOI: 10.14207/ejsd.2020.v9n2p557

14. Kyrylenko, I.H. Dem'ianchuk, V.V. and Andriushchenko, B.V. (2010), "Formation of the Ukrainian biofuel market: preconditions, prospects, strategy", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 62—66.

15. Kaletnik, H.M. (2009), "Clustering of biofuel production — the path to energy security", *Ahrosvit*, vol. 20, pp. 7—12.

16. Kaletnik, H.M. (2015), *Vyrobnytstvo i vykorystannia biopalyv* [Production and use of biofuels], Vinnytsia, Ukraine.

17. Honcharuk, I. (2020), "Biogas production in the agricultural sector — the way to increase energy independence and soil fertility", *Agrosvit*, vol. 15, pp. 18—29. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.15.18

18. Honcharuk, I. (2020), "Energy independence as a socio-economic phenomenon", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 71—77. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.71

19. UNDP (2017), "Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030", available at: http://www.ua-undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (Accessed 12 Oct 2020).

20. Ministry of Energy and Coal Mining (2017), "Ukraine's new energy strategy until 2035: Security, energy efficiency, competitiveness", available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112> (Accessed 12 Oct 2020).

21. Honcharuk, I.V. (2020), "Experience of formation of energy autonomy of rural areas: assessment of the role

of cooperatives", *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannya nauky i praktyky*, vol. 1, pp. 23—40. DOI: 10.37128/2411-4413-2020-1-2.

22. Svyrydov, A.V. (2006), "Cluster approach to the formation of an innovation system", *Sovremennye aspekty ekonomiky*, vol. 9, pp. 70—73.

23. Honcharuk, I. (2020), "Energy independence of agro-industrial complex on the basis of sustainable development", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 17—18, pp. 29—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.17-18.29

24. Palamarchuk, V. Honcharuk, I. Honcharuk, T. and Telekalo, N. (2018), "Effect of the Elements of Corn Cultivation Technology on Bioethanol Production under Conditions of the Right-bank Forest-steppe of Ukraine", *Ukrainian Journal of Ecology*, vol. 8 (3), pp. 47—53.

25. Kaletnik, G. Honcharuk, I. and Okhota, Yu. (2020), "The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises", *Journal of Environmental Management and Tourism*, vol. XI, no. 3 (43), pp. 513—522. DOI: 10.14505/jemt.v11.3(43).02

26. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006), Resolution "Program for the development of diesel biofuel production for the period up to 2010", available at: <http://www.kmu.gov.ua> (Accessed 12 Oct 2020).

27. The official website of the Global Energy (2020), "Statistical Yearbook", available at: <https://yearbook.enerdata.net/> (Accessed 12 Oct 2020).

28. Honcharuk, I. (2020), "Use of Wastes of the Livestock Industry as a Possibility for Increasing the Efficiency of AIC and Eplenishing the energy Balance", *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, vol. 9 (1), pp. 9—14. DOI: 10.2478/vjbsd-2020-0002

29. United Nations Framework Convention on Climate Change (2020), "Climate Action Plan 2050", available at: https://unfccc.int/files/focus/application/pdf/161114_climate_action_plan_2050.pdf (Accessed 12 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Ю. І. Ясько,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-8756-4612

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.74

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Y. Yasko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Competition Policy,
Kyiv National University of Trade and Economics

INSTITUTIONAL PROVIDING OF STATE COMPETITION POLICY

У статті досліджено сучасний стан інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні. Проаналізовано європейський досвід застосування сучасних інструментів формування та реалізації конкурентної політики та можливість їх застосування в Україні. Визначено основні проблемні місця системи інституційного забезпечення конкурентної політики держави, що стримують становлення та розвиток ефективного конкурентного середовища в країні. Зазначено необхідність адаптації національного інституційного забезпечення конкурентної політики до сучасних тенденцій суспільного розвитку. Встановлено, що ефективна реалізація конкурентної політики держави повинна створити необхідні передумови для розвитку та захисту конкуренції, яка дасть можливість оптимально розподіляти ресурси в економіці. Обґрунтовано потребу подальшого удосконалення інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні як фактору розвитку національної економіки.

In the article researched the current state of institutional providing for competition policy in Ukraine. Consideration of the problems of institutional providing of the state competition policy is important in modern conditions, which is associated with the complexity of socio-economic processes, systemic transformation of competition, profound shifts in competitive relations, instability of modern development and changes in economic regulation. The European experience of application of modern tools of formation and realization of a competition policy and a possibility of their application in Ukraine is analyzed. In recent years, Ukraine has been actively adapting legislation in priority areas of socio-economic development to EU legislation, and in particular in the field of economic competition. The main problem areas of the system of institutional providing of the state competition policy, which hinder the formation and development of an effective competitive environment in the country, have been identified. The necessity of adaptation of national institutional providing of competition policy to modern tendencies of social development is noted. An important task in improving the institutional providing of competition policy in Ukraine is the formation of an effective infrastructure that can greatly simplify the work of public authorities, including antitrust authorities. It is established that the effective implementation of the state's competition policy should create the necessary preconditions for the development and protection of competition, which will allow the optimal distribution of resources in the economy. The need for further improvement of the institutional providing of competition policy in Ukraine as a factor in the development of the national economy is substantiated. Also, the author proposed an effective mechanism for implementing policies

competitors in Ukraine, which is based on a complex interaction of tools with which ensured the optimum parameters of economic competition. Institutional support for competition policy should change as state institutional and structural reforms are implemented.

Ключові слова: конкурентна політика держави, конкуренція, інститут, інституційне забезпечення, конкурентоспроможність.

Key words: competition policy, competition, institute, institutional providing, competitiveness of economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Структурні зміни у світовій економіці та динамічні циклічні коливання зумовили зростання ролі регулюючих засобів держави щодо впливу на конкурентне середовище як у міжнародному, так і національному аспекті. Саме тому конкурентна політика стала невід'ємним елементом системи державного регулювання.

Дослідження проблем інституційного забезпечення конкурентної політики держави є важливим за сучасних умов, що пов'язано з трансформацією соціально-економічних відносин, системною модифікацією конкуренції, нестійкістю сучасного розвитку та змінами економічних засад державного регулювання. Ефективна реалізація конкурентної політики держави повинна створити необхідні передумови для розвитку конкуренції, яка дасть можливість оптимально розподіляти ресурси в економіці. Наявність неконкурентних ринків, існування ринкової влади у суб'єктів господарювання, асиметричність ринкової інформації суттєвим чином актуалізують роль і значення конкурентної політики.

Саме тому в умовах динамічних змін в економічному житті і нового етапу соціально-економічного розвитку України підвищується необхідність адаптації національного інституційного забезпечення конкурентної політики до сучасних тенденцій суспільного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема розвитку конкуренції та конкурентної політики присвячені наукові праці таких зарубіжних вчених: Й. Кірцнер, А. Маршалл, В. Парето, В. Ойкен, М. Портер, Дж. Робінсон, А. Сміт, Дж. Стігліц, Ф. Хайек, Е. Чемберлен, Й. Шумпетер та ін. Окремі аспекти формування та реалізації національної конкурентної політики стали предметом дослідження таких вітчизняних науковців: З. Борисенко, А. Ігнатюк, В. Лагутін, Г. Филук та ін.

Однак, недостатньо дослідженими в науковій літературі залишаються питання інституційного забезпечення конкурентної політики держави та його реформування відповідно до сучасних соціально-економічних викликів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати стан інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для дослідження сучасного стану інституційного забезпечення конкурентної політики держави необхід-

ним є попереднє визначення сутності даного виду державної політики. Сьогодні конкурентну політику держави слід розглядати як ціленаправлену діяльність держави щодо створення ефективного конкурентного середовища та регулювання конкурентних відносин з метою захисту, розвитку та стимулювання економічної конкуренції.

У сучасний період жорсткої конкуренції на світовому ринку, зумовлений дією фінансових та економічних криз, пріоритетними напрямками конкурентної політики держави стає забезпечення конкурентоспроможності національної економіки шляхом ефективного використання та реалізації досягнень науково-технічного прогресу та інтелектуального капіталу. Так, конкурентна політика повинна стати складовою частиною загальногo політичного процесу, цілісною системою заходів державного впливу на економіку, ефективність яких виявляється при взаємозв'язку її інститутів і елементів.

Формування інформаційного суспільства та глобалізаційні процеси обумовлюють появу нових факторів, які впливають на якість та рівень економічної конкуренції. Насамперед, це створення та розвиток мережових структур, стрімкий вплив міжнародної конкуренції на ринкову владу національних компаній та ін. Як зазначає В. Геєць в епоху глобалізації в конкурентній політиці чітко простежується взаємодія між прагненнями до досягнення різних видів економічної ефективності: алокативної, виробничої та динамічної. В цих умовах конкурентна політика розглядається як діяльність держави, спрямована на підтримання та (або) створення ситуації конкуренції на ринках через встановлення і додержання правил, які визначають заборонні способи поведінки на ринку [1, с. 417].

Для формування та реалізації дієвої конкурентної політики конкуренція є одним з найважливіших факторів. Як зазначав В. Ойкен, "конкурентний порядок є передумовою того, що приватна власність на засоби виробництва не веде до економічних і соціальних негараздів. Приватна власність потребує контролю з боку конкуренції" [2, с. 359]. Конкуренція мікроекономічних суб'єктів в умовах економічної глобалізації перетворюється на засіб глобальної конкуренції держав, інструмент геоекономічної стратегії формування моделей господарювання, режимів підтримки національних виробників на зовнішніх ринках, здатних у кінцевому підсумку забезпечити зростання якості життя та гідну позицію країни в глобальному геополітичному просторі [3, с. 14].

У контексті інституційної форми, конкурентна політика держави являє собою сукупність нормативно визначених організаційних та економічних методів та

Таблиця 1. Становлення системи інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні

Етап	Роки	Характеристика етапу	Нормативно-правова база
I	1991-1995 рр.	Початок формування системи антимонопольного законодавства; створення в Україні спеціального державного органу захисту економічної конкуренції (Антимонопольного комітету України); розпочато демонополізацію національної економіки	ЗУ «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції» (1992 р.); ЗУ Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.); Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції (1993 р.)
II	1996-2000 рр.	Трансформація економічних відносин власності; структурна перебудова економіки; масова подальша демонополізація економіки; реструктуризація монополізованих ринків; організація, постійного антимонопольного контролю	ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996 р.); ЗУ «Про природні монополії» (2000 р.); Указ Президента України «Про основні напрями конкурентної політики на 1999-2000 роки та заходи щодо їх реалізації» (1999 р.)
III	2001-2013 рр.	Налагодження ринкових механізмів саморегулювання для досягнення належного рівня соціально-економічної ефективності; створення системи державних регуляторів у сфері природних монополій; запровадження ефективного механізму протидії інституційному монополізму товарних ринків	ЗУ «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.); Указ Президента України «Про основні напрями конкурентної політики на 2002-2004 роки» (2001 р.)
IV	з 2014 р.	Переосмислення ролі конкурентної політики в суспільстві: активний захист та розвиток конкуренції на соціально важливих товарних ринках; розвиток проконкурентної культури в суспільстві; прозорість прийняття управлінських рішень в сфері економічної конкуренції; детінізація економіки з метою усунення умов для спотворення конкуренції; застосування антикорупційних заходів з метою зменшення рівня адміністративних бар'єрів вступу на ринок або виходу з нього тощо	Концепція Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки (2012 р.)

Джерело: розроблено автором.

інструментів впливу держави на структуру ринку та економічну поведінку суб'єктів господарювання, що сприяє створенню, захисту та розвитку цивілізованих конкурентних відносин на ринку.

Створення надійної системи інституційного забезпечення конкурентної політики сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, ефективному використанню економічних ресурсів, функціонуванню вільного підприємництва, задоволення потреб та інтересів споживачів, що загалом забезпечить стає економічне зростання та підвищення добробуту населення.

Для створення ефективного конкурентного середовища держава повинна застосовувати систему відповідних методів та інструментів, спрямованих на розвиток та захист економічної конкуренції в економіці, тобто виступати її гарантом. Зокрема у Господарському кодексі України визначено захист конкуренції як заходи держави, що здійснює антимонопольно-конкурентну політику та сприяє розвитку конкуренції у сфері господарювання на основі загальнодержавних програм [4].

Правовою основою для реалізації конкурентної політики в Україні є законодавство про захист економічної конкуренції, яке ґрунтується на нормах, визначених Конституцією України, і складається із системи законів та інших нормативно-правових актів. Процес становлення системи інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні розглянуто в таблиці 1.

Сьогодні в Україні створено систему інституційного забезпечення конкурентної політики держави, яка

загалом відповідає сучасним нормам ЄС і загальносвітовим тенденціям, але існує низка прогалин і колізій. Саме тому існує нагальна потреба системного оновлення й узгодження його норм.

Нині в Україні все більшої значущості набувають завдання, пов'язані з підвищенням ефективності діяльності органів державної влади у сфері захисту та розвитку конкуренції в економіці. Недостатньо розвинений стан конкурентного середовища та низький рівень розвитку конкуренції обумовив затвердження Кабінетом Міністрів України Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014—2024 рр. [5]. Це, у свою чергу, визначає необхідність перегляду та вдосконалення засад формування та реалізації конкурентної політики як пріоритетної складової державного регулювання економіки.

У XXI ст. під впливом інтернаціоналізації господарських процесів зазнала зміни роль держави як інституту влади. У нових геоекономічних реаліях окремо взята країна практично втратила підйоми впливу на ці потоки, її економічний та фінансовий світ істотно почав залежати від рішень, що приймаються зовнішніми економічними і політичними гравцями. Функції регулювання національних економік перейняли на себе наддержавні політичні, економічні, торговельні об'єднання та союзи. Вони утворюють в економічному та політичному просторі світу своєрідні мегарегіони, в рамках яких об'єднуються потенціали декількох національно-державних утворень і формується мегаринок [6, с. 14].

Глобалізації процеси, які стрімко поширюються, посилюють роль міжнародних організацій на розвиток конкурентних відносин. Уже сьогодні конкурентна політика набуває рис глобальної. Підтвердженням цього є великий вплив цих структур на формування національного конкурентного середовища. В цих умовах інституційне забезпечення конкурентної політики в Україні не може розроблятися не враховуючи міжнародного досвіду провідних країн світу.

Досить високу ефективність конкурентної політики в європейських країнах забезпечує так званий перехресний контроль, коли процес реалізації конкурентної політики розділений між кількома органами: один здійснює розслідування, другий приймає рішення, третій (дорадчий) дає незалежну оцінку того, що відбувається у сфері конкуренції [7, с. 74].

Прикладом європейської країни, яка використовує практику перехресного контролю є Бельгія. В цій країні одночасно функціонує три структури, які відповідають за розгляд питань, які стосуються конкуренції. Перший антимонопольний орган — Служба з конкуренції, яка виступає незалежним підрозділом Міністерства економічних відносин, і, до повноважень якої належить розслідування справ, а також виконання відповідних рішень. Другий орган — Рада з питань конкуренції, яка ухвалює рішення, але також може ініціювати проведення розслідувань. Слід зазначити, що як голова, так і заступник Ради з питань конкуренції є професійними суддями. Третньою антимонопольною структурою Бельгії, яка виступає в ролі дорадчого консультативного органу, є Комісія з питань конкуренції. Основними повноваження даного органу в сфері конкуренції є представлення інтересів підприємців, працівників комерційних структур, промисловості, сільського господарства та споживачів.

Крім того, у багатьох європейських країнах, діють спеціальні суди, які займаються розглядом справ, які стосуються порушень конкурентного законодавства. Наприклад, у ФРН питання у сфері конкуренції вирішують Федеральне міністерство економіки та Федеральне картельне відомство, а також Комісія з питань монополій, яка дає незалежну оцінку проблемам у сфері конкуренції. Але, крім того, у Федеральному верховному суді та при вищих судах земель створюються спеціалізовані суди (Сенати з питань картелів), до повноважень яких належить прийняття відповідних рішень.

Сучасна європейська практика у сфері захисту економічної конкуренції активно вдосконалюється завдяки відповідним судовим рішенням в частині припинення узгодженої поведінки через або за допомогою інформаційних обмінів між конкурентами. Водночас, як правило, відповідні провадження пов'язані з розслідуванням картелів. Інформаційний обмін є формою горизонтального співробітництва між конкурентами, за допомогою якого вони пропонують один одному прямо або опосередковано, в односторонньому порядку або на двосторонній основі історичні, поточні або прогнозні дані відносно важливих параметрів своєї господарської діяльності [8, с. 21].

Так, наприклад, у США та Європі підприємці вже давно ведуть переговори з конкурентами з великою обережністю, також досить часто для них проводяться

спеціальні тренінги про "техніку безпеки" при інформаційних обмінах. Завдяки цьому відбувається популяризація позиції антимонопольних інституцій під час розслідування зазначеного порушення, яка викладена у Керівництві з обміну інформацією між конкурентами. В Україні на законодавчому рівні не розроблено аналогічного методологічного документу. Враховуючи складність доведення антиконкурентних інформаційних обмінів, метою прийняття на національному рівні відповідного документу є посилення позиції конкурентного відомства з цього питання, у тому числі у судах, а також забезпечення правової визначеності серед бізнес спільноти, правників, суспільства в цілому про основні аспекти оцінки конкурентним відомством інформаційного обміну між конкурентами з метою сприяння добросовісній підприємницькій діяльності, захисту конкурентного середовища та, як наслідок, підвищення добробуту споживачів. Ухвалення зазначеного документу гарантуватиме невідворотність покарання, тому сприятиме заохоченню добровільного дотримання добросовісної конкуренції.

Україна протягом останніх років активно адаптує законодавство у пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку до законодавства ЄС, і зокрема в сфері економічної конкуренції. Ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення належного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС.

Загальні засади узгодження національних та європейських підходів конкурентної політики визначено в "Угоді про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони" (далі — Угода). Так, в Угоді (ст. 254 Глава 10 "Конкуренція") визначено важливість вільної та неспотвореної конкуренції у торговельних відносинах [9]. Сторони Угоди в зазначають, що антиконкурентні господарські практики та операції потенційно можуть спотворити належне функціонування ринків та загалом зменшити позитивні наслідки лібералізації торгівлі. Основними принципами у даному зв'язку проголошується подолання загроз конкуренції та прозорість. Якщо говорити про основні пункти Угоди в цілому, то треба зазначити, що вони об'єктивно спрямовані на сприяння реформуванню й інституціональному розвитку нашої країни.

Незважаючи на проведення досить вагомих кроків у напрямі удосконалення національного інституційного забезпечення конкурентної політики, в економіці України залишаються тенденції до монополістичної деформації інститутів конкуренції і конкурентних відносин, що істотно знижує рівень ефективної конкуренції, по суті, на усіх товарних ринках. Складність полягає в тому, що процес монополізації виводиться за межі чисто ринкових процесів, а отже, негативно впливаю на всі сфери. Методика оцінки рівня монополізації, яку використовує Антимонопольний комітет України (Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затверджена розпорядженням АМКУ ще від 05.03.2002 р.) [10] вже достатньо застаріла і не дозволяє оцінити реальний стан монополізації товарних ринків.

Щодо змісту інститутів, то в Україні як формальні правила, так і неформальні в принципі є зрозумілими

для економічних суб'єктів, саме в їх межах суб'єкти взаємодіють один з одним. Інша справа — це недейові способи (і особливо — неефективність) забезпечення дотримання таких правил. Правова система, неформальні ділові практики і культура правозастосування не дозволяють забезпечити належний рівень інституційного розвитку національної економіки [11, с. 14].

Актуальною проблемою для реалізації конкурентної політики в Україні залишається інституційна нерівність умов конкуренції на товарних ринках для різних учасників, навіть в тих сферах національної економіки, де монополні утворення відсутні. Проявами даного стану є різні можливості доступу до фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів, інфраструктури, нерівний режим оподаткування для різних суб'єктів господарювання. Недосконала податкова політика, яка передбачає надання невинуватених пільг окремим суб'єктам господарювання і галузям, не лише гальмує вирішення фінансових проблем економіки, зміцнення фінансового становища підприємств, але й істотно спотворює умови економічної конкуренції. Нерівність цих умов у багатьох випадках поглиблюється неврегульованістю механізмів надання інших форм державної підтримки.

У цілому не заперечуючи саморегулюючих властивостей ринку, в науковій літературі обговорюється питання про перспективи звуження економічного простору ринку, девальвацію його регулятивних можливостей. Однак А. Гальчинський аргументує протилежне — "логіку модифікації ринку. Ринку виступає в економіці як інституція соціальних комунікацій, осередок розуму, живий організм, що вирізняється високою адаптивністю, здатністю самовдосконалюватися...", він обґрунтовує неминучість нової парадигми ринкових відносин — "конвергентний ринок" [12]. Разом із трансформацією ринку, змінюються роль і функції держави, оновлюються механізми їх взаємодії, а тому потребують модифікації підходи до розроблення та реалізації конкурентної політики.

Тому сьогодні роль конкурентної політики не зводиться лише до застосування конкурентного законодавства до суб'єктів господарювання, які зловживають монополною владою. Конкуренція може бути ослаблена в результаті заходів державної економічної політики, а ринкова влада окремих суб'єктів господарювання посилена різними методами втручання держави в ринкові відносини. Конкурентна політика зумовлює широку участь антимонопольних органів у виробленні економічної політики держави водночас або, принаймні, тих її напрямів, які можуть безпосередньо вплинути на конкурентну структуру ринку, ділову практику, підприємницьку діяльність підприємств тощо.

Важливим завданням в сфері удосконалення інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні є формування ефективної інфраструктури, здатної значно спростити роботу органів державної влади, у тому числі й антимонопольних органів. Тут обов'язковим є дотримання принципу прозорості, що передбачає, зокрема, оперативне оприлюднення проведених заходів та їх попереднє обговорення на предмет прийняття з представниками громадськості. Пріоритетну роль у формуванні такої інфраструктури відіграють інформаційні тех-

нології та комунікаційні мережі. Тому здійснення інвестицій у їх розвиток сприятиме підвищенню кваліфікації працівників конкурентних інституцій, розширенню досліджень завдяки збільшенню обсягу вихідних даних та інструментів дослідження в електронній формі через Інтернет. Також слід забезпечити більшу ізольованість органів Антимонопольного комітету України від політичного втручання.

Проаналізувавши сучасний стан інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні можна стверджувати, що воно характеризується несистемністю, повільністю та фрагментарністю державних заходів щодо реалізації цілей системних реформ. У зв'язку з цим одним із ключових завдань має стати ефективне інституційне реформування цієї системи. Саме тому підтримка високого рівня конкуренції як пріоритетної складової державного регулювання економіки вимагає стратегічної визначеності та вироблення системних державних підходів щодо формування ефективного конкурентного середовища, що у свою чергу є свідченням конкурентоспроможності держави в сучасних умовах господарювання.

Ефективність реалізації конкурентної політики досягається лише за умов максимальної взаємоузгодженості її інституційного механізму, який реалізується через відповідні норми конкурентного законодавства. В Україні потрібний перехід до гнучкої стратегії реалізації конкурентної політики, спрямованої на динамічний розвиток конкурентних відносин на національному ринку для досягнення економічної стабільності в умовах глобалізації.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на отримані результати дослідження, можна зробити висновок, що для підвищення конкурентоспроможності економіки України та досягнення гідного місця у сучасному глобалізованому світі стратегічно важливим є вирішення завдань, спрямованих на подальший розвиток конкурентного середовища. Для цього необхідно, передусім, підтримувати і стимулювати ринкові механізми, які забезпечують відповідний рівень конкуренції в ринковому середовищі; по-друге, — посилення ролі держави, завданням якої повинно стати створення якісно нових умов для підтримання та розвитку цієї конкуренції. Роль держави та антимонопольних органів полягає в створенні системи ефективного інституційного забезпечення конкурентної політики, що в свою чергу сприятиме стабільному розвитку підприємництва, вільному руху капіталів, запровадженню нових, цивілізованих принципів конкурентної боротьби, формуватиме проконкурентну культуру в суспільстві. Інституційне забезпечення конкурентної політики має змінюватися в міру реалізації державних інституціональних і структурних реформ.

Література:

1. Геєць В. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: в 3 т. / Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки / За ред. В. Геєця, В. Семиноженка, Б. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007. — 556 с.
2. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. — М.: Экономика, 1996. — 496 с.

3. Липов В.В. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації // Економіка України. — 2018. — №4. — С. 3—17.

4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

5. Концепція Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014—2024 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-%D1%80>

6. Кіндзерський Ю. Економічний розвиток і трансформація промислової політики у світі: уроки для України / Ю. Кіндзерський // Економіка України. — 2010. — №6. — С. 13—20

7. Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки: монографія / За ред. д-ра екон. наук, проф. В.Д. Лагутіна. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2008. — 329 с.

8. Бугаєнко Н. Правові засади захисту економічної конкуренції під час інформаційних обмінів між конкурентами: європейський досвід / Н. Бугаєнко // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. — Львів: Ліга-Прес, 2017. — 172 с.

9. Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

10. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. № 49-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02#Text>

11. Лагутін В.Д. Інститути і економічні механізми стабільності та розвитку суспільства // Економіка України. — 2018. — № 9. — С. 13—24.

12. Гальчинський А. Реформи ЄС — справді питання сьогодишнього порядку денного / А. Гальчинський // Дзеркало Тижня. — 2016. — № 3.

References:

1. Heiets', V. Semynozhenko, V. and Kvasniuk, B. (2007), *Stratehichni vyklyky XXI stolittia suspil'stvu ta ekonomitsi Ukrainy* [Strategic Challenges of the XXI century society and economy in Ukraine]. Т. 3: Konkurentospromozhnist' ukrains'koi ekonomiky, Kiev, Feniks.

2. Oyken, V. (1996), *Osnovnye printsipy ekonomicheskoy politiki* [Basic principles of economic policy], М.: Ekonomika.

3. Lypov, V. (2018), "Competitive strategy of Ukraine's development in the conditions of globalization", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 3—17.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Economic Code of Ukraine*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 28 Sept 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "Prescription of Cabinet of Ministers of Ukraine", *The concept of the National Competition Development Program for 2014-2024*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-%D1%80> (Accessed 02 Oct 2020).

6. Kindzerskyi, Yu. (2010), "Economic development and transformation of industrial policy in the world: lessons for Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 13—24.

7. Lahutin, V. (2008), *Konkurentna polityka derzhavy v umovakh transformatsii natsional'noi ekonomiky* [Competition policy in conditions of transformation of the national economy], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t., 329 p.

8. Buhaienko, N. (2017), "Legal bases of protection of economic competition during information exchanges between competitors: European experience", *Problemy formuvannia ta realizatsii konkurentnoi polityky* [Problems of formation and implementation of competition policy], *Materialy v mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference], Lviv Liha-Pres, pp. 21—22.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Accessed 04 Oct 2020).

10. Antimonopoly Committee of Ukraine (2002), "Prescription of Antimonopoly Committee of Ukraine", *Method for determining the monopoly (dominant) position of economic entities in the market*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02#Text> (Accessed 04 Oct 2020).

11. Lahutin, V. (2018), "Institutions and economic mechanisms of stability and development of society", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 9, pp. 13—24.

12. Galchinsky, A. (2016), "EU reforms are indeed an issue on today's agenda", *Dzerkalo Tyzhnia*, [Online], Vol. 3, available at: https://zn.ua/ukr/columnists/reformi-yes-spravdi-pitannya-sogodnishnogo-poryadku-dennogo-198250_.html (Accessed 02 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 17.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. Р. Товмасян,
к. е. н., докторант, ПБНЗ "Європейський університет"
ORCID ID: 0000-0002-1802-8939

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.80

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

V. Tovmasian,
PhD in Economics, Doctoral candidate, Private Higher Educational Institution "European University"

METHODOICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF THE FINANCIAL POLICY OF AVIATION ENTERPRISES

У статті досліджено науково-методичний підхід до обґрунтування критеріїв та системи показників оцінювання фінансової політики авіаційних підприємств. Визначено, що оцінювання фінансової політики підприємства має проводитись за такими групами показників: показники фінансової політики щодо регулювання запасів, показники фінансової політики щодо регулювання грошових коштів та їх еквівалентів, показники фінансової політики щодо регулювання дебіторської заборгованості, показники фінансової політики щодо регулювання власного капіталу, показники фінансової політики щодо регулювання інвестованого капіталу, показники фінансової політики щодо регулювання залученого капіталу, показники фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на основні засоби та показники фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на нематеріальні активи. Обґрунтовано, що розроблені критерії та система показників оцінювання фінансової політики, дозволять визначати її стан та коригувати подальші дії, модернізуючи системоутворюючі елементи управлінського та економічного впливу на фінансові процеси розвитку підприємства. Запропоновано систему фінансових показників, яка може знайти застосування в практичній діяльності підприємств при проведенні оцінювання ефективності фінансової політики, прийняття управлінських рішень.

The article is devoted to the scientific and methodological approaches to the substantiating the criteria and system of indicators for evaluating the financial policy of aviation enterprises. It is determined that the evaluation of the financial policy of the enterprise should be carried out on such groups of indicators as: indicators of financial policy for inventory management, financial policy for cash flows and cash equivalents, financial policy for receivables management, financial policy for equity regulation, indicators of financial policy on regulation of invested capital, indicators of financial policy on regulation of attracted capital, indicators of financial policy on optimization of distribution of financial resources on fixed assets and indicators of financial policy on optimization of distribution of financial resources on intangible assets.

It is substantiated that the developed criteria and system of indicators of financial policy evaluation will allow to determine its condition and adjust further actions, modernizing the system-forming elements of managerial and economic influence on the financial processes of enterprise development. The system of financial indicators which can find implementation in practical activity of the enterprises at carrying out of an estimation of financial policy efficiency, acceptance of administrative decisions is offered.

The scientific novelty of the study is the substantiation of scientific and methodological provisions for assessing the effectiveness of financial policy of enterprises, the calculation of which is carried out according to the criteria of turnover, maneuverability and immobilization with the rationing of values.

The promising area for further research is the development of the methodology of the aviation enterprises' financial policy forecasting during the crisis and post-crisis periods, as well as the development of an applied mechanism of the financial policy of aviation enterprises.

Ключові слова: фінансова політика підприємства, фінанси, фінансово-економічні відносини, фінансовий менеджмент, критерії оцінювання фінансової політики, фінансові показники.

Key words: enterprise financial policy, finance, financial and economic relations, politics and policy, financial management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Стратегічною метою функціонування сучасної виробничо-економічної системи є забезпечення безперервного кругообігу капіталу, а також досягнення прибутковості, яка дозволить як розвиватись так і продовжувати функціонувати у перспективі. Ефективна фінансова політика підприємства спроможна забезпечити досягнення такої мети. У зв'язку з цим виникає потреба в обґрунтуванні сучасного фінансового інструментарію, зокрема, системи показників оцінювання ефективності фінансової політики підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Науково-методичні підходи до аналізу та оцінювання фінансового стану підприємств, показників фінансової діяльності, аналізу фінансової стійкості, ефективності фінансової діяльності суб'єктів виробничо-економічної діяльності присвячено науковій праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Варто відмітити праці К. Пріб, Н. Патика [5], І. Стефанів [12], І. Спільник [15, 16], О. Козлової [23]. Вченими запропоновано методику оцінювання фінансової стійкості організацій, підходи до діагностики в системі управління підприємствами та показники оцінювання ефективності фінансової, операційної та інвестиційної діяльності. Водночас залишається

таким, що потребує подальшого розвитку нагальна потреба формування комплексної уніфікованої системи показників ефективності та напрямів фінансової політики авіаційних підприємств на основі критеріїв спрямованості модернізації такої політики.

МЕТА СТАТТІ

Зважаючи на зазначену вище потребу обґрунтування та імплементації уніфікованої системи показників оцінювання ефективності фінансової політики авіаційних підприємств у вітчизняній економічній науці, в умовах, коли забезпечення безперервної діяльності авіаційних підприємств є пріоритетним завданням державної економічної політики сталого розвитку, вважаємо за доцільне дослідити та обґрунтувати комплексну систему показників ефективності фінансової політики підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

В основу визначення вихідних показників, на основі яких здійснювати-

Таблиця 1. Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання запасів

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт фінансової стійкості за запасами	Коефіцієнт оборотності запасів	Коефіцієнт маневреності запасів	Коефіцієнт необхідної імобілізації запасів
Завдання фінансової політики	Збільшення робочого капіталу	Зниження собівартості продукції та запасів, дотримання співвідношення відповідно нормативному значенню	Зменшення запозичень, нарощення власного оборотного капіталу	Зниження витрат на формування запасів підприємства
Формула розрахунку	$K_{C3} = \frac{BK - BHa}{Zc}$, де K_{C3} – коефіцієнт фінансової стійкості за запасами; BK – власний капітал, грн; BHa – вартість необоротних активів, грн; Zc – середньорічна вартість запасів, грн	$K_{O3} = \frac{Cп}{Zc}$, (4.2) де K_{O3} – коефіцієнт оборотності запасів; $Cп$ – собівартість продукції, грн; Zc – середньорічна сума запасів, грн	$K_{M3} = \frac{Bок}{Z}$, (4.3) де K_{M3} – коефіцієнт маневреності запасів; $Bок$ – власні оборотні кошти, грн; Z – сума запасів, грн	$K_{I3} = \frac{Zc}{Cc}$, (4.4) де K_{I3} – коефіцієнт необхідної імобілізації запасів; Zc – середньорічна сума запасів, грн; Cc – середньорічна собівартість, грн
Нормативні значення	1 і вище	В межах 8-10	0,5 і вище	Нижче 0,5

Джерело: складено на основі: [3–5].

Таблиця 2. Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання грошових коштів та їх еквівалентів

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт стабільності грошових коштів у структурі оборотних коштів	Коефіцієнт оборотності грошових коштів та їх еквівалентів	Коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів	Коефіцієнт імобілізації грошових коштів та їх еквівалентів
Завдання фінансової політики	Забезпечення збалансованості грошових коштів та їх еквівалентів зі зростанням оборотних активів	Забезпечення запасу грошової маси та прискорення її обертання	Забезпечення оптимальності у структурі оборотних коштів	Недопущення зменшення грошової маси в обороті через потребу у непередбачуваних вкладеннях в оборотні активи
Формула розрахунку	$K_{\text{СТГ}} = \frac{\text{ГК}}{\text{ОА}}, (4.5)$ де $K_{\text{СТГ}}$ – коефіцієнт стабільності грошових коштів у структурі оборотних коштів; ГК – грошові кошти та їх еквіваленти, грн; ОА – оборотні активи, грн	$K_{\text{ОГК}} = \frac{\text{Вр}}{\text{ГКс}}, (4.6)$ де $K_{\text{ОГК}}$ – коефіцієнт оборотності грошових коштів; ГКс – середньорічний обсяг грошових коштів, грн; Вр – виручка від реалізації, грн	$K_{\text{МВОК}} = \frac{\text{ГК}}{\text{ВОК}}, (4.7)$ де $K_{\text{МВОК}}$ – маневреності власних оборотних коштів; ГК – грошові кошти та їх еквіваленти, грн; ОК – оборотні кошти, грн	$K_{\text{ПГ}} = \frac{\text{ПА}}{\text{ГК}}, (4.8)$ де $K_{\text{ПГ}}$ – коефіцієнт імобілізації грошових коштів та їх еквівалентів; ПА – постійні активи, грн; ГК – грошові кошти та їх еквіваленти, грн
Нормативні значення	0,2-0,3	Більше 1	0,2-0,5	0-0,3

Джерело: складено на основі: [3; 4; 7; 8].

Таблиця 3. Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання дебіторської заборгованості

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт покриття виручкою дебіторської заборгованості	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Частка дебіторської заборгованості у поточних активах	Коефіцієнт відволікання оборотних активів
Завдання фінансової політики	Удосконалення розрахункової політики підприємства	Варіювання оборотності дебіторської заборгованості у межах втримання клієнтів та їх нарощення	Зниження частки дебіторської заборгованості у поточних активах	Утримання дебіторської заборгованості в межах не відволікання оборотних активів
Формула розрахунку	$K_{\text{СДЗ}} = \frac{\text{Вр}}{\text{ДЗ}}, (4.9)$ де $K_{\text{СДЗ}}$ – коефіцієнт покриття виручкою дебіторської заборгованості; Вр – виручка від реалізації, грн; ДЗ – дебіторська заборгованість, грн.	$K_{\text{ОДЗ}} = \frac{\text{Вр}}{\text{ДЗс}}, (4.10)$ де $K_{\text{ОДЗ}}$ – коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; ГКс – середньорічна дебіторська заборгованість, грн; Вр – виручка від реалізації, грн	$K_{\text{ЧДЗ}} = \frac{\text{ДЗ}}{\text{ПА}}, (4.11)$ де $K_{\text{ЧДЗ}}$ – частка дебіторської заборгованості у поточних активах; ДЗ – дебіторська заборгованість, грн; ПА – поточні активи, грн	$K_{\text{ІДЗ}} = \frac{\text{ДЗ}}{\text{ОА}}, (4.12)$ де $K_{\text{ІДЗ}}$ – коефіцієнт відволікання оборотних активів; ДЗ – дебіторська заборгованість, грн; ОА – оборотні активи, грн
Нормативні значення	0,6-0,8	8-12	Не більше 0,5	Не більше 0,3

Джерело: складено на основі: [3; 4; 10; 11].

меться оцінювання фінансової політики підприємства, закладено критерії стійкості, обіговості, маневреності та імобілізації.

1. Показники фінансової політики щодо регулювання запасів (табл. 1). За дослідженнями вчених важливою умовою безперервного виробничого процесу є наявність оборотних активів у матеріальній формі (запасів), зокрема виробничих запасів (у вигляді предметів праці та частини засобів праці (матеріальні та швидкозношувані предмети) [1]. При цьому запаси визнаються активом лише за умови, що підприємство отримає у майбутньому від їх використання економічні вигоди і вартість запасів може бути достовірно визначена [2].

Запаси впливають на забезпечення ліквідності та платоспроможності, витратності підприємства на їх створення та утримання. Неефективна система заходів фінансової політики щодо запасів може призвести до збільшення невиправданих витрат, фінансовий ресурс яких може бути вкладено в нові цикли господарювання. Тому запаси варто вважати об'єктом фінансової політики.

2. Показники фінансової політики щодо регулювання грошових коштів та їх еквівалентів (табл. 2). Досліджуючи фінансову політику, вчені зазначають, що фінанси, що знаходяться в розпорядженні окремих підприємств, обслуговують формування засобів, їх кругообіг, сприяють здійсненню режиму економії, розвитку виробництва та задоволенню потреб колективу, а фінансову політику трактують як сукупність заходів з накопичення та використання грошових коштів для здійснення конкретних цілей та завдань [6, с. 560—561]. Саме тому грошові кошти та їх еквіваленти можуть вважатись об'єктом фінансової політики, заходи якої мають спрямовуватись на оптимізацію грошових потоків, їх акумулювання для вкладення у розвиток підприємства.

3. Показники фінансової політики щодо регулювання дебіторської заборгованості (табл. 3). Дебіторська заборгованість має вагомий вплив на забезпечення платоспроможності підприємства, відсутність або зниження якої різко погіршує стійкість підприємства до дії негативних чинників мінливого зовнішнього середовища. Учені вважають, що для того щоб ефективно використовувати оборотні активи слід застосовувати інструменти аналізу дебіторської заборгованості та з їх допомогою розробляти внутрішньогоспо-

дарські стандарти підприємства, де прописувати умови, правила та обмеження щодо термінів та обсягів дебіторської заборгованості [9, с. 98]. Такі завдання лягають в основу заходів фінансової політики підприємства, спрямованої на взаємовідносини з клієнтським потенціалом та урегулювання питань з партнерами авіаційних підприємств. Тому дебіторська заборгованість також має вважатись об'єктом фінансової політики підприємства.

Другий комплекс об'єктів, на які має бути спрямована фінансова політика підприємства є управління капіталом, який варто розподіляти на управління власним капіталом, інвестованим капіталом та позиковим. На думку науковців, використовуючи у процесі власної фінансової діяльності новітні методи управління капіталом, підприємство здатне повністю матеріалізувати власний потенціал із оптимальними витратами часу та ресурсів [12, с. 543]. Водночас успішна реалізація розробленої політики формування фінансових ресурсів пов'язана з вирішенням таких основних завдань: проведенням об'єктивної оцінки вартості окремих елементів власного капіталу; забезпеченням максимізації формування прибутку підприємства з урахуванням допустимого

Таблиця 4. Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання власного капіталу

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт концентрації власного капіталу	Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Коефіцієнт іммобілізації власного капіталу
Завдання фінансової політики	Нарощення нерозподіленого прибутку та резервного капіталу	Поєднання фінансових інструментів з бізнес-системою для зростання виручки від реалізації	Регулювання розподілу власного капіталу у фінансуванні оборотних та необоротних активів	Обмеження недоцільно вилучення власного капіталу
Формула розрахунку	$K_{CBK} = \frac{ВБ}{ВК}$ (4.13) де K_{CBK} – коефіцієнт концентрації власного капіталу; ВБ – валюта балансу, грн; ВК – власний капітал, грн	$K_{ОВК} = \frac{Вр}{ВКс}$ (4.14) де $K_{ОВК}$ – коефіцієнт оборотності власного капіталу; ВКс – середня сума власного капіталу, грн; Вр – виручка від реалізації, грн	$K_{МВК} = \frac{ВОА}{ВК}$ (4.15) де $K_{МВК}$ – коефіцієнт маневреності власного капіталу; ВОО – власні оборотні активи; ВК – власний капітал, грн	$K_{ІВК} = \frac{ВК}{НАЗ}$ (4.16) де $K_{ІВК}$ – коефіцієнт іммобілізації власного капіталу; ВК – власний капітал, грн; НАЗ – залишкова вартість необоротних активів, грн
Нормативні значення	Більше 0,5	Більше 2	Більше 0,1	Не більше 1

Джерело: складено на основі: [3; 4; 14, с. 42].

Таблиця 5. Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання інвестованого капіталу

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт покриття інвестицій	Коефіцієнт оборотності інвестицій	Коефіцієнт маневреності інвестицій	Коефіцієнт ефективності грошового потоку
Завдання фінансової політики	Формування активів на основі довгострокових зобов'язань та власних засобів	Покращення використання власного та інвестованого акціонерами капіталу для підвищення цінності підприємства у перспективі	Структуризація інвестиційних вкладень за їх ефективністю у довгостроковій або короткостроковій перспективі	Реагування на зниження грошового потоку від інвестиційних вкладень та переорієнтація на більш дохідні
Формула розрахунку	$K_{СПП} = \frac{(ДЗ+ВК)}{К}$ (4.17) де $K_{СПП}$ – покриття інвестицій; ДЗ – довгострокові зобов'язання, грн; ВК – власний капітал, грн; К – загальний капітал, грн	$K_{ОІ} = \frac{Вр}{ДЗ+ВКА}$ (4.18) де $K_{ОІ}$ – коефіцієнт оборотності інвестицій; Вр – виручка від реалізації, грн; ДЗ – довгострокові зобов'язання, грн; ВКА – власний капітал акціонерів, грн	$K_{МІ} = \frac{ІД}{ІП}$ (4.19) де $K_{МІ}$ – коефіцієнт маневреності інвестицій, грн; ІД – довгострокові інвестиції, грн; ІП – поточні інвестиції, грн	$K_{ІЕГК} = \frac{ЧГК}{І}$ (4.20) де $K_{ІЕГК}$ – коефіцієнт ефективності грошового потоку; ЧГК – чистий рух грошових коштів за інвестиційною діяльністю, грн; І – загальна сума інвестицій, грн
Нормативні значення	0,7-0,9	Менше 1	Менше 1	Більше 0,5

Джерело: складено на основі: [4; 15—19].

Таблиця 6. Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання позикового капіталу

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів	Коефіцієнт покриття боргів власним капіталом
Завдання фінансової політики	Управління фінансовими ризиками в процесі балансування власного та позикового капіталів	Урегулювання питань щодо поточних розрахунків для безперебійної діяльності підприємства	Забезпечення фінансування активів з власних джерел	Регулювання боргових зобов'язань на рівні не вище власного капіталу
Формула розрахунку	$K_{\text{СПК}} = \frac{ДЗ + ПЗ}{ВК}, (4.21)$ де $K_{\text{СПК}}$ – коефіцієнт концентрації позикового капіталу; ДЗ – довгострокові зобов'язання, грн; ПЗ – поточні зобов'язання, грн; ВК – власний капітал, грн	$K_{\text{ОКЗ}} = \frac{ЧВр}{КЗс}, (4.22)$ де $K_{\text{ОКЗ}}$ – коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; ЧВр – чистий дохід від реалізації продукції, грн; КЗс – середня величина кредиторської заборгованості, грн	$K_{\text{МВЗ}} = \frac{ЗК + КР}{ВК}, (4.23)$ де $K_{\text{МВЗ}}$ – коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів; ЗК – залучений капітал, грн; КР – короткострокові кредити банків, грн ВК – власний капітал, грн	$K_{\text{ІВБ}} = \frac{КЗ + ДЗ}{ВК}, (4.24)$ де $K_{\text{ІВБ}}$ – коефіцієнт покриття боргів власним капіталом; КЗ – короткострокові зобов'язання, грн ДЗ – довгострокові зобов'язання, грн ВК – власний капітал, грн
Нормативні значення	0,4-0,6	7-8	В межах 0,5	Не більше 1

Джерело: складено на основі: [3; 4; 20].

рівня фінансового ризику; формуванням ефективною політики розподілення прибутку (дивідендної політики) підприємства; формуванням та ефективним здійсненням політики додаткової емісії акцій (емісійної політики) чи залучення додаткового пайового капіталу [13, с. 266]. Капітал підприємства є ключовим інструментом реалізації заходів фінансової політики, які у свою чергу відображаються на його результатах.

4. Показники фінансової політики щодо регулювання власного капіталу (табл. 4). Насамперед для оцінювання ефективності фінансової політики варто використовувати показники оцінювання власного капіталу відповідно обраним критеріям.

5. Показники фінансової політики щодо регулювання інвестованого капіталу (табл. 5). Вагомим аспектом фінансової політики є інвестиційна діяльність підприємства. Основною метою інвестиційної діяльності є забезпечення найбільш ефективних шляхів реалізації інвестиційної стратегії інвестора (підприємства, компанії, фірми) на окремих стадіях його життєвого циклу, а також формування перспективної інвестиційної політики [15, с. 80].

6. Показники фінансової політики щодо регулювання залученого капіталу (табл. 6). Погіршення якісних та вар-

Таблиця 7. Показники оцінювання фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на основні засоби

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт співвідношення основних засобів та власних коштів	Коефіцієнт оборотності основних засобів (фондовіддача)	Індекс постійного активу за основними засобами	Коефіцієнт накопичення зносу
Завдання фінансової політики	Оптимізація розподілу власних коштів за достатністю покриття вартості власних засобів	Підтримання рівня фондовіддачі не нижче середньогалузевих показників	Утримання основних засобів як постійного активу	Проведення амортизаційної політики та встановлення оптимального розміру ліквідаційної вартості основних засобів
Формула розрахунку	$K_{\text{СОЗВК}} = \frac{ПОЗ}{ВК}, (4.25)$ де $K_{\text{СОЗВК}}$ – співвідношення основних засобів та власних коштів; ПОЗ – первісна вартість основних засобів, грн; ВК – власний капітал, грн	$K_{\text{ОНА}} = \frac{ЧВр}{ОЗс}, (4.26)$ де $K_{\text{ОНА}}$ – коефіцієнт оборотності основних засобів; ЧВр – чистий дохід від реалізації продукції, грн; ОЗс – середня величина вартості основних засобів, грн	$K_{\text{МОЗ}} = \frac{ОЗ}{ВК}, (4.27)$ де $K_{\text{МОЗ}}$ – індекс постійного активу за основними засобами; ОЗ – залишкова вартість основних засобів, грн; ВК – власний капітал, грн	$K_{\text{ІНЗ}} = \frac{З}{ПОЗ}, (4.28)$ де $K_{\text{ІНЗ}}$ – коефіцієнт накопичення зносу; З – нарахована сума зносу, грн ПОЗ – первісна вартість основних засобів, грн
Нормативні значення	Більше 0,5	Більше 1	Менше 0,5	Не менше 0,6

Джерело: складено на основі: [3; 4; 22; 23].

Таблиця 8. Показники оцінювання фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на нематеріальні активи

Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показник	Коефіцієнт співвідношення нематеріальних активів та власних коштів	Коефіцієнт оборотності нематеріальних активів (Фондовіддача)	Індекс постійного активу за нематеріальними активами	Коефіцієнт накопичення зносу нематеріальних активів
Завдання фінансової політики	Оптимізація розподілу власних коштів за достатністю покриття вартості власних засобів	Підтримання рівня фондовіддачі від нематеріальних активів не нижче середньогалузевих показників	Утримання нематеріальних активів як постійного активу	Встановлення оптимального розміру ліквідаційної вартості нематеріальних активів
Формула розрахунку	$K_{\text{снавк}} = \frac{\text{ПНА}}{\text{ВК}}, (4.29)$ де $K_{\text{снавк}}$ – співвідношення нематеріальних активів та власних коштів; ПНА – первісна вартість нематеріальних активів, грн; ВК – власний капітал, грн	$K_{\text{она}} = \frac{\text{ЧВр}}{\text{НАс}}, (4.30)$ де $K_{\text{она}}$ – коефіцієнт оборотності нематеріальних активів; ЧВр – чистий дохід від реалізації продукції, грн; НАс – середня величина вартості нематеріальних активів, грн	$K_{\text{міна}} = \frac{\text{НА}}{\text{ВК}}, (4.31)$ де $K_{\text{міна}}$ – індекс постійного активу за нематеріальним і активами; НА – залишкова вартість основних засобів, грн; ВК – власний капітал, грн	$K_{\text{інзна}} = \frac{\text{ЗНА}}{\text{ПНА}}, (4.32)$ де $K_{\text{інзна}}$ – коефіцієнт накопичення зносу нематеріальних активів; ЗНА – нарахована сума зносу, грн ПНА – первісна вартість нематеріальних активів, грн
Нормативні значення	Більше 0,5	Більше 1	Менше 0,5	Не менше 0,6

Джерело: складено на основі: [3; 4; 22; 23; 25].

тісних характеристик виробничого циклу є причиною зниження прибутковості, з метою ж стабілізації основних характеристик виробничого циклу, часто використовують кредиторську заборгованість, що призводить до зниження рівня фінансової дисципліни, сприяє перегляду основних форм та методів взаємовідносин із постачальниками і покупцями, до зростання тривалості термінів розрахунків [12, с. 543].

Крім цього позиковий капітал має не тільки негативний вплив на діяльність підприємства, але й позитивний. Використання позикових коштів у розвитку дозволяє не вилучати власний капітал з обороту, застосовуючи кошти інших джерел у забезпеченні функціонування. Саме тому ефективність фінансової політики має оцінюватись і на основі показників позикового капіталу.

Наступним блоком об'єктів фінансової політики підприємства, які підлягають оцінюванню для виявлення її ефективності є ті, на які спрямовуються кошти для придбання у власність підприємства. Це блок не є прямим у фінансових потоках підприємства, проте складає витратну частину. Від його результатів залежить подальша діяльність підприємства, яка в свою чергу дозволить активізувати новий обіг фінансових ресурсів. До таких об'єктів ми відносимо основні засоби та нематеріальні активи з групи необоротних активів підприємства.

7. Показники фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на основні засоби (табл. 7). Важливими аспектами управління основними засобами є відслідковування ступеня зносу, необхідності проведення поточних та капітальних ремонтів, витрат на

здійснення процесів використання та оновлення, потреб та можливостей задоволення процесів функціонування основних засобів, інші події, що відбуваються протягом періоду їх використання або пов'язані з процесами їх оновлення [21, с. 73]. Такі завдання апіорі пов'язані з проведенням належної фінансової політики в контексті спрямовування коштів на оновлення основних засобів, їх модернізацію, ремонт та обслуговування. Тому основні засоби також слід вважати об'єктом фінансової політики підприємства.

8. Показники фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на нематеріальні активи. Як зазначають науковці аналізуючи рівень використання нематеріальних активів, можна дати вартісну характеристику науково-технічного потенціалу підприємства і оцінити його здатність вести конкурентну боротьбу на ринку продукції; активізувати процес залучення інвестицій, збільшити загальну вартість активів підприємства, тим самим сприяти зростанню іміджу підприємства і ступеня довіри до продукції, що в свою чергу сприятиме отриманню додаткового прибутку за рахунок гудвілу [24, с. 229].

Тому фінансова політика підприємства має бути зорієнтованою на оптимізування фінансових потоків в контексті їх виокремлення для залучення та придбання нематеріальних активів.

З позиції оцінювання дефективності фінансової політики та її об'єкту — нематеріальних активів варто застосувати аналогію з оцінюванням основних засобів, оскільки обидві групи належать до необоротних активів і є витратною частиною проведення фінансової політики підприємства (табл. 8).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, оцінювання ефективності фінансової політики підприємств здійснюватиметься за зазначеними вище восьма групами показників, що згруповані за критеріями стійкості, обіговості, маневреності та іммобілізації, мають визначені нормативні значення.

Елементом наукової новизни даної статті є обґрунтування науково-методичних положень щодо оцінювання показників ефективності фінансової політики підприємств, розрахунок яких здійснюється за критеріями обіговості, маневреності та іммобілізації з нормуванням значень

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка методичного підходу до прогнозування фінансової політики авіаційних підприємств у кризовий та посткризовий періоди, а також розроблення механізму імплементації фінансової політики авіаційних підприємств.

Література:

1. Бірюк О.Г. Формування облікової політики щодо виробничих запасів. Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал. URL: <https://www.finalon.com> (дата звернення: 18.06.2018)
2. П(С)БО 9 "Запаси", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.11.1999 р. № 751 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text> (дата звернення: 03.11.2018).
3. Методичні рекомендації щодо підготовки аудиторського висновку при перевірці відкритих акціонерних товариств та підприємств-емітентів облігацій (крім комерційних банків) за станом на 23 лютого 2001 р. / Аудиторська палата. Інформаційний портал України. URL: <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua-zmwcnt.htm> (дата звернення: 03.06.2019).
4. Онлайн-журнал "Financial Analysis online" Finalon.com: веб-сайт. URL: <https://www.finalon.com> (дата звернення: 18.06.2018).
5. Приб К.А., Патики Н.І. Діагностика в системі управління. Київ: ЦУЛ, 2016. 431 с.
6. Сторожук Т.М., Сторожук Д.Є. Фінансова політика підприємства в контексті його внутрішньогосподарської політики. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2011. № 1. С. 599—567.
7. Стригуль Л.С. Економіко-методичне забезпечення оцінки достатності фінансових ресурсів підприємства в сучасних умовах господарювання. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 10. С. 516—520.
8. Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій № 81 від 27.06.97 -3. Рекомендації Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-97> (дата звернення 21.01.2019).
9. Томчук О.Ф., Сидоренко І.М. Методика проведення аналізу дебіторської заборгованості в системі управ-

ління підприємством. Фінанси, облік, банки. 2019. № 1 (24). С. 94—101.

10. Волошина К.А., Комірна В.В. Оцінка стану ділової активності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 8. С. 37—41.

11. Мягих І.М. Методичний підхід до аналізу та оцінки дебіторської та кредиторської заборгованості як складових управління фінансової стійкості авіакомпаній України. Сталий розвиток економіки. 2013. № 4 [21]. С. 255—262.

12. Стефанів І.Ф. Напрямки удосконалення фінансової політики підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. 2019. Вип. 13. С. 542—547.

13. Алескерова Ю.В., Червань О.Г. Управління капіталом підприємства. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 33. С. 265—271.

14. Шабліста Л.М. Тенденції концентрації власного капіталу та механізми його зростання в реальному секторі економіки України. Економіка України. 2016. № 5 (654). С. 40—54.

15. Спільник І.В., Ольга М.З. Аналіз інвестиційної діяльності підприємства за даними фінансової звітності. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2013. Том 14. № 2. С. 78—87.

16. Спільник І. Аналіз руху грошових коштів у контексті нової фінансової звітності. Наукові записки Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу. 2001. Вип. 9. С. 19—24.

17. Боярко І.М., Гриценко Л.Л. Інвестиційний аналіз. К.: Центр учбової літератури, 2011. 400 с.

18. Як виміряти коефіцієнт обороту інвестицій. UA.Injuryhelpattorney.com Головні посібник з управління вашими грошима. URL: <https://ua.injuryhelpattorney.com/article-9414/> (дата звернення: 11.02.2020).

19. Коефіцієнт покриття інвестицій — основа оцінки фінансової состоятельности проекта. MMF. Бизнес-портал. URL: <https://moneymakerfactory.ru/spravochnik/koeffitsient-pokryitiya-investitsiy/> (дата звернення: 11.02.2020).

20. Рубаха М. В., Цюпа М.-М. П. Прикладні аспекти аналізу оборотного капіталу суб'єкта господарювання. Ефективна економіка. 2017. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5531> (дата звернення: 04.04.2019).

21. Приварникова І.Ю. Тенденції використання та оновлення основних засобів промислових підприємств. Вісник Запорізького національного університету. 2011. № 1 (9). С. 65—74.

22. Выборова Е.Н. Диагностика финансовой устойчивости рынков хозяйствования. Аудитор. 2016. № 12. С. 37—39.

23. Козлова О.С. Методика оцінки фінансової стійкості підприємства. Молодий вчений. 2017. № 10 (50). С. 914—918.

24. Чуб Ю.В. Аналіз наявності та використання нематеріальних активів. Економічний аналіз. 2014. Т. 15, № 3. С. 225—229.

25. Райковська І.Т. Економічний аналіз забезпеченості та ефективності використання нематеріальних активів: методичний підхід. Вісник ЖДТУ. Економічні науки. 2009. № 1 (47). С. 108—114.

References:

1. Biriuk, O.H. (2008), "Formation of accounting policies for inventories", *Oblik i finansy APK: bukhalters'kyj portal*, available at: <https://www.finalon.com> (Accessed 15 Oct 2020).
2. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "P(S)BO 9 "Inventories", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text> (Accessed 15 Oct 2020).
3. Audit Chamber (2001), "Methodical recommendations on preparation of the auditor's report during the inspection of open joint-stock companies and bond issuers (except for commercial banks) as of February 23, 2001", *Audytors'ka palata. Informatsijnyj portal Ukrainy*, available at: <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua-zmwcnt.htm> (Accessed 15 Oct 2020).
4. Financial Analysis online (2020), available at: <https://www.finalon.com> (Accessed 15 Oct 2020).
5. Prib, K.A. and Patyka, N.I. (2016), *Diahnostyka v systemi upravlinnia* [Diagnostics in the control system], TsUL, Kyiv, Ukraine.
6. Storozhuk, T.M. and Storozhuk, D.Ye. (2011), "Financial policy of the enterprise in the context of its domestic policy", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 1, pp. 599—567.
7. Stryhul', L.S. (2016), "Economic and methodological support for assessing the adequacy of financial resources of the enterprise in modern business conditions", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 10, pp. 516—520.
8. Agency for prevention of bankruptcy of enterprises and organizations (1997), "Methods of in-depth analysis of the financial and economic condition of enterprises and organizations", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-97> (Accessed 15 Oct 2020).
9. Tomchuk, O.F. and Sydorenko, I.M. (2019), "Methods of analysis of receivables in the enterprise management system", *Finansy, oblik, banky*, vol. 1 (24), pp. 94—101.
10. Voloshyna, K.A. and Komirna, V.V. (2009), "Assessment of the state of business activity of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 8, pp. 37—41.
11. Miahkykh, I.M. (2013), "Methodical approach to the analysis and assessment of receivables and payables as components of the management of financial stability of airlines of Ukraine", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 4 [21], pp. 255—262.
12. Stefaniv, I.F. (2019), "Directions for improving the financial policy of enterprises", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 13, pp. 542—547.
13. Aleskerova, Yu.V. and Chervan', O.H. (2019), "Capital management of the enterprise", *Infrastruktura rynku*, vol. 33, pp. 265—271.
14. Shablysta, L.M. (2016), "Trends in the concentration of equity and mechanisms for its growth in the real sector of Ukraine's economy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5 (654), pp. 40—54.
15. Spil'nyk, I.V. and Ol'ha, M.Z. (2013), "Analysis of investment activities of the enterprise according to the financial statements", *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prats'*, vol. 14, no. 2, pp. 78—87.
16. Spil'nyk, I. (2001), "Analysis of cash flows in the context of new financial statements", *Naukovi zapysky Zbirnyk naukovykh prats' kafedry ekonomichnoho analizu*, vol. 9, pp. 19—24.
17. Boiarko, I.M. and Hrytsenko, L.L. (2011), *Investytsijnyj analiz* [Investment analysis], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
18. ua.injuryhelpattorney.com (2020), "How to measure the turnover ratio", available at: <https://ua.injuryhelpattorney.com/article-9414/> (Accessed 15 Oct 2020).
19. MMF (2020), "Investment coverage ratio - the basis for assessing the financial viability of the project", available at: <https://moneymakerfactory.ru/spravochnik/koeffitsient-pokryitiya-investitsiy/> (Accessed 15 Oct 2020).
20. Rubakha, M.V. and Tsiupa, M.-M.P. (2017), "Applied aspects of the analysis of working capital of the entity", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5531> (Accessed 15 Oct 2020).
21. Pryvarnykova, I.Yu. (2011), "Trends in the use and renewal of fixed assets of industrial enterprises", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1 (9), pp. 65—74.
22. Vyborova, E.N. (2016), "Diagnostics of the financial stability of economic markets", *Audyt*, vol. 12, pp. 37—39.
23. Kozlova, O.S. (2017), "Methods for assessing the financial stability of the enterprise", *Molodyj vchenyj*, vol. 10 (50), pp. 914—918.
24. Chub, Yu.V. (2014), "Analysis of the availability and use of intangible assets", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 15, no. 3, pp. 225—229.
25. Rajkovs'ka, I.T. (2009), "Economic analysis of security and efficiency of intangible assets: a methodological approach", *Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky*, vol. 1 (47), pp. 108—114.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. І. Кифяк,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0002-6104-6403*

О. О. Лакуста,

*магістрант кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0001-5057-1205*

Л. Д. Водянка,

*к. е. н., доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0001-8153-2532*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.88

РЕІНЖИНІРИНГ ЯК ПРОЦЕС ВИХОДУ ПІДПРИЄМСТВ З КОРОНАКРИЗИ

V. Kyfyak,

*PhD in Economics, Assistant Professor of the Department of Business
and HR management, Yurii Fedkovych Chernivtsi National University*

O. Lakusta,

*master's student of the Department of Business and HR management,
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University.*

L. Vodianka,

*PhD in Economics, Assistant Professor of the Department of Business
and HR management, Yurii Fedkovych Chernivtsi National University*

REENGINEERING AS A PROCESS OF ENTERPRISES EXIT FROM THE CORONACRISIS

**Новим викликом для економічних систем стали флуктуації зумовлені коронакризою, яка про-
никла у всі сфери суспільного життя. Відповідно змінилась не лише середовище функціону-
вання бізнесу, а й його внутрішня структура.**

**Зі світового досвіду найбільш успішними є такі зміни в організації підприємницької діяль-
ності, які проводяться в критичні моменти. Практика функціонування бізнесу показує, що дер-
жавна підтримка допомагає функціонуванню бізнесу в умовах пандемії COVID-19, але тільки в
тимчасовій перспективі. Тому існує необхідність у застосуванні новітніх інструментів та техно-
логій трансформації бізнесу та кардинальних змін відповідно до нових умов зовнішнього сере-
довища.**

**У статті окреслено основні флуктуаційні зміни в умовах коронакризи в середовищі функціо-
нування бізнесу, що відображено на економічних показниках України. Здійснено теоретичне
обґрунтування сучасних методів реінжинірингу. Обґрунтовано системний підхід до здійснення
реінжинірингу за умов флуктуаційних перетворень зумовлених COVID-19. Реінжиніринг є од-
ним з основних високоефективних методів реорганізації бізнесу, який широко використовується
підприємствами різних сфер провідними компаніями світу. Охарактеризовано та виокремле-
но найважливіші бізнес-процеси підприємства та запропоновано власні рішення щодо їх опти-
мізації та структуризації. Описано зв'язок між рівнями, процедурами та результатами реінжи-
нірингу бізнес-процесів.**

**A new challenge for economic systems was the fluctuations caused by the coronacrisis, which
covered all public spheres. So, not only the business environment has changed, but also its internal
structure.**

From the world experience, the most successful are such organization changes of entrepreneurial activity, which are carried out at critical moments. The greater the real crisis danger, the greater the likelihood of successful implementation change, as initiative and active implementation are quickly stimulated. The vast majority of companies today are built on a linear-functional management model. In fluctuations and uncertainty conditions, it creates some difficulties, namely that the various functional units are not interested in what does not directly affect them. The process of information transfer is inhibited due to the tendency to transmit data along a linear chain.

Businesses need to respond quickly to changes in the external environment and adequately reorganize their business processes to ensure continued operation. The enterprises operation in the context of the coronacrisis shows that the strategically important processes were company's departments communication, electronic document management and flexibility of relations with consumers (analysis and satisfaction of their needs). Business practice identifies that government support helps businesses to operate in a COVID-19 pandemic, but only in the short period. Therefore, there is a need to use the latest tools and technologies for business transformation and radical change in accordance with the new environmental conditions.

The main fluctuation changes in the conditions of coronacrisis in the business environment, which is reflected in the economic indicators of Ukraine are outlined in the article. Theoretical substantiation of modern reengineering methods is carried out. This is a method of radical change and fundamentally new approaches to business processes. So today, reengineering is a fluctuationally necessary, necessary choice of enterprises.

The system approach to reengineering under the conditions of fluctuation transformations caused by COVID-19 is outlined. Reengineering is one of the main highly effective business reorganization methods, which is widely used by enterprises of various fields by the world's leading companies. The most important business processes of the enterprise are characterized and singled out and own decisions concerning their optimization and structuring are offered. The relationship between levels, procedures and results of business process reengineering is described.

*Ключові слова: системний підхід, флуктуації, реінжиніринг, бізнес-процеси, коронакриза, бізнес-модель.
Key words: system approach, fluctuations, reengineering, business processes, coronacrisis, business model.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З позицій системного та процесного підходу підприємство є структурою взаємопов'язаних компонент, функціональне призначення яких — процеси спрямовані на задоволення потреб споживача з метою отримання економічного ефекту. Система постійно зазнає змін, які спричинені флуктуаціями зовнішнього середовища.

Однією з характерних умов флуктуацій є їх сила впливу, яка прямопропорційно впливає на трансформації (сукупність змін). Практика господарювання визначає умови ведення підприємницької діяльності як умови невизначеності, а різкі зміни — флуктуаціями.

Коронакриза зумовила флуктуації у всіх сферах: економічній, політичній, соціальній, навіть, екологічній та культурній. Це у свою чергу змушує підприємства до глибоких трансформацій. Підприємницька та наукова інтуїція та природно зумовлений процес появи та розвитку процесуального та системного підходів зумовили розвиток методик реінжинірингу бізнес-процесів. Це методика радикальних змін та принципово нових підходів до здійснення бізнес-процесів. Тож сьогодні реінжиніринг є флуктуаційно зумовленим, необхідним вибором підприємств.

Досвід провідних країн показує, що за допомогою інструментів державного регулювання можна впливати на покращення ситуації, але це не дієво у довгостроковій перспективі та не завжди ефективно. Тому дуже важливим є розробка нових інструментів та методик трансформації бізнесу, які допоможуть функціонувати в новому флуктуаційному середовищі, зумовленому коронакризою.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Основними завданнями нашого дослідження є: характеристика ситуації в Україні, яка зумовлена флуктуаційними змінами в умовах коронакризи, визначення методики реінжинірингу бізнес-процесів як ефективного інструменту трансформацій підприємств з системного погляду.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці теоретичних та практичних аспектів реінжинірингу бізнес-процесів присвячені праці зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед зарубіжних відзначимо К. Грінта, В. Грувера, Е. Зіндера, В. Кеттінгера, Ф. Улаха, Е. Фезе, М. Хаммера та інших. Значний внесок в дослідження реінжинірингу внесли також і

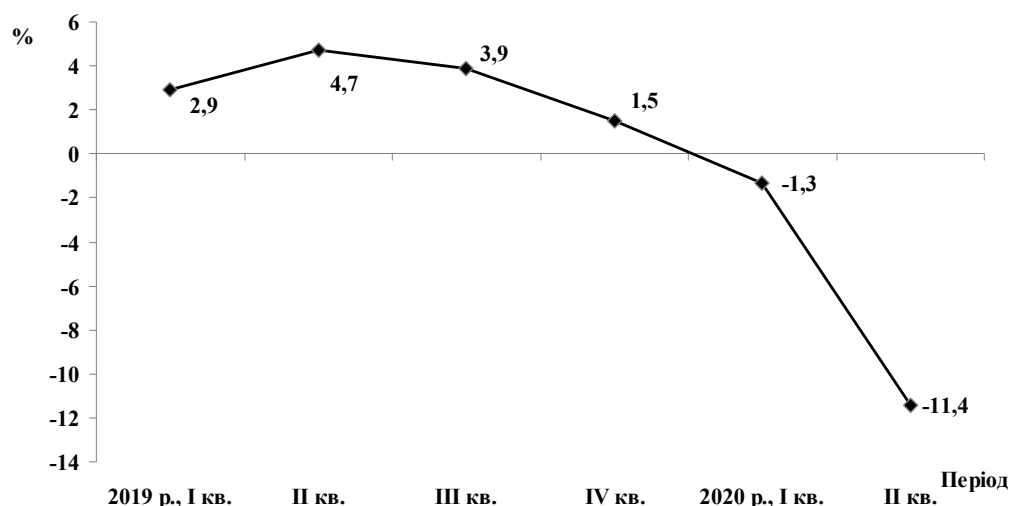

Рис. 1. Зміна реального ВВП (у % до відповідного кварталу попереднього року) за 2019–2020 рр.

Джерело [1].

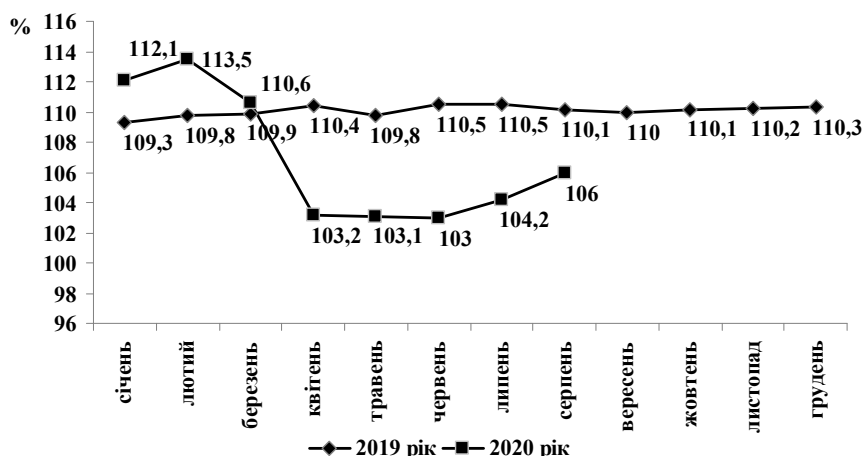

Рис. 2. Індекси фізичного обсягу обороту роздрівної торгівлі (у % до попереднього року, нарастаючим підсумком) за 2019–2020 рр.

Джерело: [1].

вітчизняні вчені, зокрема: О. Бабак, О. Виноградова, О. Гончарова, Л. Кльоба, І. Мельник, А. Момот, Л. Черчик. Проте у сучасних умовах нових флуктуаційних зрушень проблема реінжинірингу бізнес-процесів потребує нового погляду з позицій системного підходу до її реалізації.

Основний матеріал дослідження. Світова епідемія COVID-19 стала новим флуктуаційним викликом для бізнесу. Середовище ведення підприємницької діяльності змінилось назавжди. Уряди різних держав змушені були акумулювати всі наявні резерви для подолання наслідків коронавірусу в медицині, економіці та соціальній сфері. У таких важких умовах функціонування бізнес-суб'єкти потребували державної підтримки, адже недоотримання коштів загрожувало

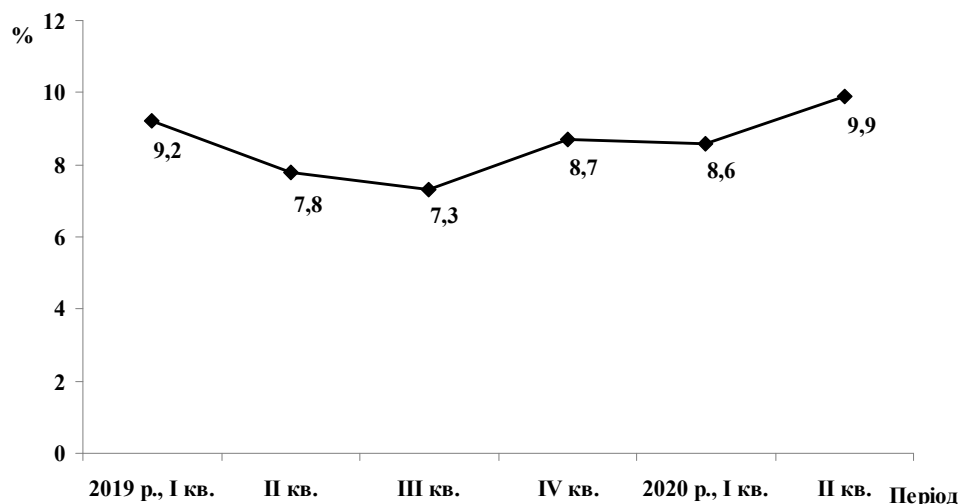

Рис. 3. Рівень безробіття населення віком 15–70 років (у % до робочої сили відповідного віку) за 2019–2020 рр.

Джерело: [1].

Рис. 4. Взаємозв'язок бізнес-процесів на підприємстві

Джерело: складено авторами.

вало їм або скороченням діяльності, або повним припиненням подальшого функціонування.

Україна почала впроваджувати певні рішення щодо протидії поширення коронавірусу з початку березня 2020 року. Основною метою даних рішень стало максимальне відтермінування негативних наслідків з ціллю зменшити навантаження на систему охорони здоров'я та взяти час на підготовку необхідних дій. У період квітня — травня також були прийняті певні рішення щодо підтримки в економічній сфері, а саме: податкові пільги для ФОП, грошова підтримка працівникам, які втратили роботу та вразливим категоріям населення. Національний банк запровадив механізм довгострокового рефінансування банків (на строк до 5 років).

Застосування таких інструментів допомогло регулювати економічну ситуацію лише в короткостроковому періоді, адже вже в I кварталі 2020 року можна спостерігати від'ємну динаміку щодо росту реального ВВП (рис. 1). Можемо побачити, що реальний валовий внутрішній продукт у II кварталі 2020 року порівняно з попереднім кварталом (з урахуванням сезонного фактору) зменшився на 9,9%, а порівняно з II кварталом 2019 р. — на 11,4%. У III кварталі є шанс щодо кращої динаміки, адже він характеризується збором врожаю сільського господарства та його експортом.

Значних змін через коронакризу зазнали і результати торгівельної діяльності в країні. За допомогою індексів фізичного обсягу обороту роздрібною торгівлі (рис. 2) можна побачити, флуктуаційні зміни у лютому 2019 році. Тобто динаміка розвитку торгівельної діяльності змінилася і, головне, дисбалансувалася.

Щоб зрозуміти глибинну флуктуацій, породжених карантинними обмеженнями, розглянемо рівень безробіття як індикатор соціально-економічного розвитку економічної системи країни (рис. 3). За результатами

дослідження рівень безробіття в II кварталі 2019 року у віці 15—70 років становила 7,8 %, а вже в II кварталі 2020 року — 9,9 %, що є рекордним показником за останні 20 років в Україні.

Після впровадження в Україні адаптивного карантину Уряд дозволив працювати підприємствам та установам відповідно до територіального районування. Згідно опитування Європейської Бізнес-асоціації серед представників малого та мікробізнесу — учасників проєкту Unlimit Ukraine, яке проведене у вересні 2020 року, 42% опитаних відповіли, що їхній бізнес не витримає ще одного закриття, яке відбулося навесні 2020 року. Ще 29% підприємців стверджують, що готові до погіршення ситуації, і інші 29% вагаються щодо своєї реакції на розвиток такого сценарію [2]. У випадку другої масштабної хвилі захворювань, яке спричинить повторне закриття всіх закладів, крім тих, які забезпечують життєдіяльність людей, власникам малих підприємств доведеться шукати нові шляхи для того, щоб не закривати свій бізнес.

Одним із шляхів щодо підтримки власників малого та середнього бізнесу стала урядова кредитна програма "Доступні кредити 5—7—9%". Вона була створена в лютому 2020 року як інструмент для розвитку підприємництва на території України, але через непередбачувані обставини стала для багатьох справжнім "рятувальним жилетом". За тим же опитуванням, яке провела у вересні 2020 року Європейська Бізнес Асоціація, 27% підприємців відмовили в участі у програмі. В свою чергу вдалося отримати кредит тільки 11% опитаних, а 10% все ще очікують рішення по їхній заявці. Ще 25% тільки планують подаватися на участь в програмі 16% — не планують через невідповідність критеріям, а 11% — через відсутність зацікавленості. Водночас 89% підприємців зверталися до державного банку, і тільки 11% — до комерційних [2].

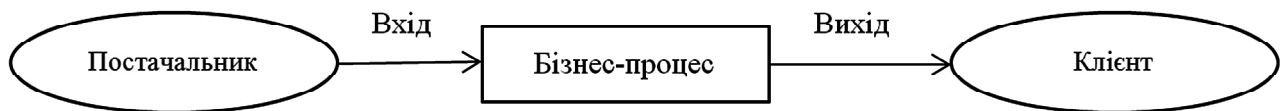

Рис. 5. Схема типового бізнес-процесу

Джерело: складено авторами на основі [6, с. 18].

Це опитування показує нам, що майже чверть підприємців не готові брати кредити в таких складних умовах. Причинами такого результату можуть бути:

- власники прийняли рішення щодо скорочення частини бізнесу;
- підприємці вважають, що навіть в таких умовах відсотки за кредитом є досить великими і просто очікують;
- власники залучатимуть в бізнес свої вільні кошти.

Саме тому їм слід організувати процес реінжинірингу та оптимізації своїх бізнес-процесів. Адже коронакриза зумовила зміни не тільки для функціонування бізнесу, а й в загальному середовищі функціонування економічних систем, поставила нові вимоги до управління бізнес-процесами. Розглянемо методику реінжинірингу бізнес-процесами як механізм змін діяльності підприємств за умов флуктуацій. Реінжиніринг бізнес-процесів застосовують з метою:

- здійснення значного покращення самого підприємства в цілому задля якісного переходу до наступного рівня ефективності його діяльності. Основним маркером щодо оцінки результату проведеного реінжинірингу бізнесу є досягнення прориву у функціональних підрозділах підприємства з попередньо визначеними цілями, які б характеризували реалізацію стратегії підприємства;

- радикальної зміни підприємства (переорганізація бізнес-процесів з метою підвищення ефективності). Оцінкою результативності даного реінжинірингу є рівень інноваційності підприємства; масштаб запровадження продуктивних, маркетингових та організаційних інновацій; всеосяжне використання наявного інноваційного потенціалу; підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Тож такі завдання відповідають цілям бізнесу в умовах впливу флуктуацій.

Сутність терміну "реінжиніринг" бере свій початок в 90-х роках XX ст. як новий процес менеджменту. Першим, хто вжив термін в наукових працях вважається М. Хаммер. Він вважав, що реінжиніринг — це істотне

переосмислення та нове проєктування чинних бізнес-процесів з метою покращення якості їх функціонування [3, с. 106].

У своїй праці О. Момот пише, що реінжиніринг бізнес-процесів — це сукупність методів і засобів, призначених для кардинального поліпшення основних показників діяльності підприємства шляхом моделювання, аналізу та перепроєктування існуючих бізнес-процесів. Реінжиніринг бізнес-процесів застосовується за необхідності радикальних змін, що передбачає створення цілком нових, ефективніших бізнес-процесів на підприємстві без урахування їх старої організації [4, с. 141]. Що актуально в умовах флуктуаційних змін, у яких функціонують у сучасних умовах підприємства.

У свою чергу О. Данченко вважає, що бізнес-процес — це певна діяльність компанії (послідовність робіт), метою якої є перетворення входів (ресурсів) на виходи (продукти, послуги), що становлять цінність для клієнта. Ресурсами бізнес-процесів можуть бути матеріали, інформація, фінанси, персонал, устаткування, технологія, програмне забезпечення, інфраструктура тощо [5, с. 18].

Можна стверджувати, що основу поняття "реінжиніринг" складає акцентування уваги на терміні "бізнес-процес". За визначенням М. Хаммера, бізнес-процес — це сукупність різних видів діяльності, в рамках якої "на вході" використовується один або більше видів ресурсів, і в результаті цієї діяльності "на виході" створюється продукт, що становить цінність для споживача [3, с. 107]. Згідно з системним підходом ці процеси знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії (рис. 4).

Тож ядром трансформації функціонування підприємства за методикою реінжинірингу є новий погляд на бізнес-процес. Бізнес-процес — це певна діяльність, яка обов'язково має мету, певні напрями, вхід, наявні ресурси та результат, тобто те, що описує початкову мету роботи процесу. В сукупності всі бізнес-процеси доповнюють одне одного та складають механізм внутрішнього функціонування, де на виході споживач отримує результат — продукцію чи послугу. Приклад бізнес-процесу наведено на рисунку 5.

Таблиця 1. Зв'язок між рівнями, процедурами та результатами реінжинірингу

Рівні	Процедури	Результати
1	2	3
Бізнес-процеси управління	Перегляд політики і цілей. Зміна оргструктури та персоналу. Аналіз та контроль керівництва	Досягнення стратегічних цілей та конкурентоспроможності
Бізнес-процеси операційної діяльності	Підвищення якості продукту/послуги. Автоматизація основних засобів	Забезпечення доходу підприємства та задоволеності споживачів.
Бізнес-процеси забезпечення	Скорочення часу, витрат та персоналу на виконання процесів. Мобілізація ресурсів. Зміна деяких процесів	Забезпечення фінансовими, кадровими та інженерно-технічними ресурсами

Джерело: складено авторами на основі [7, с. 39].

Рис. 6. Модель реінжинірингу бізнес-процесів в умовах коронакризи

Джерело: складено авторами.

Для формування та реалізації такої методики, передусім, треба зрозуміти середовища функціонування бізнесу за умов впливу коронакризи. Важливим є розуміння не тільки структури бізнес-процесу, а й умов за якого його здійснюють. Удосконалена нами модель здійснення реінжинірингу бізнес-процесу в умовах середовища буде мати такий вигляд (рис. 6).

З системного погляду бізнес-процеси доцільно структурувати за рівнями, процедурами та результатами. Встановлено зв'язок між рівнями, процедурами та результатами реінжинірингу, враховуючи класифікаційну ознаку бізнес-процесів (табл. 1) [7, с. 39].

На кінцевий результат реінжинірингу впливає сукупність ключових факторів, а саме для українських підприємств:

- організаційні (створення цілісної організаційної структури або створення групи відповідальних за здійснення необхідних завдань підприємства; розподіл чітких обов'язків членів групи; мотивація персоналу підприємства для необхідності здійснення процесу реінжинірингу; залучення кращих креативних співробіт-

ників, що мають великий потенціал та готові до змін на підприємстві);

- ресурсні (опис необхідних матеріально-технічних і кадрових ресурсів для здійснення реінжинірингу бізнес-процесів);

- фінансові (наявність грошових коштів для реалізації обґрунтованих заходів здійснення реінжинірингу);

- інноваційні (забезпечення реінжинірингу бізнес-процесів з урахуванням функцій підприємства та на основі впровадження інноваційних товарів, послуг чи технологій).

Процес реінжинірингу розпочинається з проведення оцінки бізнес-процесів підприємства та подальшого складання матриці ранжування. Для складання такої матриці слід провести два види оцінювання: оцінювання важливості та оцінювання проблемності. Оцінювання важливості бізнес-процесів здійснюється в з метою виявлення чинників, який найбільшою мірою впливають на кінцевий результат діяльності. Важливість можна оцінити за 5-ти бальною шкалою, де 5 — найважливіший фактор. Оцінювання проблемності здійснюється щодо

того стану бізнес-процесів, в якому вони перебувають на момент здійснення такої оцінки. Шкала цієї оцінки теж знаходиться в межах від 1 до 5, де:

— 1 — процес позбавлений всіх дефектів, у ньому немає недоліків, є поліпшення в роботі, зміни плануються в майбутньому;

— 2 — раніше було досягнуто підвищення якості, уже розроблені критерії щодо дефектів, плануються зміни в майбутньому;

— 3 — дані методи є ефективними, періодично проводяться заходи для покращення якості, розроблялися критерії щодо дефектної продукції;

— 4 — бізнес-процес має деякі недоліки, які потребують істотних заходів для виправлення ситуації, проводяться заходи для покращення якості;

— 5 — процес є неефективним або не діє, є недоліки, які вимагають кардинально нових заходів, основні заходи щодо управління якістю не проводяться.

В оптимальному варіанті слід оцінити за певних умов всі бізнес-процеси на підприємстві, адже це дасть змогу побачити ширшу картину щодо проблемних місць. Матриця ранжування відображена на рисунку 7.

Після розподілу кожного бізнес-процесу до відповідних оцінок важливості та проблемності слід виділити декілька основних (переважно це 3—4). Щодо них слід скласти певну таблицю, яка стосується можливих бар'єрів. У цій таблиці слід описати основні бізнес-процеси та бар'єри, пов'язані з ними та надати кожному з них власну оцінку (від 1 до 5). Для всіх бізнес-процесів оцінки додаються та визначається той, в якого найменше перешкод. Завершує процес реінжинірингу детальний опис змін, який слід впровадити для виживання в кризових ситуаціях.

Щодо умов застосування реінжинірингу бізнес-процесів в умовах коронакризи слід застосовувати такі інструменти вдосконалення деяких бізнес-процесів:

1. Комунікація.

— Використання CRM-систем як єдиний захищений комплекс для делегування повноважень, спілкування та контролю за виконаною роботою (внутрішня комунікація).

— Створення цифрового електронного підпису для реалізації можливості підпису документів (зовнішня комунікація).

2. Фінанси.

— Користування сервісами безпечного переказу грошей за сировину, матеріали або отримання грошей після продажу готової продукції чи надання послуг (наприклад, Pay4, iPay.ua, KARTON і т.д.);

— Впровадження автоматичних сервісів складання фінансової звітності (наприклад, Liga: REPORT);

3. Кадрова політика.

— Внутрішній перерозподіл повноважень шляхом передачі їх на аутсорсинг.

— Налагодження онлайн-відносин з HR-агенствами.

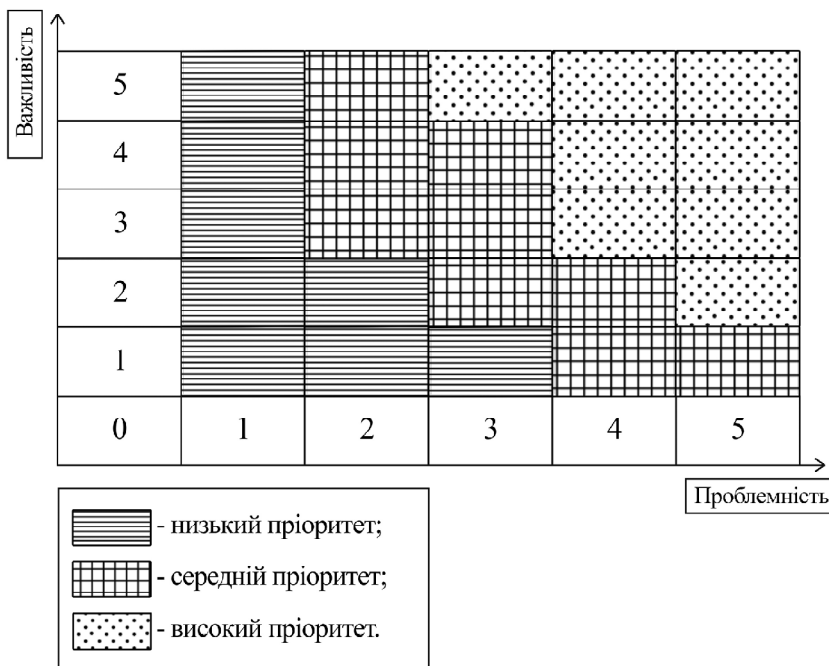

Рис. 7. Матриця ранжування бізнес-процесів

Джерело: складено авторами на основі [8, с. 143].

4. Маркетинг.

— Перерозподіл коштів на рекламу в онлайн-сегмент (соціальні мережі, стрімінгові сервіси, онлайн-ігри, онлайн-кінотеатри тощо).

— Пошук найбільш віддалених ринків збуту (співпраця з поштовими сервісами для доставки).

Ефективний комплекс вищезазначених дій дасть реалізувати реінжиніринг бізнес-процесів за нових умов функціонування та вибудувати ефективну методику трансформацій в умовах флуктуацій.

Тож, базисом реінжинірингу є концептуальне усвідомлення радикальних перетворень економічних систем та розробка сучасного інструментарію дослідження глибинних механізмів соціально-економічних трансформацій. Відтак важливо реалізовувати методичну основу реінжинірингу бізнес-процесів, що стане платформою для застосування інструментарію у практиці господарювання [9].

Необхідною умовою успішної реалізації методики реінжинірингу бізнес-процесів є системний підхід, що дасть змогу об'єднати управління підприємством, цілі його розвитку (збільшення споживчої цінності для споживачів продукції та підвищення прибутку підприємства загалом; підвищення стабільного розвитку підприємства та рівня заробітної плати працівників) та флуктуаційні зміни в середовищі. Успіх та ефективність бізнес-процесів забезпечить визначення ризиків у реалізації реінжинірингу на підприємстві та запровадження певних інструментів та способів зниження їх поганого впливу на досягнення остаточного результату.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже, з аналізу основних соціально-економічних показників функціонування національної економіки,

визначено основні флуктуаційні зрушення зумовлені коронакризою. Бізнес як економічна система повинен застосувати новітню методику трансформацій бізнес-процесів — реінжиніринг. Процес реінжинірингу бізнес-процесів вимагає застосування системного підходу до аналізу зовнішнього середовища та структурування бізнес-процесів. Він дозволить першочергово обрати найбільш проблемні фактори, які впливають на діяльність фірм. Можна стверджувати, що за законом Парето 20% реорганізованих бізнес-процесів дасть змогу на 80% підвищити їх ефективність. Основним інструментом в умовах коронакризи є діджиталізація, інструменти якої слід застосувати в управлінні бізнесом. Невідомо скільки часу підприємствам залишається працювати в такому режимі, а тому в кінцевому підсумку переможе той, хто реалізує новітні гнучкі підходи до управління бізнес-процесами.

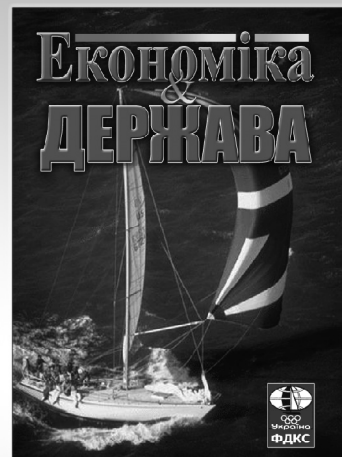
Вважаємо, що перспективами подальших розвідок повинні стати оцінка ризиків реінжинірингу бізнес-процесів за умов нових флуктуаційних змін.

Література:

1. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.10.2020).
2. Більше 40% малих підприємств не готові до посилення карантину. URL: <https://eba.com.ua/bilshe-40-malyh-pidpryyemstiv-ne-gotovi-do-posyleniya-karantynu/> (дата звернення: 16.09.2020).
3. Hammer M. Reengineering work: don't automate, obliterate. Harvard Business Review. 1990. 68 (4), pp. 104—112.
4. Момот О. Реінжиніринг — один з шляхів по виходу українських підприємств із світової кризи. Збірник наукових праць "Високі технології в машинобудуванні". 2010. Вип. 1 (20). С. 140—149.
5. Данченко О. Практичні аспекти реінжинірингу бізнес-процесів. К.: Університет економіки та права "КРОК", 2017. 238 с.
6. Москаленко Л., Хринюк О. Методи антикризового управління підприємством. Актуальні проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених. 2011. Вип. 5. С. 114—118.
7. Дідух В. Доцільність інструментарію ранжування бізнес-процесів з метою їх оптимізації при реінжинірингу. Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність: збірник праць XI (XXIII) наук.-практ. конф. 2015. С. 22—32.
8. Дідух В. Ієрархія рівнів бізнес-процесів управління при реінжинірингу на прикладі машинобудівних підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 1. С. 37—40.
9. Kyfyak V., Lopatynskyi Y. Methodical Approaches To Business Processes Reengineering At Modern Enterprises. Baltic Journal of Economic Studies. 2018. vol. 4, С. 151—158.
10. eba.com.ua/bilshe-40-malyh-pidpryyemstiv-ne-gotovi-do-posyleniya-karantynu/ (Accessed: 16.09.2020).
11. 3. Hammer, M. (1990), "Reengineering work: don't automate, obliterate", Harvard Business Review, 68 (4), pp. 104—112.
12. 4. Momot, O.Iv. (2010), "Reengineering is one of the ways to get Ukrainian companies out of the global crisis", Vysoki tekhnolohii v mashynobuduvanni, vol. 1 (20), pp. 140—149.
13. 5. Danchenko, O.B. (2017), Praktychni aspekty reinzhynirynhu biznes-protsesiv [Practical aspects of business process reengineering], University of Economics and Law "KROK".
14. 6. Moskalenko, L.A. and Hryniuk, O.S. (2011), "Methods of anti-crisis management of the enterprise", Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 5, pp. 114—118.
15. 7. Didukh, V.V. (2015), "The feasibility of tools for ranking business processes in order to optimize them for reengineering", Mizhnarodne naukovo-tekhniche spivrobitnytstvo: pryntsyipy, mekhanizmy, efektyvnist', vol. 11, pp. 22—32.
16. 8. Didukh, V.V. (2016), "Hierarchy of levels of business management processes in reengineering on the example of machine-building enterprises", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 1, pp. 37—40.
17. 9. Kyfyak, V.I. and Lopatynskyi, Y.M. (2018), "Methodical approaches to business processes reengineering at modern enterprises", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 4, pp. 151—158.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік
наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua
e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

References:

1. State Statistics Service of Ukraine [online]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed: 01.10.2020).
2. More than 40% of small businesses are not ready to increase quarantine [online]. Available at: <https://>

В. В. Чепка,

к. е. н., доцент кафедри корпоративних фінансів та контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID: 0000-0001-5820-4979

І. М. Свідерська,

к. е. н., доцент кафедри корпоративних фінансів та контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID: 0000-0001-7044-7359

Ю. О. Гавриленко,

економіст з фінансової роботи АТ "Київмедпрепарат"
ORCID: 0000-0003-3147-2134

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.96

ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

V. Chepka,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Corporate Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

I. Sviderska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Corporate Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Y. Havrylenko,

Financial economist, JSC Kievmedpreparat

FINANCIAL STATUS OF THE ENTERPRISE: THEORETICAL BASIS

У статті розглянуто основні підходи до визначення сутності фінансового стану підприємства як у нормативно-правових актах, так і у працях вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема розглянуті основні спільні і відмінні риси щодо визначення сутностей понять "фінансовий стан", "фінансова стійкість", "фінансова стабільність", "фінансова рівновага". Встановлено важливість проведення оцінки фінансового стану в системі фінансового управління підприємством. Ефективне управління фінансовим станом підприємства необхідно здійснювати на трьох рівнях: оперативному, інноваційному та стратегічному. Це зумовлено короткостроковою, середньостроковою та довгостроковою перспективою розвитку підприємства. Дослідження співвідношення понять "фінансовий стан" та "фінансова стійкість" дозволяє більш глибоко їх розуміти. В статті систематизовано наукові погляди провідних вітчизняних вчених щодо поняття фінансовий стан підприємства.

The article considers the main approaches to determining the essence of the financial condition of the enterprise both in regulations and in the works of domestic and foreign scientists. In particular, the main common and distinctive features of defining the essence of the category "financial condition", "financial stability", "financial stability", "financial balance" are considered. The importance of assessing the financial condition in the system of financial management of the enterprise is established. Effective management of the financial condition of the enterprise must be carried out at three levels: operational, innovative and strategic. This is due to short-term, medium-term and long-term prospects for enterprise development. The study of the relationship between the concepts of "financial condition" and "financial stability" allows a deeper understanding of them. The article systematizes the scientific views of leading domestic scientists on the concept of financial condition of the enterprise.

Examining the definition of "financial condition of the enterprise" we can identify the following main approaches: financial condition as a level of balance of structural elements of assets and sources of financing of the enterprise, as well as the degree of efficiency of their use. Financial condition as a state of capital in the process of its circulation and the ability of the enterprise to self-development. The financial condition of the enterprise as an indicator of its financial competitiveness.

Financial condition as the ability of an enterprise to finance its activities and pay its liabilities. Financial condition as a set of values of indicators that reflect the process of formation and use of financial resources. Financial condition as a complex concept, which is the result of the interaction of all elements of the system of financial relations of the enterprise. In summary, the "financial condition of the enterprise" is a system of financial relations determined by a set of production and economic factors and characterized by a set of indicators reflecting the availability, efficiency of placement and use of financial resources of the entity, as well as its competitiveness and ability to finance its activities.

Ключові слова: фінансовий стан, фінансова стійкість, фінансова стабільність, управління фінансовим станом, корпоративні фінанси.

Key words: financial condition, financial stability, financial balance, financial condition management, corporate finance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У ринкових умовах діяльності, суб'єкти господарювання спрямовують свої зусилля на залучення фінансових ресурсів з метою максимізації фінансових результатів. При цьому потрібно досліджувати дотримання оптимальної структури капіталу та забезпечення достатнього рівня платоспроможності та ліквідності, адже, попри те, що підприємства є самостійними суб'єктами господарювання, вони несуть відповідальність за результати власної господарської діяльності перед позикодавцями, власниками, працівниками та ін. Таким чином, ефективне управління фінансовими ресурсами (їх залучення та використання) набуває важливого значення.

Враховуючи вищеперелічене, аналіз фінансового стану підприємств в умовах ринкової економіки загалом, та на сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні зокрема, не втрачає свою актуальність та потребує повсякчасного удосконалення методики такого аналізу відповідно до ринкових тенденцій. Тож не дивно, що протягом тривалого часу проблема дослідження суті фінансового стану, його оцінки та управління фінансовим станом суб'єктів господарювання є однією з ключових тем сучасних наукових досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми фінансового стану підприємств, окремі його аспекти та інструментарій висвітлено в працях зарубіжних і вітчизняних учених, а саме: Шеремет А.Д., Бланк І.А., Павловська О.В., Фролова Т.О., Литвин Б.М., Савицька Г.В., Прокопенко І.Ф., Крамаренко Г.О., Костирко Р.О., Білик М.Д., Коробов М.Я., Базилінська О.Я., Крейнина М.Н., Цал-Цалко Ю.С., Поддєрьогін А.М., Крухмаль О.В., Олійник Л.В., Бодруг Т.М., Іщенко Н.А., Гриценко Т.В., Чемчикаленко Р.А., Карачарова, К.А., Сіліна І.В.

Вченими досліджено вагому частину методологічних та прикладних аспектів щодо оцінки фінансового стану підприємств, проте ще й досі не існує єдиної думки щодо сутності поняття "фінансовий стан підприємства". Більшість науковців ототожнює між собою поняття "фінансовий стан", "фінансова стійкість", "фінансова стабільність" та "фінансова рівновага".

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є етимологічне дослідження поняття "фінансовий стан підприємства", проведення критичного огляду різних підходів науковців, що дозволить сформулювати власне бачення, яке б більш точно характеризувало сутність фінансового стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною характеристикою забезпеченості суб'єкта господарювання фінансовими ресурсами, що необхідні для здійснення ефективної фінансово-господарської діяльності та вчасного виконання фінансових зобов'язань є його фінансовий стан. Водночас аналіз фінансового стану суб'єкта господарювання являється чи не найважливішим елементом у системі управління і прийняття важливих господарських рішень. Результат даного аналізу становить інтерес практично для всіх стейкхолдерів підприємства: споживачів продукції/послуг, постачальників, топ-менеджерів, власників, інвесторів, кредиторів та державних органів управління. Адже саме фінансовий стан підприємства віддзеркалює ефективність господарської та фінансової діяльності суб'єкта господарювання.

Важливо, що фінансовий стан підприємства характеризує не тільки ступінь його життєдіяльності, а й розкриває потужність чинників розвитку суб'єкта господарювання, дає змогу ідентифікувати резерви покращення наявної ситуації.

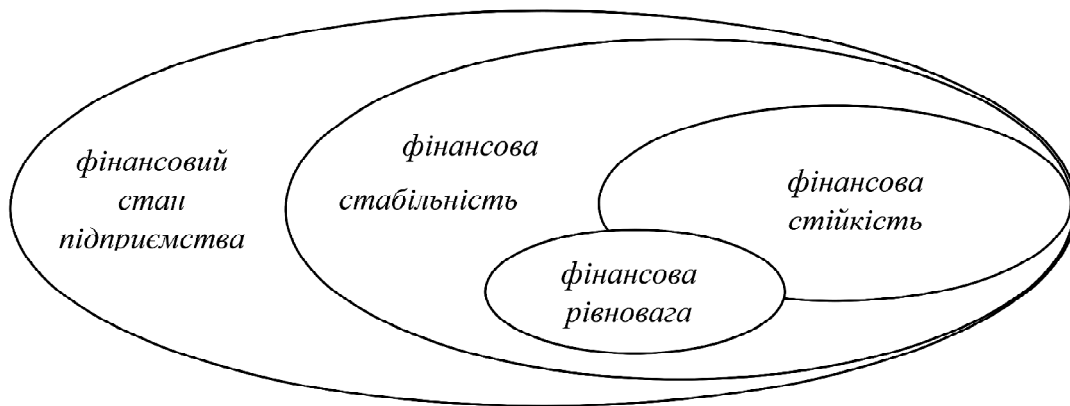

Рис. 1. Співвідношення понять "фінансовий стан", "фінансова стійкість", "фінансова стабільність" та "фінансова рівновага"

Аналіз літературних джерел свідчить про неоднозначність трактування поняття "фінансовий стан підприємства". А.Д. Шеремет зазначає, що фінансовий стан підприємства характеризується розміщенням і використанням засобів (активів) та характером джерел їх формування (власного та боргового капіталу, тобто пасивів) [1, с. 179]. Такої ж думки дотримуються І.О. Бланк [2, с. 521], О.В. Павловська [3, с. 381], Т.О. Фролова [4, с. 77], Б.М. Литвин, М.В. Стельмах [5, с. 81—82], О.О. Шеремет. Однак останній акцентує увагу на рівні збалансованості складових активу та джерел фінансування підприємства [6, с. 178].

Г.В. Савицька [7, с. 475] пропонує розглядати фінансовий стан підприємства як економічну категорію, яка відображає стан капіталу в процесі його кругообігу та спроможність суб'єкта до саморозвитку на фіксований момент часу. Аналогічної думки дотримується й І.Ф. Прокopenko [8, с. 115].

О.В. Павловська, Н.М. Притуляк [9, с. 15] стверджують, що фінансовий стан — найважливіша характеристика економічної діяльності підприємства, оскільки визначає конкурентоспроможність підприємства, його потенціал у діловому співробітництві, оцінює ступінь гарантованості економічних інтересів самого підприємства та його партнерів із фінансових та інших відносин. Акцент на тому, що фінансовий стан підприємства визначає конкурентоспроможність суб'єкта господарювання також роблять Р.С. Сайфулін, Е.В. Негашев [10, с. 82], Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна [11, с. 322], Р.О. Костирко [12, с. 655].

М.Д. Білик [13, с. 87] пропонує розглядати фінансовий стан підприємства як реальну (фіксовану на момент часу) й потенційну фінансову спроможність підприємства забезпечити певний рівень фінансування поточної діяльності, саморозвитку та погашення зобов'язань перед підприємствами й державою. Тобто фінансовий стан у цьому випадку характеризується як спроможність підприємства розраховуватися зі своїми зобов'язаннями. Подібної думки притримується також М.Я. Дем'яненко [14, с. 378].

М.Ф. Коробов [15, с. 55] зазначає, що фінансовий стан підприємства — це складна, інтегрована за багатьма показниками характеристика якості його діяльності. Як сукупність показників фінансовий стан розглядає й О.Я. Базилінська [16, с. 6]. Однак автори не конкретизу-

ють, які саме групи показників необхідно використовувати.

М.Н. Крейніна пропонує розглядати фінансовий стан як показник економічної діяльності підприємства, що характеризує його ділову активність і надійність [17, с. 11]. Слід зазначити, що перелік даних показників слід розширити, адже самотійно вони не відображують повної картини дій суб'єкта господарювання, не дають можливість всеціло оцінити ефективність його діяльності.

Ю.С. Цал-Цалко [18, с. 457] стверджує, що фінансовий стан підприємства характеризується фінансовою стійкістю. Надто однозначним також є визначення Г.Б. Поляка фінансового стану підприємства як кінцевих результатів його діяльності [19, с. 215]. Адже, неможливо охарактеризувати фінансовий стан підприємства лише по тому отримало воно прибуток чи збиток за результатами діяльності у звітному періоді, не враховуючи що ж стало причиною цього.

На думку колективу авторів на чолі з А.М. Поддєрьогіним [20, с. 310], фінансовий стан підприємства — це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. У подібному ключі, як результат реалізації зовнішніх та внутрішніх фінансово-господарської діяльності підприємства, фінансовий стан розглядає О.В. Крухмаль та В.В. Коваленко [21, с. 171].

Варто відзначити, що і в чинному законодавстві не існує єдиного підходу до суті даного поняття. Так, відповідно до Наказу Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України "Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації", фінансовий стан — це сукупність показників, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів [22]. А відповідно до Листа Державної податкової адміністрації України "Щодо Методичних рекомендацій по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій", фінансовий стан є комплексним поняттям і відображає рейтинг підприємства на фінансовому ринку [23].

Проаналізувавши поняття "фінансовий стан підприємства", нами було виокремлено основні підходи до його визначення:

1. Фінансовий стан як рівень збалансованості структурних елементів активів і джерел їх фінансування підприємства, а також ступінь ефективності їх використання.

2. Фінансовий стан як стан капіталу в процесі його кругообігу та спроможність підприємства до саморозвитку.

3. Фінансовий стан підприємства як показник його фінансової конкурентоспроможності.

4. Фінансовий стан як здатність підприємства фінансувати свою діяльність та розраховуватися за зобов'язаннями.

5. Фінансовий стан як сукупність значень показників, що відображають процес формування й використання фінансових ресурсів.

6. Фінансовий стан як комплексне поняття, яке є результатом взаємодії усіх елементів системи фінансових відносин підприємства.

Узагальнивши вище наведену інформацію, можемо надати таке визначення поняттю "фінансовий стан підприємства" — це система фінансових відносин, що визначається сукупністю виробничо-господарських факторів та характеризується комплексом показників, що відображають наявність, ефективність розміщення й використання фінансових ресурсів суб'єкта

Таблиця 1. Основні відмінності між поняттями "фінансова стабільність та "фінансова стійкість"

Ознака	Стабільність	Стійкість
Основна характеристики	Частота прояву певного явища	Рівновага на конкретний момент часу
Часовий аспект	Характеристика динамічних процесів, процесів руху (зміни) за (або на) певний період часу; можна розглядати як сталість стійкості підприємства в кожний момент минулого чи майбутнього; тобто характеризує динамічний стан	Характеристика стану в той чи інший момент часу. Можна розглядати як моментну характеристику стану досліджуваної системи, оскільки вона відображає міцність стану підприємства на певну дату (момент часу); характеризує статичний стан
Широта охоплення поняття	Поняття є більш широким та припускає, що фінанси підприємства функціонують у стані рівноваги, зберігаючи незмінною свою структуру	Вужче поняття, фінансова стійкість — тільки прагнення до рівноваги, а її досягнення є можливим лише за відсутності негативних шоків
Чим визначається	Визначається мінімальними змінами в роботі системи, збереженням високих позитивних результатів	Визначається як здатність «зберігати, опиратися та вистояти»
Складові	Фінансова рівновага, фінансова стійкість, конкурентна стійкість	Виробнича, управлінська, інвестиційна, маркетингова, кадрова та ін.

Джерело: складено автором на основі [25, с. 182; 26, с. 20].

господарювання, а також його конкурентоспроможність та здатність підприємства фінансувати свою діяльність.

Також необхідно розмежувати поняття "фінансовий стан", "фінансова стійкість", "фінансова стабільність" та "фінансова рівновага". Наше бачення співвідношення цих понять представлено на рисунку 1.

Таким чином, "фінансовий стан" є найширшим поняттям з вище перелічених та характеризується (поряд з іншими поняттями) фінансовою стабільністю та фінансовою стійкістю. Фінансова стійкість є моментною харак-

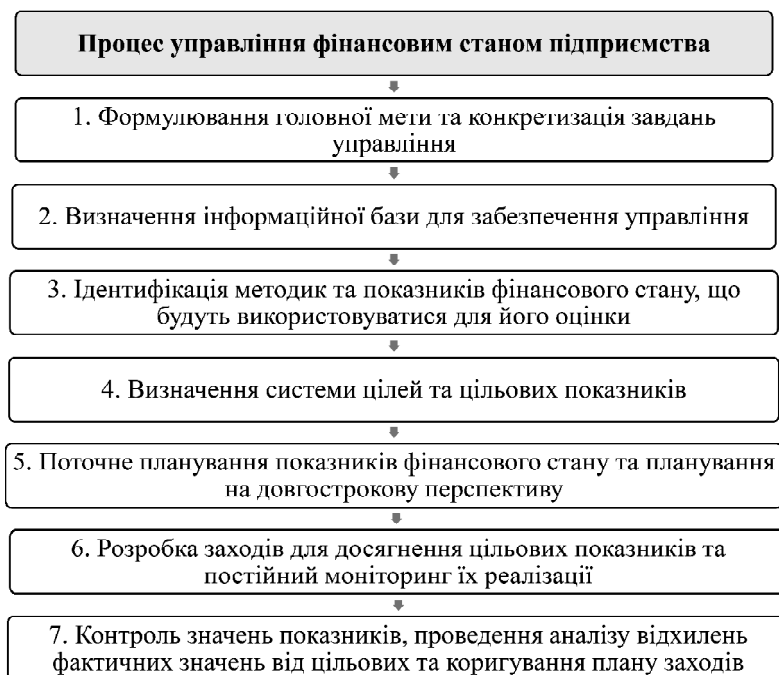

Рис. 2. Етапи управління фінансовим станом підприємства

Джерело: складено автором за даними [29, с. 352; 30, с. 129].

Рис. 3. Механізм управління фінансовим станом на підприємстві

Джерело: складено за даними [31, с. 87].

теристикою стану підприємства (тобто відображає міцність стану підприємства на певну дату), а фінансова стабільність характеризує динаміку міцності за певний період часу.

Під фінансовою стабільністю розуміють такий стан активів та джерел фінансування підприємства, яке гарантує йому постійну платоспроможність, характеризує ступінь фінансової незалежності підприємства, прибутковості фінансової рівноваги протягом тривалого періоду, незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів [24, с. 120]. Авторське бачення різниці понять "фінансова стабільність" та "фінансова стійкість" представлено в таблиці 1.

Що стосується фінансової рівноваги, то вона, поряд з фінансовою стійкістю, являється складовою фінансової стабільності, однак, в той же час, може характеризувати фінансову стійкість (якщо розглядати її на певну дату, а не за проміжок часу). Фінансова рівновага — це характеристика стану фінансової діяльності підприємства, за якого потреба в збільшенні обсягу активів підприємства балансується можливостями підприємства щодо формування його фінансових ресурсів [25, с. 182].

Безперечно, після уточнення економічної суті поняття "фінансовий стан", виникає необхідність розглянути питання управління фінансовим станом на підприємстві, що являється одним із найважливіших функціональних напрямів системи фінансового менеджменту.

Управління фінансовим станом підприємства — це система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням досягнення такої фінансової позиції, що характеризуєть-

ся цільовим рівнем визначених показників фінансового стану і дає змогу забезпечувати достатній рівень фінансування діяльності підприємства та ефективно здійснювати її в майбутньому [26, с. 20].

Зазначимо, що головною метою управління фінансовим станом суб'єкта господарювання є покращення ефективності фінансово-господарської діяльності та найпродуктивніше використання його потенціалу задля максимізації вартості підприємства та пришвидшення темпів розвитку. Для виконання даної мети на підприємстві мають бути поставлені такі завдання [27, с. 57; 28, с. 466]:

- 1) формування достатнього обсягу фінансових ресурсів;
- 2) оптимізація структури активів та структури капіталу;
- 3) збільшення ефективності використання фінансових ресурсів;
- 4) оптимізація /збалансованість грошових потоків;
- 5) прискорення оборотності оборотних активів;
- 6) досягнення фінансової стійкості та платоспроможності;
- 7) мінімізація рівня фінансових ризиків;
- 8) максимізація прибутковості.

Етапи процесу управління фінансовим станом підприємства представлені на рисунку 2.

Питання ефективного управління фінансовим станом підприємства найдоцільніше вирішувати на таких рівнях: оперативному, інноваційному та стратегічному. Така класифікація зумовлена необхідністю врахування фактору часу, тобто управління фінансовим станом в короткостроковому, середньостроковому та довгостро-

ковому періодах. Механізм управління на різних рівнях зображений на рисунку 3.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи, відмітимо, що поняття "фінансовий стан", "фінансова стійкість", "фінансова стабільність" та "фінансова рівновага" взаємопов'язані між собою, однак не являються тотожними. Управління фінансовим станом на підприємстві є одним із найважливіших функціональних напрямів системи фінансового менеджменту. Головною метою такого управління є покращення ефективності фінансово-господарської діяльності та найпродуктивніше використання його потенціалу задля максимізації вартості підприємства та пришвидшення темпів розвитку. Важливо правильно визначити мету та завдання управління, виокремити етапи його здійснення та основні методи аналізу, що будуть використовуватися для оцінки.

З метою підвищення ефективності управління фінансовим станом, рекомендуємо проводити його в розрізі наступних рівнів: оперативного, інноваційного та стратегічного. Визначення чіткого алгоритму управління фінансовим станом на підприємстві, так званої "формули" здійснення управління, не дозволить топ-менеджменту зробити помилки при прийнятті рішень та забезпечить ефективний розвиток підприємству.

Література:

- Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности / А.Д. Шеремет. — М.: ИНФРА-М, 2006. — 415 с.
- Бланк І.А. Управління фінансовими ресурсами підприємства: навч. посіб. / І.А. Бланк. — К.: Эльга, 2011. — 574 с.
- Павловська О.В. Фінансовий аналіз: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення / О.В. Павловська — К.: КНЕУ, 2010. — 388 с.
- Фролова Т.О. Фінансовий аналіз: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення / Т.О. Фролова. — К.: Видавництво європейського університету, 2011. — 253 с.
- Литвин Б.М. Фінансовий аналіз: [навч. посіб.] / Б.М. Литвин, М.В. Стельмах. — К.: Хай Тек Прес, 2008. — 336 с.
- Шеремет О.О. Фінансовий аналіз: [навч. посіб.] / О.О. Шеремет. — К.: Кондор, 2005. — 196 с.
- Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. / Г.В. Савицька. — К.: КНЕУ, 2010. — 662 с.
- Прокопенко І.Ф. Курс економічного аналізу: підручник для студентів ВНЗ / І.Ф. Прокопенко, В.І. Ганін, З.Ф. Петряєва. — Харків: Легас, 2004. — 266 с.
- Фінансовий аналіз: [навч. посіб.] / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька; вид. 2-е, без змін. — К.: КНЕУ, 2009. — 592 с.
- Шеремет А.Д. Методика фінансового аналізу / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін, Е.В. Негашев. — М.: ИНФРА — М, 2000. — 208 с.
- Крамаренко Г.О. Фінансовий аналіз: [підручник] / Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 392 с.
- Костирко Р.О. Фінансовий аналіз: [навч. посіб.] / Р.О. Костирко. — Х.: Фактор, 2007. — 784 с.
- Білик М.Д. Фінансовий стан підприємства: теорія, методика / М.Д. Білик, І. Л. Котов // Формування ринкових відносин в Україні. — 2013. — № 5. — С. 86—92.
- Дем'яненко М.Я. Фінансовий словник-довідник / М.Я. Дем'яненко, Ю.Я. Лузан та ін. за редакцією Дем'яненка М.Я. — К.: ІАЕУААН, 2005. — 507 с.
- Коробов М.Я. Фінанси промислових підприємств: підруч. для студ. екон. вузів і факультетів / М.Я. Коробов — К.: Либідь, 2010. — 160 с.
- Базилінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О.Я. Базилінська. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 328 с.
- Крейнина М.Н. Финансовое состояние предприятия. Методы оценки / М.Н. Крейнина. — М.: ИКЦ "ДИС", 1997. — 224 с.
- Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз: підруч. / Ю.С. Цал-Цалко. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 566 с.
- Финансовый менеджмент: [учебник для вузов] / Под ред. Г.Б. Поляка; 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юнити-Дана, 2012. — 277 с.
- Фінанси підприємств: підручник / [А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". — 8-ме вид., перероб. та допов. — Київ: КНЕУ, 2013. — 520 с.
- Крухмаль О.В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи: навч. посіб. / О.В. Крухмаль, В.В. Коваленко — Суми: УАБС НБУ, 2011. — 198 с.
- Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації: Наказ Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26.01.2001 № 49/121 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01>
- Щодо Методичних рекомендацій по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій: Лист Державної податкової адміністрації України від 27.01.98 № 759/10/20-2117 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GDPI1722.html.
- Олійник Л.В. Стратегічні напрямки забезпечення фінансової стабільності підприємства / Л.В. Олійник. // Фінанси, облік, банки. — 2017. — С. 118—124.
- Фінансовий аналіз: навч. посібник / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька; М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". — Вид. 2-ге, без змін. — К.: КНЕУ, 2009. — 588 с.
- Бодруг Т.М. Сутність аналізу та управління фінансовим станом підприємств України / Т.М. Бодруг, Л.С. Гаватюк. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2018. — №22. — С. 20—24.
- Іщенко Н.А. Управління фінансовим станом підприємства та напрямки його удосконалення / Н.А. Іщенко // Економіка і фінанси. — 2015. — № 1. — С. 56—61.

28. Гриценко Т.В. Теоретичні та практичні аспекти управління фінансовим станом підприємства в сучасних умовах / Т.В. Гриценко, Л.І. Бровко // Молодий вчений. — 2018. — №9. — С. 465—469.

29. Чемчикаленко Р.А. Теоретичні основи управління фінансовим станом підприємства / Р.А. Чемчикаленко, Г.О. Сукрушева, А.Ю. Ткаченко // Гроші, фінанси і кредит. — 2019. — С. 350—354.

30. Карачарова К.А. Сутність та особливості управління фінансовим станом підприємства / К.А. Карачарова, Л.В. Наливайко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) та ін. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка". 2016. — Т. 23. — № 2. — С. 126—130.

31. Сіліна І.В. Управління фінансовим станом підприємства в кризових умовах / І.В. Сіліна, М.В. Хацер. // Економіка та держава. — 2015. — №11. — С. 85—88.

References:

1. Sheremet, A.D. (2006), *Kompleksnyj analiz khoz'iajstvennoj deiatel'nosti* [Comprehensive analysis of economic activities], YNFRA-M, Moscow, Russia.

2. Blank, I.A. (2011), *Upravlinnia finansovymy resursamy pidpriemstva* [Management of financial resources of the enterprise], El'ha, Kyiv, Ukraine.

3. Pavlovs'ka, O.V. (2010), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Frolova, T.O. (2011), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], Vydavnytstvo ievropejs'koho universytetu, Kyiv, Ukraine.

5. Lytvyn, B.M. (2008), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], Khaj Tek Pres, Kyiv, Ukraine.

6. Sheremet, O.O. (2005), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], Kondor, Kyiv, Ukraine.

7. Savyts'ka, H.V. (2010), *Ekonomichnyj analiz diial'nosti pidpriemstva* [Economic analysis of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Prokopenko, I.F. (2004), *Kurs ekonomichnoho analizu* [Course of economic analysis], Lehas, Kharkiv, Ukraine.

9. Bilyk, M.D. Pavlovs'ka, O.V. Prytuliak, N.M. and Nevmerzhyts'ka, N.Yu. (2009), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Sheremet, A.D. (2000), *Metodyka finansovoho analiza* [Methodology of financial analysis], YNFRA-M, Moscow, Russia.

11. Kramarenko, H.O. (2008), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

12. Kostyrko, R.O. (2007), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], Faktor, Kharkiv, Ukraine.

13. Bilyk, M.D. (2013), "The financial condition of the enterprise: theory, methodology", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 5, pp. 86—92.

14. Dem'ianenko, M.Ya. (2005), *Finansovyj slovnyk-dovidnyk* [Financial dictionary-reference book], IAEUAAN, Kyiv, Ukraine.

15. Korobov, M.Ya. (2010), *Finansy promyslovyykh pidpriemstv* [Finance of industrial enterprises], Lybid', Kyiv, Ukraine.

16. Bazilins'ka, O.Ya. (2009), *Finansovyj analiz: teoriia ta praktyka* [Financial analysis: theory and practice], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

17. Krejnyina, M.N. (1997), *Fynansovoe sostoianie predpriyatiya. Metody otsenky* [The financial condition of the enterprise. Assessment methods], YKTs "DYS", Moscow, Russia.

18. Tsal-Tsalko, Yu.S. (2009), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

19. Poliak, H.B. (2012), *Fynansovyj menedzhment* [Financial management], Yunyty-Dana, Moscow, Russia.

20. Poddier'ohin, A.M. Bilyk, M.D. and Buriak, L.D. (2013), *Finansy pidpriemstv* [Finance of enterprises], KNEU, Kyiv, Ukraine.

21. Krukhmal', O.V. (2011), *Antykryzove upravlinnia v zabezpechenni finansovoi stijkosti bankiv'skoi systemy* [Anti-crisis management in ensuring the financial stability of the banking system], UABS NBU, Sumy, Ukraine.

22. Ministry of Finance of Ukraine (2001), Order "On approval of the Regulations on the procedure for analyzing the financial condition of enterprises subject to privatization", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/lavs/show/z0121-01> (Accessed 10 Oct 2020).

23. State Fiscal Service of Ukraine (1998), "Regarding Methodical recommendations for the analysis of the financial and economic condition of enterprises and organizations", available at: http://search.ligazakon.ua/l_docs2.nsf/link1/GDPI1722.html (Accessed 10 Oct 2020).

24. Oliynyk, L.V. (2017), "Strategic directions of ensuring the financial stability of the enterprise", *Finansy, oblik, banky*, pp. 118—124.

25. Bilyk, M.D. Pavlovs'ka, O.V. Prytuliak, N.M. and Nevmerzhyts'ka, N.Yu. (2009), *Finansovyj analiz* [Financial analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.

26. Bodruh, T.M. (2018), "The essence of the analysis and management of the financial condition of Ukrainian enterprises", *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 22, pp. 20—24.

27. Ischenko, N.A. (2015), "Management of the financial condition of the enterprise and directions of its improvement", *Ekonomika i finansy*, vol. 1, pp. 56—61.

28. Hrytsenko, T.V. (2018), "Theoretical and practical aspects of managing the financial condition of the enterprise in modern conditions", *Molodyj vchenyj*, vol. 9, pp. 465—469.

29. Chemchykalenko, R.A. (2019), "Theoretical foundations of managing the financial condition of the enterprise", *Hroshi, finansy i kredyt*, pp. 350—354.

30. Karacharova, K.A. (2016), "The essence and features of managing the financial condition of the enterprise", *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prats' / Ternopil's'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet*, vol. 23, no. 2, pp. 126—130.

31. Silina, I.V. (2015), "Management of the financial condition of the enterprise in crisis conditions", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 85—88.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2020 р.

УДК 336.71

Є. М. Киян,
асистент кафедри міжнародного менеджменту,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет"
ORCID ID: 0000-0002-0680-7388

О. В. Субочев,
к. е. н., доцент, кафедра міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет"
ORCID ID: 0000-0003-2316-6735

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.103

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНЮВАННЯ НАДІЙНОСТІ БАНКУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ КООРДИНАЦІЇ СИСТЕМ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ

Y. Kyian,
Assistant of the Department of International Management,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
O. Subochev,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of International
Finance, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

METHODICAL APPROACHES TO ASSESSING THE RELIABILITY OF THE BANK IN THE CONTEXT OF GLOBAL COORDINATION OF BANKING SUPERVISION SYSTEMS

Метою статті є розробка методу оцінювання надійності банку — інтегрального показника ефективності ведення бізнесу комерційним банком. Для розробки інтегрального показника, запропоновано низку нормативів і показників які згруповано за двома субіндексами: субіндекс надійності та субіндекс ефективності. Субіндекс надійності складається з групи критеріїв, яка оцінює ступінь виконання банком ключових економічних нормативів, таким чином відображаючи його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім ризикам для його діяльності. Субіндекс ефективності — група критеріїв, яка оцінює здатність банку генерувати прибуток і визначає ефективність використання його активів. За результатами розрахунків можна стверджувати таке: криза зачепила український банківський сектор, але критичною ситуація не стала, зокрема, проблемних банків серед досліджуваних учасників рейтингу не з'явилося.

The purpose of the article is to develop a method for assessing the reliability of the bank through the integral indicator of the effectiveness of doing business by a commercial bank. The banking system of Ukraine needs to introduce more efficient and unified mechanisms to ensure security and stability through a set of requirements and recommendations that would affect the creation of an efficient and competitive banking system. A number of standards and indicators are proposed to develop the integral indicator, which are grouped by two sub-indices: the reliability sub-index and the efficiency sub-index. The reliability sub-index consists of a group of criteria that assesses the degree to which a bank meets key economic standards, thus reflecting its ability to withstand internal and external risks to its operations. Efficiency sub-index is a group of criteria that assesses a bank's ability to generate profit and determines the efficiency of its assets. According to the results of the calculations, the following can be stated: the crisis affected the Ukrainian banking sector, however the situation did not become critical, in particular, problematic banks did not appear among the

studied participants in the rating. The gap between the most and the least financially healthy banks has narrowed, but mainly because, in general, the leaders of this rating have shown poorer efficiency in the use of their assets due to objective circumstances, namely the coronacrisis. The impact of the problematic factors of the global pandemic, in particular the slowdown in the world economy and decrease production, quarantine restrictions in the country have affected the banking sector of Ukraine. Accordingly, the rating of banks as of the first half of 2020 is indicative of the state of the banking system in general and of the situation of individual banks during the coronacrisis in Ukraine. It is the banks that should become the driver of economic recovery, and the ability and prospects of stimulating Ukrainian business will depend on their financial health. Therefore, we believe that this rating is important for the analysis.

Ключові слова: система банківського нагляду, міжнародна координація, рейтинг банків, нормативи стабільності НБУ, інтегральний показник ефективності ведення бізнесу комерційним банком.

Key words: banking supervision system, international coordination, bank rating, NBU stability standards, integral indicator of the effectiveness of doing business by a commercial bank.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми десятиліттями у світовій економіці постійно відбуваються значні зміни які, своєю чергою, безпосередньо впливають на банківські системи усіх країн. Під впливом інноваційних фінансових технологій, фінансової лібералізації, концентрації капіталів на світових фінансових ринках та появи нових фінансових інструментів, банківський сектор постійно зазнає динамічних трансформаційних процесів, які суттєво змінюють саму модель сучасного банківського бізнесу. Для підтримки своєї конкурентоспроможності на ринку банки вимушені постійно адаптуватися, впроваджувати нові фінансові продукти, шукати нові форми надання фінансових послуг. Водночас зростає невизначеність, з'являються нові ризики, відбуваються фінансові кризи та банкрутства, що своєю чергою вимагає впровадження більш надійних практик управління ризиками в банках, формалізації нових засобів і форм контролю за банківськими уставами.

Особливої актуальності дана проблематика набуває з оглядом на негативні наслідки пандемії COVID-19. Вплив проблемних факторів світової пандемії, зокрема уповільнення світової економіки та падіння виробництва, карантинні обмеження відобразилися на банківському секторі, як багатьох країн, так і України загалом. У контексті цього з'являються регуляторні ініціативи щодо оптимізації систем банківського нагляду капіталу, ліквідності, ринкової дисципліни банків тощо.

Банківська система України потребує запровадження більш ефективних та уніфікованих механізмів забезпечення безпеки і стабільності завдяки набору вимог та рекомендацій, які б вплинули на створення ефективної та конкурентної банківської системи. Саме банки мають стати драйвером відновлення економіки, і від їх фінансового здоров'я залежить спроможність та перспективи стимулювання українського бізнесу. Тому цей рейтинг, на нашу думку, може стати корисним для експертного обговорення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основою розробки методичного підходу оцінювання надійності банку стало положення Базельського комітету, а саме Capital Requirements Regulation (EU) 575/2013 [1] (положення виконуються повним обсягом та застосовується в усіх країнах-членах-ЄС) та Capital Regulation Directive 2013/36/EU [2] (принципи та норми, які відображають норми Базель II та Базель III щодо стандартів капіталу та виконуються шляхом прийняття національних законів країн). Основною метою цих двох документів є посилення вимог до капіталу, як відповідь на глобальні фінансові кризи, сприяння стійкості фінансових установ та банківському секторі.

Ключовими імперативами розробки методичного підходу стало запровадження норм ЄС до капіталу банків в Україні на основі: Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 рік); Рішення правління НБУ від 5.04.2017 року № 207 про затвердження планів імплементації законодавства ЄС на виконання Угоди про асоціацію [3]; Постанова Правління НБУ від 12.05.2015 № 312 "Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні" [4]; Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року [5], яка передбачає заходи щодо імплементації законодавства ЄС в контексті посилення вимог до платоспроможності учасників фінансового сектору.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка методу оцінювання надійності банку — інтегрального показника ефективності ведення бізнесу комерційним банком, в основі якого лежать міжнародні стандарти щодо пруденціального банківського нагляду. Запропонований інтегральний показник складається з: а) економічних нормативів Національного банку України (НБУ) з врахуванням положень Базельського комітету щодо капіталу, ліквідності, ринкової дисципліни; б) оцінки ефективності ведення

Таблиця 1. Вагові коефіцієнти нормативів (складових) субіндексу надійності

№	Показник	Вага показника в субіндексі
1.	(H2). Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	0,3
2.	(LCR _{вв}). Норматив коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма валютами. (LCR _{ів}). Норматив коефіцієнта покриття ліквідністю в іноземній валюті. (H6). Норматив короткострокової ліквідності	$\frac{\sum (k_i)}{n} \times 0,3$
3.	(H7). Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	0,1
4	(H8). Норматив великих кредитних ризиків	0,1
5.	(H9). Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами	0,2

Джерело: складено авторами.

банком своєї комерційної діяльності. Відповідно, об'єктом статті є методика оцінювання надійності банку в контексті системи банківського нагляду, що дозволить координувати банківське регулювання на основі міжнародних стандартів, а предметом — умови, чинники та детермінанти системи глобального банківського нагляду.

Особливість запропонованого методу оцінювання банків полягає в тому, що враховується як показник ефективності, так й надійності банку. У результаті банк оцінюється з точки зору привабливості як для власних акціонерів, так и для его клієнтів. Апробацію запропонованої методики здійснено на прикладі банківського сектору України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Банківська система України потребує запровадження міжнародно апробованих та уніфікованих механізмів забезпечення безпеки і стабільності завдяки набору вимог та рекомендацій, які б вплинули на створення передумов формування ефективного та конкурентного ринку банківських послуг, наближеного до міжнародних (європейських) стандартів.

Відповідно до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [6], НБУ встановлює нормативи для банків з метою забезпечення їх стабільної діяльності і своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками. До таких нормативів відносяться: мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (H1); норматив достатності (адекватності) регуляторного капіталу (H2); норматив достатності основного капіталу (H3); нормативи ліквідності (LCR): миттєвої ліквідності (H4), поточної ліквідності (H5) та короткострокової ліквідності (H6); коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR); нормативи кредитного ризику: максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (H7), великих кредитних ризиків (H8), максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними особами (H9); нормативи інвестування: інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (H11), загальної суми інвестування (H12).

Для розробки рейтингу — інтегрального показника ефективності ведення бізнесу комерційним банком, запропоновано низку нормативів і показників які згруповано за двома субіндексами: субіндекс надійності та субіндекс ефективності.

Субіндекс надійності складається з групи критеріїв, яка оцінює ступінь виконання банком ключових економічних нормативів, таким чином відображаючи його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім ризикам для його діяльності. До нього включено такі нормативи:

Методичні підходи оцінювання надійності банку в контексті глобальної координації систем банківського нагляду:

— (H2). Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (норма згідно вимог НБУ — не менш 10 %). Розраховується як відношення фактичного значення нормативу до мінімально допустимому. При цьому максимальна оцінка нормативу обмежена 3 балами. Більш ніж 3-кратне перевищення допустимого мінімуму свідчить вже про неефективне використання капіталу. При значенні H2 менше допустимого чисельник зменшується на розмір мінімально допустимого значення (для значного зменшення оцінки за невиконання нормативу НБУ).

— Група нормативів з ліквідності банку, а саме: (LCR_{вв}). Норматив коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма валютами (норма згідно з вимогами НБУ — не менш 100 %); (LCR_{ів}). Норматив коефіцієнта покриття ліквідністю в іноземній валюті (норма згідно вимог НБУ — не менш 100 %); (H6). Норматив короткострокової ліквідності (норма згідно з вимогами НБУ — не менш 60 %). Розраховується як відношення фактичного значення нормативу до мінімально допустимому. Водночас максимальна оцінка нормативу обмежена 3 балами. При порушенні нормативу його оцінка зменшується на розмір мінімально допустимого значення. В результаті загальна оцінка ліквідності визначається як середнє арифметичне оцінок окремих нормативів ліквідності.

— (H7). Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (норма згідно з вимогами НБУ — не більш 25 %). Розраховується як відношення різниці максимально допустимого і фактичного значення нормативу до максимально допустимому.

— (H8). Норматив великих кредитних ризиків (норма згідно з вимогами НБУ — не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу). Розраховується як відношення різниці максимально допустимого і фактичного значення нормативу до максимально допустимому;

Таблиця 2. Вагові коефіцієнти нормативів (складових) субіндексу надійності

№	Показник	Коригуючий коефіцієнт
1.	Операційна прибутковість (ефективність) активів	10
2.	Операційна прибутковість (ефективність) власного капіталу	10
3.	Прибутковість активів (з урахуванням резервів)	5
4.	Прибутковість власного капіталу (з урахуванням резервів)	5

Джерело: складено авторами.

— (Н9). Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (норма згідно з вимогами НБУ — не більш 25 %). Розраховується як відношення різниці максимально допустимого і фактичного значення нормативу до максимально допустимого.

Результатом розрахунку субіндексу надійності є сума балів за показниками, помножена на їх вагові коефіцієнти які наведено в таблиці 1.

Загальна формула для розрахунку субіндексу надійності є такою:

$$subIndex_i = \sum_{j=1}^5 k_j \times w_j \quad (1),$$

де k_i — значення i -го нормативу; w_i — вага i -го нормативу в субіндексі.

Субіндекс ефективності — група критеріїв, яка оцінює здатність банку генерувати прибуток і визначає

ефективність використання його активів. До нього включено наступні показники:

— Операційна прибутковість (ефективність) активів. Операційний прибуток — прибуток до оподаткування без відрахувань у резерви. Розраховується як відношення операційного прибутку за останній рік до загальних активів на кінець року.

— Операційна прибутковість (ефективність) власного капіталу. Розраховується як відношення операційного прибутку за останній рік до власного капіталу на кінець року. При мінусових значеннях показника виставляється 0.

— Прибутковість активів (з урахуванням резервів). Розраховується як відношення прибутку до оподаткування за останній рік до загальних активів на кінець року. Слід зауважити, що формування і розформування резервів може призводити до різних тимчасовим ко-

Таблиця 3. Рейтинг банків з активами понад 2 млрд грн, станом на 1 півріччя 2020 року

Назва	Активи, тис. грн	Індекс нормативів (1)	Індекс нормативів, місце	Індекс ефективності (2)	Індекс ефективності, місце	Інтегральний показник (2) + (3)	Місце
АТ "Ідея Банк"	8360989,461	1,707049347	13	2,466908023	1	4,17395737	1
АТ КБ "ПРИВАТБАНК"	576387664,4	1,78979847	8	1,86538926	2	3,65518773	2
АТ "А - БАНК"	8964535,234	1,458465894	25	1,488488522	3	2,946954415	3
АТ "СПІБАНК"	29162548,24	1,977868674	4	0,899413004	7	2,877281678	4
АТ "УНІВЕРСАЛ БАНК"	25197060,29	1,495598557	19	1,133496935	4	2,629095492	5
АТ "Райффайзен Банк Аваль"	102345213,6	1,776423991	10	0,737511069	10	2,51393506	6
АТ "ІНГ Банк Україна"	11779531,02	2,093181475	2	0,365789249	26	2,458970724	7
АТ "ПУМБ"	68349914,78	1,468327811	23	0,974372809	6	2,44270062	8
АТ "КБ "ГЛОБУС"	3968109,258	1,334625296	32	1,072038476	5	2,406663772	9
АТ "ОПІБАНК"	54070272,95	1,709315393	12	0,633180681	11	2,342496074	10
АТ "УКРСИБАНК"	65401554,86	1,78411104	9	0,53582029	16	2,31993133	11
АТ "СББ БАНК"	2052621,107	2,101512347	1	0,199426624	34	2,300938972	12
АТ "АКБ "КОНКОРД"	2122849,542	1,365172812	29	0,864955375	8	2,230128187	13
АТ "АЛЬФА-БАНК"	98194375,09	1,394081039	28	0,759117267	9	2,153198307	14
АТ "КРЕДІ АГРІКОЛЬ"	44540175,13	1,58120371	16	0,514270062	17	2,095473772	15
АТ "МІБ"	4131920,705	1,460595951	24	0,626723888	12	2,087319838	16
АТ "Полтава-банк"	2877437,583	1,801587596	7	0,270953469	30	2,072541065	17
АТ "ОЩАДБАНК"	272170777,2	1,489814589	20	0,577089498	13	2,066904087	18
ПубАТ "КБ "АКОРДБАНК"	3400027,277	1,518490756	17	0,537754864	15	2,05624562	19
АТ "Дойче Банк ДБУ"	3186060,334	1,854459501	6	0,151833586	36	2,006293087	20
АТ "ПРОКРЕДИТ БАНК"	25868107,49	1,599655406	15	0,40055576	24	2,000211166	21
АТ "ПРАВЕКС БАНК"	6080862,601	2,015691014	3	-0,041692755	41	1,973998259	22
АТ "АБ "РАДАБАНК"	2500479,251	1,470372299	22	0,497266394	18	1,967638693	23
АТ "ПІРЕУС БАНК МКБ"	3274181,451	1,933679873	5	0,026540637	39	1,96022051	24
АБ "КЛІРИНГОВИЙ ДІМ"	3406657,896	1,710421489	11	0,21754472	32	1,927966209	25
АКБ "ІНДУСТРІАЛБАНК"	4564455,272	1,47625589	21	0,400929443	23	1,877185333	26
АТ "КРЕДИТ ДНІПРО"	12179864,84	1,399332904	27	0,443746674	20	1,843079578	27
АТ "КРИСТАЛБАНК"	2236585,118	1,683520946	14	0,071539489	38	1,755060435	28
АТ "КРЕДОБАНК"	21723818,41	1,161186519	37	0,564815952	14	1,726002471	29
АТ "БАНК ФОРВАРД"	2407723,555	1,498643421	18	0,215553464	33	1,714196885	30

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків.

Таблиця 4. Рейтинг банків з активами понад 50 млрд грн, станом на 1 півріччя 2020 року

Назва	Активи, тис. грн	Індекс нормативів (1)	Індекс нормативів, місце	Індекс ефективності (2)	Індекс ефективн., місце	Інтегр. показник (2)+(3)	Місце
"ПРИВАТБАНК"	576387664,4	1,78979847	1	1,86538926	1	3,65518773	1
АТ "Райффайзен Банк Аваль"	102345213,6	1,776423991	3	0,737511069	4	2,51393506	2
АТ "ПУМБ"	68349914,78	1,468327811	6	0,974372809	2	2,44270062	3
АТ "ОПІБАНК"	54070272,95	1,709315393	4	0,633180681	5	2,342496074	4
"УКРСИББАНК"	65401554,86	1,78411104	2	0,53582029	7	2,31993133	5
"АЛЬФА-БАНК"	98194375,09	1,394081039	8	0,759117267	3	2,153198307	6
АТ "ОЩАДБАНК"	272170777,2	1,489814589	5	0,577089498	6	2,066904087	7
"УКРГАЗБАНК"	156672936,2	1,358328788	9	0,312944531	8	1,671273319	8
"Укресімбанк"	226728764,1	1,404310557	7	-0,016010784	9	1,388299773	9

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків.

Таблиця 5. Середні значення індексів вітчизняних банків протягом 2020 р.

Початок 2020		
Індекс нормативів	Індекс ефективності	Інтегральний показник
1,441159163	1,166755403	2,607915
1 квартал 2020		
Індекс нормативів	Індекс ефективності	Інтегральний показник
1,482658543	0,318609	1,801268
2 квартал 2020		
Індекс нормативів	Індекс ефективності	Інтегральний показник
1,508699	0,550944	2,059643

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків.

ливанням фінансового результату при постійній операційній прибутковості або збитковості банку (тобто спотворювати уявлення про ефективність бізнесу), тому резерви не слід виключати з розрахунку.

— Прибутковість власного капіталу (з урахуванням резервів). Розраховується як відношення прибутку за останній рік до оподаткування до власного капіталу на кінець року. При мінусових значеннях показника виставляється 0.

Результатом є сума балів за показниками, помноженим на їх корегуючі коефіцієнти (табл. 2), і поділена на їх кількість.

Загальна формула для розрахунку субіндексу ефективності є такою:

$$subIndx_2 = \frac{\sum_{j=1}^4 k_j \times w_j}{n} \quad (2),$$

де k_j — значення j -го нормативу; w_j — коригуючий коефіцієнт j -го показника в субіндексі.

Таким чином Інтегральний показник ефективності ведення бізнесу комерційним банком характеризує бізнес-модель банку в цілому. Він розраховується як сума субіндексів ефективності та надійності:

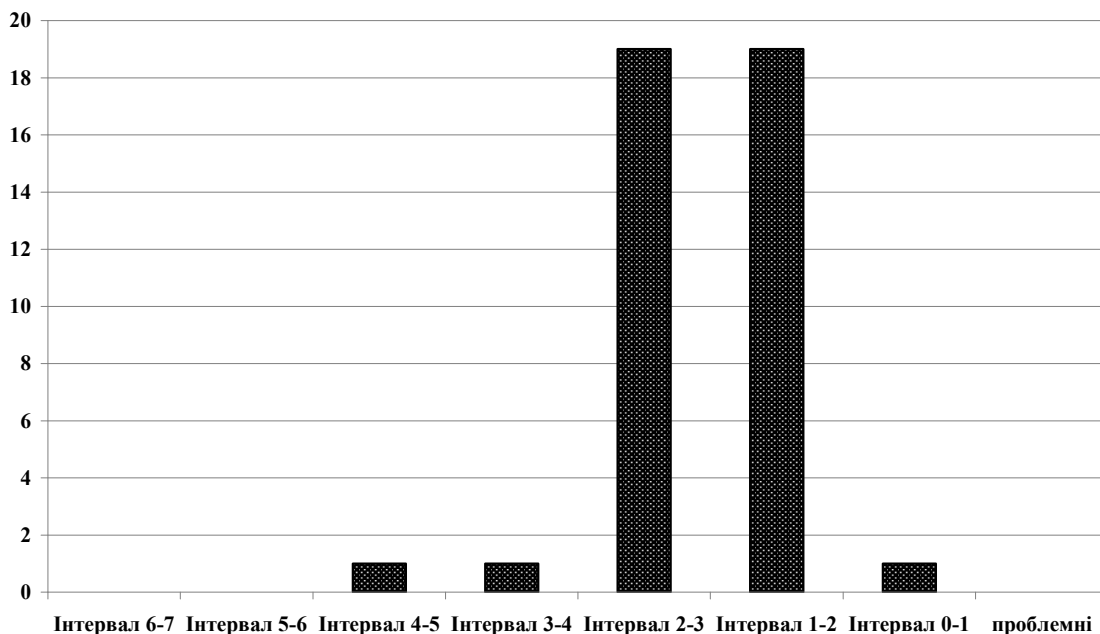

Рис. 1. Розподіл банків за інтервалами Інтегрального показника

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків.

Таблиця 6. Результати банків згідно з медіаною їх активів

Великий/малий банк	Індекс нормативів	Індекс ефективності	Інтегральний показник
Станом на 01.2020			
Банки з активами більше медіани	1,393851	1,372723	2,766574
Банки з активами менше медіани	1,488468	0,960787	2,449255
Станом на 04.2020			
Банки з активами більше медіани	1,462849743	0,353962	1,816812
Банки з активами менше медіани	1,502467342	0,283257	1,785724
Станом на 07.2020			
Банки з активами більше медіани	1,479347121	0,595393008	2,074740129
Банки з активами менше медіани	1,5366537	0,508612056	2,045265756

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків.

$$IndexFH = subIndx_1 + subIndx_2 \quad (3).$$

Отже, Інтегральний показник ефективності ведення бізнесу комерційним банком кожного банку розраховувався як сума субіндексів надійності та ефективності. Перший субіндекс узагальнює групу критеріїв, які оцінюють ступень виконання банком ключовими економічних нормативів, таким чином відображаючи его здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім ризикам його діяльності. Другий субіндекс відображає критерії, які оцінюють здатність банку генерувати прибуток та ефективність використання його активів.

При формуванні індексів не враховуються чинники походження капіталу (тобто приналежність банку до іноземних, державних або приватних українських банківських груп) і готовність акціонера фінансово підтримувати банк при несприятливому сценарії. Така методологія розрахунку дозволяє показати не тільки надійність банку для вкладників, а й його цінність для власних акціонерів. Слід врахувати, що збитковий банк може бути надійний, якщо акціонер беззастережно готовий регулярно докапіталізувати його. Проте цінність такого банку для акціонера може бути негативною.

У підсумковий рейтинг включаються банки з найвищими значеннями Інтегрального показника ефективності ведення бізнесу комерційним банком. Значення рейтингуються в порядку убутання. Мається на увазі, що банки з найбільшими значеннями інтегрального показника займають лідерські позиції, а з найменшими значеннями — відстають. При цьому з рейтингу виключаються банки з російським державним капіталом ("Сбербанк", "Промінвестбанк"). Також не беруться до уваги банки з активами менше 2 млрд грн.

При розрахунку Інтегрального показника беруться такі групи даних:

— Для визначення субіндексу надійності: економічні нормативи НБУ (за останній місяць). Джерелом є економічні нормативи і ліміти відкритої валютної позиції банків України;

— Для визначення субіндексу ефективності: згруповані дані про активи і капіталі, фінансові результати (за рік). Джерелом є показники фінансової діяльності банків України (згруповані балансові залишки).

Результати проведених розрахунків дали змогу сформувати рейтинг банків, станом на 1 півріччя 2020 року (таблиця 3). Окремо цей рейтинг було складено для великих вітчизняних банків — з активами понад 50 млрд грн (табл. 4).

Отже, результати розрахунків свідчать про те, що середній показник ефективності ведення бізнесу комерційним банком хоч і погіршився у першому кварталі 2020 року, але у 2 кварталі всі показники демонструють тенденцію до відновлення. Середні значення показників рейтингу банків були наступними (табл. 5).

Відповідно, не зважаючи на коронакризу, середнє значення показника фінансового здоров'я покращилось з 1,80 до 2,05 балів. Фінансове здоров'я банків більшої кількості банків станом на 2 квартал 2020 року перебувало на проміжку від 1 до 3 балів.

За результатами розрахунків та даних таблиці 3, розподіл вітчизняних банків, згідно інтервалів індексу за 2 квартал 2020 року можна навести у вигляді рисунку 1.

В основному такі результати є наслідком відносного покращення індексу ефективності (оцінює здатність банку генерувати прибуток і відображає ефективність використання його активів) з 0,32 до 0,55 балів та індексу нормативів (ступінь виконання банком ключових економічних нормативів у порівнянні з попередніми результатами) з 1,48 до 1,51 балів. Причиною цього стала виважена політика НБУ та відміна карантинних обмежень, що покращило ділову активність в країні.

Таким чином, досліджувані банки змогли протистояти внутрішнім і зовнішнім ризикам для їх діяльності і це означає, що нині ситуація у банківському секторі є відносно стабільною.

Своєю чергою таблиця 6, на основі аналізу медіани активів вітчизняних банків, додатково висвітлює такі тенденції:

— малі банки продовжують успішно конкурувати за дотриманням нормативів;

— великі банки продовжують демонструвати значну ефективність використання своїх активів;

— загалом великі банки продовжують демонструвати трішки кращі показники фінансового здоров'я, хоча розрив по цьому показнику між великими і малими банками скорочується.

ВИСНОВКИ

Вплив проблемних факторів світової пандемії, зокрема уповільнення світової економіки та падіння виробництва, карантинні обмеження в країні відобразилися на банківському секторі України. Відповідно, рейтинг банків станом на 1-ше півріччя 2020 року є

показовим щодо стану банківської системи загалом і щодо ситуації по окремих банках під час коронакризи в Україні. Саме банки мають стати драйвером відновлення економіки, і від їх фінансового здоров'я залежатиме спроможність та перспективи стимулювання українського бізнесу. Тому вважаємо, що цей рейтинг є цікавим для аналізу.

Загалом можна сказати, що криза зачепила український банківський сектор, але критичною ситуація не стала, зокрема, проблемних банків серед досліджуваних учасників рейтингу не з'явилося. Розрив між найбільш та найменш фінансово здоровими банками скоротився, але в основному через те, що загалом лідери цього рейтингу продемонстрували гіршу ефективність використання своїх активів через об'єктивні обставини — коронакризу.

Максимальне значення Інтегрального показника ефективності ведення бізнесу комерційним банком станом на початок 2020 року склало 6,36 бали / максимальне значення показника станом на 1 квартал 2020 року склало 3,03 бали / максимальне значення показника станом на 2 квартал 2020 року склало 4,17 бали. Позитивним є те, що ті, хто знаходились у кінці рейтингу не перетворилися у проблемні банки та не погіршили своє фінансове здоров'я. Мінімальне значення Інтегрального показника ефективності ведення бізнесу комерційним банком станом на початок 2020 року склало 0,54 бали / мінімальне значення показника станом на 1 квартал 2020 року склало 0,61 бали / мінімальне значення показника станом на 2 квартал 2020 року склало 0,72 бали.

У порівнянні з результатами за 1-ий квартал 2020 року найкращу динаміку покращення показника фінансового здоров'я станом на 2-ий квартал 2020 року продемонстрували наступні банки: АТ "ОТП БАНК" (+12 позицій); АТ "КБ "ГЛОБУС" (+11 позицій); АТ "КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК" (+9 позицій); АТ "ПУМБ" (+8 позицій); АТ "БАНК КРЕДИТ ДНІПРО" (+6 позицій); АТ КБ "ПРИВАТБАНК" (+5 позицій).

У порівнянні з результатами за 1-ий квартал 2020 року динаміку погіршення показника фінансового здоров'я станом на 2-ий квартал 2020 року продемонстрували такі банки: АТ "АБ "РАДАБАНК" (-14 позицій); АТ "ПІРЕУС БАНК МКБ" (-13 позицій); АТ "МІБ" (-12 позицій); АТ "Дойче Банк ДБУ" (-10 позицій); АБ "КЛІРИНГОВИЙ ДІМ" (-7 позицій); Акціонерний банк "Південний" (-7 позицій); ПАТ "МТБ БАНК" (-7 позицій). Всі інші банки "почували" себе стабільно під час коронакризи.

Запропонований методичний підхід оцінювання надійності банку, який складено на основі міжнародних нормативів (Базель II та Базель Ш) є додатковим інструментом вимірювання банківського ризику, що своєю чергою, надає більш ефективні можливості управління з боку преденціально-наглядових органів країн. Закладені в методичному підході принципи стандартизації та уніфікації здатні підсилити міжнародну координацію заходів щодо покращення фінансового здоров'я у банківському секторі та стати додатковим інструментом протидії банківським кризам.

Література:

1. Capital Requirements Regulation (EU)575/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32013R0575>
2. Capital Regulation Directive 2013/36/EU [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32013L0036>
3. Національний банк України. Впровадження нових вимог до капіталу відповідно до норм Базеля та законодавства ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=47725151>
4. Постанова Правління НБУ від 12.05.2015 № 312 "Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/12052015_312.pdf?v=4
5. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kompleksna-programa-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2020-roku>
6. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні. Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001, № 368 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>

References:

1. Eur-Lex (2013), "Capital Requirements Regulation (EU) 575/2013", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32013R0575> (Accessed 30 Sept. 2020).
2. Eur-Lex (2013). "Capital Regulation Directive 2013/36/EU", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32013L0036> (Accessed 30 Sept. 2020).
3. National Bank of Ukraine (2017), "Introduction of new capital requirements in accordance with Basel norms and EU legislation", available at: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=47725151> (Accessed 30 Sept. 2020).
4. National Bank of Ukraine (2015), Resolution Board of the National Bank of Ukraine "About the statement of Changes to the Instruction on the procedure for regulating the activities of banks in Ukraine, 12.05.2015, № 312", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/12052015_312.pdf?v=4 (Accessed 30 Sept. 2020).
5. National Bank of Ukraine (2015), "Comprehensive program for the development of the financial sector of Ukraine until 2020", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kompleksna-programa-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2020-roku> (Accessed 30 Sept. 2020).
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Instruction "On approval of the Instruction on the procedure for regulating the activities for banks in Ukraine, 28.08.2001, № 368", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text> (Accessed 30 Sept. 2020).

Стаття надійшла до редакції 14.10.2020 р.

А. С. Олійник,
к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-0274-5204
Ю. С. Тургеля,
здобувач вищої освіти спеціальності "Менеджмент",
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-6452-3850
Ю. Є. Соколовська,
здобувач вищої освіти спеціальності "Економіка",
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0003-0957-8477

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.110

ВИРОБНИЧО-МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

A. Oliinyk,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Management,
Poltava State Agrarian Academy, Poltava
Yu. Turhelia,
higher Education Degree in Management, Poltava State Agrarian Academy, Poltava
Yu. Sokolovska,
higher Education Degree in Economics, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

PRODUCTION AND MARKETING STRATEGIES OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT

У статті досліджено аспекти виробничих та маркетингових стратегій. Вивчено категорії та параметри виробничих стратегій. Встановлено, що у кінцевому результаті ефективність виробничої стратегії залежить не лише від її власного змісту, а і від того, наскільки вона органічно взаємозапов'язана з іншими функціональними стратегіями. З'ясовано найважливіші особливості маркетингової стратегії підприємства. Проаналізовано класифікацію стратегій в антикризовому управлінні. Досліджено причини виникнення криз на стадіях життєвого циклу. Зазначено, що виробництво і маркетинг в антикризовому управлінні є не лише підсистемами підприємства, а й основним фундаментом, на якому будується робота всіх інших підрозділів. Доведено, що не може бути стратегії, ефективною для всіх підприємств, оскільки не існує і універсального стратегічного антикризового управління.

The article examines aspects of production and marketing strategies. It is specified that the production strategy should be considered as an integral part of the entire planning process, which ensures compliance with the tasks of the production process. Categories and parameters of production strategies are studied. It is established that in the end the effectiveness of the production strategy depends not only on its own content, but also on how it is organically interconnected with other functional strategies. Thus, the marketing department must provide developers of production strategy information about market demand and sales; technologists should be provided with information on new developments and changes in the technology market; employees — to get acquainted with the parameters and characteristics of products, etc. The most important features of the marketing strategy of the enterprise are clarified. It is established that in the current economic conditions of management, enterprises need to meet the requirements of consumers, compete successfully in the market, adapt to changes in the environment. They must not just adapt to changes in the external environment, but anticipate such changes. Marketing strategies are particularly vulnerable when businesses are primarily focused on short-term results, sometimes only focused on survival. That is why during a recession it is important not to forget about marketing priorities that will help avoid mistakes. During the crisis, to revive turnover in the enterprise, you need to focus more attention and resources on marketing activities. The causes of crises at the stages of the life cycle and the peculiarities of the functioning and development of enterprises are studied. The main characteristic feature of the crisis,

which is that the crisis has both negative consequences — leads to the destruction of elements of the socio-economic system, or the destruction of the system itself, and positive consequences — is an impetus for innovation, an incentive for positive change in the enterprise. The classification of strategies in crisis management is analyzed. It is noted that production and marketing in crisis management are not only subsystems of the enterprise, but also the main foundation on which the work of all other departments is built. It is proved that there can be no strategy that is effective for all enterprises, as there is no universal strategic anti-crisis management.

Ключові слова: виробнича стратегія, маркетингова стратегія, кризи, антикризове управління, ринкове середовище, стратегічні цілі, тактичні цілі.

Key words: production strategy, marketing strategy, crises, anti-crisis management, market environment, strategic goals, tactical goals.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Теорія і практика антикризового управління підприємствами набуває вагомого значення в умовах економічного циклічного розвитку. Вітчизняні суб'єкти господарювання функціонують у складних соціально-економічних умовах невизначеності і динамічності зовнішнього середовища. За таких умов виникають фактори внутрішнього і зовнішнього характеру, що дестабілізують виробничу і маркетингову діяльність. В умовах кризи спостерігається загальна взаємодія управлінських, виробничих та маркетингових інструментів підприємства. Якщо метою управління підприємством є прийняття ефективних рішень, то метою виробничих та маркетингових інструментів — формування рішень адекватних внутрішнім та зовнішнім умовам, які найактуальніші під час негативного впливу кризових явищ. На жаль, сьогоднішня практика вітчизняних підприємств свідчить про неефективність виробничих та маркетингових стратегій під час кризи. Тому саме актуалізація ефективності виробничо-маркетингових стратегій антикризового управління є однією з проблем, що потребує першочергового розв'язку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Аспекти теорії та практики виробничих та маркетингових стратегій антикризового управління розглядали у своїх працях Г. Ассель, О. Азарян, Л. Балабанова, В. Василенко, С. Гаркавенко, Д. Гонгальський, Н. Коленда, В. Мартинець, Я. Ромашова, З. Шершньова та інші. Однак неоднозначність поглядів на трактування виробничо-маркетингових стратегій антикризового управління потребують ще більш чіткої деталізації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження та обґрунтування виробничих та маркетингових стратегій антикризового управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Стратегія підприємства відображає комплексний план діяльності, який розробляється на основі науково обґрунтованого, творчого підходу та призначається для досягнення довгострокових цілей підприємства.

Виробнича стратегія є частиною загальної корпоративної стратегії і входить до складу функціональних стратегій. Виробнича стратегія — це функціональна стратегія створення та розвитку висококонкурентного виробничого потенціалу підприємства та системи управління ним, що втілюється у вигляді виробничої підсистеми певного типу, призначеної для випуску конкурентоспроможних продуктів [14, с. 398]. Вона зорієнтована на утворення економічно ефективної, еластичної виробничої системи, спроможної адаптуватися до змін.

Для впорядкування і спрощення розуміння принципів відмінностей між виробничими стратегіями доцільно поділити їх на чотири категорії (рис. 1):

- 1) стратегії, орієнтовані на ринок;
- 2) стратегії, орієнтовані на виробничі можливості;
- 3) стратегії, орієнтовані на загальні можливості підприємства;
- 4) комплексні стратегії.

Різнитися у тому, що у першому випадку виробничу поведінку визначає споживач, у другому — виробнича стратегія базується на основі виробничих можливостей, третьому — на основі загальних можливостей підприємства, четвертому — з урахуванням комплексу чинників.

Виробничу стратегію доцільно розглядати як складову частину всього процесу планування, що забезпечує відповідність виконання завдань процесу виробництва. Оскільки поставлені завдання мають тенденцію змінюватися, то виробничій стратегії також потрібно розвиватися з урахуванням можливих майбутніх потреб споживачів. Саме тому, при виборі виробничої стратегії, підприємству, необхідно враховувати ряд параметрів [14, с. 399]:

— обсяги продукції, виробництво яких необхідно забезпечити у певний період часу (тобто виробничі потужності та виробничий потенціал);

— розриви між наявними та потрібними характеристиками виробничих процесів для забезпечення запланованого випуску продукції;

Рис. 1. Виробничі стратегії підприємства

Джерело: [8, с. 104].

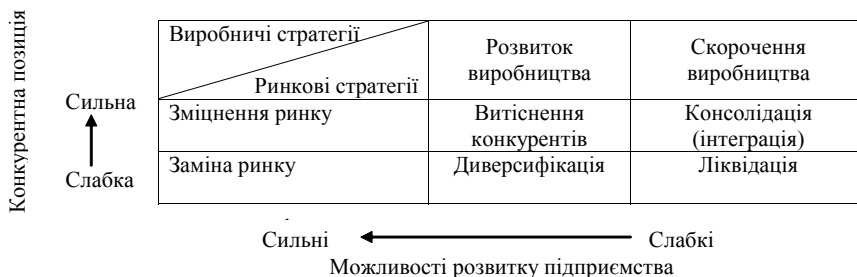

Рис. 2. Взаємозв'язок ринкових і виробничих стратегій

Джерело: [3; 14].

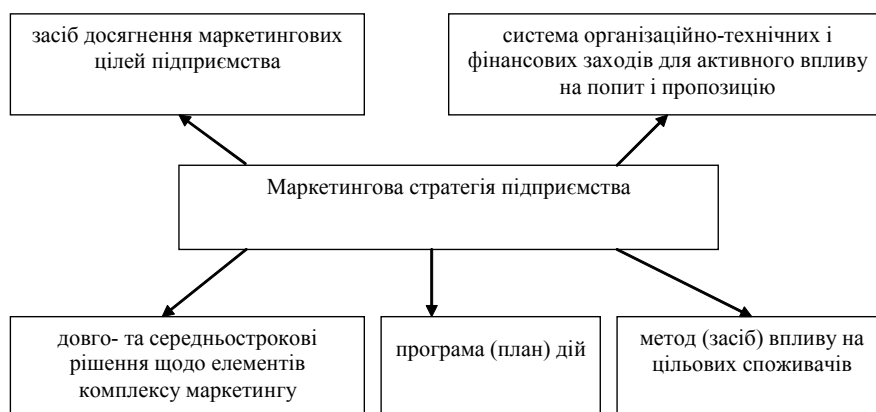

Рис. 3. Сутність підходів до трактування "маркетингова стратегія підприємства"

Джерело: [7].

— масштаби виробничого потенціалу, рівень його гнучкості;
— досягнення певних рівнів витрат на виробництво та створення певного обсягу доданої вартості;
— швидкість перетворень виробництва та адаптації необхідних інновацій до реальних умов діяльності підприємства, з метою забезпечення його існування в довгостроковій перспективі.

У ринковому середовищі виробнича складова пов'язана з усіма видами діяльності: маркетингом, фінансовою діяльністю, НДДКР, діяльністю персоналу тощо. Крім цього, виробнича стратегія взаємозалежна від багатьох факторів зовнішнього середовища. Рівень виробництва вагомо впливає на конкурентну позицію підприємства, а ринкові фактори у свою чергу впливають на зміст та характеристики виробничих стратегій (рис. 2).

У кінцевому результаті ефективність виробничої стратегії залежить не лише від її власного змісту, а і від того, наскільки вона органічно взаємопов'язана з іншими функціональними стратегіями. Так, маркетинговому підрозділу необхідно забезпечувати розробників виробничої стратегії інформацією про попит на ринку і збут продукції; технологам слід надавати інформацію про нові розробки і зміни на ринку технологій; працівникам — ознайомлювати з параметрами та характеристиками продукції і т. д.

Отже, у нинішніх ринкових умовах під час розробки і впровадження виробничої стратегії доцільно зважати на те, що виробнича діяльність взаємопов'язана з іншими видами діяльності у середині підприємства (фінансовою, маркетинговою, службою персоналу), тобто із всіма функціональними стратегіями. Крім того, слід зазначити, що виробнича стратегія безпосередньо взаємопов'язана з багатьма чинниками зовнішнього середовища. Саме тому ефективність виробничої стратегії залежить не тільки від її власного змісту, а й від того, наскільки вона органічно взаємодіє з іншими функціональними стратегіями підприємства та зовнішніми факторами.

Маркетингова стратегія виокремлює найбільш ефективні маркетингові заходи, що забезпечують реалізацію конкурентних та функціональних стратегій підприємства. А

саме: просування товару на ринки, товарну та цінову політику, форми стимулювання збуту, канали розподілу товару, організацію реклами тощо.

Стратегія маркетингу орієнтована на середньо— і довгострокові рішення з певними способами і засобами, що визначають вектори заходів маркетингу на досягнення цілей та охоплюють елементи комплексу маркетингу (продукт, ціну, місце і просування). Вони є глобальними напрямками діяльності, що потребують конкретизації через планування заходів маркетингу.

Різноманіття підходів до трактування маркетингової стратегії зумовлене глибиною самого поняття "стратегія" і масштабами його використання. У економічній літературі немає остаточного визначення щодо сутності і змісту маркетингової стратегії підприємства. Доцільно виділити ряд основних підходів до визначення маркетингової стратегії (рис. 3).

Виходячи з даних рисунку 3, доцільно зробити висновок, що існуючі підходи до визначення "маркетингова стратегія" аргументують характерні риси підприємства, а саме:

- 1) маркетингова стратегія — план (програма) дій (Г. Багієв, Є. Уткін);
- 2) маркетингова стратегія — засіб досягнення маркетингових цілей (С. Гаркавенко, Х. Хершген);
- 3) маркетингова стратегія — це метод (засіб) впливу на споживача (Г. Ассель);
- 4) маркетингова стратегія — довго- та середньострокові рішення щодо елементів комплексу маркетингу (М. Мак-Дональд, Ж. Ламбен);
- 5) маркетингова стратегія — система організаційно-технічних і фінансових заходів для активного впливу на попит і пропозицію (В. Марцин).

Попри доцільність та точність всіх трактувань поняття "маркетингова стратегія", мають місце і певні недоліки досліджуваних підходів (табл. 1).

Таким чином, при дослідженні цього питання, необхідно виділити найважливіші особливості стратегії маркетингу підприємства:

- 1) у ході реалізації стратегії маркетингу основою є потреби споживачів;
- 2) поняття "стратегії" доцільно зіставляти з поняттям "розвитку". Не існує стратегії без розвитку. У цьому понятті стратегія є сукупністю змін, які визначають життєстійкість і підвищують ймовірність виживання в умовах мінливого середовища;
- 3) стратегія є невід'ємною складовою основної мети, що у розвитку виступає в якості важливого орієнтиру, характеризуючи тенденції зміни інтересів;
- 4) поняття "стратегії" неможливе без поняття "прогнозування". Стратегія є результатом осмисленого і аналітичного розуміння необхідного;
- 5) поняття "стратегії" невіддільне від "місія", що характеризує призначення підприємства та її роль у всіх тенденціях розвитку людини.

Таблиця 1. Недоліки підходів до трактування "маркетингова стратегія"

Підхід	Недолік
Маркетингова стратегія — це програма (план) дій	Маркетингова стратегія може не бути планом чи програмою дій, вона може формулювати лише певний вектор дій підприємства, який відрізняється від програми або плану узагальненим характером
Маркетингова стратегія — це засіб досягнення маркетингових цілей підприємства	Дуже узагальнене визначення, яке не розкриває особливості безпосередньо маркетингової стратегії не визначає її відмінність від загального терміну «стратегія»
Маркетингова стратегія — це метод (засіб) впливу на споживачів підприємства	Маркетингова стратегія формулює ставлення підприємства не лише до споживачів, але й до конкурентів
Маркетингова стратегія — довго- та середньострокові рішення щодо елементів комплексу маркетингу	Маркетингові стратегії за елементами комплексу маркетингових засобів — це лиш один з різновидів маркетингових стратегій підприємства. З іншого боку, комплекс маркетингу є вторинним (забезпечуючим) елементом будь-якої маркетингової стратегії (але сама маркетингова стратегія при цьому не зводиться до елементів комплексу маркетингу)
Маркетингова стратегія — система організаційно-технічних і фінансових заходів для активного впливу на попит і пропозицію	У зазначеному переліку заходів (організаційно-технічні і фінансові) відсутні маркетингові заходи. З цього випливає, що формувати маркетингову стратегію можливо за допомогою немаркетингових засобів, що є нонсенсом

Джерело: [4].

Маркетингові стратегії діяльності деталізують стратегії розвитку підприємства загалом. Вони різняться відносно:

- 1) продукту: розширення номенклатури продуктів, розроблення нових продуктів, дотримання багатомарочної політики, постійне оновлення асортименту, що випускається та ін.;
- 2) ціноутворення: проведення цінової політики на ринках, встановлення ціни відповідно до позиції продукту

Таблиця 2. Класифікація стратегій в антикризовому управлінні

Ознаки поділу	Види стратегій
1. Стосовно маркетингового середовища	Інтеграційні стратегії: макроекономічна; зовнішньоекономічна; регіональна; виробничої і невиробничої сфери; міжгалузева і галузева
2. За функціональним призначенням	Стратегії факторів виробництва: виробничих; інвестиційних; інноваційних; фінансових; трудових й інформаційних
3. Щодо розвитку організації	Антикризова стратегія: запобігання неплатоспроможності, вихід із кризи, ліквідація її наслідків.
4. Щодо виду і масштабу ринку	Ринкова стратегія: розширення ринку, проникнення у межі ринку, диверсифікації
5. Стосовно пріоритетів засобів маркетингу	Товарна стратегія щодо асортименту, рівня якості, товарної марки, рівня сервісу. Цінова стратегія: щодо рівня цін, єдиних та перемінних цін. Збутова стратегія: щодо довжини та ширини каналу розподілу, складування та транспортування товарів. Комунікаційна стратегія: інформування про переваги товару, переконання, мотивація, нагадування
6. Відповідно до ринкової кон'юнктури	Стратегія попиту та пропозиції: стимулююча, креативна, що підтримує, протидіюча, синхронізуюча
7. Відповідно до ринкової поведінки	Стратегія дрібних організацій: копіювання продуктів ведучих фірм, пристосування до потреб, інтеграція з більш великими організаціями. Стратегія середніх організацій: патентна, ринкових ніш, інноваційна, інтенсивного маркетингу. Стратегія великих фірм: глибокого проникнення, «зняття вершків»

Джерело: [5].

Таблиця 3. Причини виникнення кризи на стадіях життєвого циклу

Стадії	Головна мета	Проміжні цілі	Причини кризи
Народження	Виживання	Вихід на ринок	Неефективна стратегія виходу на ринок. Високі транзакційні витрати виходу на ринок. Неконкурентоспроможна продукція підприємства
Дитинство	Короткостроковий прибуток	Укріплення становища на ринку	Непрозора конкуренція на ринку. Високі транзакційні витрати подолання адміністративних бар'єрів. Неефективна кадрова політика підприємства
Юність	Прискорене зростання обсягів продажу та прибутку	Захоплення своєї частини ринку	Неефективна система збуту. Відсутність потенційних споживачів. Неефективна маркетингова політика підприємства
Рання зрілість	Постійне зростання обсягів діяльності	Диверсифікація діяльності	Підприємство не застосовує методи диверсифікації. Висока собівартість продукції та логістичні витрати. Вузький або відсутній спектр послуг після продажного обслуговування
Зміцнення	Формування іміджу підприємства та збалансоване зростання	Зміцнення становища підприємства на освоенному ринку	Негативний імідж підприємства на ринку. Укладання короткострокових контактів зі споживачами продукції, відсутність довгострокового співробітництва
Старіння	Збереження позицій	Забезпечення стабільності господарської діяльності	Неефективна система управління підприємством. Застаріле обладнання та технології. Висока плинність кадрів
Відродження	Пошук додаткових імпульсів у діяльності підприємства	Технічне переозброєння, нові постачальники, впровадження нових технологій	Скрутне фінансове положення підприємства. Дефіцит коштів на інноваційний розвиток підприємства. Нечітка стратегія діяльності підприємства

Джерело: [12].

ту на ринку, вироблення цінової політики з врахуванням показників конкурентів тощо;

3) розподілу і збуту товарів: вибір результативних каналів просування товарів до споживача, удосконалення післяпродажного обслуговування, розробка заходів відносно зменшення витрат на доставку продукту, оптовий продаж чи реалізація невеликими партіями та ін.;

4) просування продукту: зв'язок зі споживачами через співробітників відділу продажу, рекламу, виставки, методи і засоби організації дій працівників відділу збуту на нових ринках.

По суті, маркетингова стратегія є планом досягнення маркетингових цілей підприємства і передбачає:

— сегментацію ринку — виділення окремих груп споживачів;

— вибір цільових ринків — визначення цільових сегментів, на які підприємство орієнтуватиме свою діяльність;

— позиціонування товару на ринку — визначення місця товару серед товарів конкурентів;

— визначення конкурентів-мішеней;

— визначення конкурентних переваг [2].

У нинішніх економічних умовах господарювання, підприємствам необхідно відповідати вимогам споживачів, успішно конкурувати на ринку, адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Вони мають не просто пристосовуватись до змін у зовнішньому се-

редовищі, а випереджати такі зміни [13].

Сучасний рівень нестабільності економічного розвитку та зростання внутрішніх та зовнішніх загроз, що провокують дестабілізацію фінансового стану суб'єктів господарювання, вимагають від управління впроваджувати екстрені заходи, які спрямовані на недопущення або вихід з кризи. Критична фінансова ситуація, яка склалась на багатьох підприємствах засвідчує неможливість їх існування без належної системи управління і в першу чергу антикризового.

Вибираючи антикризову стратегію, необхідно враховувати розмір підприємства (табл. 2). Дрібні підприємства, що виконують будь-які замовлення, не забезпечуючи високої якості та рівня сервісу і орієнтуються на отримання швидкого прибутку, можуть реалізувати так звану стратегію "сірої миші". Підприємства середнього розміру можуть використовувати стратегію ринкових ніш, чи патентну, ретельно вибираючи сегмент ринку і спосіб поведінки підприємства на ньому. Використовуючи інноваційну поведінку, підприємства працюють в умовах високого ризику, ретельно досліджуючи ринок. Стратегія інтенсивного маркетингу використовується для формування попиту і стимулювання збуту за допомогою невисоких цін і значних

витрат на просування для залучення потенційних споживачів чи з метою збільшення обсягів споживання продукції існуючими споживачами. Для великих підприємств, навіть в умовах кризи, характерна стратегія глибокого проникнення на нові ринки за значних витрат на формування попиту і стимулювання збуту [6].

Обрана маркетингова стратегія повинна гнучко змінюватися у разі різких змін на ринку. До того ж основними факторами, які необхідно враховувати під час розроблення маркетингових стратегій, є ресурсний, інвестиційний, інноваційний, кадровий потенціал підприємства. Обґрунтовуючи стратегію, необхідно проводити аналіз, оцінку і здійснити вибір пріоритетів у маркетинговій діяльності. Варто враховувати взаємозв'язок цілей і стратегій, їхню погодженість у часі та підпорядкованість. Традиційно маркетингова діяльність підприємства передбачає формування комплексу маркетингу, зокрема товарної, цінової, збутової та комунікаційної політики на підставі результатів комплексного дослідження ринку [9].

Маркетингові стратегії є особливо вразливими, коли підприємства переважно сфокусовані на короткострокових результатах, інколи тільки націлені на виживання. Саме тому під час рецесії важливо не забувати про пріоритети маркетингу, які допоможуть уникнути помилок. У період кризи для поживлення обороту на підприємстві, потрібно більше уваги і ресурсів спрямувати на маркетингову діяльність.

В антикризовому управлінні важлива взаємодія стратегічних та тактичних ринкових цілей. Адже головна мета та стратегії її досягнення оцінюються у динаміці, а саме: часовий інтервал відображає рух від тактичних до стратегічних цілей, фактичне значення тактичного результату порівнюється з потенційним стратегічного результату, що дає змогу визначити результативність управління.

Оскільки управління характеризується як процес взаємозалежних функцій, то на передкризовій стадії управління потрібно дослідити фактори, які б запобігали кризовій ситуації, спроектувати стратегічні маркетингові бізнес-плани, здійснити контроль ризиків для уникнення можливих втрат і негативних наслідків. Розробляючи ефективні методи управління та стратегії, що запобігають кризовій ситуації, перевага надається факторам та засобам, які активізують вихід із кризи, а пізніше стратегіям, націленим на відновлення процесу виробництва та системам післякризового управління.

Враховуючи особливості функціонування та розвитку підприємств, доцільно виділити основну характерну рису кризи, яка полягає у тому, що криза має як негативні наслідки — призводить до руйнації елементів соціально-економічної системи, або руйнації самої системи, так і позитивні наслідки є поштовхом до впровадження інновацій, стимулом до позитивних змін у діяльності підприємства. Таким чином, з моменту створення підприємства завданням управління є формування стратегії діяльності та прогнозування потенційних криз на кожному етапі життєвого циклу підприємства [11] (табл. 3).

Слід зазначити, що більшість підприємств переважно перебувають на стадії занепаду та фінансової кризи, причому не вирішені складові загальної проблеми набувають ще більшого негативного результату при ринкових відносинах. Така ситуація пояснюється тим, що у підприємств відсутні основні елементи системи управління, а саме: ефективне планування, належна координація діяльності підрозділів, інформаційне управління, внутрішній контроль.

Криза у переважній більшості випадків зароджується на організаційному етапі (помилки в управлінні, дезорганізація, неоптимізовані бізнеспроцеси і т. д.). Реалізація стратегії антикризового розвитку дозволяє діагностувати, а відповідно, і запобігати осередкам зародження кризи задовго до того, як першопричини негативно вплинуть на стан підприємства і воно перейде у фазу фінансово-економічної кризи, що буде лише наслідком організаційно-структурної кризи, а не його першопричиною [10].

Виробництво та маркетинг в антикризовому управлінні є не лише підсистемами підприємства, а й ос-

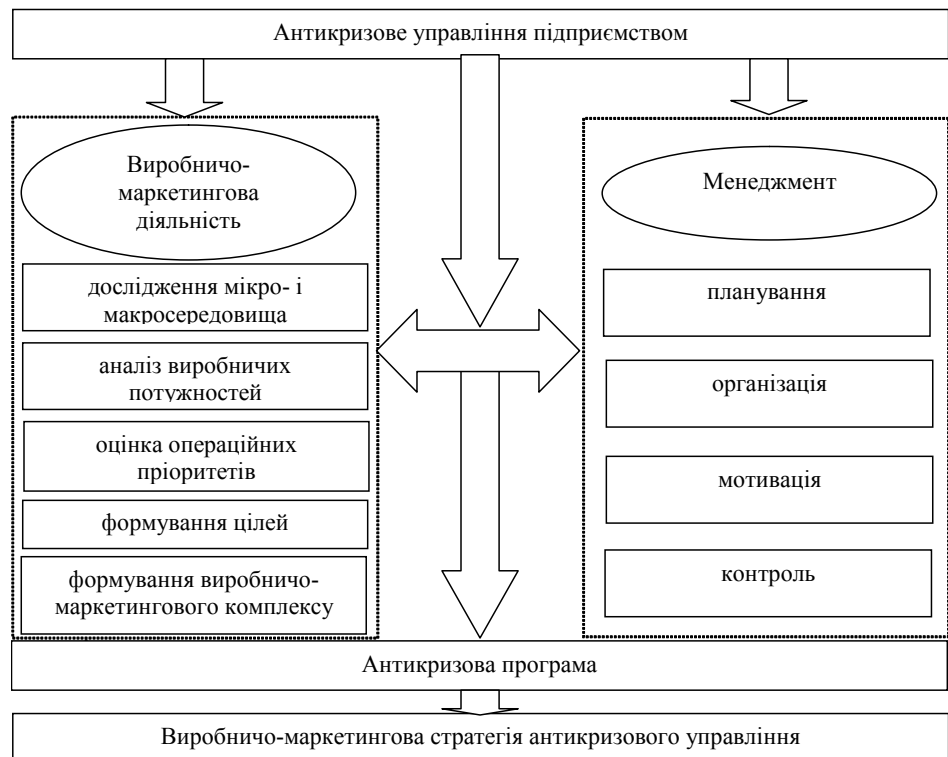

Рис. 4. Виробничо-маркетингова стратегія антикризового управління

Джерело: власна розробка.

новним фундаментом, на якому будується робота всіх інших підрозділів (рис. 4).

Формування антикризової програми повинне базуватися на внутрішніх можливостях підприємства, що охоплюють і основні функції менеджменту. Аналіз ринкових можливостей має здійснюватися з використанням факторів макросередовища та мікросередовища, у якому безпосередньо функціонує підприємство.

Формування антикризової програми є найбільш відповідальним і вагомим питанням, оскільки саме обґрунтований вибір антикризових заходів забезпечує виведення підприємства зі стану кризи з найменшими втратами у найкоротші терміни.

Антикризова програма розроблюється на підставі проведеного моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, та передбачає:

- здійснення комплексної діагностики результатів господарсько-фінансової діяльності підприємства, вивчення динаміки найважливіших показників діяльності (обсяг виробництва, доходів, витрат, прибутку, активів та капіталу, а також рентабельності, ліквідності, оборотності, фінансової стійкості підприємства);
- визначення обсягу, структури і періоду погашення зовнішніх фінансових зобов'язань;
- визначення основних причин виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства;
- оцінку масштабу і можливих наслідків подальшого поглиблення кризових явищ і терміну виникнення ситуації банкрутства;

— оцінку внутрішніх можливостей підприємства щодо локалізації та переборення кризових явищ [1].

Також необхідно пам'ятати, що не може бути стратегії, ефективною для всіх підприємств, бо не

існує і універсального стратегічного антикризового управління. Кожне підприємство є індивідуальним, тому і процеси формування стратегії для нього особисті, вони залежать від позиції підприємства на ринку, поведінки конкурентів, підприємницького середовища, динаміки розвитку і потенціалу, якості продукції, стану економіки та багатьох інших чинників.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Нестабільні умови функціонування та розвитку сучасної економіки потребують внесення ефективних коректив у стратегії підприємств. Нині ці зміни повинні детально відображати виробничо-маркетинговий акцент для своєчасного антикризового управління підприємством.

Успішна виробнича та маркетингова діяльність стає позитивною складовою діяльності підприємства, що у свою чергу досягається за рахунок результативно розробленої товарної, цінової, збутової та комунікаційної політики. Розробка виробничо-маркетингової стратегії антикризового управління своєчасно дозволить враховувати позитивний та негативний вплив факторів мікро- та макросередовища, забезпечить завчасне виявлення кризи і своєчасно залучить управлінський інструментарій для подальшого розвитку підприємства.

Література:

1. Антикризисное управление: учебник / Под ред. Э.М. Короткова. Москва: Инфра-М, 2000. 432 с.
2. Вакуленко Ю.В., Олійник А.С., Чернега В.М. Роль маркетингової стратегії у розвитку аграрних підприємств. Агросвіт. 2019. № 21. С. 86—92.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2003. 504 с.
4. Войтович С.Я., Потапук І.П. Сутність і зміст поняття "маркетингова стратегія". Економічна теорія та історія економічної думки. Економіка і регіон. № 4 (31) 2011. С. 77—81.
5. Гаркавенко С.С. Маркетинг: підручник. Київ: Лібра, 2004. 712 с.
6. Гонгальський Д. Криза інструкції. Контракти. 2009. № 41. С. 4—11.
7. Зозуля І.В. Дослідження сутності поняття "маркетингова стратегія підприємства". URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2017/paper/view/3004>
8. Коленда Н. Виробнича стратегія підприємства: класифікація та види. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 23 (1). С. 103—107.
9. Косар Н.С., Кіндій М.В., Мамчин М.М. Маркетинг в антикризовому управлінні підприємством. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. С. 59—64.
10. Костецький В. Формування стратегії антикризового управління підприємством. Економічний аналіз. Тернопіль, 2011. Вип. 8. С. 208—211.

11. Мартинець В.В. Особливості антикризового управління промисловим підприємством. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 11 (4). С. 48—51.

12. Ромашова Я.В. Криза на різних стадіях життєвого циклу підприємства: причини та напрями реагування. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 4. С. 45—49.

13. Томілін О.О., Вовк М.О. Формування стратегії управління виробничими потужностями агропродовольчого підприємства в умовах глобалізації. Агросвіт. 2020. № 10. С. 29—36.

14. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2004. 699 с.

References:

1. Korotkova, E. M. (2000), *Antykryzysnoe upravlenye [Anti-crisis management]*, INFA-M, Moscow, Russia.
2. Vakulenko, Yu. V., Oliynyk, A. S. and Chernega, V. M. (2019), "The role of marketing strategy in the development of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 21, pp. 86—92.
3. Vasilenko, V. O. (2003), *Antykryzove upravlinnia pidpryemstvom [Anti-crisis management of the enterprise]*, TsUL, Kyiv, Ukraine.
4. Voitovich, S. Y. Potapuk I. P. (2011), "The essence and content of the concept of marketing strategy", *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky. Ekonomika i rehion*, vol. 4 (31), pp. 77—81.
5. Garkavenko, S. S. (2004), *Marketynh [Marketing]*, Libra, Kyiv, Ukraine.
6. Gongalsky, D. (2009), "Crisis of instruction", *Kont-rakty*, vol. 41, pp. 4—11.
7. Zozulya, I.V. (2017), "Research of the essence of the concept "marketing strategy of the enterprise"", [Online], available at: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2017/paper/view/3004> (Accessed 5 Sep 2020).
8. Kolenda, N. (2017), "Production strategy of the enterprise: classification and types", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 23 (1), pp. 103—107.
9. Kosar, N. S., Kindiy, M. V. and Mamchin M. M. (2010), "Marketing in anti-crisis management", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika"*, pp. 59—64.
10. Kostetsky, V. (2011), "Formation of crisis management strategy of the enterprise", *Ekonomichnyj analiz*, no. 8, pp. 208—211.
11. Martynets, V. V. (2015), "Features of anti-crisis management of an industrial enterprise", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, no. 11 (4), pp. 48—51.
12. Romashova, Ya. V. (2016), "Crisis at different stages of the enterprise life cycle: causes and directions of response", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 45—49.
13. Tomilin, O. O., Vovk, M. O. (2020), "Formation of strategy of management of production capacities of the agro-food enterprise in the conditions of globalization", *Ahrosvit*, vol. 10, pp. 29—36.
14. Shershneva, Z. E. (2004), *Stratehichne upravlinnia [Strategic management]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2020 р.

В. В. Концева,

к. е. н., професор, Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-4911-7723

Н. В. Бойко,

старший викладач, Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-0074-235X

А. Ю. Саченко,

магістрант, Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-3968-7634

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.117

АУДИТ ІНВЕСТИЦІЙНИХ АКТИВІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

V. Kontseva,

PhD., Professor, National Transport University, Kyiv, Ukraine

N. Boiko,

Senior Lecturer, National Transport University, Kyiv, Ukraine

A. Sachenko,

master, National Transport University, Kyiv, Ukraine

AUDIT OF INVESTMENT ASSETS OF A COMMERCIAL BANK

У статті розроблено теоретико-методичні основи аудиту інвестиційних активів комерційного банку: мета, завдання, етапи, законодавче та нормативне регулювання. Виявлено чинники, що продукують здійснення комерційними банками інвестиційної діяльності, а саме: необхідність диференціації активів та дотримання економічних нормативів.

Узагальнено існуючі методологічні підходи щодо формування інвестиційних активів комерційного банку та визначено їх склад: інвестиційні цінні папери, інвестиції в дочірні та асоційовані компанії та інвестиційна нерухомість.

За даними Національного банку України проведено аналіз динаміки та структури інвестиційних активів у 2015—2020 рр. та доведено, що аудит інвестиційних активів у частині інвестиційних цінних паперів є актуальним для всіх комерційних банків, у частині інвестиційної нерухомості та інвестицій в асоційовані та дочірні компанії — лише частини комерційних банків.

The requirement of differentiation is the basis for the formation of assets of commercial banks and the placement of own and borrowed funds. The National Bank of Ukraine produces and controls a number of restrictions on the assets of commercial banks.

The purpose of the article is to develop a theoretical and methodological basis for the audit of investment assets of a commercial bank. The existing methodological approaches to the formation of investment assets of a commercial bank are summarized and their composition is determined. These are investment securities, investments in subsidiaries and associates and investment real estate.

According to the National Bank of Ukraine, an analysis of the dynamics and structure of investment assets in 2015—2020. It is proved that the audit of investment assets in terms of investment securities is relevant for all commercial banks, in terms of investment real estate and investments in associates and subsidiaries — for part of commercial banks.

The objectives of the audit of investment assets of a commercial bank should be considered: control of investment operations from the point of view of fulfillment of strategic tasks of the bank; control of the efficiency of resource allocation, based on the positions of their impact on liquidity, financial stability, profitability of the bank; control of compliance with the requirements of current legislation and the provisions of internal bank documents in terms of investment assets of the bank independent and objective assessment of the adequacy of the internal control system; assessment of risk management measures and corporate governance system; assessment of the reliability of accounting and financial reporting data.

The audit of the bank's investment assets is proposed to be implemented in the following sequence of stages: planning an audit of the bank's investment assets; collection of audit evidence; assessment of

the internal control system of the bank's investment assets; development of recommendations; preparation of a report on the results of the audit of the bank's investment assets and recommendations for improving the procedure; making changes in the system of internal control of the bank's investment assets and monitoring the implementation of recommendations.

Ключові слова: аудит, інвестиційні активи, інвестиційні цінні папери, інвестиції в дочірні та асоційовані компанії, інвестиційна нерухомість, комерційний банк.

Key words: audit, investment assets, investment securities, investments in subsidiaries and associates, investment real estate, commercial bank.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вимога диференціації покладена в основу формування активів комерційних банків та здійснення розміщення власних і залучених коштів. Національний банк України як інституційний регулятор банківського сектору продукує та контролює низку обмежень щодо активів комерційних банків. Так, співвідношення активів банку з кінцевим строком погашення до одного року до до відповідних зобов'язань повинно становити не менше 60 %; норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента не має перевищувати 25 % регулятивного капіталу банку, норматив великих кредитних ризиків не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку; норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами не має перевищувати 25 % загального розміру капіталу 1-го та 2-го рівнів, зменшеного на балансову вартість активів; норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою не має перевищувати 15 % статутного капіталу банку; співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи не має перевищувати 60 % статутного капіталу банку [1]. Таким чином, суворого контролю вимагає дотримання положень чинного законодавства під час здійснення інвестиційних операцій та правильність відображення їх у фінансовій звітності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем інвестиційної діяльності комерційних банків приділили свою увагу такі вчені Н.М. Ігнатченко, О.Р. Капраль, Л.Г. Кльоба, Т.В. Майорова С.В. Онікієнко А.А. Пересада, Б.І. Пшик, Т.В. Савченко, В.В. Шльончак та ін. [2—10]. Т.В. Савченко досліджував формування інвестиційної політики банківських установ [8]; С.В. Онікієнко — особливості інвестиційної діяльності банківських установ [6]; Н.М. Ігнатченко, О.Р. Капраль, Н.В. Ткаченко — макроекономічний аспект інвестиційної діяльності банківських установ [2; 4; 9], В.В. Шльончак — методику оцінки ефективності інвестиційної діяльності банківських установ [10]; Л.Г. Кльоба — процесний підхід до управління банківською інвестиційною діяльністю [5]. Проте, попри наявні наукові праці, актуальним залишається питання аудиту інвестиційної політики банківських установ України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення теоретико-методичних основ аудиту інвестиційних активів комерційного банку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиціями, відповідно до Закону України "Про інвестиційну діяльність", є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект [11]. Банківські інвестиції обмежуються інвестиційними цінними паперами, інвестиції в дочірні та асоційовані компанії та інвестиційну нерухомість (рис. 1).

Інвестиційні цінні папери поділяються на три групи:

1) інвестиційні цінні папери, що обліковуються за амортизованою собівартістю), якщо виконуються обидві такі умови: а) актив відповідає бізнес-моделі, метою якої є утримання активів задля збирання контрактних грошових потоків; б) контрактні умови фінансового активу передбачають у певні дати надходження грошових потоків, які є лише погашенням основної суми та сплатою відсотків на непогашену основну суму;

2) інвестиційні цінні папери, що обліковуються за справедливою вартістю через інший сукупний дохід, якщо: а) актив відповідає бізнес-моделі, метою якої — утримання активів задля збирання контрактних грошових потоків та продажу фінансових активів; б) контрактні умови фінансового активу передбачають у певні дати надходження грошових потоків, які є лише погашенням основної суми та сплатою відсотків на непогашену основну суму;

3) інвестиційні цінні папери обліковуються за справедливою вартістю через прибуток чи збиток, якщо тільки вони не оцінюються за амортизованою собівартістю або за справедливою вартістю з відображенням результату переоцінки у іншому сукупному доході.

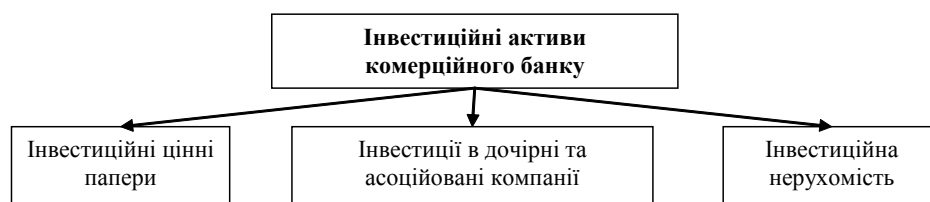

Рис. 1. Склад інвестиційних активів комерційного банку

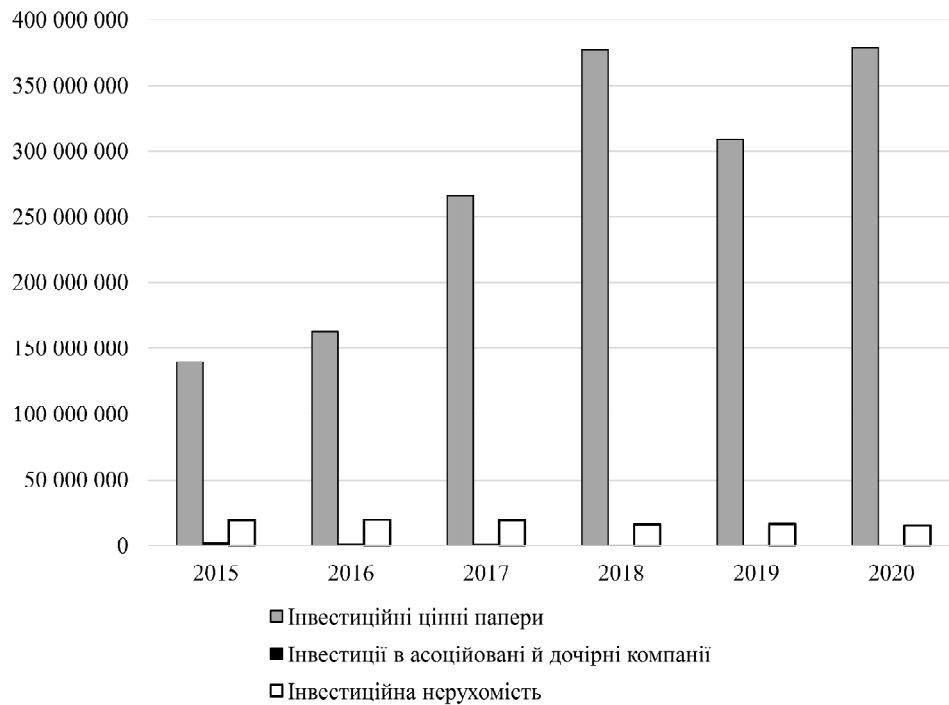

Рис. 2. Динаміка інвестиційних активів комерційних банків України у 2015—2020 рр., станом на початок року, тис. грн

Джерело: побудовано за даними Національного банку України [13].

Сучасний стан інвестиційної діяльності комерційних банків України свідчить про суттєві коливання інвестиційної активності за останні п'ять років (рис. 2). По-перше, загальний обсяг інвестицій у цінні папери, які переважали у інвестиційних активах, збільшувався у 2015—2017 рр. Протягом 2015—2017 рр. спостерігався стрімкий вектор до зростання вкладень у цінні папери в середньому на один банк (+234 %) [12, с. 93]. Проте у 2018 р. відбулося зменшення на 67 634 687 тис. грн за рахунок змін банківського сектора загалом та його активів, капіталу та зобов'язань. Станом на початок 2020 р. всі без винятку комерційні банки мали у складі активів інвестиційні цінні папери.

Інвестиційна нерухомість — нерухоме майно, яке було придбано або побудовано з метою збільшення інвестованого капіталу, або за рахунок орендної плати та/або майбутнього перепродажу майна. Інвестиційна нерухомість — друга за вагомістю складова інвестиційних активів комерційних банків, що формується як альтернатива отримання доходів. Балансова вартість інвестиційної нерухомості за 2015—2020 р. зменшилася на 17,8%, що стало наслідком сталої тенденції до зменшення: 2016 р. — 256 221 тис. грн, 2017 р. — 2 748 210 тис. грн, 2019 р. — 949 351 тис. грн. Станом на початок 2020 р. інвестиційна нерухомість була присутня у активах 51 з 75 комерційних банків з лідируючими позиціями АТ КБ "ПриватБанк" (3 378 927 тис. грн), АТ "Альфа-банк" (2 104 157 тис. грн), АТ "Банк Кредит Дніпро" (1 497 696 тис. грн), АТ "Мегабанк" (1 077 693 тис. грн), АТ "Укресімбанк" (1 035 586 тис. грн), ПАТ "Промінвестбанк" (1 198 910 тис. грн).

До інвестицій в асоційовані та дочірні компанії належать акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком емітентів, які відповідають визначенням асоційованої або дочірньої компанії банку, за винятком таких

цінних паперів, що придбані та утримуються виключно для продажу протягом 12 місяців з дати придбання. Банк здійснює подальший облік інвестицій у дочірні та асоційовані компанії за однією з таких оцінок: 1) за собівартістю; 2) за справедливою вартістю; 3) за методом участі у капіталі [14]. Частка вкладень в асоційовані та дочірні компанії в сукупних інвестиційних активах становить незначний відсоток (у середньому 1,32 %), однак протягом 2015—2017 рр. абсолютний розмір фінансових інвестицій в асоційовані та дочірні компанії характеризувався сталою тенденцією до спаду — з 2,1 млрд до 0,9 млрд грн [12, с. 88]. Спадання загального обсягу інвестицій в асоційовані та дочірні компанії продовжувалося у 2018—2019 рр., тому загальне за 2015—2020 рр. їх балансова вартість зменшилася у п'ять разів. Станом на початок 2020 р. інвестицій в асоційовані та дочірні компанії були присутні у активах 9 з 75 комерційних банків: АТ КБ "ПриватБанк" (154 605 тис. грн), АТ "ОТП банк" (139 143 тис. грн), АТ "Райффайзен Банк Аваль" (49 155 тис. грн), АБ "Південний" (42 423 тис. грн), АТ "Ощадбанк" (24 800 тис. грн), АТ "Альфа-банк" (7 000 тис. грн), АТ "МІБ" (5 822 тис. грн), АТ "Укрсиббанк" (189 тис. грн), ПАТ "Промінвестбанк" (48 тис. грн).

За даними Національного банку України доведено, що аудит інвестиційних активів у частині інвестиційних цінних паперів є актуальним для всіх комерційних банків, у частині інвестиційної нерухомості та інвестицій в асоційовані та дочірні компанії — лише частини комерційних банків.

Внутрішній аудит інвестиційних активів реалізовується підрозділом внутрішнього аудиту, що підпорядковується раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого радою банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту у частині аудиту інвестиційних активів комерційного банку здійснює такі функції:

1) перевіряє наявність та оцінює ефективність роботи систем управління ризиками, відповідність цих систем видам та обсягам здійснюваних банком інвестиційних операцій банку;

2) здійснює моніторинг дотримання керівниками та працівниками банку вимог законодавства і внутрішніх положень банку щодо інвестиційної діяльності, затверджених радою банку;

3) оцінює інформаційно-технічне забезпечення управління та проведення інвестиційних операцій;

4) перевіряє правильність ведення і достовірність бухгалтерського обліку інвестиційних активів та відображення у фінансової звітності;

5) перевіряє відповідність кваліфікаційним вимогам та виконання професійних обов'язків працівниками банку, в тому числі тих, що проваджують інвестиційну діяльність;

6) виявляє та перевіряє випадки перевищення повноважень посадовими особами банку і виникнення конфлікту інтересів у банку;

7) перевіряє достовірність та вчасність надання інформації органам державної влади та управління про інвестиційні активи, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

8) інші функції, пов'язані із здійсненням нагляду за інвестиційною діяльністю банку.

Цілями аудиту інвестиційних активів комерційного банку слід вважати:

— контроль інвестиційних операцій із точки зору виконання стратегічних завдань банку;

— контроль ефективності розміщення ресурсів, виходячи з позицій їхнього впливу на ліквідність, фінансову стійкість, рентабельність банку;

— контроль дотримання вимог чинного законодавства та положень внутрішньобанківських документів у частині інвестиційних активів банку;

— незалежна й об'єктивна оцінка адекватності системи внутрішнього контролю банку;

— оцінка заходів ризик-менеджменту і системи корпоративного управління;

— оцінка достовірності даних бухгалтерської та фінансової звітності.

Основними завданнями аудиту інвестиційних активів комерційного банку слід вважати:

— з'ясувати відповідність діяльності із розміщення коштів у інвестиційні активи стратегічним намірам банку, політиці управління активами та пасивами;

— перевірити правомірність здійснення інвестиційних операцій, формування та управління інвестиційними активами;

— перевірити дотримання вимог чинного законодавства та внутрішньобанківських положень;

— оцінити ефективність організації роботи і дотримання технології здійснення інвестиційних операцій;

— надати оцінку процедурам внутрішнього контролю за критеріями дотримання принципів незалежності, об'єктивності і неупередженості, професійної компетентності, належної професійної ретельності, професійної етики [15];

— перевірити своєчасність та достовірність відображення інвестиційних операцій, інвестиційних активів у бухгалтерському обліку та звітності;

— перевірити дотримання рекомендованих значень економічних нормативів Н11 та Н12;

— оцінити ефективність розміщення коштів банку в інвестиційні активи.

У процесі проведення аудиту інвестиційних активів банку запропоновано дотримуватися послідовності етапів:

Етап 1. Планування аудиторської перевірки інвестиційних активів банку.

Програма аудиторської перевірки (аудиту) інвестиційних активів банку має містити:

1) назву об'єкта (сфери діяльності) аудиторської перевірки (аудиту);

2) підставу проведення аудиторської перевірки (аудиту);

3) цілі та напрями аудиторської перевірки (аудиту) з урахуванням оцінки ризиків, пов'язаних з об'єктом перевірки;

4) перелік процесів, які будуть підлягати аудиторській перевірці (аудиту), із зазначенням орієнтовного часу (днів), що планується витратити на їх перевірку;

5) період, що підлягає аудиторській перевірці (аудиту);

6) дату початку та закінчення проведення аудиторської перевірки (аудиту);

7) процедури збору, аналізу, оцінки та документування інформації про об'єкт перевірки, мінімальний обсяг вибірки та види аналітичних процедур, які будуть використані під час аудиторської перевірки (аудиту);

8) перелік внутрішніх аудиторів та інших осіб, які братимуть участь в аудиторській перевірці (аудиті);

9) розкриття характеру обмеження(ень) у разі його (їх) наявності, організаційної незалежності та індивідуальної об'єктивності [15].

Етап 2. Збір аудиторських доказів, що передбачає зустрічі з співробітниками перевіряючих підрозділів, аналіз даних фінансової та управлінської звітності, робота з внутрішньобанківськими документами тощо;

Етап 3. Оцінка системи внутрішнього контролю інвестиційних активів банку.

Етап 4. Розробка рекомендацій.

Етап 5. Підготовка звіту про результати аудиторської перевірки інвестиційних активів банку і рекомендації по удосконаленню процедури.

Етап 6. Внесення змін у систему внутрішнього контролю інвестиційних активів банку і контроль на виконання рекомендацій.

ВИСНОВКИ

Отримані результати наукового дослідження засвідчують, що аудит інвестиційних активів у частині інвестиційних цінних паперів є актуальним для всіх комерційних банків, у частині інвестиційної нерухомості та інвестицій в асоційовані та дочірні компанії — лише частини комерційних банків (АТ КБ "ПриватБанк", АТ "Ощадбанк", АТ "ОТП банк", АТ "Укрсиббанк", АТ "Райффайзен Банк Аваль", АТ "Альфа-банк", АТ "Банк Кредит Дніпро", АТ "Мегабанк", АТ "Укресімбанк", АБ "Південний").

Розроблено теоретико-методичні основи аудиту інвестиційних активів (інвестиційні цінні папери, інвестиції в дочірні та асоційовані компанії, інвести-

ційна нерухомість) комерційного банку: мета, завдання, етапи. Внутрішній аудит інвестиційних активів реалізовується підрозділом внутрішнього аудиту, що підпорядковується раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого радою банку.

Література:

1. Постанова Національного банку України "Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні" від 28.08.2001 № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#n2>
2. Ігнатченко Н.М. Детермінанти інвестиційної діяльності комерційних банків України в умовах глобалізації: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.
3. Інвестиційний банкінг: навч. посіб. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Б.І. Пшика. Київ: ДВНЗ "Ун-т банк. справи", 2017. 431 с.
4. Капраль О.Р. Державна політика стимулювання інвестиційної діяльності банків: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.03. Нац. ун-т вод. госп-ва та природо-користування. Рівне, 2017. 24 с.
5. Кльоба Л.Г. Процесний підхід до управління банківською інвестиційною діяльністю. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 11. С. 19—23.
6. Онікієнко С.В. Інвестиційна діяльність банків в економічному контексті. Економіка: теорія та практика. 2015. № 2. С. 12—18.
7. Пересада А.А., Майорова Т.В. Управління банківськими інвестиціями: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 388 с.
8. Савченко Т.В. Теоретичні аспекти формування інвестиційної політики банківських установ. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. 2015. Т. 23, Вип. 9 (2). С. 99—105.
9. Ткаченко Н. Формування інвестиційного потенціалу комерційних банків. Глобальне управління та економіка. 2015. № 1. С. 211—215.
10. Шльончак В.В. Ефективність кредитно-інвестиційної діяльності банків в умовах нестабільності банківської системи України: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.08; Держ. ВНЗ "Ун-т банків. справи". Київ, 2019. 23 с.
11. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
12. Озерчук О.В. Управління інвестиційним портфелем банків в Україні: теоретичні та прикладні аспекти. Наукові праці НДФІ. 2019. Вип. 1. С. 85—100.
13. Наглядова статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision>
14. Постанова Національного банку України "Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України" від 21.02.2018 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18#n659>
15. Постанова Національного банку України "Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України" від 10.05.2016 № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text>

References:

1. National Bank of Ukraine (2001), "On approval of the Instruction on the procedure for regulating the activities of banks in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#n2> (Accessed 30 August 2020).
2. Ihnatchenko, N. M. (2017), "Determinants of investment activity of commercial banks of Ukraine in the conditions of globalization", Ph.D. Thesis, World economy and international economic relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
3. Pshyk, B. I. (2017), Investytsiyni bankinh [Investment banking], Universytet bankivskoi spravy, Kyiv, Ukraine.
4. Kapral, O. R. (2017), "State policy to stimulate investment activity of banks", Ph.D. Thesis, Economics and management of the national economy, National University of Water Management and Environmental Sciences, Rivne, Ukraine.
5. Kloba, L. H. (2016), "Process approach to the management of banking investment activities", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 11, pp. 19—23.
6. Onikiienko, S. V. (2015), "Investment activity of banks in the economic context", Ekonomika: teoriia ta praktyka, vol. 2, pp. 12—18.
7. Peresada, A. A. and Maiorova, T. V. (1993), Upravlinnia bankivskymy investytsiiamy [Management of bank investments], KNEU, Kyiv, Ukraine.
8. Savchenko, T. V. (2015), "Theoretical aspects of investment policy formation of banking institutions", Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Ekonomika, vol. 9 (2), pp. 99—105.
9. Tkachenko, N. (2015), "Formation of investment potential of commercial banks", Hlobalne upravlinnia ta ekonomika, vol. 1, pp. 211—215.
10. Shlonchak, V. V. (2019), "Efficiency of credit and investment activity of banks in the conditions of instability of the banking system of Ukraine", Ph.D. Thesis, Money, finance and credit, Banking University, Kyiv, Ukraine.
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Investments", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (Accessed 30 August 2020).
12. Ozerchuk, O. V. (2019), "Managing an investment portfolio of banks in Ukraine: theoretical and applied aspects", Naukovi pratsi NDFI, vol. 1, pp. 85—100.
13. National Bank of Ukraine (2020), "Supervisory statistics", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision> (Accessed 30 August 2020).
14. National Bank of Ukraine (2018), "On approval of the Instruction on accounting of operations with financial instruments in banks of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18#n659> (Accessed 30 August 2020).
15. National Bank of Ukraine (2016), "On approval of the Regulations on the organization of internal audit in banks of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text> (Accessed 30 August 2020).

Стаття надійшла до редакції 18.10.2020 р.

*Н. І. Дерев'ягіна,
к. т. н., доцент кафедри гідрогеології та інженерної геології,
Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-5584-8592*

*А. М. Пугач,
д. держ. упр., професор,
завідувач кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-5586-424X*

*А. І. Плотницька,
асистент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8114-4329*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.122

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

*N. Dereviagina,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Hydrogeology and Engineering Geology, Dnipro
University of Technology
A. Pugach,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Head of the Department of Management, public management and administration,
Dnipro State Agrarian and Economic University
A. Plotnitskaya,
assistant of the Department of Management, public management and administration,
Dnipro State Agrarian and Economic University*

ORGANIZATIONAL SUPPORT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN ENVIRONMENTAL PROTECTION

Досліджено недоліки існуючої організаційно-управлінської системи в публічній сфері; виділено функції регіонального рівня управління в галузі природного навколишнього середовища; визначено найбільш значущі події реформування органів державного управління у досліджуваній сфері на національному рівні; проведено оцінку щодо результатів реформування системи органів охорони навколишнього природного середовища на місцях; охарактеризовано компетенції виконавчих і розпорядчих органів місцевих рад з питань охорони навколишнього природного середовища; досліджено систему делегованих повноважень у публічному управлінні; охарактеризовано та виділено основні аспекти державної екологічної політики України на період до 2030 року в рамках стратегії розвитку, зокрема посилення ролі органів місцевого самоврядування в процесі реалізації державної екологічної політики, визначення напрямів її вдосконалення з урахуванням регіональної специфіки; запропоновано ключові напрями діяльності на найближчу перспективу у досліджуваній сфері, а саме: удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління.

The shortcomings of the existing organizational and managerial system in the public sphere are investigated; the functions of the regional level of management in the field of natural environment are highlighted; most significant events in the reform of public administration in the study area at the national level are identified; an assessment of the results of reforming the system of environmental protection bodies at the regional level was made; the competencies of executive and administrative bodies of local councils on environmental protection are characterized; the system of delegated powers in public administration is studied; main aspects of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030 are characterized and highlighted within the development strategy, in particular strengthening the role of local governments in the implementation of state environmental policy, identifying areas for improvement taking into account regional specifics; key areas of activity in the near future in the study area, namely the improvement and development of the state system of environmental management are proposed. In particular, we have proposed to solve tasks among which it is necessary to allocate:

- implementation of the principles of good environmental governance, maintaining a constant dialogue with stakeholders on the preparation and adoption of strategic decisions;*
- strengthening institutional capacity for planning, monitoring and evaluating the effectiveness of environmental policy implementation;*
- introduction of environmental accounting to assess the effectiveness of policy and management;*
- development and improvement of environmental legislation and increasing its level of compliance, including the approximation of Ukrainian legislation to the EU acquis;*
- strengthening liability for damage caused to the environment, in accordance with Ukraine's international obligations;*
- providing scientific, informational and innovative support for the management decision-making process;*
- cyber protection of relevant environmental information resources, systems, databases;*
- strengthening the capacity of environmental management in conducting comprehensive monitoring of the environment and state control in the field of environmental protection, rational use, reproduction and protection of natural resources;*
- delimitation of functions on environmental protection and economic activity on the use of natural resources;*
- ensuring a clear division of powers in the field of environmental protection at the state, regional and local levels;*
- ensuring targeted budget financing of environmental protection measures and non-state investment of environmental projects;*
- improvement of personnel policy and professional training of specialists in the system of environmental protection and nature management.*

Ключові слова: природне середовище, публічне управління, організаційне забезпечення, охорона.
Key words: environment, public administration, organizational support, protection.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для реалізації державної політики охорони навколишнього природного середовища є три рівні управління: національний, регіональний, місцевий. За роки незалежності в Україні сформовано систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які здійснюють управління у цій сфері. Поряд із тим однією з найбільших перешкод на шляху подолання екологічної кризи в Україні є неефективність організаційно-управлінської системи природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Попри той факт, що у держави є значний потенціал у галузі, стан

довкілля не зрушується з місця, а часто, і навпаки, відбувається деградація природних об'єктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку організаційного забезпечення публічного управління охороною навколишнього природного середовища присвячено багато праць відомих вчених, зокрема: О. Босак, А. Гетьман, Л. Гладка, А. Жихарєва, О. Заржицький, В. Зуєв, А. Омаров, Г. Палій, Л. Прокопенко, Н. Тішкова. Проте сьогодні можемо прослідкувати неефективність організаційно-управлінської

системи природокористування та охорони навколишнього природного середовища, що потребує подальших досліджень в даному напрямі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування пропозицій щодо удосконалення організаційного забезпечення публічного управління охороною навколишнього природного середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Існуюча організаційно-управлінська система має такі недоліки:

- відсутня система реальних важелів економічного стимулювання діяльності, яка включає екологічну безпеку;

- неузгодженість, а часто і суперечливість один одному відомчих нормативно-правових актів;

- економічна не зацікавленість суб'єктів господарської діяльності в підвищенні безпеки виробництва в екологічному напрямі;

- відсутність правових засад використання механізму екологічного аудиту;

- високий рівень невідповідності ступеня суспільної небезпечності в екологічних правопорушеннях до мір юридичної відповідальності.

Спробу оптимізації розподілу функцій здійснювали у різні роки. Так у 1998 р. ухвалено постанову Верховної Ради України "Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки", в якій визначено таке:

- розробка методологічного, нормативно-методичного та правового забезпечення;

- розробка політики у регулюванні ядерної безпеки;

- державна екологічна експертиза;

- формування економічного механізму природокористування;

- ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності;

- державна політика щодо зон надзвичайних екологічних ситуацій;

- встановлення нормативів якісного стану природних ресурсів;

- забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки;

- реалізація міжнародних угод і виконання Україною взятих на себе в рамках цих угод зобов'язань та підтримання міждержавних відносин у природоохоронній сфері;

- забезпечення процесу прийняття державних рішень з урахуванням екологічних вимог (організація моніторингу, впровадження інформаційних технологій, ведення обліку забруднень, прогнозування);

- екологічна освіта та екологічне виховання [4].

Однак запланований підхід до розподілу функцій не було реалізовано. Про що свідчить аналіз функцій органів державної влади на центральному, регіональному та місцевому рівнях управління.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені державні органи, а також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

До найбільш значущих подій реформування органів державного управління у цій сфері на національному рівні належить створення Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції та Державної служби геології та надр України. Це було здійснено в результаті оптимізації системи центральних органів виконавчої влади на виконання Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" та постанови Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2011 р. № 1074 "Про затвердження Порядку здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади". До 2012 р. в Україні діяло Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, до складу якого входила Державна екологічна інспекція України, та було головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. Ці зміни вплинули на розподіл повноважень, зокрема, було значно скорочено функції Міністерства в частині державного контролю за охороною та використанням природних ресурсів України та додержанням вимог природоохоронного законодавства [3].

Подібна ситуація вже була: наказ Мінприроди України (12 грудня 2006 р. № 540) "Про реорганізацію територіальних органів Мінприроди" обґрунтовував рішення у виділенні екологічної інспекції із складу Державного управління охорони природного середовища в області і утворенні Державної екологічної інспекції в області як окремого спеціального підрозділу Мінприроди.

Рішення було реалізовано для розмежування функцій між управлінською ланкою і регулюючою у системі державного контролю у додержанні вимоги законодавства природоохоронної сфери. Таким чином, зміни зачіпали територіальний рівень, та не брали до уваги центрального. Зазначена невідповідність не поліпшувала та не вдосконалювала роботу територіальних органів Мінприроди України, та, як бачимо на практиці, вносила певні поправки та неузгодженості дій, що призвело до протиріччя у реалізації державної політики, яка стосувалася регіонального рівня [3].

Крім того, Указом Президента України від 9 грудня 2010 р. було затверджено нову схему взаємодії центральних органів виконавчої влади, а саме на Міністра екології та природних ресурсів України покладалися спрямування та координація діяльності: Державної служби геології та надр України; Державного агентства водних ресурсів України; Державного агентства екологічних інвестицій України; Державного агентства України з управління зоною відчуження; Державної екологічної інспекції України. Подібне розширення повноважень міністра було закладено в практику починаючи з 2006 р., але не знаходило свого відображення на регіо-

нальному рівні, що вносило труднощі та ускладнювало роботу територіальних органів Мінприроди України.

Заходи з оптимізації центральних органів виконавчої влади не могли не позначитись на регіональному рівні. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 р. № 159 "Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України" були ліквідовані як юридичні особи публічного права всі територіальні органи міністерства. Водночас при обласних державних адміністраціях були створені відповідні департаменти, але з більш обмеженими функціями (в частині дозвільної діяльності, здійснення державної екологічної експертизи, в питаннях відведення земельних ділянок та ін.). Як бачимо, функції, якими обмежили регіональний рівень, розширили повноваження центрального — Міністерства екології та природних ресурсів України. Водночас структурні підрозділи Державної екологічної інспекції України залишилися в областях.

Оцінка експертів щодо результатів реформування системи органів охорони навколишнього природного середовища на місцях була досить критичною. До основних недоліків було віднесено відсутність нормативно-правової бази та чіткого визначення політики держави у цьому напрямі. Цей висновок базувався на виявленні наступного: структурні підрозділи екології та природних ресурсів в різних областях створювалися з різними назвами; відзначалась відсутність уніфікованого положення про структурні підрозділи екології та природних ресурсів та невідповідність положень цих підрозділів один одному [2].

Особливе місце в системі органів публічної влади, які здійснюють управління у цій сфері, належить органам місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 15 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території покладена на місцеві ради, в цьому зв'язку і коло повноважень, які вони мають, досить велике. Основні питання, що забезпечують місцеві ради, ґрунтуються на:

- реалізації екологічної політики та прав громадян у екологічній сфері;
- виданні дозволу на розміщення на власній території частин підприємства, установ чи організації;
- затвердженні проекту планування та побудови населеного пункту, його генерального плану;
- затвердженні екологічних програм місцевого рівня, організації досліджень природного середовища;
- виданні дозволів щодо спеціального використання ресурсів природи місцевого рівня;
- контролі у виконанні законодавства у природоохоронній сфері;
- припиненні бізнес діяльності підприємства, установи чи організації в місцевому підпорядкуванні через порушення законодавства щодо охорони природного середовища.

Компетенція виконавчого та розпорядчого органу місцевої ради включає:

- реалізацію рішення місцевої ради;
- координацію діяльності місцевого органу управління, підприємства, установи та організації;
- розробку місцевої екологічної програми;
- використання коштів місцевого фонду в охороні навколишнього природного середовища;

— прийняття рішення про організацію об'єкту природно-заповідного фонду чи території місцевого рівня тощо.

З початком реформи місцевого самоврядування у 2014 р. відбувається децентралізація влади. Цей процес позначився й цієї сфери. Так, відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передбачається оптимізувати розподіл повноважень між базовим, районним та регіональним рівнями місцевого самоврядування. Так, зокрема до переліку основних повноважень органів місцевого самоврядування обласного рівня віднесено забезпечення охорони навколишнього природного середовища [1].

Крім того, у проекті Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачається посилення ролі органів місцевого самоврядування в процесі реалізації державної екологічної політики, визначити напрями її вдосконалення з урахуванням регіональної специфіки. Це планується досягти у результаті виконання місцевих планів дій. У Стратегії підкреслюється, що національні плани дій будуть інтегровані в регіональні програми соціально-економічного розвитку та деталізовані на рівні регіональних планів дій з охорони навколишнього природного середовища областей, на основі яких буде розроблено місцеві плани дій з охорони навколишнього природного середовища, підготовлені на рівні міських, сільських та селищних рад [4].

Проведені дослідження наводять на думку, щодо перспективності у цій сфері удосконалення та розвитку державної системи управління навколишнім середовищем. Так, передбачено перспективність виконання таких завдань:

- застосування принципу у належному екологічному врядуванні, підтримці діалогу із зацікавленими сторонами у підготовці та прийнятті стратегічного рішення;
- закріплення спроможності інституцій у плануванні, моніторингу та оцінці ефективності впровадження механізмів в екологічній політиці;
- впровадження механізмів екологічного обліку у оцінці ефективності сфери управління та політики;
- удосконалення і розвиток законодавства у природоохоронній сфері та підвищення рівня дотримання законодавства;
- посилення рівня відповідальності за спричинену шкоду, яка була заподіяна довкіллю;
- забезпечення високого рівня інноваційної та науково-інформаційної підтримки у процесах прийняття управлінських рішень;
- підтримка систем кіберзахисту екологічних інформаційних ресурсів, баз даних та систем;
- посилення спроможності управління у природоохоронній сфері через проведення комплексних моніторингових заходів щодо стану навколишнього природного середовища;
- розмежування функцій у охороні навколишнього природного середовища та господарській діяльності;
- забезпечення системи чіткого розподілу повноважень у системі охорони навколишнього природного середовища на всіх рівнях;
- забезпечення цільового бюджетного фінансування заходів у природоохоронній сфері та недержавного інвестування природоохоронних проектів;

— удосконалення механізмів у кадровій політиці та професійній підготовці фахівців для системи охорони навколишнього природного середовища.

Запровадження належного екологічного врядування передбачає формування відповідної сучасним вимогам системи публічного управління. Відповідно, особливого значення набуває побудова відносин співробітництва, спільної участі та відповідальності усіх учасників формування та реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. Зокрема мова йде про посилення ролі громадян, інститутів громадянського суспільства в процесі прийняття рішень, моніторингу стану справ у цій сфері.

На думку науковців, в Україні ще не сформувалась національна система екологічного управління, яка мала б орієнтуватися на європейську систему цілісності у державному, громадському і корпоративному екологічному управлінні. Сьогодні державі фактично відійшла роль монополіста в екологічній відповідальності, що призводить до послаблення у рівні відповідальності природокористувача — суб'єкта господарської діяльності і власника землі. Є певна суперечність між масштабами зміни приватизаційної власності та збереженням адміністративної відповідальності в екологічній шкоді, що є стримуючим фактором процесу формування національної системи в екологічному управлінні, орієнтованому на європейські засади.

До основних відмінностей організації екологічного управління на центральному рівні між Україною та країнами ЄС належить те, що в Україні це управління зорієнтоване на охорону навколишнього природного середовища, а в країнах ЄС на забезпечення природо відтворення через запобігання забрудненню екосистем, гармонізацію взаємодії суспільства і природи, відтворення екологічної рівноваги, екологічне оздоровлення та екологічну безпеку. Іншими словами, вітчизняна практика орієнтована на природоохоронну діяльність центрального рівня управління (у більшості країн ЄС це прерогатива місцевих органів влади), а європейська практика на природовідтворювальній діяльності. Підтримуємо думку про те, що громадське екологічне управління необхідно спрямовувати на гармонізацію взаємодії суспільства і природи та на визначення спільної відповідальності держави й суспільства. Охорона навколишнього природного середовища має бути пріоритетом громадськості, місцевих громад.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Дослідження дає змогу визначити головні напрями удосконалення організаційно-функціональної структури публічного управління охороною навколишнього природного середовища. До таких напрямів можна віднести потребу раціоналізації питань функціонального розподілу як між різними рівнями управління, так і на кожному рівні безпосередньо. Зокрема мова йде про формування ефективної системи організації контролю та моніторингу та формування відповідної організаційної системи для цього. Особливо актуальним є запровадження дієвих економічних механізмів стимулювання екологічно небезпечної діяльності, підвищення екологічної безпеки вироб-

ництв, застосування ресурсо— та енергоефективних технологій. Важливим аспектом є посилення відповідальності за екологічні правопорушення. Крім того, як підтверджує зарубіжний досвід, потребує значної уваги такий напрям діяльності як екологічна освіта громадян та розвиток громадського управління у цій сфері. Перед державою стоїть завдання побудови системи публічного управління, забезпечення цілісності державного, громадського і корпоративного екологічного управління.

Література:

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.

2. Ліквідація територіальних управлінь міністерства охорони навколишнього природного середовища та аналіз повноважень новостворених. Екологія. Право. Людина, 21 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://epl.org.ua/environment/likvidatsiia-terytorialnykh-upravlin-ministerstva-okhorony-navkolyshnoho-prirodnoho-seredovyscha-ta-analiz-povnovazhen-novostvorenykh/>

3. Прокопенко Л.Л. Система органів державного управління охороною навколишнього середовища в Україні та можливість її адаптації до європейських вимог / Л.Л. Прокопенко, Н.Л. Тішкова // Аспекти публічного управління. — 2014. — № 5—6 (7—8) травень — червень. — С. 41—47.

4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: проект Закону України від 26 квітня 2018 р. № 8328 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=63948

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (1994), Resolution "The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> (Accessed 20 September 2020).

2. The official site of EPL — public interest environmental law organization (2011), "Liquidation of territorial offices of the Ministry of Environmental Protection and analysis of the powers of the newly created", available at: <http://epl.org.ua/environment/likvidatsiia-terytorialnykh-upravlin-ministerstva-okhorony-navkolyshnoho-prirodnoho-seredovyscha-ta-analiz-povnovazhen-novostvorenykh/> (Accessed 20 September 2020).

3. Prokopenko, L.L. and Tishkova, N.L. (2014), "System of public administration bodies in the field of environmental protection in Ukraine and the possibility of its adaptation to European requirements", *Aspekty publichnogo upravlinnya*, vol. 5—6 (7—8), pp. 41—47.

4. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (1994), "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period up to 2030: Draft Law of Ukraine", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=63948 (Accessed 20 September 2020).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2020 р.

*I. I. Дороніна,
к. е. н., докторант кафедри економічної політики та врядування,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7032-644X*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.127

ІНСТРУМЕНТИ МОБІЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

*I. Doronina,
PhD in Economics, Doctoral Student of the Department of Economic policy and governance,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv*

FINANCIAL INSTRUMENTS AND RESOURCES AS COMPONENTS OF STATE SUPPORT FOR RENEWABLE ENERGY

Під час формування та реалізації державної політики має бути враховано, що серед ризиків світового розвитку перші позиції посідають екологічні загрози, спричинені зміною клімату. До пріоритетів політичних програм країн світу належать: необхідність відновлення природних екосистем до безпечного рівня; дотримання принципів економічної справедливості та сталого розвитку. Однак реалізація екологічно чистих проєктів вимагає суттєвих інвестицій та державної підтримки. Це обумовлює зростання потенціалу "зелених" галузей, серед яких провідне місце займає відновлювана енергетика. Визначено фінансові інструменти, які сприяють залученню інвестицій у проєкти галузі, та способи державної підтримки, а саме: "зелені" акції, "зелені" облігації, "зелені" кредити, гранти, гарантії, технічна допомога.

In formulating and implementing public policy, it should be taken into account that among the risks of global development, the first position is occupied by environmental threats caused by climate change. The priorities of the political programs of the world include: the need to restore natural ecosystems to a safe level; adherence to the principles of economic justice and sustainable development. However, the implementation of environmentally friendly projects requires significant investment and government support. This causes the growth of the potential of "green" industries, among which the leading place is occupied by renewable energy.

The measures taken by the governments of the world's leading countries in recent years have demonstrated the importance and priority of tasks towards sustainable development and increasing the resilience of the economy to climate change. The development of renewable energy is one of the components of sustainable development. However, the lack of harmonized tools to ensure such growth, for example in the field of renewable energy, which is an extremely important issue for Ukraine, requires further research and generalization.

The purpose of the article is to identify tools for mobilizing financial resources in the field of renewable energy.

The total cost of investment in renewable energy is growing rapidly. Among the tools for mobilizing financial resources for projects in the field of renewable energy are: equity, debt, guarantees, grants, technical assistance. However, their potential is still quite limited, as they are not part of a single system of instruments that should be formed with state support. The use of each of the tools depends to a greater extent on the specific conditions of the sector or country where the specific project is implemented.

As a result of the research, the tools of mobilization of financial resources for the development of projects in the field of renewable energy are systematized. The functions of each of the instruments and the source of financial resources are clarified.

Ключові слова: фінансові інструменти, відновлювана енергетика, "зелений камуфляж", інвестиції, "зелена" економіка, державна підтримка.

Key words: financial instruments, renewable energy, "green camouflage", investments, "green" economy, state support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Заходи, які вживаються урядами провідних країн світу, протягом останніх років демонструють важливість та пріоритетність завдань на шляху до сталого розвитку та підвищення стійкості економіки до кліматичних змін. Розвиток відновлюваної енергетики є однією зі складових сталого розвитку. Однак відсутність узгодженого інструментарію забезпечення такого зростання, наприклад, у галузі відновлюваної енергетики, що є надзвичайно актуальним питанням для України, вимагає подальших досліджень та узагальнень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значну увагу проблематиці "зелених" інвестицій приділили такі вітчизняні науковці: А. Андрєєва, Б. Буркинський, Т. Галушкіна, Н. Захаркевич, К. Маркевич, В. Мороз та інші. Форми, методи та інструменти мобілізації фінансових ресурсів розглядають у своїй праці такі вчені: О. Мозговий, А. Баторшина, В. Корнеев, Ю. Корнеева та інші. Проте залучення фінансових ресурсів у розвиток відновлюваної енергетики є недостатньо дослідженим питанням. Більшість практичних та теоретичних аспектів інвестування у відновлювану енергетику відображено у звітах та дослідженнях таких міжнародних організацій: Міжнародне Агентство з відновлюваних джерел енергії (IRENA) [1], Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) [2], Міжнародне енергетичне агентство (IEA) [3], аналітичний центр REN21 [4] та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення інструментів мобілізації фінансових ресурсів у галузі відновлюваної енергетики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нова парадигма сучасного суспільства — сталий розвиток, який є наслідком трансформації економік країн світу у напрямку екології, є також віхою в інтегруванні екологічних проблем у плани соціально-економічного розвитку, у підвищення обізнаності про негативні наслідки, що спричинені виробництвом ряду галузей на довкілля та суспільство.

Конференція ООН з питань сталого розвитку Rio+20 у 2012 році стала майданчиком для розвитку "зеленої" економіки на міжнародному рівні [5]: "зелену" економіку офіційно визнали відповідним інструментом сприяння сталому розвитку.

Головна мета концепції "зеленої" економіки полягає у досягненні помітного прогресу у взаємозв'язку "екологія-економіка", як "стовпа" впровадження сталого розвитку. Йдеться про перехід до збалансованого розвитку, що включає сприяння інвестиціям у природний капітал, вирішення проблем енергетики та забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, приділення уваги питанням землекористування та оптимального управління ресурсами, перехід до більш ефективних, екологічних та ресурсозберігаючих технологій, спрямованих на зменшення викидів забруднюючих речовин, зупинку виснаження ресурсів, пом'якшення наслідків зміни клімату.

Згідно з даними International Energy Agency 2019, очікується збільшення попиту на електроенергію у країнах, що розвиваються, а відновлювані джерела енергії до 2040 року становитимуть близько 30% світової генерації електроенергії. Аналіз Міжнародним Агентством з відновлюваних джерел енергії (IRENA) показує, що для досягнення показника підвищення температури нижче

2 °C до 2040 року визначено необхідність поточних інвестицій у відновлювану енергетику на суму 500 млрд дол до 2020 року, та 900 млрд дол. щороку до 2030 року [1, с. 12]. У поєднанні з енергоефективністю це дозволить значно зменшити викиди парникових газів та обмежити середнє глобальне підвищення температури. Ринки, що розвиваються з швидкозростаючим попитом на енергію, потребуватимуть найбільшого збільшення інвестицій.

Таким чином, інвестиції в розвиток глобальної відновлювальної енергетики відіграють важливу роль у досягненні цілей сталого розвитку та відповідних змін клімату. Завдяки досягненням минулого десятиліття (2010—2019 рр.) створено близько 1200 ГВт нових потужностей за 2,7 трильйона доларів.

У 2019 році загальна вартість інвестицій становила 282,2 млрд дол. Потужність відновлюваної енергії, за винятком великої гідроенергетики, зросла на рекордних 184 ГВт у 2019 році. У звіті IRENA 2020 стверджується, що уряди та компанії у всьому світі взяли на себе зобов'язання додати близько 826 ГВт нової потужності з ВДЕ, окрім гідро, до 2030 року; їх імовірна вартість становить близько 1 трильйона дол. [6].

Рис. 1. Нова парадигма сучасного суспільства

Інвестиції 2019 року сприяли тому, що частка відновлюваних джерел енергії, за винятком великої гідроенергетики, у світовій генерації склала 13,4%, порівняно з 12,4% у 2018 році та 5,9% у 2009 році. Це означає, що у 2019 році відновлювані електростанції запобігли викидам приблизно 2,1 гігатони вуглекислого газу, що є істотним показником, враховуючи глобальні викиди енергетичного сектору, які складають приблизно 13,5 гігатони у 2019 році [7]. Спад у секторі викопних видів палива внаслідок Covid-19 у поєднанні зі стійкістю

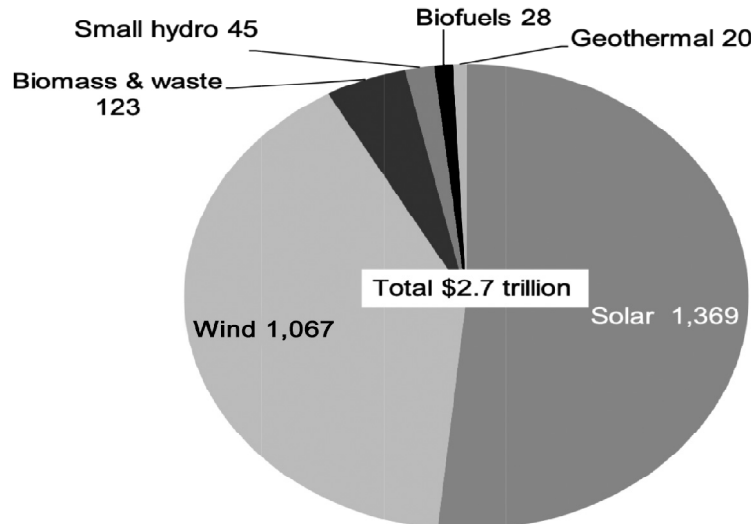

Рис. 2. Інвестування у потужність відновлюваної енергії за 2010—2019 рр.

Джерело: [6].

Рис. 3. Інвестування у відновлювану енергетику станом на 2017 р.

Джерело: [10].

чистої енергії, показаною протягом цього періоду, дав зрозуміти, що чиста енергія є розумною інвестицією.

Тенденції сталого інвестування спонукають до розширення та впровадження системи, яка впливає на поведінку міжнародних інвесторів, мотивуючи їх брати до уваги принципи та стандарти екологічної та соціальної відповідальності під час здійснення інвестиційної діяльності. Країни поступовими кроками рухаються у напрямі "озеленення" своїх економік. Однак відсутність належної інвестиційної бази перешкоджає швидкій реалізації цього процесу. Держава та місцеві приватні інвестори не завжди можуть власними силами забезпечити необхідний обсяг фінансування.

Орієнтація країн на впровадження екологічних програм вимагає залучення значних "зелених" інвестицій, що сприяє широкому використанню інструментів мобілізації фінансових ресурсів.

Фінансові інструменти широко застосовуються як у галузях реального сектору економіки (для залучення, розподілу, перерозподілу капіталу), так і в діяльності державних органів (основним регулюючим фінансовим інструментом, за допомогою якого держава впливає на економіку загалом та визначену галузь зокрема, є бюджет, тобто йдеться про державне втручання в економічні процеси через бюджетні інструменти). І саме фінансові інструменти дають можливість мобілізації міжнародних інвестицій.

Німецька дослідниця Н. Лінденберг [8; 13] розділяє інструменти фінансування "зелених" проєктів, до яких також належать проєкти у галузі відновлюваної енергетики, на три категорії:

1) інструменти, через які здійснюється безпосереднє фінансування (акції, кредитні лінії, кредити та гранти);

2) інструменти, які не передбачають безпосереднього фінансування, а можуть передати знання або зменшити ризики (гарантії та технічна допомога);

3) інструменти, які використовуються задля залучення додаткових приватних коштів, що передаються до "зелених" проєктів через один із зазначених вище інструментів ("зелені" облігації та структуровані фонди).

Цілком погоджуємось, з Корнеєвою Ю. у тому, що при проведенні аналізу інструментів мобілізації фінансових ресурсів доцільно "виокремити внутрішні та зовнішні джерела залучення капіталу. До зовнішніх джерел відносять іноземні інвестиції, кредити, позики. Серед внутрішніх джерел фінансування як основні використовуються державні бюджетні і позабюджетні кошти, кредити банків, кошти стратегічного партнера, власні кошти підприємства (компанії)" [9, с. 133]. Фінансові ресурси об'єднують власний, запозичений та залучений капітал, який використовують суб'єкти господарювання для формування своїх активів та здійснення виробничо-господарської діяльності з метою отримання прибутку та виконання певних соціально-економічних цілей. У дослідженні автор розглядає чотири форми фінансування: державне (здійснюється шляхом надання субсидій, грантів, державних гарантій, залучення державними інститутами позикових коштів за низькими процентними ставками на кредитування проєкту), приватне (акціонерне фінансування, яке передбачає участь у капіталі проєктної компанії

інвестиційних компаній, венчурних фірм, банківських установ, будівельних компаній тощо), корпоративне (поєднує різні форми зовнішнього фінансування) та проєктне (пряме кредитування компанії, яка спеціально створена під відповідний проєкт). Вибір того чи іншого джерела фінансування залежить від цілей, для яких залучається капітал [9, с. 135].

Міжнародна агенція з відновлюваної енергетики на інформаційній панелі забезпечує огляд потоків фінансування відновлюваних джерел енергії (рис. 3). Станом на 2017 рік інвестиції становили 205,5 трлн дол., а на початок 2020 року — близько 300 трлн дол. [10].

"Зелені" кредити виступають інструментом, який використовують фінансові установи (банки та кредитні спілки) в більшості країн світу з метою фінансування екологічно чистих проєктів. До такого інструменту фінансування вдаються і приватні, і державні банки.

Наступним фінансовим інструментом є кредитні лінії, які забезпечують фінансування конкретних "зелених" проєктів та сприяють розвитку фінансової системи. Надання кредиту відбувається через фінансових посередників приватного сектору. Відповідно, заборгованість спрямовується місцевим банкам, які можуть самостійно встановлювати та застосовувати відсоткові ставки до клієнтів.

Однією з найпоширеніших концепцій фінансування малих децентралізованих проєктів відновлюваної енергетики є різні види мікрофінансових послуг, які передбачають надання позики для фінансування недорогого, "чистого" енергетичного обладнання, включаючи відновлювані побутові системи, а також системи малих електромереж громади. Мікрофінансові установи надають позики домогосподарствам безпосередньо або через постачальника обладнання [11].

Фінансування під гарантії національних експортних агентств є одним з найдешевших за вартістю і довгих за терміном (5—10 років) видів фінансування. Експортно-кредитні агентства є квазі-урядовими інституціями, що надають захист національним експортерам та інвесторам у формі прямого кредитування, страхування та перестрахування ризиків експортних та інвестиційних контрактів. Такі гарантії залучаються для фінансування імпорту обладнання, техніки, технологічних ліній, міні-заводів; будівельних проєктів за участю зарубіжних генпідрядників; імпорту прав на інтелектуальну власність; імпорту науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; капітальних витрат по інвестиційним проєктам, що здійснюються компаніями з іноземною участю [9, с. 138]. Для України такий інструмент є недоступним з причини відсутності агентства, однак перспективним.

Ще одним інструментом є гранти, які передбачають фінансування "без витрат" для розробника проєкту [12, с. 92]. Легкість впровадження та керуванням зазначеним інструментом є безумовною перевагою. Проте використання грантів є найризикованішим для інвестора, через те, що обмежується контроль над використанням капіталу і немає можливості його повернення.

Державний сектор відіграє життєвоважливу роль у фінансуванні проєктів. Головним чином, на рівні ЄС та країн-членів через грантову підтримку, тоді як позики використовуються лише в деяких схемах. Однак його реалізації та початок роботи проєкту можуть бути дуже

Таблиця 1. Інструменти мобілізації фінансових ресурсів для проєктів у галузі відновлюваної енергетики

Інструмент	Підкатегорії	Функції	Джерело
Акціонерний капітал	Звичайні акції	Ризикований капітал	інвестор
	Привілейовані акції	Пріоритетні права, можливі кумулятивні дивіденди	Ангели, венчурні капітальні фірми, інституційні інвестори
	Краудфандинг	Дозволяє продавати іменні цінні папери на початковій стадії	Інвестор
Боргові зобов'язання	«Зелені» кредити	Позика, яка погашається з відсотками. Можуть бути пільговими, «гнучкими», погашатись нижче за ринкову ставку відсотка	Приватні, державні банки
	Субординований кредит/ мезонінний кредит	Фіксована ставка, довгостроковий, незабезпечений. Займає проміжне положення між залученням банківського кредиту та прямими інвестиціями. При погашенні боргу дає право за опціоном придбати акції	Позичальники, що спеціалізуються на мезонінних кредитах
	Синдиковані кредити	Позика, що надається більш ніж двома позикодавцями. Довгострокова	Банки
	Пріоритетне зобов'язання	Позика повертається першочергово	Комерційні банки
	Позика посередника	Експортно-імпортерський банк позичає фінансовому посереднику (комерційний банк), який і надає кредит на проєкт	Експортно - кредитне агентство
	Структуровані фонди	Мікрофінансування. Надання позики для фінансування недорогого енергетичного обладнання, малі проєкти з технологій відновлюваної енергетики. Проєкти, розробляються дрібними постачальниками і обслуговують громади з низьким рівнем доходу та обмеженими фінансовими можливостями	Фонди мікро-фінансування, Мікрофінансові установи
	Зелені облігації	Боргова застава, призначенням якої є фінансування «зелених» проєктів	Ринок капіталів
	Єврооблігації	Середній випуск 100 млн дол, термін 10-15 років, наявний необхідний кредитний рейтинг для суб'єктів проєкту	Ринок капіталів
Гарантія	Ризик обмінного курсу	Комерційний позикодавець надає позику суб'єкту проєкту (компанії-імпортеру) за нижчими % ставками. Експортно-імпортерський банк забезпечує компенсацію різниці між комерційною ставкою та ставкою нижчою за ринкову	Експортно-кредитне агентство
	Політичний ризик	Обмежений захист від ризиків суверенного невиконання та форс-мажорних ризиків	Світовий Банк, публічний сектор
Інвестиційні гранти	Ризиковий капітал	Залучення коштів для формування економічно вигідних проєктів, забезпечення довгострокового фінансування та зменшення загальних витрат	Фонди що надають грантову та технічну підтримку
Технічна допомога	Доповнення до фінансових інструментів	Передача коштів, майна, обладнання, об'єктів інтелектуальної власності, надання інформації, послуг, навчання, стажування	Фонди технічної допомоги
Оподаткування	Податкові кредити, податкові канікули, звільнення від мита	Податкові пільги	Уряд країни, що залучає інвестиції

Джерело: складено автором на основі [8; 11; 12; 14].

тривалими (потенційно до 10 років), що робить їх складними для узгодження з державними секторальними програмами.

Зростання кількості компаній, що займаються екологічними проєктами, стимулювало потребу в такому інструменті фінансування, як акції. Ефективність інвестування у "зелені" акції найкраще відображають "зелені" фондові індекси. Вони є ос-

новним інструментом вибору об'єкта інвестування для інвесторів, оскільки надають орієнтир для винесення активних інвестиційних рішень. Ціллю формування індексів є спрямування ресурсів у компанію, що за мету ставить охорону довкілля та кліматичні питання. Останніми роками відбувається збільшення ринкової капіталізації компаній, які належать до "зелених" індексів, що свідчить про зростаючу при-

вабливість інвестицій в "зелені" проєкти та діяльність.

У таблиці 1 систематизовано інструменти мобілізації фінансових ресурсів відповідно до звітів міжнародних організацій та країн ЄС у секторі енергетики.

Представлений набір інструментів безумовно не є вичерпним, однак саме зазначені інструменти мобілізації фінансових ресурсів для проєктів у галузі відновлюваної енергетики є найбільш використовуваними та перевіреними часом.

Можлива також комбінація різних інструментів залежно від типу та виду проєкту, а також стадії проєктного циклу, основним ж є визначення "зеленості" активу. Саме відсутність чіткості розуміння останнього: "породила проблему "зеленого камуфляжу"" [12, с. 84].

"Зелений камуфляж" (Greenwashing) є формою екологічного маркетингу, за якої широко застосовується "зелений" PR та методи введення споживача в оману виробником щодо екологічності продукції/послуги. Для запобігання зловживанням "зеленим камуфляжем" країнами формуються національні стандарти та інструкції щодо "зеленого" маркування, а також розробляються правила цільового використання фінансових ресурсів та оцінювання результативності проєктів.

Оскільки державне фінансування відновлюваних джерел енергії навряд чи зросте вище рівня 15% [1], приватні фінанси продовжують забезпечувати левову частку інвестицій у розвиток відновлюваної енергетики. Ще одним джерелом надходження інвестицій виступають інституційні інвестори, які включають пенсійні фонди, страхові компанії, благодійні фонди та фундації, фонди соціального багатства. Разом вони є найбільшим потенційним джерелом приватного капіталу, що управляє понад 189 трлн дол. [13].

Завдяки високим темпам впровадження ВДЕ, Україна у 2019 році посіла 8 місце в рейтингу інвестиційної привабливості в цьому секторі, порівняно з 63 позицією у 2018 році [14].

Починаючи з 2014 року до початку 2020 року, завдяки сприятливим інвестиційним умовам та привабливій державній моделі підтримки сектору ВДЕ було залучено понад 6,1 млрд євро інвестицій, включаючи близько 5,6 млрд євро — у створення понад 6 700 МВт потужностей відновлюваної електроенергетики, зокрема у 2019 році було інвестовано 3,7 млрд євро для введення в експлуатацію 4 505 МВт потужностей.

Сумарний обсяг інвестицій міжнародних компаній (Emsolt (Угорщина), Green Genius (Нідерланди/Литва), GS Engineering & Construction Corp (Південна Корея), Guris (Угорщина), LongWingEnergy (США), NBT (Норвегія), NorskSolar (Норвегія), Notus (Німеччина), ScatecSolar (Норвегія), TIUCanada (Канада), Total Eren (Франція), Ukraine Power Resources (США), United Green (Велика Британія), Vindkraft (Швеція), VR Capital (США)) оцінюється на рівні 2,5 млрд євро.

У вітчизняну відновлювану енергетику інвестували також Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD), Китайська державна корпорація (CNBM), корпорація фінансування міжнародного розвитку США (DFC, раніше OPIC), Французький фонд (Proparco), Датський урядовий інвестиційний фонд

для країн, що розвиваються (IFU), фінансові фонди Фінляндії (Finnfund) та Швеції (Swedfund), Нідерландська фінансова компанія розвитку (FMO), Північна екологічна фінансова корпорація (NEFCO), Норвезьке агентство гарантування експортних кредитів (GIEK).

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Визначено, що відновлювана енергетика є однією із галузей "зеленої" економіки, яка в свою чергу є інструментом сприяння сталому розвитку. Інвестування в галузі відновлюваної енергетики є частиною "зеленого" інвестування. В наш час "чиста" енергія являється "розумною" інвестицією. Для досягнення поставлених економічних, соціальних та екологічних цілей необхідним є збільшення інвестицій у проєкти галузі відновлюваної енергетики, зокрема, у розвиток технологій, інфраструктуру.

Загальна вартість інвестицій у відновлювану енергетику стрімко зростає. Серед інструментів мобілізації фінансових ресурсів для проєктів у галузі відновлюваної енергетики виділено: акціонерний капітал, боргові зобов'язання, гарантії, гранти, технічна допомога. Однак їх потенціал все ще доволі обмежений, бо вони не входять до єдиної системи інструментів, що мала б бути сформована за державної підтримки. Використання кожного з інструментів залежить більшою мірою від специфічних умов сектору чи країни, де реалізується конкретний проєкт.

У результаті дослідження систематизовано інструменти мобілізації фінансових ресурсів для розвитку проєктів у галузі відновлюваної енергетики. З'ясовано функції кожного з інструментів та джерела надходження фінансових ресурсів.

Вдало поєднавши фінансові інструменти з іншими засобами державної підтримки галузі відновлюваної енергетики можна досягти того рівня інвестицій, який сприятиме сталому енергетичному розвитку.

Подальші наукові розвідки щодо окреслених проблем вважаємо за доцільне проводити у напрямі дослідження можливостей застосування в Україні зарубіжного досвіду державної підтримки розвитку відновлюваної енергетики.

Література:

1. IRENA (2016), "Unlocking renewable energy investment: the role of risk mitigation and structured finance", available at: https://www.irena.org/documentdownloads/publications/irena_risk_mitigation_and_structured_finance_2016.pdf (Accessed 7 September 2020).
2. OECD (2020) "Renewable energy. Data", available at: <https://data.oecd.org/energy/renewable-energy.htm#indicator-chart>
3. IEA (2020) "Global Energy Review 2020. The impacts of the Covid-19 crisis on global energy demand and CO2 emissions", available at: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020/renewables#-abstract>
4. REN21 (2019) "RENEWABLES 2019 GLOBAL STATUS REPORT". Paris: REN21 Secretariat, available

at: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/1900916_GSR_2019_Perspectives_Russian.pdf

5. European Environment Agency (2012) "Rio 2012 is an Opportunity to Move towards a Green Economy", available at: <https://www.eea.europa.eu/highlights/rio-2012-is-an-opportunity>

6. Frankfurt School-UNEP Centre/BNEF (2020) "Global Trends in Renewable Energy Investment", available at: https://www.fs-unep-centre.org/wp-content/uploads/2020/07/GTR-2020_chartpack.pdf (Accessed 7 September 2020).

7. McCrone A., Moslener U., d'Estais F., Gruning C., Emmerich M. (2020) "Global Trends in Renewable Energy Investment", Bloomberg New Energy Finance Frankfurt. London: Frankfurt School of Finance & Management, available at: <https://www.fs-unep-centre.org/global-trends-in-renewable-energy-investment-2020/>

8. Kazlauskienė V., Draksaite A., Melnyk L. (2017) "Green Investment Financing Alternatives". Proceedings of the 2017 International Conference "Economic Science for Rural Development", №46, Jelgava, LLU ESAF, 27-28 April 2017, pp. 250—257, available at: http://lufb.llu.lv/conference/economic_science_rural/2017/Latvia_ESRD_46_2017—250-257.pdf

9. Корнєєва Ю.В. Форми, методи та інструменти мобілізації фінансових ресурсів державними корпораціями: досвід розвинутих країн та уроки для України. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 129. 2016. С.131—146.

10. IRENA (2017), "Renewable Energy Finance Flows", available at: <https://www.irena.org/Statistics/View-Data-by-Topic/Finance-and-Investment/Renewable-Energy-Finance-Flows>

11. Morris E., Winięcki J., Chowdhary S., Cortiglia K. (2007) Using Microfinance to Expand. Access to Energy Services: Summary of Findings. The SEEP Network, available at: http://www.arcfinance.org/pdfs/pubs/Energy_Summary_FINAL.pdf

12. Маркевич К. "Зелені" інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та Український контекст. Аналітична доповідь. Центр Разумкова. 2019. Київ.

13. OECD (2019) "Institutional Investors' Assets and Liabilities". OECD Stat, available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=QASA_7II

14. Climatescope (2019) "Which emerging market is the most attractive for clean energy investment?" Bloomberg NEF, available at: <http://global-climatescope.org>

References:

1. IRENA (2016), "Unlocking renewable energy investment: the role of risk mitigation and structured finance", available at: https://www.irena.org/documentdownloads/publications/irena_risk_mitigation_and_structured_finance_2016.pdf (Accessed 7 September 2020).

2. OECD (2020), "Renewable energy. Data", available at: <https://data.oecd.org/energy/renewable-energy.htm#indicator-chart> (Accessed 17 September 2020).

3. IEA (2020), "Global Energy Review 2020. The impacts of the Covid-19 crisis on global energy demand

and CO2 emissions", available at: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020/renewables#-abstract> (Accessed 17 September 2020).

4. REN21 (2019), "Renewables 2019 global status report", Paris: REN21 Secretariat, available at: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/1900916_GSR_2019_Perspectives_Russian.pdf (Accessed 7 September 2020).

5. European Environment Agency (2012), "Rio 2012 is an Opportunity to Move towards a Green Economy", available at: <https://www.eea.europa.eu/highlights/rio-2012-is-an-opportunity> (Accessed 7 September 2020).

6. Frankfurt School-UNEP Centre/BNEF (2020), "Global Trends in Renewable Energy Investment", available at: https://www.fs-unep-centre.org/wp-content/uploads/2020/07/GTR-2020_chartpack.pdf (Accessed 10 September 2020).

7. McCrone, A. Moslener, U. d'Estais, F. Gruning, C. and Emmerich, M. (2020), "Global Trends in Renewable Energy Investment", Bloomberg New Energy Finance Frankfurt. London: Frankfurt School of Finance & Management, available at: <https://www.fs-unep-centre.org/global-trends-in-renewable-energy-investment-2020/> (Accessed 7 September 2020).

8. Kazlauskienė V., Draksaite, A. and Melnyk, L. (2017), "Green Investment Financing Alternatives", Proceedings of the 2017 International Conference "Economic Science for Rural Development", №46, Jelgava, LLU ESAF, 27-28 April 2017, pp.250-257, available at: http://lufb.llu.lv/conference/economic_science_rural/2017/Latvia_ESRD_46_2017-250-257.pdf. (Accessed 17 September 2020).

9. Kornieieva, Yu.V. (2016), "Formy, metody ta instrumenty mobilizatsii finansovykh resursiv derzhavnymy korporatsiyami: dosvid rozvynutykh krain ta uroky dlia Ukrainy", Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, vol.129, pp.131—146.

10. IRENA (2017), "Renewable Energy Finance Flows", available at: <https://www.irena.org/Statistics/View-Data-by-Topic/Finance-and-Investment/Renewable-Energy-Finance-Flows> (Accessed 7 September 2020).

11. Morris, E. Winięcki, J. Chowdhary, S. and Cortiglia, K. (2007), "Using Microfinance to Expand. Access to Energy Services: Summary of Findings", The SEEP Network, available at: http://www.arcfinance.org/pdfs/pubs/Energy_Summary_FINAL.pdf (Accessed 7 September 2020).

13. Markevych, K. (2019), "Zeleni" investytsii u stalomu rozvytku: svitovyj dosvid ta Ukrain's'kyj kontekst ["Green" investments in sustainable development: world experience and the Ukrainian context], Tsentr Razumkova, Kyiv, Ukraine.

14. OECD (2019), "Institutional Investors' Assets and Liabilities", OECD Stat, available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=QASA_7II (Accessed 17 September 2020).

15. Climatescope (2019), "Which emerging market is the most attractive for clean energy investment?", Bloomberg NEF, available at: <http://global-climatescope.org> (Accessed 7 September 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.10.2020 р.

*В. Ф. Загурська-Антонюк,
к. політ. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-3334-4494*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.134

ПОЛІСТРАТЕГІЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

*V. Zagurska-Antoniuk,
PhD in Political Sciences Associate Professor" Associate Professor of the Department of economic
security, public administration and administration, State University "Zhytomyr Polytechnic"*

POLYSTRATEGY AND LEGAL REGULATION NATIONAL SECURITY POLICY

Політика безпеки у загальному вигляді може бути визначена як діяльність суб'єктів політичних відносин щодо забезпечення національної та міжнародної безпеки. Політика національної безпеки у державному вимірі має внутрішньодержавний та зовнішньодержавний напрями. Характер політики безпеки держави, її спрямованість та методи здійснення значною мірою залежать від розуміння сутності національної безпеки суб'єктами прийняття управлінських рішень.

Полістратегія є інструментом реалізації політики безпеки, оскільки охоплює всі елементи структури національної безпеки, що впливають із цілей, визначених політикою. Завдання політики безпеки стають основними цілями у полістратегії.

Таким чином, національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни. За іншим визначенням національна безпека — сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей.

Стратегічно важливим є законодавче регулювання національної безпеки держави. Право та національна безпека є тісно взаємопов'язаними між собою. Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз реального і потенційного характеру. Відповідний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників у різних видах безпеки: політичній, економічній, соціальній, демографічній, інформаційній, екологічній та воєнній. Гарантування ж національної безпеки потребує відповідного рівня стабільності соціальної системи та політично-правового регулювання.

Security policy in general can be defined as the activities of the subjects of political relations to ensure national and international security. National security policy in the state dimension has domestic and foreign directions. The nature of state security policy, its focus and methods of implementation largely depend on the understanding of the essence of national security by the subjects of management decisions.

The polystrategy is a tool for implementing security policy, as it covers all elements of the national security structure that follow from the goals set by the policy. The objectives of security policy are becoming the main goals in the policy strategy. According to another definition, national security — a set of officially adopted views on goals and state strategy to ensure the security of the individual, society and state from external and internal threats of political, economic, social, military, man-made, environmental, informational and other nature, taking into account available resources and opportunities.

Legislative regulation of the national security of the state is strategically important. Law and national security are closely interrelated. National security can be defined as the level of protection of vital interests of an individual, society and the state from internal and external threats of a real and potential nature. The appropriate level of national interests is characterized by a number of indicators in various types of security: political, economic, social, demographic, informational, environmental and military. Guaranteeing national security requires an appropriate level of stability of the social system and political and legal regulation.

Ключові слова: державне управління, національна безпека, полістратегія, правове регулювання, стратегія.

Key words: public administration, national security, polystrategy, policy, legal regulation, strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Національна безпека держави має важливе значення в контексті не лише загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів, але й у стратегічному розвитку держави на різних її рівнях, що її є основою полістратегії. А саме полістратегія є інструментом реалізації політики безпеки, оскільки охоплює всі елементи структури національної безпеки, що впливають із цілей, визначених політикою. Ключові завдання політики безпеки стають основними цілями у полістратегії.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями щодо дослідження політики національної безпеки та вироблення полістратегії у даній сфері займалося багато як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Можна виокремити принаймні три основних теоретичних підходи у даних дослідженнях:

1) у межах першого підходу, представниками якого є А. Волферс, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, М. Міхалка та ін., увага акцентується на захисті цінностей суспільства і безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, але і як їх безперешкодне поширення;

2) у межах другого підходу, з огляду на домінуючий характер зовнішньої (воєнної) загрози, більшість науковців зосереджують свою увагу на розгляді проблеми обороноздатності держави, зокрема, як-от: Є. Азер, Р. Джексон, В. Кауфман, Ч. Мур, П. Хат та ін.;

3) у межах третього підходу національна безпека досліджується у контексті захисту національних інтересів та виробленні полістратегії в управлінні безпекою. Представниками цього напрямку є ряд українських та зарубіжних науковців, як-от: А. Бетлер, В. Богданович,

О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентау, М. Панов, В. Покрушинські, С. Хоффман та ін. Багато дослідників окреслюють також негативні аспекти використання права у механізмі гарантування безпеки. Так, Кормич Б. зазначає, що на початку ХХ ст. міжнародне право вже склалося в чітку систему, яка значною мірою обмежувала дії держав, і, таким чином, було необхідно знайти виправдання порушенню цих обмежень.

МЕТА СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз ключових напрямів дослідження щодо вироблення полістратегії у забезпеченні реалізації національної безпеки та її правового регулювання для створення системи інституціональних знань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Політика національної безпеки, спрямована на вирішення конкретних викликів та запобігання загрозам, її дії можуть і повинні бути випереджальними. Кожна ціль повинна бути точно і однозначно визначена (сформульована) із зазначенням часу та місця для її реалізації. Загалом політика національної безпеки охоплює дев'ять основних категорій внутрішньої безпеки держави: політичну, економічну, військову, громадську, екологічну, інформаційну, соціальну, культурну та релігійну.

Натомість, зовнішня політика безпеки охоплює політичні системи держав, глобалізацію, регіоналізацію, інституціоналізацію та зовнішню політику держав. Метою політики в цьому сенсі є послідовне запобігання та створення найбільш сприятливих умов для держави та зміцнення її міжнародного становища, іміджу та престижу у світі. Тому основне завдання для досягнення на-

ціональних стратегічних цілей у галузі безпеки ґрунтується на створенні умов та розвитку в безпосередній близькості, в європейському, євроатлантичному та глобальному просторі. Не слід також недооцінювати умови, що створюють основи для зміцнення міжнародних спільнот та союзних зв'язків та механізмів.

Стратегія політичної безпеки охоплює сферу, яка безпосередньо пов'язана з протидією всім загрозам із політичним змістом, що походить від системи міжнародних відносин. Дії проти цих загроз слід розглядати в контексті функціонування країни на міжнародній арені або на регіональному рівні (наприклад, на рівні ЄС). Політичні загрози завжди стосуються найважливіших цінностей, найчастіше, досягаючи основ держави, тобто суверенітету, цілісності, ідентичності, прав людини та розвитку. Отже, цілі стратегії політичної безпеки є загальними, довгостроковими і зазвичай збігаються з цілями зовнішньої політики держави. З іншого боку, сферою політичної безпеки завжди буде простір сусідніх держав або держав регіону, в яких ця держава існує. Іноді ця сфера безпеки, особливо в умовах глобалізації, може поширюватися на інші континенти як частина функціонування держави в ООН. Це стосується, насамперед, політичних та військових криз у віддалених регіонах, які можуть вплинути на політичну безпеку певної країни. У такій ситуації слід застосовувати попередження їх заздальгидь, об'єднуючи ефективні зусилля міжнародної превентивної дипломатії [16, с. 46].

Стратегія економічної безпеки має не менше значення, ніж політична безпека в системі національної безпеки. Можна стверджувати, що раціональної державної політики не існує без стійкої, здорової та ефективної економіки, тобто взагалі без економіки. В епоху постійних процесів глобалізації та інтеграції проблема економіки та безпеки повинна постійно реалізовуватися. Стратегія економічної безпеки повинна враховувати, перш за все, такі основні цінності: захист рівня життя громадян, економічний розвиток, зайнятість, охорона здоров'я та здатність підтримувати систему державної безпеки. Це пов'язано з тим, що економіка створює матеріальну базу держави в основних сферах її безпеки. Порівняно з цілями інших галузевих стратегій, цілі стратегії економічної безпеки повинні бути більш реалістичними, що ґрунтується на врахуванні умов та ресурсів, якими розпоряджається держава. Через посилення процесів глобалізації та інтеграції в масштабах регіонів та економічних сфер різних країн, з різним рівнем розвитку, при визначенні цілей стратегії національної економічної безпеки, слід враховувати цей глобальний та регіональний контекст, особливо, автономні та часто експансивні прагнення наднаціональних концернів та корпорацій. Більше того, метою стратегії економічної безпеки повинна бути діяльність, спрямована на вдосконалення механізмів регулювання світової економіки, зокрема, регулювання фінансових потоків.

Стратегія військової безпеки займає належне місце у системі національної безпеки. Цілі стратегій, які ґрунтуються на захисті воєнної безпеки, відрізняються тим, що вони визначаються цінностями, які вважаються найбільш загальним благом, що становлять сенс існування. Ці цінності стосуються таких питань, як існування, суверенітет, територіальна цілісність та свобода. Це

означає, що вони повинні дати результат, який обумовлений цілями політики військової безпеки держави. Отже, стратегія військової безпеки країни повинна характеризуватися не тільки високим реалізмом, але й відповідальністю у кожній ситуації. Ще однією особливістю цілей стратегії військової безпеки є їх перспективний часовий горизонт та врахування сфери непередбачуваності. При їх уточненні слід враховувати фактори, що негативно впливають на процеси державної безпеки. Стратегія державної безпеки у військовій сфері також повинна включати цілі, пов'язані з регіональними та місцевими конфліктами, що відбуваються в найближчому та віддаленому оточенні держави. Процес переосмислення ролі військового чинника був обумовлений змінами в міжнародному середовищі та характером загроз, що мали прямий вплив на військову безпеку. Крім того, концепції військової безпеки включені в положення оборонних стратегій більшості сучасних держав, що чітко вказує на готовність захищати свої території, незалежність та суверенітет не тільки у системі НАТО, а також як протидію можливим, несприятливим змінам у військовому балансі світу. Тому проблема військової безпеки в системі сучасної національної безпеки перебуває у постійному розвитку, залежить від викликів та загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх [16, с. 49].

Стратегія державної безпеки займає дуже важливе місце в політиці національної безпеки. Визначальний вплив на громадську безпеку спричиняють загрози в регіоні та у самій державній системі, і рівень загроз не зменшується, а зростає з кожним днем. Тому громадську безпеку визначають як державу у державі, що є результатом організованої та реальної оборони, захисту людей, їх власності від сухопутних, морських та повітряних загроз. Для реалізації такого визначення системи державної безпеки в державі створюються на всіх рівнях управління на основі законодавчих норм. У будь-якому випадку, компетентний міністр внутрішніх справ відповідає за громадську безпеку в державі, а поліція є основним органом виконавчої влади.

Стратегія екологічної безпеки характеризується тим, що дуже часто виходить поза межі державної безпеки, адже екологічні загрози та ризики набувають глобального поширення. Екологічна безпека багато в чому пов'язана з екзистенційним фактором, життям людини та якістю її здоров'я. Загалом можна зробити висновок, що метою галузевої стратегії екологічної безпеки є створення умов у більш близькому та віддаленому оточенні, що забезпечують нормальне життя громадян у їх постійному середовищі. Ще однією метою може бути мінімізація наслідків забруднення, які поширюються вітром та річками, що протікають по території держави або на кордонах двох або більше держав.

Важливим елементом стратегії екологічної безпеки можуть бути дії, вжиті у відповідь на глобальні загрози. Йдеться про необхідність протидії посиленню парникового ефекту та процесам руйнування озонового шару. Таке розуміння стратегії екологічної безпеки та її реалізація може призвести до поліпшення стану навколишнього середовища, в якому ми живемо.

Стратегія соціального забезпечення характеризується тим, що її цілі, як правило, охоплюють короткий проміжок часу. У просторовому аспекті це стосується

ся ситуації, що склалася в державі. Тоді, як основною умовою розвитку держави у всіх її сферах є соціальний мир, тобто прийняття суспільством існуючої структури демократичної держави та державних і недержавних органів влади. Демократичне суспільство, де влада є децентралізованою, виступає основним фактором, що має значний вплив на імідж держави. Коли ми говоримо про соціальне забезпечення держави, ми маємо на увазі стан громадянської культури, який виявляється в механізмах, що використовуються для вирішення суспільних справ та важливих соціальних проблем. Сила держави базується на моральних цінностях громадян, їх схильності до просоціальної діяльності, а також визнанні загального блага над індивідуальними прагненнями. Суть соціального забезпечення як головної цінності не лише життя окремої людини, але соціальної групи, усього суспільства та групи держав у сучасному світі є двома важливими показниками, тобто гарантією тривалості діяльності суб'єкта господарювання та визначеності його виживання. Саме ці два фактори створюють можливість тривалості та розвитку.

Наприклад, американський науковець Г. Даєм, розглядаючи безпеку США в контексті захисту і поширення західних цінностей, зазначає, що протягом усієї американської історії американці поширювали свої переконання, цінності і стиль життя, намагаючись принести благодать американського стилю управління і західної цивілізації для всіх інших людей світу [13]. Ці положення закріплені і в Стратегії національної безпеки США, в якій інші держави розглядаються в контексті їх відношення до демократичних цінностей. У ній стверджується, що "з метою захисту нашої нації та поваги до наших цінностей, Сполучені Штати прагнуть поширити свободу у всьому світі, очолюючи міжнародні зусилля зі знищення тиранії і підтримки ефективної демократії" [14, с. 3].

Таким чином, у державі, де створені сприятливі умови для існування та розвитку, відбуваються різні процеси, а саме: підтримка цього блага, його примноження або загроза. Держава може мати сприятливий соціальний клімат для виконання своєї місії, або вона може опинитися під загрозою з різних внутрішніх чи зовнішніх причин, а іноді і одночасно. Саме у соціальному розвитку держави слід зважати на загрози, які можуть ефективно паралізувати соціальне життя. Загалом, їх можна ототожнити з державою, яка характеризується такими факторами: дестабілізація політичного порядку, гальмування вигідного та гармонійного співробітництва в альянсах, як-от: ЄС та НАТО, ослаблення позицій на міжнародній арені, гальмування цивілізаційного розвитку суспільства, економічні кризи. Ці загрози мають соціальне походження і вони можуть бути результатом руйнівних процесів, що відбуваються в суспільстві, таким чином, дестабілізувати соціальну структуру, а також створювати несприятливі умови для виконання основних функцій демократичною державою.

Стратегія інформаційної безпеки стосується в основному інформаційних ресурсів, які пов'язані з придбанням інформації, зберіганням та обміном інформацією. Загальна доступність інформації, крім позитивних аспектів, також спричиняє появу численних нових умов у епоху розвитку цивілізації. У нових сучасних умовах

перевагу матимуть лише ті, хто матиме вичерпну, сучасну та достовірну інформацію. Це означає, що маючи доступ до інформаційного простору, залежно від конкретних потреб на певний момент, можливо перемогти потенційного супротивника в будь-якій сфері діяльності, у сфері внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Інформаційний вплив на поведінку та ставлення вітчизняних та міжнародних суб'єктів, захист національних інтересів від негативних наслідків впливу цих суб'єктів має координуватися в рамках державної політики, в той час як у виконавчій сфері — у галузевій стратегії внутрішньої безпеки держави. У цьому випадку це буде пов'язано з національною безпекою, і головним чином із захистом конституційного ладу, військовою, економічною, громадською, соціальною та екологічною безпекою. Інформація є важливим ресурсом у житті та діяльності людини в кожній галузі, незалежно від сфери інтересів. З іншого боку, оцінюючи інформацію з різних точок зору, вони можуть в окремих ситуаціях становити загрозу для окремої людини, соціальної групи чи держави. Цю загрозу можуть спричинити особи, групи, діяльність іноземних країн або терористичні організації. Подібне негативне використання інформації проти іншого суб'єкта господарювання є поширеним у сучасній реальності, про що слід пам'ятати завжди [8, с. 332].

Стратегія культурної безпеки стосується зовнішніх загроз і водночас духовних цінностей даної нації, цінностей, що її інтегрують. Основною метою стратегії культурної безпеки завжди буде консолідація та зміцнення компонентів, що визначають безперервність культурної ідентичності, тобто тих елементів, які можуть бути включені в культурні традиції нації. Якщо ми визнаємо велику роль культури у формуванні особистості, а отже, загрози національним цінностям є прямою загрозою не тільки національній культурі, а й іншим сферам. Пояснити цей погляд на безпеку і її гарантії можна, проаналізувавши думки, висловлені Ф. Фукуямою в праці "Кінець історії та остання людина" і С. Хантінгтоном у роботі "Зіткнення цивілізацій". Ф. Фукуяма стверджує про те, що ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній, а тому війна між справді демократичними державами фактично неможлива [15]. Що ж до С. Хантінгтона, то він вважає, що лінії розлому між цивілізаціями (культурами, системами цінностей) і є лініями фронтів у майбутніх війнах [15]. Однак оцінити загрозу культурі та підтримувати її безпеку на належному рівні у загальній системі внутрішньої безпеки непросто. Кожна оцінка стану цієї безпеки міститиме певний рівень суб'єктивності. Можливо, лише всебічне вивчення стану національної культури, думок творців та їх протистояння з оцінками установ, відповідальних за культурну безпеку, дозволяють раціонально виявити реальні загрози.

Складні взаємовідносини, які виникають на рівні глобалізації та національних інтересів, мають різні наслідки, як позитивні, так і негативні, та можуть бути як можливістю, так і загрозою, що стає звичним явищем у ХХІ ст. Тому стратегія в політиці безпеки виконує ключову стабілізуючу функцію. За сприятливих умов функціонування національної або міжнародної системи безпеки політика визначає довгострокові цілі в певній галузі, а стратегія визначає конкретні методи, шляхи та

засоби їх реалізації. Такі процеси особливо взаємопов'язані на етапі цілепокладання: коли цілі полістратегії стають інструментом для реалізації загальної державної політики у питаннях національної безпеки, мають значною мірою бути вираженням тих цілей державної політики, які стосуються зовнішньої діяльності держави. Тому існує необхідність забезпечити скоординований вплив найважливіших державних органів на функціонування стратегій, відповідальних за безпеку як реакцію на сучасні загрози. Все це свідчить про необхідність проведення все глибших та глибших аналізів досліджень, які поєднуюватимуть політику зі стратегією та стратегію з політикою безпеки.

А у зв'язку із вищесказаним, вкрай важливим є законодавче регулювання національної безпеки держави. Правове забезпечення у регулюванні процесів національної безпеки є ключовим цивілізованим інструментом у розвинених демократичних системах.

Слід також звернути увагу на розширення змісту поняття "національна безпека": якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалось у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях увага звертається на захист інтересів особи (громадянина) та суспільства [12, с. 47]. Зокрема це положення відображено в Законі України "Про основи національної безпеки України" [2, ст. 351]. На нашу думку, такий підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, як свідчить історичний досвід, зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому результаті, призводить до дезінтеграційних процесів. Проблема співвідношення інтересів особи, суспільства і держави в політиці національної безпеки остаточно не вирішена на користь інтересів людини. Справа в тому, що у системі забезпечення національної безпеки провідну, системостворюючу роль відіграє держава. Саме державні органи і посадові особи формують нормативно-правову базу в сфері забезпечення національної безпеки, приймають рішення щодо запобігання і нейтралізації загроз, виконання яких має обов'язковий характер. Важливою також є монополія держави на застосування державної воєнної організації та здійснення інших передбачених законами заходів примусового характеру щодо забезпечення національної безпеки.

Деякі дослідники визначають безпеку як стан, за якого відсутні загрози. Так, А. Возженніков зазначає: "Під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя" [7, с. 55]. Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз реального і потенційного характеру. Відповідний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників у різних видах безпеки: політичній, економічній, соціальній, демографічній, інформаційній, екологічній та воєнній. Гарантування ж національної безпеки потребує відповідного рівня стабільності соціальної системи та політично-правового регулювання.

Українська держава, здобувши статус незалежності та утверджуючи суверенітет, долучилася до міжнародно-правового процесу у врегулюванні суспільної системи, де основою є національна безпека. Тому у верховному документі, Конституції України, у ст. 9 визначено, що чинні міжнародні договори, затверджені Верховною Радою України, є основоположною частиною законодавства України. Стратегічне значення у регулюванні національної безпеки відіграє Закон України "Про основи національної безпеки України", у якому у ст. 2 затверджено, що правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція, цей та інші закони України, міжнародні договори, обов'язковість яких затверджена на рівні Верховної Ради України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти [2].

Опираючись на Закон України "Про основи національної безпеки України", можна визначити, що до системи законодавчих документів у сфері регулювання національної безпеки належать, на думку Ю.Є. Максименко:

- "1) Конституція України, що визначає основні права, свободи і обов'язки людини та громадянина в сфері національної безпеки України, компетенцію, повноваження та коло суб'єктів їх забезпечення тощо;
- 2) закони України, що закріплюють загальні засади формування, виконання та проведення політики національної безпеки;
- 3) міжнародні договори, ратифіковані парламентом, що встановлюють правові засади міжнародного співробітництва в окремих сферах національної безпеки;
- 4) підзаконні нормативно-правові акти, що конкретизують та деталізують законодавчі норми щодо нейтралізації реальних та потенційних загроз у сфері національної безпеки України" [9].

Ю.Є. Максименко стверджує, що "хоча теорія держави та права окреслює основні підходи щодо припинення та подолання випадків відсутності правових норм, необхідних для врегулювання суспільних відносин або неповноти правових моделей, а також усунення розходжень чи протиріч між окремими нормативно-правовими актами, нормами, що регулюють відповідні суспільні відносини, ці проблеми відіграють деструктивну роль в механізмі забезпечення інформаційної безпеки" [9].

Тому у вищевказаному Законі визначено, що "затверджують Президентом України Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України" [2; 9].

Як зазначає В. Ортинський: "Кардинально змінено принцип забезпечення національної безпеки, сформовано новий механізм реалізації консолідованих зусиль держави та суспільства, спрямований на забезпечення територіальної цілісності та незалежності держави в умовах агресії Росії. Національна безпека забезпечується за допомогою досягнення пов'язаних між собою на-

ціональних інтересів і стратегічних національних пріоритетів. До національних інтересів України належать: розвиток демократії та громадянського суспільства; підвищення конкурентоспроможності національної економіки; забезпечення непорушності конституційного ладу, територіальної цілісності та суверенітету України; асоціація України і Європейського Союзу та вступу НАТО, діяльність якого спрямована на підтримку стратегічної стабільності та взаємовигідних партнерських відносин" [10].

До стратегічних національних пріоритетів, насамперед, "зараховано національну оборону, державну та громадську безпеку, пріоритети сталого розвитку, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки — поліпшення якості життя громадян, економічне зростання, розвиток науки, створення нових технологій, розвиток освіти, охорони здоров'я та культура, екологія і раціональне природокористування, стратегічне партнерство з Європейським Союзом і НАТО. Уперше на офіційному державному рівні у Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020" одним із пріоритетів забезпечення національної безпеки визнано забезпечення гідних умов життя людини в Україні. Цим положенням підкреслено необхідність забезпечення соціальної та соціально-економічної стабільності в державі. Головний зміст пріоритету зовнішньої політики полягає у створенні сприятливих умов для сталого розвитку країни та забезпечення національної безпеки. Це означає, що Україна прагнучиме вибудовувати міжнародні відносини на принципах рівноправності та взаємовигідної співпраці, опори на міжнародне право, забезпечення надійної безпеки, інтеграції в європейські структури та в систему міжнародної безпеки, створеної НАТО" [10].

В Законі України "Про основи національної безпеки України" закріплюється, "що нормативно-правові акти, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України, тобто такі, що регулюють суспільні відносини в сфері національної безпеки України (доктрини, концепції, стратегії і програми), розробляються і затверджуються Президентом України. Більше того, не тільки проголошується, але на сьогодні є практичні кроки щодо реалізації цієї норми. Так, Стратегія національної безпеки України була затверджена Указом Президента України. Хоча в ст. 92 Конституції України чітко закріплено, що виключно законами України визначаються основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку" [9].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зазначити, що саме полістратегія є ключовим процесом у забезпеченні національної безпеки. Адже у XXI ст., разом із розвитком та прогресом цивілізації та технологій, з'явилися нові виклики, головним чином у сфері безпеки. Вони засновані на застосуванні сили при вирішенні конфліктів. А це означає, що сьогодні багато проблем безпеки можуть бути реалізовані не лише насиллям чи військовою агресією,

а й немілітарним шляхом. Адже найкращим способом гарантування державної безпеки є застосування норм міжнародного права. Організація Об'єднаних Націй відіграє найважливішу роль у створенні міжнародного права у галузі безпеки. Хоча маємо багато прикладів, на які міжнародне право не дає однозначної відповіді щодо останніх трагічних подій у світі (наприклад, війна в Іраці, Афганістані, Сирії та гібридна військова агресія Російської Федерації на сході України).

Нинішній правовий статус не може дати відповіді на питання: які є і якими мають бути правові та політичні наслідки для організацій та держав, які вільно надають собі право використовувати самооборону за межами своїх країн та попереджувальні превентивні напади проти передбачуваних агресорів.

Також виправданим є створення політичної свідомості, національної, соціальної та міжнародної згоди, щоб закон, що створюється, став проєкцією демократичного та безпечного життя націй.

Отже, підсумовуючи, треба звернути увагу на наступне:

- по-перше — кожна сфера безпеки має свої власні цілі реалізації, враховуючи політику держави в цій галузі, тобто стратегію виконання (методи та засоби досягнення мети);

- по-друге, між деякими основними цілями полістратегії можуть виникати певні взаємозалежності, найчастіше у разі одночасної загрози у кількох сферах, наприклад, політичній та соціальній чи політичній та військовій;

- по-третє — заходи безпеки, як інструменти досягнення основних та проміжних цілей, завжди повинні вибиратися для конкретної, передбачуваної ситуації на основі достовірного, професійно підготовленого прогнозування;

- по-четверте — широкий спектр методів та інструментів дій вимагатиме реалізації важливої мети активної участі в різних сферах, у рамках НАТО та ЄС, а також у регіональних або інтеграційних організаціях;

- по-п'яте, національна безпека повинна будь-коли враховувати такі інструменти конвенціонального характеру, які будуть ефективними при укладанні всіх міжнародних угод — двосторонніх та багатосторонніх;

- по-шосте — сучасна національна, регіональна та глобальна безпека повинна базуватися на національному, союзному та міжнародному праві, а дотримання закону має стати принципом побудови світового миру при дотриманні права людини.

Література:

1. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. К., 2001. 300 с.
2. Закон України "Про основи національної безпеки України". Відомості Верховної ради України. 2018.
3. Кондратьєв Я.Ю. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: монографія.

Одеса: Юридична література, 2003. 472 с.

6. Косов Ю.В. Безопасность: геополитический аспект. Режим доступу: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00008/00008report4.htm>

7. Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. К.: Текст, 2006. 256 с.

8. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник. К.: КНТ, 2009. 631 с.

9. Максименко Ю.Є. Правове регулювання національної безпеки України. Інститут інформаційного права. Режим доступу: <http://goal-int.org/pravove-regulyuvannya-nacionalnoi-bezpeki-ukraini/>

10. Ортинський В. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 855. С. 4—12. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_3

11. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах: монографія. К.: Видавництво Київ, 2007. 370 с.

12. Циганов В.В. Національна безпека України: посібник. Національна академія внутрішніх справ України. К., 2004. 100 с.

13. Diem G.N. American Foreign Policy I: Sixteen Key Shaping American Foreign Policy. Режим доступу: <http://www.amforeignpolicy.bravepages.com/AFP7.html>

14. The National Security Strategy of the United States of America. Washington, 2006. 54 p.

15. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remakink of World Order. N. Y.: Simon & Shuster, 1996. 368 p.

16. Pokruszynski W. Bezpieczenstwo: teoria i praktyka. Jozefow, 2012. 271 p.

References:

1. Bodruk, O.S. (2001), Struktury voiennoi bezpeky: natsional'nyj ta mizhnarodnyj aspekty [Structures of military security: national and international aspects], Kyiv, Ukraine.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (Accessed 30 Sept 2020).

3. Kondrat'iev, Ya.Yu. (2003), Kontseptsiiia natsional'noi bezpeky Ukrainy: teoretyko-pravovi aspekty zarubizhnoho dosvidu [The concept of national security of Ukraine: theoretical and legal aspects of foreign experience], Natsional'na akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 30.

5. Kormych, B.A. (2003), Orhanizatsijno-pravovi zasady polityky informatsijnoi bezpeky Ukrainy [Organizational and legal principles of information security policy of Ukraine], Yurydychna literatura, Odessa, Ukraine.

6. Kosov, Yu.V. (2020), "Security: the geopolitical aspect", available at: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00008/00008report4.htm> (Accessed 30 Sept 2020).

7. Lipkan, V.A. (2006), Natsional'na i mizhnarodna bezpeka v vyznachenniakh ta poniattiakh [National and

international security in definitions and concepts], Tekst, Kyiv, Ukraine.

8. Lipkan, V.A. (2009), Teoriia natsional'noi bezpeky [Theory of national security], KNT, Kyiv, Ukraine.

9. Maksymenko Yu.Ye. (2020), "Legal regulation of national security of Ukraine", available at: <http://goal-int.org/pravove-regulyuvannya-nacionalnoi-bezpeki-ukraini/> (Accessed 30 Sept 2020).

10. Ortyns'kyj, V. (2016), "Analysis of the regulatory framework for economic security", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Yurydychni nauky, vol. 855, pp. 4—12, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_3 (Accessed 30 Sept 2020).

11. (2007), Teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia natsional'noi bezpeky derzhavy u ii vyznachal'nykh sferakh [Theoretical and methodological principles of ensuring the national security of the state in its defining areas], Vydavnytstvo Kyj, Kyiv, Ukraine.

12. Tsyhanov, V.V. (2004), Natsional'na bezpeka Ukrainy [National security of Ukraine], Natsional'na akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

13. Diem, G.N. (2020), "American Foreign Policy I: Sixteen Key Shaping American Foreign Policy", available at: <http://www.amforeignpolicy.bravepages.com/AFP7.html> (Accessed 30 Sept 2020).

14. United States Congress (2006), The National Security Strategy of the United States of America, Washington, USA.

15. Huntington, S.P. (1996), The Clash of Civilizations and the Remakink of World Order, Simon & Shuster, N. Y., USA.

16. Pokruszynski, W. (2012), Bezpieczenstwo: teoria i praktyka [Security: theory and practice], Jozefow, Poland.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

*І. В. Антипенко,
к. ю. н., докторант кафедри публічної політики та політичної аналітики,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0001-9520-4353*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.141

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМИ РИЗИКАМИ У НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОГРАМАХ АНТИКРИЗОВОЇ ГОТОВНОСТІ: ДОСВІД КРАЇН ОЕСР

*I. Antypenko,
PhD in Law, Doctoral candidate of the Department of Public Policy and Political
Analysis, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

RISK GOVERNANCE IN NATIONAL CRISIS PREPAREDNESS PROGRAMS: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Статтю присвячено аналізу та узагальненню зарубіжного досвіду (на прикладі країн-членів ОЕСР) інтеграції елементів процесу управління політичними ризиками у національні програми антикризової готовності.

Зазначено, що світовий досвід свідчить, що боротьба з політичними кризами вимагає комплексного підходу до попередження і пом'якшення на державному рівні не тільки власне політичних ризиків, що виникли внаслідок особливостей соціально-політичного процесу або прорахунків у державній політиці уряду, а й врахування багатьох небезпек і численних загроз, включаючи нові та потенційні загрози і вразливості для життя і здоров'я громадян, що не мають відношення до політичної сфери, але здатні при цьому створити каскадний ефект і тим самим набутти політичного значення. Це вимагає розробки впровадження більш широкого і загального підходу до управління ризиками на національному рівні.

Доведено, що кожна держава, залежно від своєї інституційної структури, історії та актуальності конкретних небезпек і загроз, розробляє конкретні інституційні та управлінські механізми, необхідні для забезпечення готовності політичних та інших системних криз. Тому вивчення їх досвіду є необхідним кроком для вироблення національного підходу до управління політичними ризиками і кризами.

Показано, що в основу антикризового управління і насамперед готовності до криз увсіх державах-членах ОЕСР, покладені такі елементи процесу управління політичними ризиками: формування політико-правової бази у відповідній сфері шляхом ухвалення національних стратегій управління ризиками; розбудова на урядовому рівні розгалуженої системи міжгалузевих ризик-комунікацій шляхом створення відповідних державних структур та інституційних механізмів управління і координації на центральному, урядовому, рівні; проведення перманентної оцінки ризику, що в структурі забезпечення антикризової готовності країн-членів ОЕСР реалізується за рахунок національних програм оцінки критичних ризиків; створення інституційної мережі раннього оповіщення, аналітичний потенціал якої ґрунтується на прогностичних інструментах ризик-аналізу.

The article analyzes the role of political risk management process in crisis management in OECD member countries, which is manifested in the integration of its elements, primarily assessment, communication and consultation in national preparedness programs.

The world experience shows that the struggle against political crises requires a comprehensive approach to preventing and mitigating at the state level not only political risks arising from the socio-political process or miscalculations in government policy, but also taking into account many dangers and numerous threats, including new and potential threats and vulnerabilities to the lives and health of citizens that are not related to the political sphere, but are able to create a cascading effect and thus gain political significance. This requires the development of a broader and more general approach to risk management at the national level.

It is proved that each state, depending on its institutional structure, history and relevance of specific dangers and threats, develops specific institutional and administrative mechanisms which are necessary to ensure the readiness of political and other systemic crises. Therefore, the study of their experience is a necessary step to develop a national approach to manage political risks and crises.

It has been shown that elements of the risk management process are included in the basis of crisis management and, above all, crisis preparedness in all OECD member states: forming the policy and legal framework in the relevant area by adopting national risk management strategies; development at the government level of an extensive system of cross-sectoral risk communication through the establishment of appropriate governmental structures and institutional mechanisms for governance and coordination at the central level; conducting a permanent risk assessment, which in the structure of crisis preparedness of OECD member states is implemented through national risk assessment programs; creating of an early warning network, the analytical potential of which is based on prognostic tools of risk analysis.

Ключові слова: політичний ризик, системні ризики, політична криза, управління політичними ризиками, управління політичними кризами, антикризова готовність.

Key words: political risk, systemic risks, political crisis, risk governance, political crisis management, crisis preparedness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Великомасштабні, системні, кризи, породжені великою мірою процесами глобалізації, можуть перерости і часто переростають у серйозні політичні кризи, що знижують довіру населення до уряду, а у найгіршому випадку можуть дестабілізувати всю систему державної влади, загрожувати національній безпеці, підривати економічні та соціальні відносини в суспільстві. Все це може бути спричинено тим, що державне керівництво не вживає достатніх зусиль у попередженні та пом'якшенні критичних, у тому числі політичних, ризиків, котрі виникають, як унаслідок випадкових і непередбачуваних подій (або ж ігнорування ризикогенних факторів) політичного процесу, у тому числі реалізації завдань зовнішньої і внутрішньої політики, так і стихійних лих, техногенних катастроф, а також наслідків регіональних і глобальних криз — фінансових, соціальних, політичних, екологічних.

Ще більш серйозними чинниками, які наближають або посилюють течію політичної кризи, можуть виявитися: нездатність уряду дотримуватися прозорого і відкритого підходу при антикризовому управлінні; приховування важливих аспектів кризи від суспільства; відсутність адекватних ситуації реактивних рішень або взагалі повний провал антикризової програми.

Передбачити багато із політичних ризиків, що можуть спричинити кризову ситуацію у державі, майже не можливо, однак уряди, які накопичили досвід у галузі управління політичними ризиками, все ще можуть послабити їх вплив, і тим самим пом'якшити наслідки кризи. Як показує зарубіжний досвід, кожна держава, залежно від своєї інституційної структури, історії та актуальності конкретних небезпек і загроз, розробляє конкретні інституційні та управлінські механізми, необхідні для забезпечення готовності політичних та інших системних криз. Тому вивчення їх досвіду є необхідним кроком для вироблення національного підходу до управління політичними ризиками і кризами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Наукове обґрунтування управління політичними ризиками як складового елементу національних програм управління кризами, джерела яких все частіше лежать у ризик-ландшафті, створеного процесами глобалізації, є надзвичайно затребуваною державним сектором і міжнародними організаціями у зарубіжних країнах світу, особливо тих, що моніторяться Організацією Еконо-

мічного Співробітництва і Розвитку, що віддзеркалюється у численних наукових і аналітичних публікаціях багатьох зарубіжних дослідників і практиків. Серед них можна відзначити, зокрема, доробки фахівців ОЕСР Ч. Баубіона [2; 3], К. Дезіре Гампер, Дж. Редіша, С. Якобзона [3; 4], Д. Теша [12]; дослідженню досвіду розвинутих країн світу в окремих аспектах кризового управління і державного ризик-менеджменту приділено значну увагу в роботах Д. Кінга [8], М. Радемейкера [13], В. Хабеггера [5] та ін.

Натомість цій проблематиці в Україні приділяється вкрай мало уваги, особливо у плані висвітлення зазначеного питання крізь призму вітчизняної науки державного управління, що фактично перебуває у зародковій стадії його дослідження. Ураховуючи важливість інтеграції політичного ризик-менеджменту у вітчизняну практику прийняття державно-управлінських рішень й, зокрема, в контексті вироблення готовності до кризових ситуацій, цю статтю присвячено комплексному аналізу зарубіжного досвіду в зазначеному напрямі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду (на прикладі країн-членів ОЕСР) інтеграції елементів процесу управління політичними ризиками у національні програми антикризової готовності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Антикризове управління зазвичай включає такі етапи: готовність до кризи, безпосереднє реагування на кризу, а також зворотний зв'язок після кризи. Зміст першого етапу, тобто готовності, полягає в розвитку знань і потенціалу готовності з метою ефективного прогнозування, реагування і виходу з кризи. І саме на цьому етапі, як буде показано нижче, роль процесу управління політичними ризиками має найбільше значення.

Світовий досвід свідчить, що боротьба з політичними кризами вимагає комплексного підходу до попередження і пом'якшення на державному рівні не тільки власне політичних ризиків, що виникли внаслідок особливостей соціально-політичного процесу або прорахунків у державній політиці уряду, а й врахування багатьох небезпек і численних загроз, включаючи нові та потенційні загрози і вразливості для життя і здоров'я громадян, що не мають відношення до політичної сфери, але здатні при цьому створити каскадний ефект і тим самим набуті політичного значення. Це вимагає розробки впровадження більш широкого і загального підходу до управління ризиками на національному рівні.

Так, за даними дослідження ОЕСР щодо оцінювання глобального прогресу з управління критичними ризиками (2018 р.) [2] року більшість країн-членів (29 країн) розробили національну стратегію управління критичними ризиками і, що більшість із них (24 країни) дотримуються підходу, заснованого на врахуванні всіх загроз.

Наприклад, передову практику в рамках загальнонаціонального підходу, що передбачає чіткі пріоритети і керівні настанови щодо управління всіма ризиками, у тому числі політичними, демонструють національні стратегії управління критичними ризиками Нової Зеландії та Іспанії.

Так, у Новій Зеландії управління всіма ризиками здійснюється в рамках системи національної безпеки. Це держава застосовує підхід, що базується на принципі "всі небезпеки — всі ризики" ще з 2001 року. Застосовуючи такий підхід, Стратегія національної безпеки [10] спрямована на пом'якшення всіх суттєвих ризиків якими може зіткнутися Нова Зеландія, тобто як соціально-політичних, так і тих, що мають природну і технологічну генезу, а саме: державний і збройний конфлікт, транснаціональна організована злочинність, інциденти у сфері кібербезпеки, стихійні лиха, події і пандемії у галузі біобезпеки. Цей політичний документ містить керівні настанови, як уряд та інші державні інститути повинні взаємодіяти в плануванні і реагуванні на вище зазначені небезпеки до, під час і після їх виникнення, дотримуючись принципу субсидіарності.

Стратегія національної безпеки Іспанії [15] також ґрунтується на загальнонаціональному підході, відповідно до якого управління політичними та іншими ризиками здійснюється на національному рівні і забезпечується взаємодією різних зацікавлених сторін у рамках національної координаційної платформи. Як і в Новій Зеландії в іспанський уряд розглядає всі види загроз із точки зору ототожнення їх із ризиками. У Стратегії визначено цілі та напрямки державно-управлінської діяльності по всьому спектру загроз і ризиків: збройні конфлікти, тероризм, кіберзагрози, організована злочинність, економічна і фінансова нестабільність, енергетична вразливість, поширення зброї масового знищення, незаконна міграція, шпигунство, надзвичайні ситуації та лиха, вразливість морського простору і вразливість найважливіших інфраструктур і основних послуг.

Прикметно, що в іспанському політичному підході до проблеми управління ризиками і кризами враховується вплив глобалізації та пов'язаних із нею процесів. Робиться це через мультиплікатори ризиків, як-от: зміна клімату, бідність, нерівність, ідеологічний екстремізм, демографічні диспропорції і неправильне використання нових технологій. Самі по собі останні не вважаються ризиками або загрозами, визначеними у документі, але можуть спровокувати чи посилити їх, або взагалі викликати каскадний ефект, при якому вплив будь-якого ризику переходить у політичну площину.

Загальнонаціональний підхід до управління політичними ризиками передбачає створення відповідних структур та інституційних механізмів управління і координації на національному рівні для вирішення проблем, пов'язаних зі складністю, новизною, невизначеністю і часто непередбаченістю, що характерні для сучасних політичних криз.

У більшості країн-членів ОЕСР, як свідчить вище вказане оцінювання прогресу з управління критичними ризиками [2], функції керівництва або координації у сфері управління критичними ризиками і відповідно кризовими ситуаціями виконує центральний орган державної влади. Це може бути як департаменти, розташовані у канцеляріях прем'єр-міністра (наприклад, Ірландії, Іспанії, Італії, Нової Зеландії, Канади, Нідерландів, Сполученого Королівства, Франції та Японії), так і профільні міністерства, що відповідають за національну безпеку (наприклад, Канади, Нідерландів і Сполучених Штатів)

або оборону (наприклад, Ізраїлю та Словенії). Тільки в чотирьох країнах немає провідної організації або координаційної підрозділу, який би займався відповідною державно-управлінською діяльністю.

Для мінімізації впливу адміністративного бар'єру, як свідчить допитування ОЕСР [4], станом на 2016 р. провідні державні відомства також проводили консультації з різними національними і регіональними зацікавленими сторонами в процесі розробки політики управління ризиками. Більше половини країн (23) проводили семінари на центральному рівні, на яких державні посадові особи брали участь у політичному діалозі з питань захисту критично важливої інфраструктури, і близько половини країн (20 країн) консультувалися з НУО та зацікавленими групами в рамках конференцій. Незначна меншість країн створили механізми для заохочення участі громадян, такі як платформи соціальних мереж (6 країн), он-лайн консультації (6 країн) і муніципальні збори, відкриті для громадян [4, р. 208].

Однак на практиці управління ризиками і відповідно кризами розподілено між декількома галузевими міністерствами і регіональними рівнями управління в залежності від характеру ризику і характеру прийнятих урядом заходів. Широка різноманітність критичних ризиків, кожен із яких може набути характер політичного, а також безліч суб'єктів управління створюють проблему міжвідомчої координації, коли та чи інша несподівана подія тягне за собою як ризики для безпеки, так і ризики для здоров'я населення, такі як вибух хімічного, біологічного, радіологічного або ядерного пристрою [2, р. 24]. І в обох випадках вони мають потенціал стати політичними.

Тому, як свідчить дослідження ОЕПС, лише деякі країни демонструють участь усього уряду в антикризовому управлінні, що виходить за рамки секторального управління.

Крім того, на ефективність державного управління політичними та іншими кризами значним чином впливають адміністративні бар'єри, які часто виникають на центральному рівні державного управління та перешкоджають встановленню пріоритетів, заснованих на фактичних даних. Ці бар'єри можуть також перешкоджати забезпеченню узгодженості політики на субнаціональних рівнях державного управління. У посадових осіб місцевого рівня часто відсутній стимул вкладати кошти в заходи по зникненню ризику, коли вони ставлять під загрозу економічний розвиток або досягнення цілей створення робочих місць [2, р. 24].

Тому відповідно до експертної думки, акумульованої в рамках фахових досліджень ОЕПС, лише деякі країни демонструють успішний приклад широкої міжвідомчої взаємодії.

Наприклад, у Фінляндії стратегія безпеки для суспільства забезпечила широку міжгалузеву взаємодію. У ній визначено сім життєвоважливих функцій, відповідних кожній кризовій ситуації, і 49 стратегічних завдань уряду, які сприяють забезпеченню безпеки цих функцій. У Фінляндії функції забезпечення суспільної безпеки чітко розподілені по тим областям державного управління, в яких функції управління ризиками і за сумісництвом кризового реагування покладені на органи виконавчої влади. Якщо уряд Фінляндії керує, контролює і

координує відповідну управлінську діяльність, то кожне компетентне міністерство робить те ж саме в своєму власному секторі. Водночас на постійних секретарів покладено завдання керівництва і контролю за діяльністю своїх відповідних міністерств у досліджуваній сфері. Вони відповідають за підготовку цілей публічної адміністрації, моніторинг її досягнень і забезпечення готовності і безпеки в кожному із секторів державного управління. У кожному міністерстві є також посада керівника служби готовності до ризиків, який надає допомогу постійному секретарю у виконанні завдань, пов'язаних із забезпеченням такої готовності і безпеки. Наради постійних секретарів і керівників підрозділів по забезпеченню готовності є постійними інструментом міжвідомчого співробітництва. У тих випадках, коли це необхідно, Генеральний секретар Президента країни бере участь у нараді постійних секретарів, на якому обговорюються питання, що потребують відповідної уваги. Такі наради допомагають керівникам служб готовності у виконанні покладених на них функцій [14].

Однак основним інструментом, що використовують країни для сприяння багатогалузевій участі в управлінні політичними ризиками у контексті антикризової системи готовності, є національна оцінка ризиків (НОР). Хоча традиційно державні служби щодо оцінки секторальних ризиків вдаються до секторального підходу, відповідно до якого масштаб діяльності визначається характером небезпечного явища. Тобто фокус аналізу кожного суб'єкта управління ризиком обмежений сферою їхньої компетенції. Наприклад, розвідувальні служби віддають перевагу оцінці терористичної загрози, міністерства фінансів — несприятливого впливу для стабільності фінансової системи валютних коливань, служби охорони здоров'я — шкоди для населення, що викликав спалах інфекційних захворювань і т.п. [3].

Тому, враховуючи складність і масштаб політичних криз, в антикризовому управлінні оцінка політичних ризиків вимагає співробітництва між урядовими установами, місцевими органами влади, НУО, приватним сектором із подальшим включенням результатів ризик-аналізу в заходи держави із забезпечення готовності до криз на всіх рівнях. І в останні роки в ряді розвинутих країн світу для вирішення цих завдань поряд із секторальними оцінками проводяться національні оцінки ризиків. Останні, як правило, базуються на гібридних методах оцінки, що у поєднанні з результатами аналізу країнового потенціалу реагування на небезпеки (див. нижче про програми сканування ризиків), дозволяє проаналізувати загрози і сценарії їх реалізації на національному рівні для визначення потенційного впливу та ймовірності кожного виявленого сценарію відповідно до загальних критеріїв, а її результати відображається в матриці ризиків.

Піонером у цій сфері є Велика Британія, чий національний реєстр ризиків [9], що публікується з 2008 року, фактично можна вважати неklasифікованим варіантом національної оцінки. В ньому міститься інформація не тільки про всі небезпеки, від яких можуть постраждати громадяни та інфраструктура, а й про оцінку ймовірності та наслідків кризових ситуацій, а також про те, які види управління ризиками передбачається здійснювати по кожному з них. Інші розвинуті країни світу, зокрема,

Нідерланди, Швейцарія, Норвегія, Канада, Сполучені Штати, Німеччина, Швеція також докладають аналогічних зусиль.

Еталонний досвід у цій області в останні роки демонструють і Нідерланди. Національна оцінка ризиків Нідерландів (НОР) базується на комплексному підході до управління критичними ризиками, який закріплений у Національній стратегії Нідерландів у сфері охорони і безпеки. В останній визначені п'ять життєвоважливих для країни галузей: територіальна, фізична, економічна і екологічна безпека, соціальна і політична стабільність [13].

Як свідчать матеріали офіційного керівництва з державного управління кризовими ситуаціями Королівства Нідерланди [16], основна мета НОР полягає у визначенні пріоритетних ризиків, до яких урядові структури повинні підготуватися і відповідним чином спланувати розвиток готовності пом'якшувати їх наслідки.

Голландська НОР складається з двох частин: аналізу і оцінки впливу. Етап аналізу здійснюється мережею незалежних експертів, які діють під керівництвом комітету національної безпеки, що складається з представників міністерств, бізнес-структур та розвідувальних служб. Метод НОР заснований на сценарії. Сценарії ризику оцінюються за ймовірністю і впливу відповідно до 10 критеріїв, що пов'язані з охороною життєво важливих інтересів і безпекою. Високі оцінки впливу потенційного ризику дозволяють уряду Нідерландів визначити, які дії необхідні для кожного виду ризику і загалом сприяють розвитку потенціалу протидії та готовності суб'єктів управління ризиками. НОР робить прогнози на п'ятирічний період. Однак аналіз і прогнози можуть переглядатися групами експертів відповідно до нової інформації або нового контексту. Щорічно в парламент направляється звіт про ризики. Він також публікується на офіційних веб-сайтах державних органів влади і розповсюджується серед зацікавлених сторін.

Результати оцінки, згідно із рекомендаціям вищевказаного керівництва, мають використовуватися для аналізу прогалин у спроможності дійових суб'єктів управління ризиками, а також визначення областей, що потребують зміцнення готовності до розвитку несприятливих ситуацій, у тому числі політичних криз.

Безперечно, такі дії на державному рівні дозволяють не тільки поліпшити оцінку критичних ризиків, із тим щоб цілеспрямовано проводити профілактичну політику і програми пом'якшення їх наслідків, але і попередити саму ймовірність розвитку подій, що можуть політизувати такі ризики, перетворивши їх у політичні. Іншими словами, впроваджуючи подальші профілактичні міри після оцінки критичних ризиків, уряди тим самим зменшують схильність і уразливість керованої системи до політичних ризиків і політичних криз.

В антикризовому управлінні планування заходів реагування на випадок матеріалізації наслідків політичного ризику невід'ємно пов'язано з етапом оцінки ризиків. Адже тільки після виявлення потенційних ризиків можуть бути виділені ресурси для посилення здатності реагування суб'єктів управління ризиком на кризові ситуації, що включає в себе розробку відповідних планів реагування. Більшість цих планів зазвичай засновані на конкретних сценаріях і включають ряд стандартних опе-

ративних процедур, які автоматично застосовуються в разі виникнення кризової ситуації. До планування також відносяться і створення системи раннього оповіщення, що здатна виявляти сигнали, що потенційно можуть перерости в політичну кризу.

Наприклад, Європейський Союз має одну з найбільш розгалужених і структурованих систем кризового реагування у світі, яка містить свої процедури і суб'єкти на кожному із трьох рівнів антикризового управління — політичному, операційному і технічному. Відповідно, згідно з Угодою про комплексне реагування на політичні кризи ЄС [1] — документі, у якому наведені стандартні оперативні процедури, що детально роз'яснюють методи роботи загальноєвропейської системи реагування на відповідні кризи, у загальноєвропейській системі раннього оповіщення важливу роль грають дві структури: Центр стратегічного аналізу і реагування (СТАР) і АРГУС.

СТАР є частиною Європейської Комісії та відповідає за надання інформації та проведення оцінки політичних ризиків із метою підтримки обізнаності про ситуацію в області кризового управління, а також забезпечення потреб у комунікації. Кризовий центр обробляє і здійснює обмін секретною інформацією зі службами Комісії, зокрема, Європейською службою зовнішніх зносин через інструмент Комплексної ситуаційної обізнаності і аналізу, який у свою чергу спирається на інформацію та аналіз від держав-членів та інших установ ЄС, а також агентствами в області безпеки (особливо Європол та Frontex).

У свою чергу АРГУС є загальною системою оповіщення Комісії, що діє з 2005 року. Цей процес спирається на інформаційно-технічний інструменти і спеціальну мережу чергових співробітників, що працює у цілодобовому режимі, в кожному відповідному генеральному директораті. АРГУС передбачає дві фази оповіщення — Фазу I (надання даних для обміну інформацією на ранній стадії або помірній кризі) і Фазу II (надання інформації для кризових координаційних нарад при великих багатогалузевих кризах, включаючи політичні) [7].

Важливу роль у створенні системи раннього оповіщення грає розвиток потенціалу стратегічного прогнозування. Як показує зарубіжний досвід, у число основних методів та інструментів такого прогнозування входять національні програми сканування горизонту подій, тобто аналізу тенденції, які визначають контекст або обставини, при яких в майбутньому можуть виникнути ризики і кризи. Прогнозування ризиків допомагає встановити чіткий контекст для оцінки ризиків і уточнити, на чому уряд повинен зосередити увагу в зв'язку зі змінами у ризик-ландшафті майбутнього. І згідно дослідження ОЕСР 2018 року, 22 країни-члени організації проводять таке сканування у той чи інший спосіб, що дозволяє забезпечувати ув'язку портфеля короткострокових ризиків із прийняттям рішень і раннім попередженням ризикогенних подій [2, р. 60].

Треба зазначити, що Великобританія знову виступає одним із піонерів у цій області, розробивши концепцію сканування ризиків та запустивши цей процес на регулярній основі. Прогнозування політичних ризиків, у тому числі ризику виникнення політичних та інших

криз, в Об'єднаному Королівстві, як власне і в інших країнах, що дотримуються підходу, заснованого на врахуванні всіх загроз, інкорпоровано у національну програму сканування ризиків. Остання спрямована на подолання розриву між довгостроковими і короткостроковими завданнями державної політики шляхом використання інструментів і прогностичних методів аналізу ризиків, ґрунтуючись на мультидисциплінарних наукових даних.

Сам механізм роботи програми є таким: група, яка здійснює аналіз, розміщує на своєму веб-сайті короткий список тем для коментарів і консультується з експертами, державними відомствами та бізнесовими структурами; відбір потенційного проекту для прогнозування виконується, керуючись тим, що він "повинен або стосуватися якоїсь важливої поточної проблеми, яку технічні та соціальні науки могли б допомогти вирішити, або мати більш широкий потенціал в майбутньому" [8, р. 1701].

Інституційно програма по стратегічному прогнозуванню підпорядкована Прем'єр-міністру і Кабінету Міністрів, основними інструментами якої став Британський центр сканування горизонтів, що почав свою роботу в грудні 2004 р., і власні програми різних відомств. У 2012 році механізм реалізації даної програми був переглянутий у бік істотного посилення її інституційної підтримки на центральному рівні. Зокрема, крім Центру сканування горизонтів, що був підпорядкований Урядовому департаменту науки, була також створена посада Секретаря програми сканування горизонту Кабінету Міністрів як "старшого координатора" і голови міждержавної консультативної групи (власне Секретаріат цієї програми) з нагляду за новими або удосконаленими механізмами імплементації та обговорення політичних наслідків роботи в цій галузі [12]. А з 2014 р. при британському уряді нова інституційна структура — "Команда програми сканування горизонту", що утворилася після злиття Секретаріату програми сканування горизонту і Центру сканування горизонтів.

Вона відповідає за: координацію роботи департаментів і експертів, які не перебувають на державній службі, шляхом створення робочих груп навколо конкретних тем; вдосконалення роботи по скануванню горизонту за рахунок залучення широкого спектра експертних знань; розвиток мереж для збору та обміну даними і отримання нових знань у досліджуваних темах; інформування керівництва старшої ланки щодо ризикогенних проблем, а також здійснення досліджень в областях, що представляють інтерес для вивчення [6].

Як визнають більшість фахівців, британська програма сканування горизонту подій, що має перманентний характер, у цілому виявилася ефективною з точки зору не тільки управління широким спектром ризиків і попередження політичних та інших криз, а й в цілому дозволяє розробляти надійні та стійкі стратегії для вирішення основних завдань державної політики. Що підтверджується значним інтересом до британського досвіду з боку інших країн, зокрема, США, Нідерландів, Швеїцарії, Сінгапуру тощо.

Водночас у ряді цих країн подібні методики прогнозування ризиків використовувалися або як разові проєк-

ти на центральному рівні, або в окремих секторах державного управління.

Наприклад, на початку нульових Міністерство оборони США запусало проєкт "Ф'ючерсні ринки стосовно прогнозування (Future MAP)" (Futures Markets Applied to Prediction). Проєкт був націлений, зокрема, на прогнозування політичних ризиків, а саме геополітичної напруженості та інших ризикогенних політичних подій на Близькому Сході. Інструмент включав у себе закритий пул інвесторів, які ставили невеликі суми грошей на імітованого ринку на те, що конкретна політична подія, як-от: переворот, терористичний акт або вбивство, відбудеться на Близькому Сході. Учасники робили ставки на політичні та економічні події, поточні або не поточні, виходячи зі своєї інформації і думки експертів. Програма повинна була початися зі 100 трейдерів із близькосхідних університетів і аналітичних центрів, кожен з яких повинен був отримати по \$ 100 на покупку і продаж ф'ючерсних контрактів на основі правдоподібних подій у восьми країнах регіону. Теми ставок в основному стосувалися питань військової готовності, громадянської та економічної стабільності, військового участі та інвестицій [11].

Міністерство завершило цей проєкт в 2003 році, вивчивши потенційні наслідки американського вторгнення в Ірак і Афганістан.

Одноразовим був, наприклад, і голландський проєкт Horizon Scan 2007, який здійснювався спеціально створеною групою під керівництвом Комісії з консультацій із секторальними радами (КОС). Остання представляла собою платформу для консультацій і співпраці незалежних комісій, що склалися з представників дослідницьких, громадських, промислових, урядових організацій і аналітичних центрів. Ґрунтуючись аналізі майбутніх подій, проєкт був спрямований на підвищення обізнаності голландського уряду про потенційні загрози й їх вплив на суспільство у майбутньому. У зв'язку з чим основний фокус даної програми був спрямований на визначення і виділення тематики прогностичних досліджень галузевими радами, виявлення прогалин у знаннях про соціально-політичні та інші ризики для їх подальшого вивчення. Результати досліджень також використовувалися в стратегічних дискусіях при міністерствах, науково-дослідних організаціях, громадських організаціях і діловому світі [5]. І хоча експеримент був визнаний успішним, його перетворення у постійно діючу програму, як це було у Британії, загальмувалося з політичних причин. Тому, як бачимо, запуск перманентних програм ризик-прогнозування, що потребують відповідного фінансування і створення належної інституційної структури, можуть наштовхнутися на брак політичної підтримки з боку уряду.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи досвід країн-членів ОЕСР, встановлено, що управління політичними ризиками глибоко інкорпоровано в антикризове управління більшості із розвинутих держав. Показано, що в основу антикризового управління і насамперед готовності до криз у всіх державах-членах вказаної міжнародної організації, покладені такі елементи процесу управління політичними ризиками:

— формування політико-правової бази у відповідній сфері шляхом ухвалення національних стратегій управління ризиками на основі більш широкого підходу до розуміння концепту ризику як усіх основних загроз, небезпек і пов'язаних із ними чинників уразливості критично важливих сфер управлінської діяльності держави, тобто політичної, військової, економічної, соціальної, інформаційної та інфраструктурної, дисфункція яких може призвести до порушення роботи всієї соціальної системи або її підсистем, наприклад, системи державного управління, соціальних відносин або частини соціуму. З'ясовано, що еталонний досвід у цьому плані демонструють, зокрема, Нова Зеландія та Іспанія;

— розбудова на урядовому рівні розгалуженої системи міжгалузевих ризик-комунікацій шляхом створення відповідних державних структур та інституційних механізмів управління і координації на центральному, урядовому, рівні. Виявлено, що навіть серед розвинутих країн світу, лише деякі національні держави, зокрема до них відноситься Фінляндія, спроможні забезпечити належно організовану і координовану урядом міжгалузеву взаємодію усіх суб'єктів антикризового управління, в структурі яких присутні підрозділи або державні службовці, що виконують функції управління ризиками;

— проведення перманентної оцінки ризику, що в структурі забезпечення антикризової готовності країн-членів ОЕСР реалізується за рахунок національних програм оцінки критичних ризиків (еталонний досвід у цьому відношенні демонструють, зокрема, Британія і Нідерланди), котрі спираючись на експертний потенціал розвідувальних служб, галузевих міністерств і бізнесу, сприяють плануванню антикризових дій на урядовому або галузевому рівні;

— створення інституційної мережі раннього оповіщення, що здатна виявляти сигнали, які потенційно можуть перерости в політичну кризу, аналітичний потенціал якої ґрунтується на прогностичних інструментах ризик-аналізу (сканування ризиків). Відповідні інституційні структури, як показано на прикладі ЄС, за допомогою відповідних інструментів здатні забезпечувати політичний рівень державного управління найбільш релевантною інформацією про ранні ознаки кризи. Крім того, з'ясовано, що найвища результативність таких інструментів може бути забезпечена тільки за рахунок їх перманентного використання у рамках національних програм сканування горизонту подій (найуспішніший досвід, що демонструє централізований і відповідно децентралізований підхід до їх організації та функціонування, зафіксовано у Великобританії і Фінляндії).

Література:

1. 10708/13 "Finalisation of the CCA Review Process: The EU Integrated Political Crisis Response (IPCR) Arrangements". Brussels: Council of the European Union, 24 June 2013. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=ST%2010708%202013%20INIT>
2. Assessing Global Progress in the Governance of Critical Risks: OECD Reviews of Risk Management Policies. Paris: OECD Publishing, 2018. 134 p. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264309272-en>

3. Baubion C. OECD Risk Management: Strategic Crisis Management. OECD Working Papers on Public Governance. № 23. Paris: OECD Publishing, 2013. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/5k41rbd1l2r7-en>

4. Government at a Glance 2017. Paris: OECD Publishing, 2017. 280 p. URL: http://dx.doi.org/10.1787/gov_glance-2017-en

5. Habegger B. Horizon Scanning in Government Concept, Country Experiences, and Models for Switzerland. Zurich: Center for Security Studies, 2009. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/96274/Horizon-Scanning-in-Government.pdf>

6. Horizon Scanning Programme team. URL: <https://www.gov.uk/government/groups/horizon-scanning-programme-team>

7. JOINT STAFF WORKING DOCUMENT EU operational protocol for countering hybrid threats "EU Playbook", SWD(2016) 227 final. European Commission. Brussels, 7 July 2016. URL: <http://statewatch.org/news/2016/jul/eu-com-countering-hybrid-threats-playbook-swd-227-16.pdf>

8. King D. A., Thomas S. M. Taking Science Out of the Box — Foresight Recast. Science. 2007. Vol. 316, Issue 5832, P. 1701—1702.

9. National Risk Register Of Civil Emergencies 2017 edition. London: Cabinet Office, 2017. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/644968/UK_National_Risk_Register_2017.pdf

10. National Security System Handbook. New Zealand Department of the Prime Minister and Cabinet. 2016. URL: <https://dpmc.govt.nz/sites/default/files/2017-03/dpmc-nss-handbook-aug-2016.pdf>

11. Pentagon kills "terror futures market". MSNBC news, July 29 2003. URL: <http://www.nbcnews.com/id/3072985/t/pentagon-kills-terror-futures-market/#.Xf0MzUc2aUk>

12. Preparing governments for long-term threats and complex challenges. Discussion Note of OECD Conference Centre Paris, France, 23 September 2016. URL: www.oecd.org/gov/Preparing-governments-for-long-threats-and-complex-challenges.pdf

13. Rademaker M. National Security Strategy of the Netherlands: An Innovative Approach. An International Journal. 2009. Vol. 23, №1. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/77f9/aa7c8b1c924024b830f2d6ba0ed61a84d6db.pdf>

14. Security Strategy for Society: Government Resolution 16.12.2010. Ministry of Defence of Finland, 2011. URL: <https://www.defmin.fi/files/1883/PDF.SecurityStrategy.pdf>

15. The National Security Strategy. Presidency of the Government. 2013. URL: <https://www.dsn.gob.es/en/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional>

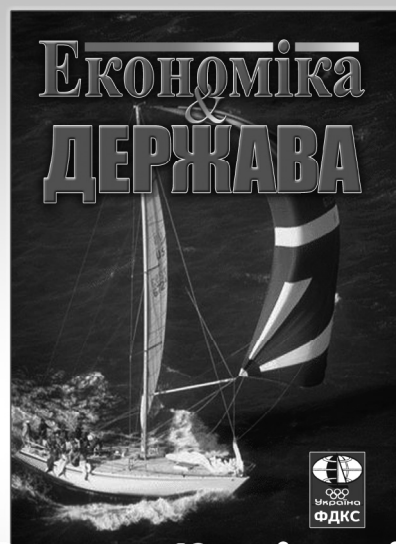
16. Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands. Dutch Ministry of Security and Justice; Ministry of Interior and Kingdom Relations. 2014. URL: <https://www.preventionweb.net/english/professional/policies/v.php?id=61146>

References:

1. Council of the European Union (2013), "Finalisation of the CCA Review Process: The EU Integrated Political Crisis Response (IPCR) Arrangements", available at: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=-PDF&gc=true&sc=false&f=ST%2010708%202013%-20INIT> (Accessed 05 Oct 2020).
2. OECD Publishing (2018), "Global Progress in the Governance of Critical Risks: OECD Reviews of Risk Management Policies", available at: <https://doi.org/10.1787/9789264309272-en> (Accessed 05 Oct 2020).
3. OECD Publishing (2013), "OECD Risk Management: Strategic Crisis Management", OECD Working Papers on Public Governance, vol. 23, available at: <https://dx.doi.org/10.1787/5k41rbd1l7r7-en> (Accessed 05 Oct 2020).
4. OECD Publishing (2017), "Government at a Glance 2017", available at: http://dx.doi.org/10.1787/gov_glance-2017-en (Accessed 05 Oct 2020).
5. Habegger, B. (2009), "Horizon Scanning in Government Concept, Country Experiences, and Models for Switzerland", Center for Security Studies, available at: <https://www.files.ethz.ch/isn/96274/Horizon-Scanning-in-Government.pdf> (Accessed 05 Oct 2020).
6. GOV.UK (2020), "Horizon Scanning Programme team", available at: <https://www.gov.uk/government/groups/horizon-scanning-programme-team> (Accessed 05 Oct 2020).
7. European Commission (2016), "Joint staff working document EU operational protocol for countering hybrid threats "EU Playbook", available at: <http://state-watch.org/news/2016/jul/eu-com-countering-hybrid-threats-playbook-swd-227-16.pdf> (Accessed 05 Oct 2020).
8. King, D. A. and Thomas, S. M. (2007), "Taking Science Out of the Box - Foresight Recast", Science, Vol. 316, Issue 5832, pp. 1701—1702.
9. London: Cabinet Office (2017), "National Risk Register Of Civil Emergencies 2017 edition", available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/644968/UK_National_Risk_Register_2017.pdf (Accessed 05 Oct 2020).
10. New Zealand Department of the Prime Minister and Cabinet (2016), "National Security System Handbook", available at: <https://dpmc.govt.nz/sites/default/files/2017-03/dpmc-nss-handbook-aug-2016.pdf> (Accessed 05 Oct 2020).
11. MSNBC news (2003), "Pentagon kills "terror futures market", available at: <http://www.nbcnews.com/id/3072985/t/pentagon-kills-terror-futures-market/#.Xf0MzUcZaUk> (Accessed 05 Oct 2020).
12. OECD Conference Centre (2016), "Preparing governments for long-term threats and complex challenges", Discussion Note of OECD Conference Centre Paris, available at: www.oecd.org/gov/Preparing-governments-for-long-threats-and-complex-challenges.pdf (Accessed 05 Oct 2020).
13. Rademaker, M. (2009), "National Security Strategy of the Netherlands: An Innovative Approach", An International Journal, Vol. 23, no. 1, available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/77f9/aa7c8b1c924024-b830f2d6ba0ed61a84d6db.pdf> (Accessed 05 Oct 2020).
14. Ministry of Defence of Finland (2011), "Security Strategy for Society: Government Resolution 16.12.2010", available at: <https://www.defmin.fi/files/1883/PDF.SecurityStrategy.pdf> (Accessed 05 Oct 2020).
15. Presidency of the Government (2013), "The National Security Strategy", available at: <https://www.dsn.gob.es/en/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-seguridad-nacional> (Accessed 05 Oct 2020).
16. Dutch Ministry of Security and Justice; Ministry of Interior and Kingdom Relations (2014), "Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands", available at: <https://www.preventionweb.net/english/professional/policies/v.php?id=61146> (Accessed 05 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Г. В. Гайович,
к. філол. н., доцент, завідувач кафедри інновацій,
інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проєктами,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0003-0135-6191

І. В. Бабійчук,
викладач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними
проєктами, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0003-1345-5074

Н. М. Романюк,
викладач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними
проєктами, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0002-8591-7275

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.149

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ СПРИЯННЯ АКТИВНОМУ НАВЧАННЮ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Н. Haiovych,
PhD in Philology, Associate Professor, Chair of the Department of innovations, information activity in education
and training on international projects, The Institute of Public Administration and Research in Civil Protection
I. Babychuk,
teacher of the Department of innovations, information activity in education and training on international projects, The
Institute of Public Administration and Research in Civil Protection
N. Romaniuk,
teacher of the Department of innovations, information activity in education and training on international projects,
The Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES TO FACILITATE ACTIVE TRAINING OF CIVIL DEFENCE PROFESSIONALS OF UKRAINE

Реалізації сучасних освітніх завдань сприяє організація активної та інтерактивної взаємодії суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності. У статті увагу зосереджено на інноваційних формах і методах навчання, які дозволяють швидко аналізувати інформацію, знаходити оптимальні шляхи вирішення завдань та розвивають творчі, інтелектуальні та професійні характеристики особистості. Розглянуто сучасні інтерактивні технології навчання, які були апробовані авторами статті в навчальних аудиторіях Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту. Розкрито особливості проведення ділової гри та відмічено як позитивні, так і проблемні моменти цієї технології.

На основі проведеного аналізу та педагогічного досвіду зроблено висновок, що сучасні інноваційні технології, які запроваджуються в освітню діяльність сфери цивільного захисту, сприяють активному навчанню слухачів, метою якого є самореалізація й самовдосконалення кожної особистості та її професійне зростання.

Implementation of modern educational tasks is facilitated by establishing of active and interactive cooperation of subject persons of educational and cognitive activity. The article focuses on innovative formats and methods of training that allow you to analyze information quickly, to find optimum ways

to solve problems and develop creative, intellectual and professional characteristics of an individual. Modern interactive training technologies, which have been tested by the authors of the article in the classrooms of the Institute of Public Administration and Research in Civil Defense, have been considered. The peculiarities of conducting a business game are revealed, and the positive and problematic aspects of this technology are observed.

Based on the analysis and pedagogical experience, it is concluded that modern innovative technologies which are implemented into the educational activity of civil defense, contribute to the active training of the students, which aims at self-realization and self-improvement of each individual and his professional growth.

Implementation of modern educational tasks is facilitated by organizing of active and interactive cooperation of subject persons of educational and cognitive activity. To ensure a successful result of educational activities in the sphere of civil defense, scientific and pedagogical staff of the Institute of Public Administration and Research in Civil Defense organize group work, work in pairs, individual work, etc. during the classes, interaction of the students with each other is encouraged, as well as with the teachers and with the educational information. The use of innovative technologies is aimed at efficient interaction, in which there is the acquisition of the new experience, new knowledge and provides an opportunity for self-realization of the individual, which contributes to the active learning of the students.

The problem of interactive learning remains relevant today. Despite the fact that the indicated issues have been investigated quite actively and for a long time, a number of issues remain open. Therefore, the aim of the article is to find the optimum innovative formats and methods for learning, in particular for the training and retraining of the specialists in the state sphere of civil defense. To achieve the goal, the analysis of scientific and pedagogical literature has been conducted and the own practical experience has been consolidated.

The authors have paid special attention to the interactive formats and methods of training that allow you to analyze information quickly, to find optimum ways to solve problems.

Based on the analysis and pedagogical experience, the authors conclude that the modern innovative technologies which are implemented into the educational activities of sphere of civil defense, contribute into the active learning of the students. Also, the latest technologies in learning are a teaching tool that stimulates students to acquire new knowledge, allows instant feedback, improves communication, improves teaching activities and encourages innovative search. The peculiarity of such learning is its focus on the students.

*Ключові слова: інноваційні форми і методи навчання, інтерактивні технології, цивільний захист.
Key words: innovative forms and methods of science, interactive technologies, civil protection.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із напрямів модернізації освітньої діяльності у сфері цивільного захисту є удосконалення методів і форм навчання. Завдання освіти полягає в тому, щоб забезпечити умови для самовизначення та самореалізації особистості. Тож важливою компетенцією педагога-професіонала є вміння організувати навчальне середовище, яке формувало б повноцінного суб'єкта сучасного світу — носія гуманістичних поглядів, людини з глибокими знаннями й культурою, з високим рівнем професіоналізму. Реалізації цих завдань сприяє організація активної та інтерактивної взаємодії суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності [1].

Для забезпечення позитивного результату освітньої діяльності у сфері цивільного захисту науково-педагогічними працівниками Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту (ІДУНДЦЗ) під час занять організовується групова робота, робота у парах, індивідуальна робота тощо, сти-

мулюється взаємодія слухачів один з одним, з викладачем, з навчальною інформацією. Використання інноваційних технологій та інтерактивних методів навчання, основою яких є взаємодія учасників процесу один з одним, дозволяє засвоювати новий матеріал через обмін досвідом та отримувати можливість для самореалізації, що сприяє активному навчанню здобувачів освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика інноваційного навчання досить широка й давно цікавить науковців та педагогів. Вони постійно працюють над вдосконаленням освітнього процесу, намагаючись запроваджувати кращі світові стандарти та створювати нові. Проблема інноваційних форм і методів навчання цікавилися Н. Бібік, О. Баханова, А. Бородай, О. Дорошенко, Ю. Мальований, С. Ніколаєв, О. Пометун та інші.

Інтеракцію можна трактувати як посилену діяльність між суб'єктами навчального процесу, а використання інтерактивних методів навчання — як способи цілеспрямованої посиленої взаємодії, взаємовпливу учасників педагогічного процесу через призму власної індивідуальності, особистого життєвого досвіду з метою створення оптимальних умов підготовки майбутнього фахівця. Інтерактивна педагогічна взаємодія характеризується високим рівнем інтенсивності спілкування її учасників, їх комунікації, обміну діяльностями. "Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем. Воно ефективно сприяє формуванню цінностей, навичок і вмінь, створенню атмосфери співпраці, взаємодії" [2].

Із загальної проблематики цього напрямку досліджень можна виокремити питання класифікації. Спроб класифікувати інтерактивні методи навчання було досить багато. Зокрема це питання досліджували: В.В. Ніколін, Г.С. Кулініч, Е.Я. Голант, Г.С. Харханова та інші. Ярчук А.В. та Бочарова Н.О., опрацювавши різні джерела з цього питання доводять, що проблема класифікації ще залишається відкритою і зупиняються на деяких її аспектах. Так, наприклад, у своїй праці вони згадують класифікацію Е.Я. Голанта, який вперше класифікує методи навчання за мірою залучення тих, хто навчається, в навчальну діяльність. Пасивні методи навчання дослідниця визначає як "нетрудові методи готових знань", активні методи — "інтенсивні, активно-трудоі". Також науковці згадують дослідження В.В. Ніколіна та Г.С. Кулініч, які поділяють ігрові інтерактивні методи навчання на ігри, що підкоряються певним правилам (настільні, рухливі, комп'ютерні) та творчі ігри (рольові, ігри-змагання, комп'ютерні). Також автори за дидактичними цілями виокремлюють "ігри, спрямовані на вивчення нового матеріалу; ігри, спрямовані на перевірку знань; ігри, метою яких є закріплення і узагальнення пройденого матеріалу" [3].

Отже, проблема інтерактивного навчання ще потребує уваги як науковців, так і практиків. До проблемних питань, наприклад, можна віднести, по-перше, те, що досі не розроблено класифікації інтерактивних методів навчання, яка задовольнила всіх; по-друге, у наукових дослідженнях немає чіткого пояснення, чим відрізняються активні методи навчання від інтерактивних, а ті описи інтерактивних методів навчання, які є, не відбивають такої особистісної функції, як самореалізація. І цей список можна продовжувати.

МЕТА СТАТТІ

Тож, попри те, що озвучена проблематика активно і досить давно досліджується, усе ж відкритим залишається певне коло питань. Тому метою статті є пошук оптимальних інноваційних форм і методів навчання, зокрема для підготовки та перепідготовки фахівців державної сфери цивільного захисту. Для досягнення мети буде проведено аналіз науково-педагогічної літератури та узагальнено власний практичний досвід. Особливу увагу автори приділяють інтерактивним формам і методам навчання, які дозволяють швидко аналізувати інформацію, знаходити оптимальні шляхи вирішення завдань та розвивають

творчі, інтелектуальні та професійні характеристики особистості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Заохочення активних методів навчання, що забезпечують компетентнісний та особистісно зорієнтований підходи, розвиток критичного мислення, є важливим елементом професійного розвитку працівників будь-якої сфери. Опрацювання наукової літератури й наш педагогічний досвід доводять, що головне завдання педагога сьогодні — створити під час заняття творчу атмосферу та умови для активного навчання. Це важливо, бо саме таке навчання є необхідною умовою інноваційної освіти, у якій мають переважати методи і технології навчання, спрямовані на самостійне засвоєння слухачами знань і набуття вмінь у процесі їхньої активної розумової і практичної діяльності [4]. Важливою умовою досягнення таких цілей є використання в навчальних аудиторіях інтерактивних форм та методів навчання.

"Термін "інтерактивний" походить від англійських слів "inter" — "взаємний" та "act" — "діяти", і означає "знаходитись у постійному діалозі, бути активним учасником". Відповідно, інтерактивне навчання — це навчання, побудоване на активній взаємодії викладача та учнів" [5].

Під час такого навчання слухачі вчать тонкощам комунікації з іншими учасниками групи, демократичності, критично мислити, створювати й приймати власні рішення тощо.

Як уже зазначалося, відповідно до різних підходів науковці виокремлюють різні групи інтерактивних методів навчання. Розглянемо деякі з них. Перша група, на якій зупинимось, — це ігрові інтерактивні методи навчання. Вони поділяються на імітаційні та неімітаційні методи. Імітаційні методи базуються на моделюванні ситуації із життя в умовах навчальної аудиторії. До них відносимо різноманітні навчальні ділові ігри, рольові ігри тощо. Неімітаційні методи орієнтовані на створення чогось нового з використанням як досвіду, так і вміння шукати, аналізувати і використовувати потрібний в тому чи іншому випадку матеріал. Сюди відносимо кейсовий метод, розроблення різноманітних проєктів, обговорення та обмін досвідом, аналіз професійних ситуацій. Наступна група методів — це неігрові інтерактивні методи навчання. До них відносять різного виду дискусії, наприклад, у вигляді круглого столу, диспути, форуми тощо, а також методи автентичного оцінювання досягнень слухачів (портфоліо).

Далі поглянемо на класифікацію методів активного навчання, запропоновану А.М. Смолкіним [6]. Дослідник виокремлює імітаційні методи активного навчання, до яких відносить заняття, під час яких слухачі відтворюють за допомогою імітації певні елементи зі своєї професійної діяльності. Нагадаємо, що імітаційні методи поділяються на ігрові й неігрові. До ігрових належать проведення ділових ігор, ігрового проєктування тощо, а до неігрових відносять проведення аналізів конкретних ситуацій та прийняття рішень щодо вирішуваних завдань. Зупинимось на деяких з них.

До першої групи відносяться, зокрема, рольові ігри. Основою цього методу є те, що "учасники діють не від

свого імені, а демонструють поведінку та висловлюють почуття умовного персонажа" [7]. Для цього учасникам процесу потрібно ввійти в певну роль і програти її відповідно до поставлених завдань. Зазвичай виконувати роль легше, ніж діяти в конкретній ситуації від свого імені. З іншого боку, людина, програвши певну роль, стає спроможнішою виступити в подібній життєвій ситуації вже від власного імені.

Серед другої групи методів, заслуговує на увагу метод аналізу ситуацій, який передбачає "докладний розбір реальної або вигаданої історії", де описано певну реальну ситуацію, наприклад, з професійної сфери певної аудиторії. "Це дає змогу учасникам проаналізувати й обговорити ситуації, з якими вони можуть зіткнутися в реальному житті", вони "аналізують поведінку персонажів, передбачають, оцінюють наслідки різних варіантів їхньої поведінки" [7]. Така форма навчання дозволяє подивитися на ситуацію з різних боків і обрати найбільш оптимальне рішення для розв'язання певної проблеми.

Отже, можна вважати, що дидактична гра — це модель, яка дозволяє замінити реальне життя на навчальну вправу, яку можна виконувати за допомогою різних засобів та способів.

Методи активного навчання можна застосовувати у будь-який час навчального процесу: 1 етап — первинне оволодіння знаннями (проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія); 2 етап — контроль знань (колективна розумова діяльність, тестування); 3 етап — формування професійних умінь, навичок на основі наявних знань і розвиток творчих здібностей.

У цьому контексті важливо згадати також технології колективно-групового навчання. Серед них виокремимо інтерактивні технології, які спрямовані на залучення до спільної роботи всіх учасників навчальної групи. Такі форми роботи добре згуртовують колектив, дозволяють учасникам працювати разом, допомагати один одному, вивчити значну кількість інформації за короткий час, знайти кілька варіантів для вирішення однієї проблеми тощо. Як показує практичний досвід, під час аудиторної роботи такі технології дуже добре сприймаються слухачами та позитивно впливають на засвоєння матеріалу з різних тем. Згадаємо деякі з них, які були апробовані авторами статті в навчальних аудиторіях.

Найчастіше використовуваним можна вважати обговорення проблеми в загальному колі. Ця технологія використовується зазвичай разом з іншими методами, її метою є з'ясування певних питань, загострення уваги на важливих, актуальних та проблемних моментах теми, з одного боку, та можливість мотивувати слухачів щодо розвитку своєї пізнавальної діяльності, розширення опорних знань тощо — з іншого. Однією з форм такої групової роботи є технологія "Мікрофон". Її використання дозволяє провести опитування всієї аудиторії за короткий відрізок часу та отримати різні думки щодо певного питання. Подібну функцію виконує й інший прийом "незакінчені речення", який, окрім зазначеного, дозволяє ще глибше опрацювати певну тему, порівняти різні підходи тощо.

Іншим, не менш цікавим і використовуваним в навчальних аудиторіях прийомом, є мозковий штурм — "метод опитування, за якого приймаються будь-які

відповіді учасників щодо обговорюваної теми" [7]. Такий прийом дозволяє зібрати велику кількість думок, стимулює креативність і творчий підхід, дозволяє учасникам вільно висловлюватися, не обмежує. Використання методу мозкового штурму в навчальному процесі дозволяє вирішити такі завдання: сприяє творчому засвоєнню слухачами навчального матеріалу; встановлює зв'язок між теоретичними знаннями і практикою; активізує навчально-пізнавальну діяльність слухачів; формує здатність зосереджуватися на вирішенні актуальної проблеми; формує досвід колективної розумової діяльності.

Під час вивчення нової інформації та при узагальненні, повторенні вивченого доцільно використовувати технологію "навчаючи — учись". Вона дає можливість слухачам передати свої знання колегам. Використання цього методу підвищує самооцінку, інтерес до навчання, дозволяє розвивати мовлення та вміння слухати.

Для створення на занятті ситуації, яка дає змогу слухачам працювати разом з метою засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу добре зарекомендувала технологія "Ажурна пилка" ("Мозаїка", "Джиг-со"). Плюс її в тому, що нею можна замінити лекції за умови, коли потрібно, щоб слухачі отримали вступну інформацію до початку заняття або ж доповнити уже проведене заняття. Заохочує слухачів допомагати один одному вчитися, навчаючи.

Навчити слухачів самостійно вирішувати проблеми та приймати колективне рішення може допомогти використання на заняттях прийому "дерево рішень", що допомагає слухачам детально розглянути ситуацію, проаналізувати її та підготуватися до прийняття рішення.

Одним з найбільш ефективних активних методів навчання є ділова гра. Сучасна наука виокремлює три сфери застосування цього ігрового методу. Зокрема: 1) у навчальній сфері застосування методу здійснюється як для навчання, так і для підвищення кваліфікації; 2) можливість імітації майбутньої професії, вивчення можливих управлінських рішень та оцінка ефективних організаційних структур робить цей метод незамінним у дослідницькій сфері; 3) з метою аналізу компонентів визначених систем, розробки окремих складових систем цей метод використовують у практичній та оперативній сфері [8].

Активізація думок слухачів, підвищення самобутності майбутнього спеціаліста, внесення творчого характеру в навчання, наближення до майбутньої професійної діяльності — все це є педагогічною природою ділової гри [8]. Цей метод розкриває особистісний потенціал слухача: кожен учасник може продіагностувати свої можливості окремо та під час спільної роботи в групах. Кожен учасник ділової гри також має можливість побачити свої можливості та уміння в ході підготовки та проведенні таких занять. Роль викладача полягає в тому, щоб допомогти слухачеві обрати своє місце у грі, розкрити свої кращі якості та проявити їх у спілкуванні. Ділову гру готує та здійснює її координацію викладач. Тому ділова гра є контрольованою системою. Якщо гра проходить відповідно до підготовленого раніше сценарію, викладач не перешкоджає ігровим відносинам. Його роль — спостереження та оцінка діяльності студентів у ході гри. Викладач втручається лише тоді, коли

дії учасників виходять за межі сценарію та можуть вплинути на мету заняття.

У педагогічній діяльності ділову гру ми застосовуємо з метою вироблення в слухачів навичок прийняття управлінських рішень при виникненні надзвичайної ситуації. Ця діяльність передбачає наявність елементів ігрового моделювання та розподілу ролей між учасниками гри; визначення загальної мети для всього колективу, досягнення якої забезпечується взаємодією учасників гри.

Відштовхуючись від власного досвіду використання ділової гри під час навчання, хочемо відмітити як позитивні, так і проблемні моменти. Позитивне в застосуванні ділові ігри — це висока мотивація, емоційна насиченість процесу навчання; практична підготовка до професійної діяльності, отримання нових знань та вмінь. До проблемних моментів ми б зарахували таке: підготовка такого заняття потребує багато часу; під час гри викладач постійно перебуває в високій психологічній напрузі, оскільки, з одного боку, має спостерігати за кількома групами та їхньою діяльністю окремо, а з іншого, сприймати весь процес, як єдине ціле; проведення таких занять вимагає від педагога перебування у безперервному творчому пошуку та володіння акторськими вміннями. Не менш важливою проблемою, на нашу думку, може бути неготовність чи небажання слухачів до роботи в такому форматі. Окрім того, варто сказати, що для успішного проведення заняття у формі ділової гри велике значення мають і інші чинники. Зокрема важливо пам'ятати, що викладач, який не має довірливого й постійного контакту з учасниками групи, не зможе провести таке заняття на належному рівні. Ділова гра будується на принципах колективної роботи, практичної корисності, демократичності, гласності, максимальній зайнятості кожного й необмеженій перспективі творчої діяльності. У ній мають використовуватися нові й прогресивні досягнення педагогічної теорії й практики. Тож, підсумовуючи, зауважимо, що використання ділової гри підвищує пізнавальну активність слухачів, розвиває та поліпшує їхні професійні навички, а викладачеві дозволяє бути креативним та сучасним.

Навчання як соціальний процес не може бути завершеним чи припиненим. Форми і методи навчання постійно оновлюються і змінюються разом з технічним прогресом. Поява нових форм навчання залежить від рівня освіченості населення, наявності технічних засобів навчання, доступності навчання, соціокультурних традицій тощо. На вимогу часу інноваційним кроком в організації освітнього процесу стало активне впровадження в українську систему освіти всіх рівнів дистанційних методів навчання, які можуть стати окремим видом заочної освіти з використанням сучасних інформаційних та комунікаційних технологій. Сучасні проблеми змішаної, дистанційної освіти обговорювалися, зокрема, на I Всеукраїнській науково-практичній конференції, яка відбулася в НАУ у червні 2020 р. [9]. Під час дистанційного навчання сучасні технології надають слухачам і викладачам можливість інтерактивно взаємодіяти. При цьому забезпечується доставка основного навчального матеріалу для самостійного його опрацювання слухачам [10]. Перевагою дистанційного навчання є можливість навчатись, перебуваючи в будь-якому місці, на

будь-якій відстані від навчального закладу. Основою такого навчання є взаємодія викладача й слухача в віртуальному просторі за допомогою комп'ютера та Інтернету. Тож в умовах боротьби людства з коронавірусом не випадково особливої актуальності почала набувати саме ця форма навчання. І вже сьогодні можна відзначити такі переваги: можливість навчатись у будь-який час, можливість навчатись у будь-якому місці, навчання без відриву від основної діяльності, можливість навчатись у своєму темпі, мобільність, індивідуальний підхід і, що важливо, дистанційна освіта дешевша, адже слухачу не доводиться витрачати кошти на дорогу та проживання.

У дистанційних технологіях часто використовуються елементи очної форми навчання, про які йшлося вище. Окрім них, зараз популярними стають також такі педагогічні методики, як контекстне навчання, імітаційне навчання, проблемне навчання тощо.

Для запровадження та використання модерних форм і методів серед компетенцій сучасного педагога мають бути такі характеристики, як вміння використовувати можливості мережних сервісів Web 2.0, Web 3.0, технологій організації навчання, зокрема, e-learning (електронне навчання), m-learning (мобільне навчання), b-learning (змішане навчання), f-learning (перевернуте навчання), u-learning (всепроникне навчання) у своїй професійній діяльності [5].

Отже, як показує досвід останніх місяців, основною формою роботи в освітній діяльності стало дистанційне та онлайн-навчання. Воно дозволяє розширити сферу освітніх послуг; використовувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні слухачів на всіх його етапах. Тож інноваційна та інтерактивна складова в дистанційному навчанні може не тільки забезпечити активне залучення слухачів до навчального процесу, але й дозволить їм разом керувати ним, підтримуючи прямий зв'язок з викладачем.

ВИСНОВОК

Проведений аналіз та наявний педагогічний досвід дозволяють зробити висновок, що сучасні інноваційні технології, які запроваджуються в освітню діяльність сфери цивільного захисту, сприяють активному навчанню слухачів, метою якого є самореалізація й самовдосконалення кожної особистості та її професійне зростання. Також вони є інструментом виклададдя, що, з одного боку, стимулює слухачів до отримання нових знань, дозволяє миттєвий зворотній зв'язок, покращує спілкування, а з іншого — вдосконалює викладацьку діяльність та підштовхує до творчого пошуку. Особливістю такого навчання є його орієнтованість на слухачів, що в результаті веде до високого рівня їхньої задоволеності. Такий висновок підтверджується наступними аргументами.

По-перше, інтерактивні методи навчання допомагають слухачам самореалізуватися, оскільки передбачають обов'язкову взаємодію учасників освітнього процесу. Робота в Інтернеті сприяє розвитку особистості, викликає у слухача відчуття участі в глобальному інформаційному просторі.

По-друге, ділова гра, що використовується педагогами для відпрацювання слухачами навичок спільної професійної діяльності, залишається однією з головних

психолого-педагогічних технологій процесу самореалізації.

По-третє, відчуття, отримувані слухачами від здійснюваної діяльності, яка забезпечується використанням під час навчальних занять різних інноваційних технологій, є невід'ємною частиною процесу самореалізації й самовдосконалення особистості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні змісту та складових сучасного інформаційно-освітнього середовища функціонального навчання (підвищення кваліфікації) керівного складу та фахівців у сфері цивільного захисту.

Література:

1. Башкір О.І. Активні й інтерактивні методи навчання у вищій школі / О.І. Башкір // Педагогіка та психологія. — 2018. — Вип. 60. — С. 33—44. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2018_60 (дата звернення: 08.06.2020).
2. Лекція 3. Інтерактивні технології навчання. Кейс-технології. — Режим доступу: <https://docplayer.net/83862473-Lekciya-3-interaktivni-tehnologiyi-navchannya-keys-tehnologiyi-interaktivni-tehnologiyi.html> (дата звернення: 12.06.2020).
3. Борисова Н. Застосування інтерактивних методів у процесі вивчення курсу "Ділова іноземна мова" на немовних факультетах / Н. Борисова // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". Педагогіка. Психологія. Філософія. — 2013. — Вип. 28 (1). — С. 33—37. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpdpu_2013_28_1_8 (дата звернення: 25.06.2020).
4. Ярчук А.В., Боcharова Н.О. Інтерактивне навчання як запровадження сучасних методів покращення якості освіти <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/12345-6789/10672> (дата звернення 02.07.2020).
5. Організація та проведення занять із застосуванням інноваційних методів: навчальний посібник / Укладачі: Волянський П.Б., Євсюков О.П., Михайлов В.М., Терент'єва А.В., Шихненко К.І. — К.: ІДУЦЗ, 2019. — С. 139.
6. Інтерактивні методи навчання. — Режим доступу: <https://www.pedrada.com.ua/article/2316-interaktyvni-metody> (дата звернення 28.06.2020).
7. Основи здоров'язбережної компетентності. Курс підготовки вчителів. — Режим доступу: <http://multy-course.com.ua/ua/page/19/69> (дата звернення 28.06.2020).
8. Колупаєва Т., Міщеня О., Третяк О. Роль інтерактивних технологій навчання в особистісно-орієнтованій підготовці майбутніх учителів початкової школи. Інноватика у вихованні: збірник наукових праць. Рівне, 2019. № 9. — С. 172—181.
9. Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти: збірник наукових праць матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 червня 2020 р., м. Київ, Національний авіаційний університет / наук. ред. Н.П. Муранова. — К.: НАУ, 2020. — С. 154.
10. Карташова Л.А., Бойченко О.А., Шеремет Т.І. Технології та принципи дистанційного навчання: фор-

мування цифрових компетентностей педагога-тьютора. — К., 2020. — С. 77.

References:

1. Bashkir, O. I. (2018), "Active and interactive teaching methods in higher education", *Pedahohika ta psykholohiia*, [Online], vol. 60, p. 33—34, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2018_60_6 (Accessed 8 June 2020).
2. Brusentsova, L. (2020), "Lecture 3. Interactive learning technologies. Case technology", available at: <https://docplayer.net/83862473-Lekciya-3-interaktivni-tehnologiyi-navchannya-keys-tehnologiyi-interaktivni-tehnologiyi.html> (Accessed 12 June 2020).
3. Borysova, N. (2013), "Application of interactive methods in the process of studying the course "Business Foreign Language" at non-language faculties", *Humanitarnyj visnyk Derzhavnoho vyschoho navchal'noho zakladu "Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj derzhavnyj pedahohichnyj universytet imeni Hryhoriia Skovorody"*. *Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia*, [Online], vol. 28, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpdpu_2013_28_1_8 (Accessed 25 June 2020).
4. Yarchuk, A.V. and Bocharova, N.O. (2020), "Interactive learning as the introduction of modern methods to improve the quality of education", *Improving the educational process in higher education: a collection of scientific and methodological works*, [Online], vol. 28, available at: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/12345-6789/10672> (Accessed 02 July 2020).
5. Volians'kyj, P.B. Yevsiukov, O.P. Mykhajlov, V.M. Terent'ieva, A.V. and Shykhnenko, K.I. (2019), *Orhanizatsiia ta provedennia zaniat' iz zastosuvanniam innovatsijnykh metodiv: navchal'nyj posibnyk* [Organization and conduct of classes using innovative methods: textbook], IDUCZ, Kyiv, Ukraine.
6. [pedrada.com.ua](https://www.pedrada.com.ua) (2020), "Interactive teaching methods", available at: <https://www.pedrada.com.ua/article/2316-interaktyvni-metody> (Accessed 28 June 2020).
7. multy-course.com.ua (2020), "Basics of health competence. Teacher training course", available at: <http://multy-course.com.ua/ua/page/19/69> (Accessed 28 June 2020).
8. Kolupaieva, T. Mischenia, O. and Tretiak, O. (2019), "The role of interactive learning technologies in the personality-oriented training of future primary school teachers", *Innovatyka u vykhovanni: zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 9, pp. 172—181.
9. Muranova, N.P. (2020), "Distance education in Ukraine: innovative, legal, pedagogical aspects", *Zbirnyk naukovykh prats' materialiv I Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii* [I All-Ukrainian scientific-practical conference], National Aviation University, Kyiv, Ukraine.
10. Kartashova, L.A. Bojchenko, O.A. and Shermet, T.I. (2020), *Tekhnolohii ta pryntsyipy dystantsijnoho navchannia: formuvannia tsyfrovyykh kompetentnostej pedahoha-t'iutora* [Technologies and principles of distance learning: the formation of digital competencies of a tutor], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2020 р.

I. В. Пєша,
к. пед. н., директор,
державна установа "Державний інститут сімейної та молодіжної політики"
ORCID ID: 0000-0001-8367-2010

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.155

ОБГРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ТА ЗАВДАНЬ МОЛОДІЖНОЇ РОБОТИ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

I. Pyesha,
PhD in Pedagogical Sciences, director, Work State Institution "State Institution of Family and youth policy"

SUBSTANTIATION OF WAYS AND TASKS OF THE YOUTH WORK AT THE TERRITORIAL
COMMUNITY'S LEVEL WITH

Одним із принципів ефективної молодіжної політики є принцип обгрунтованості, що передбачає визначення напрямів та завдань молодіжної політики відповідно до проблем і запитів сучасної української молоді. В умовах децентралізації влади молодіжна політика та молодіжна робота на місцевому рівні мають формуватися відповідно до потреб та інтересів молоді, яка проживає на конкретній території, враховувати наявні ресурси за активної участі молоді у процесі планування та реалізації молодіжної діяльності.

У статті представлено алгоритм обгрунтування та планування молодіжної роботи на місцевому рівні за активної участі молоді, що дозволяє визначити молодіжні потреби і оцінити ресурси в молодіжній сфері на рівні територіальної громади. Результати дослідження потреб молоді громади і ресурсів у молодіжній сфері є підґрунтям визначення пріоритетних напрямів та завдань молодіжної роботи на рівні громади, планування молодіжної роботи із залученням наявних ресурсів та партнерів.

Умовами ефективності впровадження запропонованого автором підходу у формуванні обгрунтованої молодіжної політики та плануванні молодіжної роботи на місцевому рівні є зацікавленість представників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; робота молодіжної команди, які організує та координує взаємодію представників влади, спеціалістів та молодіжних активістів; безпосередня участь молоді на усіх етапах проєкту, створення молодіжної соціологічної служби; залучення та взаємодія у реалізації проєкту спеціалістів, які працюють з дітьми та молоддю, та молодіжного активу громади; науково-методичний супровід діяльності та ефективна партнерська взаємодія між науковим закладом і органом місцевого самоврядування; публічна презентація й обговорення результатів.

One of the principles of the effective youth policy is the principle of validity, which provides the definition of ways and objectives of youth policy in accordance with the problems and demands of modern Ukrainian youth. In the context of decentralization of power, youth policy and youth work at the local level should be formed in accordance with the needs and interests of young people living in a particular area, take into account available resources with an active participation of young people in planning and implementing youth activities.

An algorithm for substantiation and planning of youth work at the local level with an active participation of youth, which allows to identify youth needs and to assess resources in the youth sphere at the territorial community's level, are represented in the article. Substantiation of directions and tasks of youth work at the level of the territorial community involves the consistent implementation of the following tasks: identification of the needs and problems of the youth of the community, the

level of interest and willingness to participate in solving youth issues; assessment of available resources: youth infrastructure, specialists working with youth, business partners and public associations; substantiation of urgent youth problems and ways to solve them; — planning of youth work with the involvement of socially active youth. The results of study of the community's and youth's needs and the resources in the youth sphere are the basis for determining the priority ways and objectives of youth work at the community level, youth work planning with the involvement of available resources and partners.

The conditions for the effective implementation of the approach proposed by author in the formation of substantiated youth policy and planning of youth work at the local level are the interest of representatives of the executive authorities and local governments; the work of the youth team, which organizes and coordinates the interaction of government officials, specialists and youth activists; the direct participation of youth at all stages of the project; the creation of youth sociological service; the involvement and interaction in the project implementation of specialists working with children and youth and the youth asset of the community; the scientific and methodological support of activities and effective partnership between the scientific institution and the local government; the public presentation and discussion of results.

Ключові слова: обґрунтована молодіжна політика, молодіжна робота, участь молоді, територіальна громада.

Key words: substantiated youth policy, youth work, youth participation, territorial community.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із принципів ефективної молодіжної політики в Україні є принцип обґрунтованості: вона має враховувати реальний стан і можливості державної системи та громадських інституцій у молодіжній сфері та ґрунтуватися на потребах і прагненнях української молоді.

Обґрунтована молодіжна політика — це політика, яка формується на доказовій базі: достовірних даних (статистичних, емпіричних, психологічних тощо) щодо становища молоді, її проблем і прагнень у конкретних містах і селах. Практики, які пропонуються у планах дій з реалізації обґрунтованої молодіжної політики, базуються на кращому досвіді роботи [4].

Доказовою базою формування обґрунтованої молодіжної політики є: очікування молоді; політичні прагнення молоді; молодіжні цінності; спосіб життя молоді; соціальне становище молоді; підходи та методи молодіжної роботи. Інструментами формування доказової бази молодіжної політики є аналіз існуючих статистичних та емпіричних даних, соціологічні дослідження, кращі практики роботи з молоддю, тематичні дослідницькі семінари, постійно діючі групи експертів з різних сфер молодіжної політики — громадської активності, патріотичного виховання, молодіжної участі, формування здорового способу життя тощо.

Реформа органів виконавчої влади, децентралізація державного управління, що відбувається в Україні, вимагає впровадження принципово нових підходів формування молодіжної політики, організації молодіжної роботи на місцевому рівні. Молодіжна робота, що виступає інструментом реалізації молодіжної політики на рівні громади, має формуватися з врахуванням усіх наявних ресурсів та відповідно до потреб та інтересів молоді конкретної громади, за активної участі молоді у цьому процесі.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Державна молодіжна політика в Україні, молодіжна робота, становище та проблеми української молоді є об'єктом наукового пошуку сучасних українських науковців. Зокрема питанням формування та реалізації державної молодіжної політики України присвячені наукові роботи Є.І. Бородіна [3], М.Ф. Головатого [5], Т.О. Донченко [8], Г.В. Коваль [9], Л.Ф. Криварчук [11], Н.В. Метьюлкіної [13], Р.П. Сторожук [19] та ін. Визначенням пріоритетних напрямів молодіжної політики відповідно до потреб, проблем та запитів сучасної української молоді займалися О.М. Балакірева [2], А.В. Головенько [6], Н.М. Комарова [10] та ін. Особливості формування молодіжної політики в умовах трансформації суспільства у контексті організації молодіжної роботи на регіональному рівні досліджували М.Ф. Дмитров [7], О.М. Кулик [12], В.В. Орлов [14], І.О. Парубчак [15], В.М. Перепелиця [16], Г.І. Смокова [18] та ін.

Попри вагомий науковий доробок, поглибленого наукового дослідження потребують питання обґрунтування завдань молодіжної політики, напрямів та форм молодіжної роботи в умовах децентралізації виконавчої влади. Основна суперечність у цьому контексті полягає в тому, що сучасні тенденції реформування системи державного управління вимагають формування молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях відповідно до потреб і прагнень молоді місцевих громад. Водночас концепція та механізми розробки і впровадження обґрунтованої регіональної молодіжної політики є недостатньо науково обґрунтованими.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є побудова алгоритму обґрунтування та планування напрямів та завдань молодіжної роботи на місцевому рівні за активної участі молоді.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Планування молодіжної роботи на місцевому рівні потребує визначення регіональних потреб молоді й оцінки діючої молодіжної інфраструктури. Оскільки реформа місцевого самоврядування передусім спрямована на забезпечення спроможності громад самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення, обґрунтування доцільності впровадження та напрямків молодіжної роботи та молодіжної участі на рівні територіальної громади набуває пріоритетного значення.

Обґрунтована молодіжна політика на місцевому рівні формується на підставі достовірної інформації щодо становища молоді, її потреб і можливостей їх реалізації у конкретній територіальній громаді. Такий підхід дозволяє спланувати молодіжну роботу відповідно до запитів молоді з врахуванням наявних можливостей та ресурсів.

Враховуючи, що на рівні територіальних громад, окремих населених пунктів відсутні достовірні статистичні дані щодо становища молоді, а проведення соціологічних досліджень обмежене через брак коштів і фахових спеціалістів, оцінка молодіжних ресурсів і визначення молодіжних потреб має проводитися за наявними показниками, які реально отримати з офіційних джерел та за результатами опитувань молоді і спеціалістів, які працюють з молоддю.

Обґрунтування напрямків та завдань молодіжної роботи на рівні територіальної громади передбачає послідовне виконання таких завдань:

- визначення потреб та проблем молоді громади, рівня зацікавленості та готовності долучатися до вирішення молодіжних питань;
- оцінка наявних ресурсів: молодіжної інфраструктури, спеціалістів, які працюють з молоддю, бізнес-партнерів та громадських об'єднань;
- обґрунтування нагальних молодіжних проблем та шляхів їх вирішення;
- планування молодіжної роботи з вирішення нагальних проблем молоді громади із залученням наявних ресурсів, передусім — соціально активної молоді.

За результатами соціологічних опитувань і наукових досліджень, проведених Державним інститутом сімейної та молодіжної політики у 2017—2019 роках, розроблено й апробовано методику оцінки молодіжної роботи та молодіжної інфраструктури на місцевому рівні [17], а також алгоритм обґрунтування та планування молодіжної роботи на місцевому рівні за активної участі молоді. Такий підхід дозволяє визначити пріоритетні напрями реалізації молодіжної політики та організації роботи з молоддю на рівні територіальної громади. Особливістю запропонованого підходу є активна участь молоді у процесі збору та обробки інформації, планування та реалізації молодіжної роботи.

Алгоритм передбачає впровадження двох послідовних етапів: "оцінка ситуації" та "планування молодіжної роботи", кожен з яких містить низку завдань.

Етап 1. Оцінка ситуації, завдання:

- сформувати команду молодіжних лідерів, які організують і координують роботу;
- провести оцінку молодіжної роботи та молодіжної інфраструктури територіальної громади;

— визначити проблеми і потреби молоді територіальної громади.

Етап 2. Планування молодіжної роботи, завдання:

- розробити можливі шляхи вирішення проблем молоді на рівні територіальної громади;
- спланувати молодіжну роботу відповідно до конкретних потреб молоді.

Запорукою достовірності й ефективності процесу оцінки і планування є активне залучення та участь молоді, яка проживає у громаді на усіх етапах цього процесу.

На етапі "Оцінка ситуації" проводиться підготовча робота та формується команда молодіжних лідерів, які в подальшому будуть координувати роботу та залучати молодь до реалізації завдань. Учасниками лідерської команди можуть бути представники органів влади, спеціалісти, зацікавлені молоді люди. Основна вимога до членів команди молодіжних лідерів — наявність мотивації до проведення організаційної роботи з формування обґрунтованої молодіжної роботи в територіальній громаді, вміння та налаштування на взаємодію з молоддю.

Команда молодіжних лідерів організовує роботу молодіжної соціологічної служби — групи молодих людей, які будуть проводити соціологічні дослідження щодо молодіжних потреб і молодіжної інфраструктури територіальної громади, де вони мешкають, за принципом "рівний-рівному". Залучити молодь до проведення соціологічних досліджень можна шляхом організації інформаційних зібрань у закладах освіти, звернень до діючих молодіжних громадських об'єднань, повідомлень у соціальних мережах тощо.

Враховуючи, що молоді люди не мають знань та навичок організації соціологічних досліджень, до роботи молодіжної соціологічної служби доцільно залучити фахівців, що володіють відповідними знаннями. Це можуть бути представники наукових установ, закладів вищої освіти, громадських об'єднань, які мають досвід у проведенні соціологічних досліджень і обробці отриманих результатів.

Також має бути визначено місце для організації зібрань та роботи молодіжної соціологічної служби. Приміщення може бути надано навчальним закладом, клубом, громадською або релігійною організацією тощо. Також команді молодіжних лідерів завчасно потрібно потурбуватися про матеріальне забезпечення проведення досліджень: комп'ютер, принтер, папір для друку анкет та інші необхідні матеріали.

Представники команди молодіжних лідерів організують зібрання молодіжної соціологічної служби в ході яких розглядаються такі питання:

- мета та завдання роботи молодіжної соціологічної служби;
- підготовка учасників до проведення соціологічних досліджень;
- планування дослідження з оцінки молодіжної інфраструктури територіальної громади;
- консультування щодо проведення різних видів отримання інформації;
- організація безпосереднього збору інформації;
- обробка отриманої інформації;
- підготовка звіту та презентації за результатами дослідження.

На етапі оцінки ситуації молодіжна соціологічна служба організовує і проводить такі дослідження:

1) опитування молодих людей, що мешкають у громаді з метою визначення основних нагальних проблем молоді і подальших шляхів розв'язання цих проблем;

2) соціальне картування території громади (або окремих районів, населених пунктів) з метою визначення діючої молодіжної інфраструктури (навчальні заклади, зони відпочинку, спортивні майданчики, магазини, аптеки, медичні заклади тощо), та неформальних зібрань молоді та "неблагополучних" місць відпочинку;

3) оцінка спеціалістами, які працюють з молоддю, організації роботи з молоддю у громаді.

Визначення потреб та проблем молоді громади доцільно проводити методом індивідуального опитування. Основні запитання стосуються проблемних питань, що турбують молодих людей, та пропозицій щодо їх вирішення, організації роботи з молоддю у громаді.

Методика "соціальне картування" (анг. — mapping) поєднує групу методів просторового та інформаційно-графічного характеру, що дає змогу розкрити проблеми доступності тих чи інших елементів досліджуваної території (соціальні та культурні послуги, систему транспортного сполучення тощо) та діагностувати соціальну уразливість окремих груп населення. Метод соціального картування широко застосовують для вивчення таких проблем як зайнятість і соціальне благополуччя населення, виявлення критичних зон ринку праці, підліткова злочинність, міграція населення, відповідність соціальної інфраструктури запитам населення тощо [1].

У молодіжній сфері соціальне картування доцільно використовувати з метою територіального окреслення соціальної та молодіжної інфраструктури та визначення її наявності на окремих територіях. Використання цього наочного методу оцінювання також дає змогу виокремити організовані й неорганізовані місця, де молодь проводить свій вільний час, дозволя, а також місця, які є небезпечними або "асоціальними" (соціальна карта громади).

Експертне опитування спеціалістів, які працюють з молоддю у громаді, дозволяє оцінити напрями молодіжної роботи а також організації та установи, що працюють з молоддю.

Отримані результати досліджень є основою для формування пріоритетних завдань молодіжної роботи з врахуванням наявних можливостей та ресурсів територіальної громади.

На завершення даного етапу доцільно провести презентацію отриманих результатів у форматі круглого столу або конференції, до участі в якій запросити усіх учасників реалізації молодіжної політики та організації роботи з молоддю територіальної громади:

— представників органів місцевої влади та місцевого самоврядування;

— спеціалістів, які працюють з дітьми та молоддю у громаді;

— суспільно активну молодь, представників молодіжних громадських об'єднань;

— партнерів: соціально відповідальний бізнес, засоби масової інформації, громадських активістів та інших.

Доцільно щоб презентацію отриманих результатів проводили представники команди молодіжних лідерів та молодіжної соціологічної служби, які були безпосередніми організаторами та виконавцями дослідження.

Результатами етапу оцінки ситуації є:

— розроблена карта територіальної громади з нанесеними на неї об'єктами молодіжної інфраструктури;

— виявлені проблемні зони соціальної та молодіжної інфраструктури;

— виявлені досягнення і практики молодіжної роботи та молодіжної інфраструктури в територіальній громаді;

— наявні ресурси молодіжної роботи та молодіжної участі.

Етап "Планування молодіжної роботи" є ефективним, коли усі партнери реалізації молодіжної роботи як державного, так і громадського сектору і, насамперед, сама молодь зацікавлені у його впровадженні та залучені до його реалізації.

На цьому етапі визначаються пріоритетні напрями молодіжної роботи у територіальній громаді та плануються заходи, спрямовані на їх вирішення. Обговорити дані питання можна у форматі громадських обговорень, круглого столу, тренінгу тощо. Найбільш ефективним є проведення "пошукового" семінару-тренінгу із залученням молоді та представників влади і структурних підрозділів для визначення найбільш значущих проблем та розробки проєктів, спрямованих на їхнє вирішення, із залученням усіх наявних ресурсів.

Основні завдання заходу з обговорення результатів дослідження та планування молодіжної роботи:

— проаналізувати результати проведеного дослідження;

— визначити актуальні молодіжні проблеми, актуальні для молоді даної громади, шляхи їхнього вирішення;

— знайти спільне рішення актуальних молодіжних проблем, визначити партнерів і ресурси молодіжної роботи;

— створити проєкти за участі молоді та представників влади, громадського сектору, спеціалістів, які працюють з молоддю, з метою покращення ситуації та вирішення молодіжних проблем.

Результати обговорення, плани і проєкти доцільно презентувати громаді, що є стимулом для представників органів місцевого самоврядування у їхньому впровадженні. Така інформація допоможе залучити соціально активну молодь до реалізації проєктів, спрямованих на вирішення молодіжних проблем.

Визначені під час заходу пріоритетні напрями та завдання молодіжної роботи є підґрунтям для представників місцевих органів виконавчої влади при плануванні молодіжної роботи. Їх доцільно використовувати при розробці планів діяльності структур соціальної та молодіжної сфери, роботи спеціалістів, які працюють з дітьми та молоддю.

Результатами етапу планування молодіжної роботи є такі напрацювання:

— молодь громади залучена до вивчення та розв'язання питань, які її стосуються;

— представники влади та працівники молодіжної сфери територіальної громади обізнані стосовно молодіжних проблем і планів та залучені до їх вирішення;

— розроблено план організації молодіжної роботи у громаді із залученням усіх наявних ресурсів та партнерів;

— розроблено реалістичні молодіжні проекти, спрямовані на вирішення проблем молоді територіальної громади.

Запропонований алгоритм обґрунтування та планування молодіжної роботи на місцевому рівні було апробовано Державним інститутом сімейної та молодіжної політики спільно з Немішаєвською селищною радою (Київська область) у рамках соціального проєкту "Формування обґрунтованої молодіжної політики в умовах децентралізації на місцевому рівні на прикладі смт Немішаєве". Проєкт було реалізовано з метою визначення місцевих потреб і запитів молоді з подальшим обґрунтуванням завдань та напрямів молодіжної роботи на рівні селища за участі молоді. Результатом даного проєкту у смт Немішаєве стало створення Молодіжного парламенту; реконструкція парку Шевченка; відкриття кінотеатру під відкритим небом; проведення електрифікації вулиць; активізація молоді; створення молодіжного простору на базі місцевого клубу.

Досвід реалізації соціальних проєктів дав змогу виокремити умови ефективного впровадження алгоритму обґрунтування напрямів та завдань молодіжної роботи на місцевому рівні, а саме:

— зацікавленість представників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у результатах: оцінка реального стану потреб молоді, молодіжної роботи і стратегічне планування подальших кроків у молодіжній сфері;

— робота молодіжної команди, які організує та координує взаємодію представників влади, спеціалістів та молодіжних активістів;

— безпосередня участь молоді на усіх етапах проєкту, створення молодіжної соціологічної служби;

— залучення та взаємодія у реалізації проєкту спеціалістів, які працюють з дітьми та молоддю, та молодіжного активу громади;

— науково-методичний супровід діяльності та ефективна партнерська взаємодія між науковим закладом і органом місцевого самоврядування;

— публічна презентація й обговорення результатів.

Зокрема, якщо говорити про "стійкість", практичну ефективність і подальшу пролонгованість обґрунтованого підходу до формування молодіжної політики та організації молодіжної роботи на місцевому рівні, то запорукою цього є поєднання чотирьох складових: зацікавленість і підтримка місцевих органів виконавчої влади; команда молодіжних лідерів, які координують й організовують молодіжну роботу; молодіжна участь; науково-методичний супровід.

ВИСНОВКИ

Запропонований алгоритм обґрунтування та планування молодіжної роботи на місцевому рівні за активної участі молоді є дієвим інструментом розбудови молодіжної політики, що формується на доказовій базі. Впровадження обґрунтованого підходу дозволяє враховувати місцеві молодіжні потреби, з іншого боку, залучати до їхнього вирішення усі наявні ресурси. Залучення та участь молодих людей у вирішенні власних

проблем та розбудови громади, в якій вони проживають, є основною умовою реалізації молодіжної політики на рівні територіальної громади в умовах децентралізації.

З метою впровадження у практику молодіжної роботи України обґрунтування напрямів та завдань молодіжної роботи за безпосередньої участі молоді Державним інститутом сімейної та молодіжної політики підготовлені відповідні методичні рекомендації та надано пропозиції Міністерству молоді та спорту України.

Література:

1. Аналіз соціального середовища Дніпровського району м. Києва. Планування мобільної роботи з молоддю. О.Р.Артюх, Н.М.Комарова та ін. К.: Немецько-польсько-українське товариство в Україні, 2016.
2. Балакірева О.М., Головенько В.А. Державна молодіжна політика як важливий напрям діяльності владних інститутів щодо розв'язання проблем молоді в сучасній Україні. Український соціум. 2006. № 6. С. 149—150.
3. Бородін Є.І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991—2004 рр.): монографія. Д.: Герда, 2006. 472 с.
4. Вивчення становища молоді Київської області з метою формування обґрунтованої молодіжної політики (звіт за результатами дослідження): за ред. Н.М. Комарової, І.В. Пешої. — К., ДУ "Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики", 2017. — 77 с.
5. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К.: Наук. думка, 1993. 325 с.
6. Головенько В.А. Молоде покоління України в алгоритмі суспільних процесів. Український соціум. 2006. № 2. 34 с.
7. Димитров М.Ф. Пріоритетні напрями молодіжної політики у діяльності державних місцевих структур та громадських організацій. Проблеми освіти: наук.-метод. зб. К., 2006. Вип. 44. С. 63—66.
8. Донченко Т.О. Формування державної молодіжної політики в Україні: історико-правовий аспект. Наукові праці Черноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер.: Державне управління. 2010. Т.125. Вип. 112. С. 141—145.
9. Коваль Г.В. Розвиток державної молодіжної політики: теорія, методологія, механізми реалізації [монографія]. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 432 с.
10. Комарова Н.М. Спосіб життя української молоді в сільській місцевості. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 4. С. 67—72.
11. Кривачук Л.Ф. Державна молодіжна політика в Україні: становлення та реалізація. Вісник Львівської державної фінансової академії. Гуманітарні науки. Збірник наукових праць; гол. ред. Васянович Г.П. Львів: ЛДФА, 2008. Вип. 8. С. 98—109.
12. Кулик О.М. Особливості управлінської діяльності у сфері молодіжної політики в місті Києві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". К., 2011. 22 с.
13. Метьюлкіна Н. Активізація громадської складової як необхідна умова підвищення ефективності дер-

жовної молодіжної політики. Інноваційні рішення в молодіжній політиці: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (26—27 червня 2007 року). Х.: Вид-во ЧП "Нове слово", 2007. 176 с.

14. Орлов В.В. Шляхи удосконалення регіональної молодіжної політики. Економіка та держава. 2008. № 6. С. 102—104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2008_6_31

15. Парубчак І.О. Політико-правові засади реалізації державної молодіжної політики у Львівській області. Ефективність державного управління: зб. наук. Праць. Львів. регіон. ін-т держ. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; за заг. ред. А.О. Чемериса. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. Вип. 9. С. 112—119.

16. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) [монографія] / М.П. Перепелиця. К.: Укр. ін-т соц. дослідж., Укр. центр політ. менеджменту, 2001. 242 с.

17. Показники та форми оцінки молодіжної роботи на рівні громади: за ред. І.В.Пешої. ДУ "Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики". К., 2018. 19 с.

18. Смокова Г.І. Формування та чинники реалізації державної молодіжної політики України у період 2014—2018 рр.: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси". Вінниця, 2019. 22 с.

19. Сторожук Р.П. Державна молодіжна політика в контексті європейського вибору України: механізми реалізації: дис. канд. наук держ. управлін: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Одеса, 2007. 231 с.

References:

1. Artiukh, O.R. and Komarova, N.M. (2016), Analiz sotsial'noho seredovyscha Dniprovs'koho rajonu m. Kyieva. Planuvannia mobil'noi roboty z moloddiu [Analysis of the social environment of the Dnieper district of Kyiv. Planning mobile work with young people], Nemets'ko-pol's'ko-ukrains'ke tovarystvo v Ukraini, Kyiv, Ukraine.

2. Balakirieva, O. M. and Holoven'ko, V. A. (2006), "State youth policy as an important activity of government institutions to solve youth problems in modern Ukraine", Ukrains'kyj sotsium, vol. 6, pp. 149—150.

3. Borodin, Ye. I. (2006), Istoriia formuvannia derzhavnoi molodizhnoi polityky v Ukraini (1991—2004 rr.): monohrafiia [History of the formation of state youth policy in Ukraine (1991—2004): monograph], Herda, Dnipro, Ukraine.

4. Komarova, N.M. and Piesha, I.V. (2017), Vyvchennia stanovyscha molodi Kyivs'koi oblasti z metoiu formuvannia obgruntovanoi molodizhnoi polityky (zvit za rezul'tatamy doslidzhennia) [Study of the situation of the youth of Kyiv region in order to form a sound youth policy (report on the results of the study)], DU "Derzhavnyj instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky", Kyiv, Ukraine.

5. Holovatyj, M. F. (1993) Molodizhna polityka v Ukraini: problemy onovlennia [Youth policy in Ukraine: problems of renewal], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

6. Holoven'ko, V. A. (2006), "The young generation of Ukraine in the algorithm of social processes", Ukrains'kyj sotsium, vol. 2, p. 34.

7. Dymytrov, M.F. (2006), "Priority directions of youth policy in the activity of state local structures and public

organizations", Problemy osvity : nauk.-metod. zb., vol. 44, pp. 63—66.

8. Donchenko, T.O. (2010), "Formation of the state youth policy in Ukraine: historical and legal aspect", Naukovi pratsi Chernomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylians'ka akademiia". Ser.: Derzhavne upravlinnia, vol. 125, no. 112, pp. 141—145.

9. Koval', H.V. (2013), Rozvytok derzhavnoi molodizhnoi polityky: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy realizatsii [Development of state youth policy: theory, methodology, implementation mechanisms], Vydavnytstvo Chernomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyl, Mykolaiv, Ukraine.

10. Komarova, N. M. (2006), "Lifestyle of Ukrainian youth in rural areas", Praktychna psykholohiia ta sotsial'na robota, vol. 4, pp. 67—72.

11. Kryvachuk, L. F. (2008), "State youth policy in Ukraine: formation and implementation", Visnyk L'vivs'koi derzhavnoi finansovoi akademii. Humanitarni nauky. Zbirnyk naukovykh prats', vol. 8, pp. 98—109.

12. Kulyk, O. M. (2011), "Features of management activities in the field of youth policy in the city of Kyiv", Ph.D. Thesis, mechanisms of public administration, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

13. Met'olkina, N.V. (2007), "Activation of the public component as a necessary condition for improving the effectiveness of state youth policy", Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia. Orhany vlady ta molodizhni hromads'ki orhanizatsii. Innovatsijni rishennia v molodizhnii politytsi [International scientific-practical conference. Authorities and youth NGOs. Innovative solutions in youth policy], Kharkiv, Ukraine.

14. Orlov, V. V. (2008), "Ways to improve regional youth policy", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2008_6_31, (Accessed 15 Oct 2020).

15. Parubchak, I. O. (2005), "Political and legal bases of realization of the state youth policy in the Lviv region", L'viv. rehion. in-t derzh. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy, vol. 9, pp. 112—119.

16. Perepelytsia, M.P. (2001), Derzhavna molodizhna polityka v Ukraini (rehional'nyj aspekt) [State youth policy in Ukraine (regional aspect)], Ukrains'kyj instytut sotsial'nykh doslidzhen', Kyiv, Ukraine.

17. Piesha, I.V. (2018), Pokaznyky ta formy otsinky molodizhnoi roboty na rivni hromady [Indicators and forms of evaluation of youth work at the community level], DU "Derzhavnyj instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky", Kyiv, Ukraine.

18. Smokova, H.I. (2019), "Formation and factors of realization of the state youth policy of Ukraine in the period of 2014—2018", Ph.D. Thesis, Political institutions and processes, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

19. Storozhuk, R.P. (2007), "State youth policy in the context of Ukraine's European choice: implementation mechanisms", Ph.D. Thesis, Mechanisms of public administration, Odessa Regional Institute of Public Administration NAPA under the President, Odessa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

УДК 351:614.2: 351.773(043.3)(477)

Ю. В. Самойлик,
 д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
 Полтавська державна аграрна академія
 ORCID ID: 0000-0003-1335-2331

А. О. Позребняк,
 директор КП "4 міська клінічна лікарня Полтавської міської ради",
 здобувач ступеня вищої освіти "Магістр з публічного управління та адміністрування",
 Полтавська державна аграрна академія
 ORCID ID: 0000-0002-8588-2158

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.161

СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Iu. Samoilyk,
 Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economy
 and International Economic Relationship, Poltava State Agrarian Academy
 L. Pogrebnyak,
 Director of ME "4 city clinical hospital of Poltava city council", Master's Degree
 of Public Management and Administration, Poltava State Agrarian Academy

THE DEVELOPMENT MANAGEMENT STRATEGY OF HEALTHCARE INSTITUTIONS UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION CHANGES

Проведено оцінювання сучасного стану системи охорони здоров'я в Україні, виявлено тенденції розвитку медицини та здійснено оцінювання основних індикаторів ефективності охорони здоров'я в Україні та обгрунтовано необхідність реформування цієї сфери. Обгрунтовано, що метою охорони здоров'я є комплекс дій, направлених на вирішення завдань з охорони здоров'я, основаних на принципах доступності, соціальної справедливості, високої якості, превентивності, своєчасності, простоти надання. Дано характеристику сутності медичної реформи в Україні, яка розпочалась у 2018 р., та відповідної нормативно-правової бази. Узагальнено результати реформування системи охорони здоров'я в Україні та обгрунтування напрямів стратегічного управління розвитком закладів охорони здоров'я в умовах глобалізаційних змін у розрізі управлінських сфер: політико-правової, фінансово-економічної, організаційної, соціально-медичної.

The current state of the health care system in Ukraine has been assessed, trends in the development of medicine have been identified, and the main indicators of health care efficiency in Ukraine have been assessed, and the need to reform this area has been substantiated. It has been substantiated that the purpose of health care is a set of actions aimed at solving health care problems, based on the principles of accessibility, social justice, high quality, prevention, timeliness, ease of provision.

It has been proved that the modern vector of health care reform in Ukraine is primarily related to the decentralization strategy. Under such conditions, health care institutions become somewhat independent, which, on the one hand, allows to take into account regional development, respond quickly and flexibly to external challenges and determinants, but on the other hand, reducing government influence may lead to excessive commercialization of medicine, unpreparedness industry representatives to radical market introductions and the need to introduce elements of marketing to ensure the health care facilities effectiveness.

A description of the medical reform essence in Ukraine, which began in 2018, and the relevant regulatory framework has been given. The results of reforming the health care system in Ukraine have been summarized. An important step in reforming the health care system was the establishment of the National Health Service of Ukraine (NHSU), which is the central executive authority in the field of state financial guarantees of health care.

The main directions of strategic management of the health care facilities development under the condition of globalization changes in terms of management areas (political, legal, financial and economic, organizational, socio-medical) has been substantiated. It has been hypothesized that the health sector should be integrated with all sectors of the national economy, and the global goal of effective strategic management of health facilities is to reduce morbidity and prolong life expectancy, which will ultimately contribute to economic growth through increased productivity and labor quality.

Ключові слова: система охорони здоров'я, заклад охорони здоров'я, медична реформа, медична послуга, стратегія управління розвитком закладів охорони здоров'я, глобалізація.

Key words: health care system, health care institution, medical reform, medical service, development management strategy of healthcare institutions, globalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення високого рівня охорони здоров'я людей — це першочергове завдання кожної держави. Насамперед, цінність людини для країни можливо оцінити через рівень розвитку медицини, адже за рахунок даної галузі можна забезпечити високу якість життя населення, зменшити кількість захворюваності, травматизму, смертності, подовжити тривалість життя. Метою охорони здоров'я є комплекс дій, направлених на вирішення вищеперерахованих завдань, основаних на принципах доступності, соціальної справедливості, високої якості, превентивності, своєчасності, простоти надання. Охорона здоров'я має задовольняти індивідуальні потреби пацієнтів та бути максимально адаптованою до сучасних вимог, які виникають в умовах глобалізації. Передусім, в умовах реформування медицини необхідно враховувати та максимально впроваджувати найкращі світові практики та розробки в галузі охорони здоров'я; забезпечувати постійний моніторинг санепідеміологічного стану в країні та за її межами, а також можливостей його впливу на конкретне середовище; впроваджувати міжнародні підходи щодо управління у сфері охорони здоров'я; інтегрувати в глобальний простір у якості повноцінного суб'єкта, що здатний вкладати свій внесок у міжнародну медичну реформу. Особливо актуальним є питання формування стратегії управління розвитком закладу охорони здоров'я в умовах пандемії, викликаній вірусом COVID-19, оскільки за таких умов нагальну роль відіграє інтеграція національних медичних норм і правил у глобалізаційний простір.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання реформування медицини привертають увагу низки науковців, зокрема Т. Авраменко, М. Белінської, О. Вахненка, О. Возного, П. Гамана, Д. Карамішева, В. Князевича, В. Кравченка, Н. Кризини, В. Мортікова, О. Мусія, В. Пашкова, Я. Радиш, О. Савчука, Л. Стефанишина. Дослідники акцентують увагу на необхідності реформування системи охорони здоров'я та розробленні сучасної стратегії розвитку закладів охорони здоров'я, яка буде відповідати глобалізаційним трендам. Так, зокрема В.В. Мортіков зазначає, що охорона здоров'я є елементом національної безпеки, і тому реформування цієї сфери — одне з головних завдань сучасної України [8]. Ми цілком погоджуємось із цією точкою зору і вважаємо, що для забезпечення високого рівня національної безпеки потрібне удосконалення системи охорони здоров'я як на рівні окремих суб'єктів, так і на рівні галузі в цілому [13]. Подібну точку зору

Таблиця 1. Динаміка індикаторів людського розвитку в Україні, 1995—2017 рр.

Показники	Роки							Абсолютне відхилення 2017 р. (+,-) від 1995 р.	
	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	1995 р.	2010 р.
Видатки зведеного бюджету здоров'я у % до ВВП	4,8	2,9	3,5	4,0	3,6	3,2	3,4	-1,4	-0,6
Загальної суми видатків	10,7	10,2	10,9	11,8	10,4	9,0	9,7	-1	-2,1
Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	66,8	67,7	68,0	70,4	71,4	71,7	...	x	x
Загальний коефіцієнт смертності, ‰	15,4	15,4	16,6	15,2	14,9	14,7	14,5	-0,9	-0,7
Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, ‰	14,7	11,9	10,0	9,1	7,9	7,4	7,6	-7,1	-1,5
Кількість населення в розрахунку на одного лікаря, осіб	222	218	209	203	229	228	227	5	24

Джерело: узагальнено авторами за [3].

має Н.П. Кризина, яка зазначає, що "стратегічною метою державної політики у сфері охорони здоров'я є підвищення рівня здоров'я, поліпшення якості життя і збереження генофонду українського народу" [5].

Щодо головних векторів сучасного реформування системи охорони здоров'я перехід від суб'єктно-об'єктних ієрархічних управлінських систем до партнерства на різних рівнях. Даний меседж простежується в дослідженнях С.М. Вовк та Д.В. Карамішев, Н.М. Удовиченко, які вважають, що "сьогодні спостерігається процес переходу від моделі стратегічного керівництва, у центрі якої стоїть держава, до моделі співробітництва, за якою стратегічне керівництво є продуктом спільної діяльності широкого кола суб'єктів, що діють на рівні держави і суспільства: парламенти, міністерства, відомства, організації, комісії, бізнесові структури, громадські об'єднання, засоби масової інформації, громадяни; таке стратегічне керівництво в інтересах здоров'я розосереджене по горизонталі; це сприяє здійсненню спільних дій у загальних інтересах сектору охорони здоров'я та інших секторів економіки [2; 4].

Таким чином, проблематика формування ефективної стратегії управління закладом охорони здоров'я в сучасних умовах набуває нових рис та особливої актуальності. Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених питанням управління у сфері охорони здоров'я, в умовах глобалізаційних змін виникають нові тенденції та чинники, які потребують ретельних досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінювання сучасного стану, тенденцій та результатів реформування системи охорони здоров'я в Україні та обґрунтування напрямів стратегічного управління розвитком закладів охорони здоров'я в умовах глобалізаційних змін у розрізі управлінських сфер.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний вектор реформування системи охорони здоров'я в Україні насамперед пов'язаний зі стратегією децентралізації. За таких умов заклади охорони здоров'я набувають певної самостійності, що, з одного боку, дозволяє врахувати регіональні особливості розвитку, швидко і гнучко реагувати на зовнішні виклики та детермінанти, однак, з іншого боку, зменшення державних впливів може зумовити надмірну комерціалізацію медицини, неготовність представників галузі до радикаль-

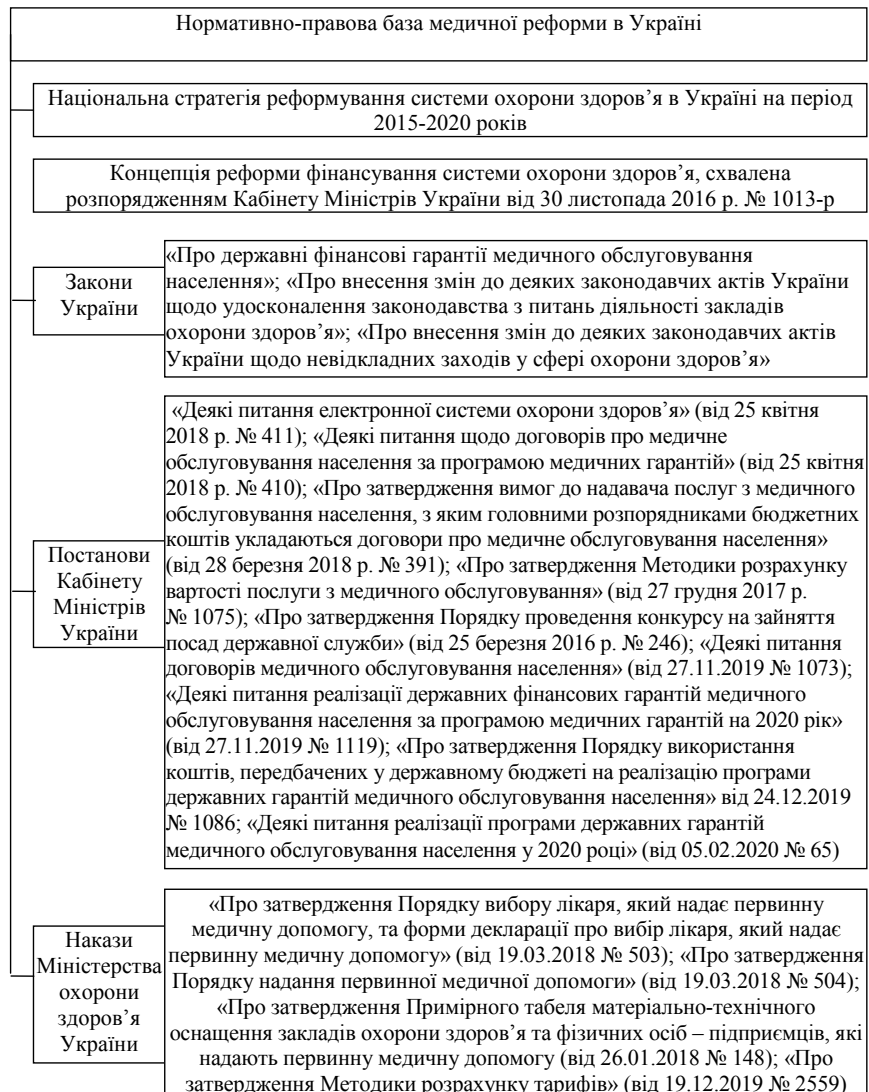

Рис. 1. Структура нормативно-правової бази медичної реформи в Україні

Джерело: узагальнено авторами на основі [9—12].

них ринкових впроваджень та необхідності впровадження елементів маркетингу для забезпечення ефективності функціонування закладів охорони здоров'я. Наслідком децентралізації в управлінні охороною здоров'я є часткове перенесення відповідальності безпосередньо на заклади охорони здоров'я, які не в змозі повністю виконувати всі управлінські функції.

На основі аналізу законодавчих актів Міщенко Д.А. [7] та Білик О.І. [1] та доходять до висновку, що законодавчо задекларовані не лише права громадян, а й механізми забезпечення цих прав. Однак, як зазначають науковці "взяті на себе зобов'язання в галузі охорони здоров'я держава виконує не повною мірою, існує розбіжність між законодавчо закріпленим правом громадян в реалізацію цього права на практиці; сьогодні спостерігається процес відчуження держави від своїх прямих і конституційних обов'язків з надання медичної допомоги населенню [1; 7]. Таким чином, нагальним є питання оптимального поєднання соціально-економічної та фінансової самостійності закладів охорони здоров'я та державного управління, регулювання та підтримки цієї сфери.

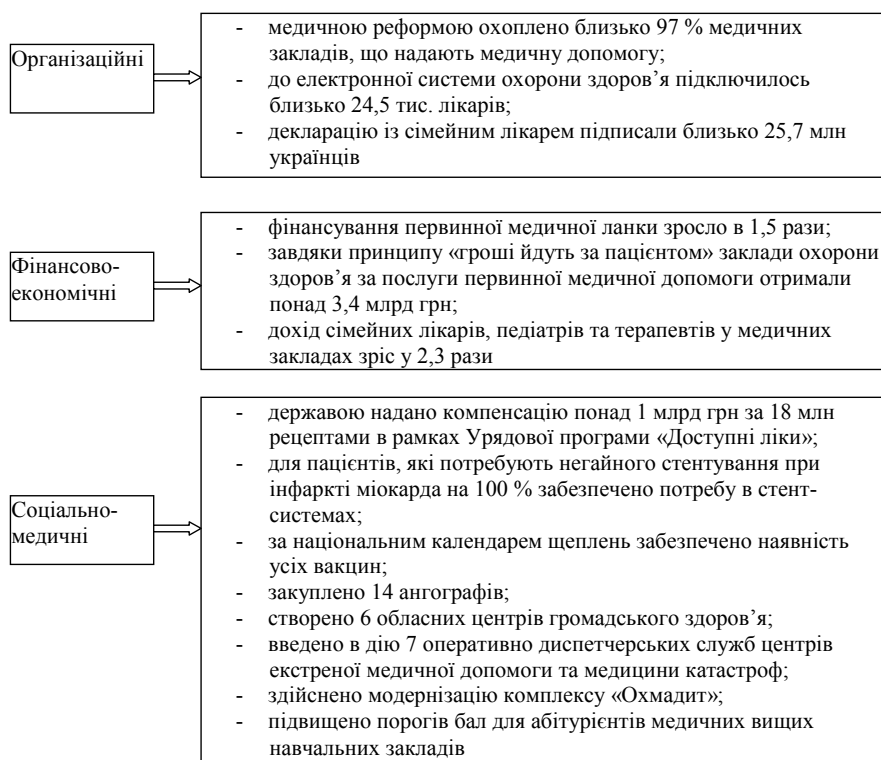

Рис. 2. Основні результати медичної реформи в Україні

Джерело: узагальнено авторами за [9—12].

Питання охорони здоров'я затверджене на законодавчому рівні. Так, згідно з Законом України "Основи законодавства України про охорону здоров'я", охорона здоров'я в Україні — це система заходів, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, медичними та фармацевтичними працівниками і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя [10]. Відповідно до зазначеної дефініції можна зробити висновок, що питання охорони здоров'я є всеохоплюючим і не обмежується лише наданням послуг з лікування, обстеження та реабілітації.

На думку Л.А. Яхворченко, "система охорони здоров'я в Україні — це комплексна галузь, яка повинна ґрунтуватися на принципах ефективної взаємодії багатьох центральних органів влади на рівні Міністерства охорони здоров'я, фінансів, економічного розвитку і торгівлі, соціальної політики, освіти і науки та інших міністерств та відомств" [6]. У своєму визначенні науковець акцентує увагу на тому, що галузь охорони здоров'я є дотичною з більшістю інших галузей, оскільки забезпечує відтворення життєдіяльності, а отже, і продуктивності праці людей, які є основною розвитку економіки.

Для оцінки ефективності управління у сфері охорони здоров'я існує низка індикаторів (табл. 1). Узагальнюючи показники, наведені в таблиці 1, варто вказати на зниження частки фінансування охорони здоров'я у відсотках до ВВП з 4,8 % у 2000 р. до 3,4 % у 2017 р. Ця сума є недостатньою для забезпечення високого рівня охорони здоров'я.

Порівняно із 2000 р. збільшилася середня очікувана тривалість життя при народженні із 66,8 років у 2000 р.

до 71,7 років у 2016 р. На 0,9 п.п. зменшився загальний коефіцієнт смертності і становив 14,5. у 2017 р. Кількість населення в розрахунку на одного лікаря становить 227. За цим показником Україна знаходиться на одному рівні із європейськими країнами (наприклад, у Німеччині на одного лікаря припадає близько 250 осіб), однак якість медичних послуг в Україні залишається на нижчому рівні, порівняно із європейськими країнами. Таким чином, представлені дані підкреслюють необхідність реформування в системі охорони здоров'я.

Медична реформа в Україні стартувала на початку 2018 р., коли 30 січня 2018 р. набув чинності Закон України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" № 2168-VIII від 19.10.2017 р. [11]. Відповідно до основних положень даного закону сформовано основні етапи, кроки та стратегія трансформації системи охорони здоров'я відповідно до міжнародних прогресивних практик.

Вагомим кроком щодо реформування системи охорони здоров'я було створення Національної служби здоров'я України (НСЗУ), яка є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення через виконання таких завдань:

1. Реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення (програма медичних гарантій).

2. Виконання функцій замовника медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій.

3. Внесення на розгляд Міністра охорони здоров'я пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [9].

Діяльність національної служби здоров'я України та, по-суті, всіх закладів охорони здоров'я і України керується низкою нормативно-правових актів (рис. 1).

Наразі офіційно стартував другий етап медичної реформи, при цьому, досягнуто низку результатів. Основні положення медичної реформи зводяться насамперед до створення мінімального гарантованого пакету медичних послуг для населення відповідно до пріоритетів охорони здоров'я та можливостей державного фінансування. Таким чином, в Україні впроваджено принцип "гроші ходять за пацієнтом", згідно з яким державою не виділяються конкретні кошти на фінансування закладів охорони здоров'я, а оплачують їх послуги за результатами діяльності. Наразі існує перелік безоплатних послуг, які фінансуються державою в межах програми медичних гарантій. Водночас процедура отримання цих безоплатних послуг залишається не зовсім зрозумілою для частини пацієнтів, а тому підлягає певній

критиці. Насамперед, сучасна медична реформа потребує тісного контакту із сімейним лікарем, який і приймає подальше рішення щодо направлення пацієнта до вузького спеціаліста.

Позитивним наслідком реформування системи охорони здоров'я в Україні є розбудова кардіологічних центрів та реконструкція стратегічних об'єктів, зокрема комплексу "Охмадит". Серед найбільш вагомих результатів медичної реформи в Україні доцільно проаналізувати низку показників, що свідчать про її ефективність (рис. 2).

На сьогодні розпочався процес автономізації закладів охорони здоров'я, який передбачає контрактні відносини з Національною службою здоров'я України, яка здійснює пряме фінансування за надані послуги з Державного бюджету. Також важливим кроком до дебіюрократизації системи охорони здоров'я є запровадження електронної системи e-Helth. Це дозволяє зменшити паперовий документообіг, полегшити роботу медичного персоналу, обробляти статистичні дані, формувати стратегічні плани розвитку закладу охорони здоров'я. Враховуючи досягнуті результати медичної реформи, доцільно сформулювати перспективні напрями стратегічного управління розвитком закладів охорони здоров'я з урахуванням впливу глобалізації (рис. 3).

Таким чином, основною стратегічного управління розвитком закладів охорони здоров'я має стати посилення політико-правової бази, а саме удосконалення законодавства, забезпечення прозорості та своєчасності розподілу коштів, орієнтація на найкращий міжнародний досвід. Щодо організаційної сфери управління закладами охорони здоров'я, то насамперед необхідно звернути увагу на якість та доступність медичних послуг для всіх верств населення. У цілому результатом стратегічних перетворень у сфері управління закладами охорони здоров'я має стати зменшення захворюваності та продовження тривалості життя.

ВИСНОВКИ

Система охорони здоров'я в Україні — це та сфера, яка потребує першочергової уваги та відповідної трансформації згідно глобалізаційних вимог та потреби підвищення якості медичних послуг. Оцінювання статистичних даних підкреслює відставання показників ефективності функціонування системи охорони здоров'я в Україні від європейських індикаторів. Старт медичної реформи на початку 2018 р. дав позитивні результати, які проявляються в розбудові мережі кардіологічних центрів, покращенні стану лікарень, підвищенні якості медичних послуг.

Рис. 3. Напрями стратегічного управління розвитком закладів охорони здоров'я в умовах глобалізаційних змін

Джерело: розроблено авторами.

Основні напрями стратегічного управління розвитком закладів охорони здоров'я в умовах глобалізаційних змін охоплюють політико-правову, організаційну, фінансово-економічну, соціально-медичну сфери. Водночас галузь охорони здоров'я має бути інтегрованою з усіма сферами національної економіки, а глобальною метою ефективного стратегічного управління закладами охорони здоров'я — зменшення захворюваності та продовження тривалості життя, що в кінцевому підсумку сприятиме і економічному зростанню через підвищення продуктивності та якості праці.

Напрями подальших досліджень в цьому напрямі полягають в обґрунтуванні стратегії мотивації працівників закладів охорони здоров'я для підвищення якості медичних послуг.

Література:

1. Білик О.І. Удосконалення механізму фінансування охорони здоров'я України. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2014. Т. 19. Вип. 2/5. С. 105—109.
2. Вовк С.М. Механізми державного управління системними змінами у сфері охорони здоров'я: дис. докт. держ. упр.: 25.00.02. Маріуполь, 2019. 492 с.
3. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2020).
4. Карамішев Д.В., Удовиченко Н.М. Основні принципи функціонування системи охорони здоров'я в контексті загальнолюдських цінностей соціальної держави. Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. 17—18.04. 2008 р. Львів, 2008. С. 129—136.
5. Кризина Н.П. Державна політика України в галузі охорони здоров'я: механізми формування та реалізації: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2008. 36 с.
6. Ляховченко Л.А. Удосконалення державного управління фінансовим забезпеченням системи охорони здоров'я в Україні. Державне управління: теорія та практика. 2009. № 2. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Lyahovchenko.pdf
7. Міщенко Д.А., Міщенко Л.О. Фінансування охорони здоров'я в Україні: проблеми та напрями їх вирішення. Економічний простір. 2016. № 106. С. 168—177.
8. Мортіков В.В. Реформування охорони здоров'я: фінансовий аспект. Фінанси України. 2006. № 10. С. 79—85.
9. Національна служба здоров'я України. Веб-сайт. URL: <https://nszu.gov.ua/pro-nszu>
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 2802-XII від 19.11.92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
11. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України № 2168-VIII від 19.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
12. Реформа системи охорони здоров'я. Веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>

13. Самойлик Ю.В. Стратегічні напрями соціальної політики підприємства. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2011. № 4 (49), Ч. II. С. 198—203.

References:

1. Bilyk O.I. (2014), "Improving the mechanism of financing health care in Ukraine", Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova, Vol. 19, no. 2/5, pp. 105—109.
2. Vovk, S.M. (2019), "Mechanisms of state management of systemic changes in the field of health care", Ph.D. Thesis, Public Administration, Mariupol, Ukraine.
3. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Statistical information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 September 2020).
4. Karamishev, D.V. and Udovychenko, N.M. (2008), "Basic principles of functioning of the health care system in the context of universal values of the welfare state", Medychne pravo Ukrainy: pravovyy status patsiientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektivy vdoshkonalennia). Materialy II Vseukr. nauk. prakt. konf. [Medical law of Ukraine: the legal status of patients in Ukraine and its legislative support (genesis, development, problems and prospects for improvement). Proceedings of the II All Ukrainian scientific practical conference], NU "Lvivska politehnika", Lviv, Ukraine, 17—18 April, pp. 129—136.
5. Kryzyna, N.P. (2008), "State policy of Ukraine in the field of health care: mechanisms of formation and implementation", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Nat. acad. state management. under the President of Ukraine.
6. Liakhovchenko, L.A. (2009), "Improving public administration of financial support of the health care system in Ukraine", Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka, Vol. 2, available at: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Lyahovchenko.pdf (Accessed 10 September 2020).
7. Mishchenko, D.A. and Mishchenko, L.O. (2016), "Health care financing in Ukraine: problems and solutions", Ekonomichnyi prostir, Vol. 106, pp. 168—177.
8. Mortikov, V.V. (2006), "Health care reform: financial aspect", Finansy Ukrainy, Vol. 10, pp. 79—85.
9. National Health Service of Ukraine (2020), available at: <https://nszu.gov.ua/pro-nszu> (Accessed 10 September 2020).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Accessed 10 September 2020).
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On state financial guarantees of medical care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (Accessed 10 September 2020).
12. Health care reform (2020), available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya> (Accessed 10 September 2020).
13. Samoylik, Yu. V. (2011), "Strategic directions of social policy of the enterprise", Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky, Vol. 4 (49), no. II, pp. 198—203.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2020 р.

УДК 004.77:352

І. Ю. Семенюк,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-9211-4907
Н. М. Махначова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0003-4634-2009
Г. В. Іванченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-5654-1514

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.167

МОНІТОРИНГ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦНАП ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЕПІДЕМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

I. Semeniuk,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Management and Administration, VITE KNUTE
N. Makhnachova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Administration, VITE KNUTE
H. Ivanchenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Administration, VITE KNUTE

INFORMATION SUPPORT MONITORING OF ADMINISTRATIVE SERVICES CENTERS
IN VINNYTSIA REGION IN THE CONTEXT OF EPIDEMIC SITUATION INSTABILITY

У статті досліджено якість інформаційного забезпечення діяльності Центрів надання адміністративних послуг. Проведено моніторинг інформаційного забезпечення ЦНАП Вінницької області і можливості отримати інформацію про перелік послуг. Досліджено можливість отримання адміністративних послуг дистанційно. Зазначено, що в Україні проходить активна фаза децентралізації в частині передачі надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування. Це пов'язано з потребою надання якісних послуг на місцях, організації належних умов надання адміністративних послуг для громадян. Наголошено, що в умовах поширення пандемії COVID-19 та адаптивного карантину в Україні зростає необхідність надання інформації та самих послуг дистанційно. Доведено, що наявність дистанційних послуг зменшить контакт громадян між собою та персоналом ЦНАП. Зменшення контакту між громадянами в цілому сприятиме ефективності карантинних обмежень, збереженню здоров'я громадян та можливості отримання безпечних, адміністративних послуг у зручний час та спосіб, у тому числі онлайн.

The article studies the quality of information support of Administrative Services Centers in Ukraine. It is noted that regardless of the administrative unit size, free remote access of citizens to information on receiving administrative services should be provided. The informational support of Administrative

Services Centers in Vinnytsia region and the possibility of obtaining information about the list of services were monitored. The possibility of receiving administrative services remotely has been investigated. It was noted that Ukraine is undergoing an active phase of decentralization in terms of transferring the provision of administrative services to local governments. This is due to the need to provide quality services locally and organize the conditions for the provision of administrative services to citizens. The problems of power change at the district level are investigated, including the change in the size of districts, the liquidation of district state administrations, the reorganization of the Administrative Services Centers under the district state administrations. It was noted that in the context of the spread of the COVID-19 pandemic and adaptive quarantine in Ukraine, the need to provide information and services remotely has increased. It has been proven that the availability of remote services will reduce the contact of citizens with each other and the staff of the Administrative Services Centers. Reducing contact between citizens in general will contribute to the effectiveness of quarantine, preserving the health of citizens and the possibility of receiving safe, administrative services at a convenient time and way, including online. It was revealed that the reform of administrative services is a fairly successful reform, which should continue in 5 directions. The first is deregulation and reduction in the number of administrative services. The second is the digitalization /electronicization of services. The third direction is the transfer of powers to local self-government bodies to be responsible for quality of administrative services. Creation of integrated offices (Administrative Services Centers) it is a combination of decentralization in terms of services and a separate successful direction of reform. The fifth direction is the streamlining of relations for payment of administrative services. It is necessary to streamline payments that are excessive, and some services, on the contrary, to be paid for reasonable money, which will provide at least a partial return on the corresponding services.

Ключові слова: адміністративні послуги, онлайн послуги, ЦНАП, інформаційне забезпечення ЦНАП, COVID-19

Key words: administrative services, online services, Administrative Services Centers, information support, COVID-19.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах підвищення епідемічної небезпеки у зв'язку з поширенням COVID-19 постає нагальна проблема покращення рівня інформаційного забезпечення діяльності Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Незалежно від розмірів адміністративної одиниці, має бути забезпечений вільний дистанційний доступ громадян до інформації щодо отримання адміністративних послуг.

Крім того, в Україні проголошена та впроваджується політика децентралізації та реформи адміністративно-територіального устрою. Передбачена зміна і на районному рівні влади, в тому числі зміна розмірів районів, ліквідація районних державних адміністрацій (РДА). За останніми офіційними законопроектами, РДА мають бути ліквідовані до 1 березня 2021 року. Одним з повноважень РДА є організація надання адміністративних послуг, у тому числі забезпечення роботи центрів надання адміністративних послуг. У разі, якщо в існуючому районному центрі не утворено ЦНАП органу місцевого самоврядування, то припинення діяльності ЦНАП РДА або РДА загалом може призвести до погіршення доступу громадян і суб'єктів господарювання до адмі-

ністративних послуг. Водночас основними групами послуг у ЦНАП РДА переважно є послуги у сферах державної реєстрації:

- бізнесу;
- нерухомості;
- земельних ділянок.

Ці негативні наслідки можуть бути повністю компенсовані, якщо в громаді, утворено належний ЦНАП органу місцевого самоврядування. Негативний вплив від ліквідації ЦНАП РДА буде менш відчутним у районах прилеглих до однойменних міст обласного значення, оскільки ЦНАП у цих містах утворені з 2014 року. Частково негативні наслідки від прогнозованої політики можуть бути пом'якшені, якщо у структурі/штаті органу місцевого самоврядування є або будуть введені, принаймні, державні реєстратори нерухомості та бізнесу. Онлайн доступ до частини зазначених послуг, у тому числі Держгеокадастру, також наразі може задовольнити певну частину суб'єктів звернення [1].

Зважаючи на активну фазу перерозподілу повноважень і ресурсів на місцях в умовах децентралізації, а також несприятливу епідемічну ситуацію в країні, ця стаття є актуальною.

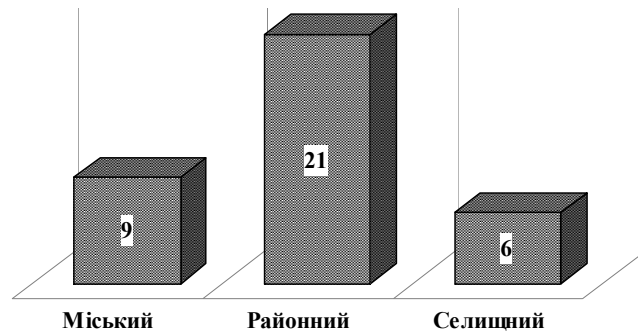

Рис. 1. Кількість Центрів надання адміністративних послуг у Вінницькій області за видами
Джерело: [6; 7].

Наявність на сайті переліку послуг ЦНАП

Рис. 2. Наявність на сайтах переліку адмінпослуг у Вінницькій області

Джерело: результат моніторингу авторів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання діяльності ЦНАП в Україні знаходяться в колі інтересів ряду вітчизняних науковців та практиків, а також експертів міжнародних проєктів. Так, оцінку ефективності механізму надання адміністративних послуг за участі громадськості та роль громадського моніторингу досліджувала Ільчанинова Н.І. [2]. Залучення громадськості до здійснення моніторингу діяльності органів місцевого самоврядування в питаннях надання адміністративних послуг досліджував Петриків А.В. [3]. Ключові напрями реформи адмінпослуг розкриває в своїх дослідженнях експерт Програми "U-LEAD з Європою" В. Тимошук [4] та інші. Однак проблематика доступу до адмінпослуг в умовах несприятливої епідемічної ситуації залишається мало дослідженою.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є здійснення моніторингу та оцінки інформаційного забезпечення ЦНАП Вінницької області в умовах нестабільності епідемічної ситуації та надання відповідних рекомендацій органам місцевого самоврядування щодо підвищення якості надання адміністративних послуг.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до статті 6 Закону України "Про адміністративні послуги", суб'єкти надання адміністративних послуг зобов'язані забезпечити створення та функціонування веб-сайтів, на яких розміщується інформація

про порядок надання відповідних адміністративних послуг, режим доступу до приміщення, в якому здійснюється прийом суб'єктів звернень, наявність сполучення громадського транспорту, під'їзних шляхів та місць паркування [5].

Своєю чергою, надання якісних адміністративних послуг неможливе без забезпечення достовірної, актуальної, повної інформації про послуги та шляхи їх отримання. Дистанційний доступ до отримання адміністративних послуг має передбачати можливість отримати найбільш затребувані послуги з мінімальною потребою відвідування приміщення ЦНАП, що у передусім пов'язане з обмеженнями відвідування громадських місць та безпекою громадян в умовах адаптивного карантину.

З огляду на вищезазначене, було обрано такі критерії оцінювання інформаційного забезпечення веб-сайтів Центрів надання адміністративних послуг Вінницької області:

- 1) наявність переліку адміністративних послуг, які надає ЦНАП;
- 2) наявність інформаційних карток адміністративних послуг;
- 3) можливість попереднього запису до електронної черги;
- 4) наявність інформації про контакти та графік роботи ЦНАП;
- 5) можливість отримати онлайн консультацію щодо адміністративної послуги;
- 6) можливість завантажити бланки та зразки заяв для отримання адміністративної послуги;

Можливість отримати консультацію
дистанційно

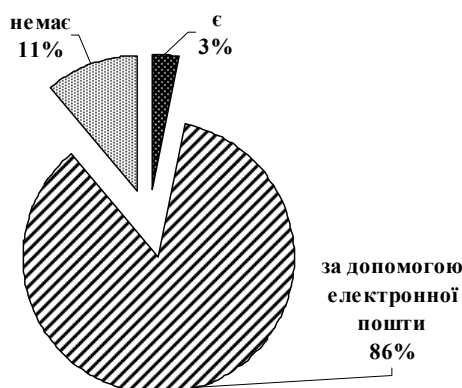

Рис. 3. Дистанційні консультації в ЦНАП Вінницької області

Джерело: результат моніторингу авторів.

7) можливість отримати адміністративні послуги онлайн;

8) можливість відслідковувати процес опрацювання заяви на отримання адміністративної послуги.

На сьогодні на території Вінницької області функціонує 36 Центрів надання адміністративних послуг (рис. 1).

На основі проведеного моніторингу сайтів ЦНАП, що належать органам місцевого самоврядування та районним державним адміністраціям, було виявлено такі тенденції (рис. 2). Наявність каналів отримання інформації дистанційно була відзначено в 92 % ЦНАП, при цьому є або окремі сайти ЦНАП, або вкладка на сайті районної державної адміністрації, або міської, селищної ради (ОТГ). У 8 % адреса сайту неактивна.

Наявність інформаційних карток адміністративних послуг на зазначених сайтах можемо спостерігати у 75 % ЦНАП, у 25 % — картки відсутні.

Можливість попереднього запису до електронної черги у Вінницькій області є лише в ЦНАП "Прозорий офіс" Вінницької міської ради, що значно спрощує отримання послуги, береже час та дбає про безпеку громадян, тому цей приклад потрібно поширювати на інші ЦНАП.

Інформація про контакти та графік роботи ЦНАП доступна на всіх аналізованих сайтах, окрім трьох, робота яких припинена або тимчасово неактивна.

Можливість отримати онлайн консультацію щодо адміністративної послуги / можливість отримати консультацію дистанційно відображена на рисунку 3.

В умовах пандемії COVID-19 ключовою виступає можливість отримати адміністративні послуги онлайн (рис. 4). Як бачимо з проведеного дослідження, 25 % ЦНАП надають таку можливість повністю або частково, 32 % надають можливість переходу на потрібні сайти, а 43 % ЦНАП на сьогодні не можуть надати таку можливість.

На думку В. Тимощука, реформа адмінпослуг — це достатньо успішна реформа, яка мала би продовжуватись за визначеними напрямками. Їх — п'ять і всі потрібно розвивати одночасно. Перший — це дерегуляція та скорочення кількості адмінпослуг. Потрібно керуватись принципом "чим менше, тим краще". Важливе спрощення процедур надання послуг, щоб все було простіше як для споживача, так і для надавача послуги. Це ключова умова і для другого напрямку — діджиталізації / електронізації. Зараз це супер-актуальний тренд, але треба

Отримання послуги онлайн

Рис. 4. Отримання адмінпослуги онлайн у ЦНАП Вінницької області

Джерело: результат моніторингу авторів.

розуміти, що це не панацея. Третій напрям — передача повноважень місцевим органам самоврядування, щоби громади відповідали за якість послуг і могли їх інтегрувати, в тому числі, в ЦНАП. Створення інтегрованих офісів, тобто ЦНАП, це квінтесенція децентралізації в частині послуг й окремий успішний напрям реформи. П'ятий напрям — впорядкування відносин щодо оплати адмінпослуг. Потрібно впорядкувати платежі, які є надмірними, а деякі послуги, навпаки, зробити платними за розумні кошти, які будуть забезпечувати хоча б часткову окупність відповідних послуг. Ці п'ять стратегічних напрямків реформи мають рухатись рівно збалансовано, щоб не було перекоосу в якийсь один бік [4].

Якщо звернутися до загальнодержавних даних, то 440 із існуючих близько 800 ЦНАП, це Центри при районних державних адміністраціях, за даними фахівців лише 5—10% із них є належні за інфраструктурою та за переліком послуг. Але їм навіть за переліком послуг важко бути конкурентними, тому що в них немає багатьох повноважень, які належать органам місцевого самоврядування, наприклад, та ж сама реєстрація місця проживання. Тільки 15 міст — обласних центрів у своїх ЦНАП зараз надають паспортні послуги, хоча ця можливість є вже більше двох років. По цьому показнику варто зазначити, що у великих містах, орієнтовно, біля 30—40% ЦНАП теж не належні. І, чим далі у менші громади, тим ситуація гірше. Так, у міст районного значення ще менше мотивації (бо начебто в райцентрі є ЦНАП РДА), і дуже обмежені ресурси. Натомість в ОТГ, завдяки реформі децентралізації, спостерігається одна з найпозитивніших динамік. Тобто в Україні, гарно розвивається сфера надання адмінпослуг у великих містах і в об'єднаних громадах, де є донорська підтримка, проекти ДФРР, інфраструктурні субвенції для ОТГ [4]. Тому реорганізація ЦНАП РДА і створення "спільних" ЦНАП з ОМС має бути пріоритетом роботи по вдосконаленню надання адміністративних послуг для громадян.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, нами було проведено моніторинг інформаційного забезпечення ЦНАП Вінницької області і можливості отримати інформацію про перелік послуг та можливості отримання послуг дистанційно. Важливість даного питання підтверджено кількома аспектами. В Україні проходить активна фаза децентралізації у тому числі, в частині передачі повноважень з надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування. Це пов'язано з потребою надання якісних послуг на місцях, організації належних умов надання адміністративних послуг для громадян. В умовах поширення пандемії COVID-19 та адаптивного карантину в Україні зросла необхідність надання інформації та самих послуг дистанційно, адже це зменшить контакт громадян між собою та персоналом ЦНАП, що загалом сприятиме ефективності карантинних обмежень, збереженню здоров'я громадян та можливості отримання безпечних, адміністративних послуг в зручний час та способом, у тому числі онлайн.

Література:

1. Щодо ліквідації ЦНАП РДА (пропозиції Програми "U-LEAD з Європою") URL: <https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Analiz-polityky-shhodo-TSNAP-RDA.pdf>

2. Ільчанінова Н.І. Вплив громадського моніторингу на процес надання адміністративних послуг. Інвестиції: практика та досвід. № 3. 2018. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2018/29.pdf

3. Петриків А.В. Залучення громадськості до здійснення моніторингу діяльності органів місцевого самоврядування в питаннях надання адміністративних послуг. Наука молода: зб. наук. праць молодих вчених ТНЕУ. 2016. № 24. С. 13—19.

4. Тимошук В. П'ять стратегічних напрямків реформи адмінпослуг мають рухатись рівно збалансовано. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2752434-viktor-timosuk-golovnij-ekspert-napramu-z-pokrasenna-nadanna-adminposlug-dla-naselenna-programi-ulead-z-evropou.html>

5. Закон України "Про адміністративні послуги" від 06.09.2012р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

6. Офіційний сайт Вінницької обласної державної адміністрації. URL: <http://www.vin.gov.ua/administrativni-posluhy/1068-tsentry-nadannia-administrativnykh-posluh-u-vinnytskii-oblasti> (дата звернення: 13.10.2020 р.).

7. Інтерактивна карта мережі Центрів надання адміністративних послуг в Україні. URL: <http://map.cnsp.in.ua/> (дата звернення: 13.10.2020 р.).

References:

1. U-LEAD (2020), "Regarding the liquidation of the RSA CNAP (proposals of the U-LEAD with Europe Program)", available at: <https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Analiz-polityky-shhodo-TSNAP-RDA.pdf> (Accessed 10 Oct 2020).

2. Il'chaninova, N.I. Il'chaninova, N. (2018), "Influence of public monitoring on the process of administrative services", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 131—136, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2018/29.pdf (Accessed 10 Oct 2020).

3. Petrykiv, A.V. (2016), "Involvement of the public in monitoring the activities of local governments in the provision of administrative services", Nauka moloda: zb. nauk. prats' molodykh vchenykh TNEU, vol. 24, pp. 13—19.

4. Tymoschuk, V. (2020), "The five strategic directions of administrative services reform should move in a balanced way", Ukrinform, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2752434-viktor-timosuk-golovnij-ekspert-napramu-z-pokrasenna-nadanna-adminposlug-dla-naselenna-programi-ulead-z-evropou.html> (Accessed 10 Oct 2020).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Administrative Services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (Accessed 10 Oct 2020).

6. Vinnytsia Regional State Administration (2020), available at: <http://www.vin.gov.ua/administrativni-posluhy/1068-tsentry-nadannia-administrativnykh-posluh-u-vinnytskii-oblasti> (Accessed 10 Oct 2020).

7. Interactive map of the network of Centers for Administrative Services in Ukraine (2020), available at: <http://map.cnsp.in.ua/> (Accessed 13 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

С. В. Дейнеко,
здобувач,
ORCID ID: 0000-0002-4931-0072

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.172

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІНТЕГРОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ КОРДОНОМ УКРАЇНИ

S. Deyneko,
Candidate for a degree

LEGAL REGULATION OF POLICY DEVELOPMENT IN THE FIELD OF INTEGRATED
GOVERNANCE STATE BORDER OF UKRAINE

У статті зазначено, що у 2020 році Україна продовжує реформи у сфері національної безпеки і оборони та здійснює розвиток системи інтегрованого управління кордонами, які передбачені низкою рамкових документів і покликані зробити кордон більш безпечним та зручним. Наголошено, що виконання Україною завдань Плану дій з візової лібералізації, пов'язаних із управлінням кордонами, залишиться актуальним протягом періоду постлібералізаційного моніторингу орієнтовно до 2024 року. Обґрунтовано, що в контексті виконання завдань з візової лібералізації, Україна швидко просунулась у нормативно-правовому забезпеченні державної політики інтегрованого управління кордонами, концепції та стратегії, спрямованої на створення та підтримку балансу між ефективним захистом державного кордону та збереженням його відкритості для законної транскордонної діяльності та руху осіб. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що питання законодавчого та нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України вирішуються на трьох рівнях: конституційному, законодавчому та нормативному. Розглянуто питання щодо законодавчого та нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України в умовах військової агресії Російської Федерації проти України та спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

The article states that in 2020 Ukraine will continue the reforms in the field of border management, which are provided by a number of framework documents and are designed to make the border more secure and convenient. It was stressed that Ukraine's implementation of the tasks of the Visa Liberalization Action Plan related to border management will remain relevant during the post-liberalization monitoring period until approximately 2024. It is substantiated that in the context of visa liberalization tasks, Ukraine has significantly advanced in legislative support of integrated border management policy, concepts and strategies aimed at creating and maintaining a balance between effective border protection and maintaining its openness to legal cross-border activities and movement of persons. The conducted analysis gives grounds to assert that the issues of legislative and normative-legal provision of border security of Ukraine are solved at three levels: constitutional, legislative and normative. Thus, the legislative provision of border security provided for the creation of relevant border authorities of Ukraine, which determine their legal status and powers as subjects

of border security and the procedure for ensuring the protection of national interests at the state border. The issues of legislative and normative-legal provision of border security of Ukraine in the conditions of military aggression of the Russian Federation against Ukraine and outbreak of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2 are considered. In the context of our study, a list of national strategic documents regulating the field of control, adopted since 2014, and EU documents that legally define the field of integrated border management. Based on the analysis of the current international, socio-political, sanitary-epidemiological and security situation on the state border of Ukraine and the tasks of the leadership and the Government, a set of targeted management actions (measures) was implemented by the State Border Guard Service of Ukraine to implement the plan to prevent the spread of coronavirus from China on the territory of Ukraine, as well as the National Plan of anti-epidemic measures to respond to the spread of the virus. It is proved that the general level of the above legislative and regulatory acts allows to ensure effective implementation of security policy in the field of protection and protection of the state border of Ukraine, as well as protection of Ukraine's sovereign rights in its exclusive (maritime) economic zone, including by creating an integrated management system. security of the state border of Ukraine.

Ключові слова: національна безпека, прикордонна безпека, інтегроване управління кордонами, законодавче та нормативно-правове забезпечення прикордонної безпеки України, сектор безпеки та оборони, Військова агресія Російської Федерації проти України, спалах гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Key words: national security, border security, integrated border management, legislative and regulatory support of border security of Ukraine, security and defense sector, military aggression of the Russian Federation against Ukraine, outbreak of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У 2020 році Україна продовжує реформи у сфері національної безпеки і оборони та здійснює розвиток системи інтегрованого управління кордонами, які передбачені низкою рамкових документів і покликані зробити кордон більш безпечним та зручним. Стратегічно ці зміни орієнтовані на досвід і стандарти Європейського Союзу, зокрема, завдяки тому що в українському контексті важливим кроком до прискореного впровадження сучасних підходів у сфері управління кордонами в Україні стало надання в листопаді 2010 р. Європейським Союзом Плану дій з візової лібералізації. Завдання, передбачені Планом дій з візової лібералізації, сприяли еволюції поглядів на суть і зміст політики управління кордонами, що передбачає наявність інституцій, спроможних вирішувати комплексні завдання, і відповідного нормативно-правового забезпечення. Виконання Україною завдань Плану дій з візової лібералізації, пов'язаних із управлінням кордонами, залишиться актуальним протягом періоду постлібералізаційного моніторингу орієнтовно до 2024 року.

У контексті виконання завдань з візової лібералізації, Україна швидко просунулась у нормативно-правовому забезпеченні державної політики інтегрованого управління кордонами, концепції та стратегії, спрямованої на створення та підтримку балансу між ефективним захистом державного кордону та збереженням його відкритості для законної транскордонної діяль-

ності та руху осіб. Згідно з європейськими нормативно-правовими документами, інтегроване управління кордонами передбачає:

- прикордонний контроль та нагляд, включаючи відповідне вивчення ризиків та розвідку;
- розслідування транскордонної злочинності у співпраці з компетентними правоохоронними органами;
- модель чотирирівневого контролю (заходи у третій країні, співпраця із сусідніми країнами, контроль кордонів та контрольні заходи в межах зони вільного пересування осіб, включаючи нагляд за іноземцями та контроль за їх поверненням);
- міжвідомчу співпрацю з управлінням кордонами (прикордонні служби, митниця, поліція, міграційні служби, служби безпеки та інші профільні органи); координацію міжнародного співробітництва [21].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідженню законотворчого та нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України та правових механізмів формування та реалізації політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України присвячені роботи дослідників: І.В. Буреш, В.О. Білецького, О.В. Деркач, І.В. Вичалківського, АІ. Коротушака, М.М. Литвина, П.П. Лисака, А.В. Махнюка, О.Г. Мельникова, В.Ю. Мишаковського, В.С. Нікіфо-

ренка, Б.М.Олексієнка, В.К. Плешка, В.М. Серватюка, А.С. Сіцінського, Н.А. Сіцінського, О.М. Суходолі, І.А. Храбана та ін.

Водночас дослідження, у яких розглянуто питання законодавчого та нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України в умовах військової агресії Російської Федерації проти України та спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, практично відсутні, що обумовлює необхідність у проведенні подальших наукових пошуків з цієї проблематики.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розглянути питання щодо законодавчого та нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України в умовах військової агресії Російської Федерації проти України та спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідження питань законодавчого та нормативно-правового забезпечення національної безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України є одним із важливих напрямів науки з державного управління у сфері забезпечення національної безпеки.

Сьогоднішні потенційні виклики та загрози національній безпеці України у цій сфері зумовлюють нагальну потребу огляду стратегічних документів у сфері управління кордонами для надання пропозицій щодо удосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України, що спрямовані на створення ефективної системи інтегрованого управління безпекою державного кордону, підвищення рівня боєздатності органів і підрозділів Державної прикордонної служби України та їх спроможності до виконання завдань із захисту державного кордону України, з метою захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України, реалізації її політичних, торговельно-економічних та інших національних інтересів, а також відновлення територіальної цілісності Української держави, реінтеграції тимчасово окупованих і неконтрольованих територій [1].

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що питання законодавчого та нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України вирішуються на трьох рівнях: конституційному, законодавчому та нормативному.

Правовою основою законодавства щодо забезпечення прикордонної безпеки України є Конституція України. У ст. 17 Конституції України проголошено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [2].

Таким чином, 28 червня 1996 року Конституцією України закріплено конституційну норму щодо забезпечення прикордонної безпеки, яка набула конституційно-правового статусу.

На законодавчому рівні основні положення реалізації державної політики національної безпеки у сфері

захисту та охорони державного кордону України та її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні були спрямовані на забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України. З цієї метою на законодавчому рівні було прийнято низку ґрунтовних правових актів, а саме:

— 16 липня 1990 року Верховною Радою Української РСР було ухвалено Декларацію про державний суверенітет України, якою було визначено: "Верховна Рада України проголошує державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах" [3];

— 12 вересня 1991 року було прийнято Закон України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991 року, яким визначено: "державний кордон СРСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білоруською РСР, РРФСР, Республікою Молдова за станом на 16 липня 1990 року є державним кордоном України" [4];

— 04 листопада 1991 року Верховною Радою України було прийнято Закон України "Про державний кордон України", яким визначено поняття державного кордону України як "...лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр та повітря нового простору" [5].

Також законодавче забезпечення прикордонної безпеки передбачало створення відповідних прикордонних органів України, що визначають їх правовий статус і повноваження як суб'єктів забезпечення прикордонної безпеки й порядок діяльності з метою забезпечення захисту національних інтересів на державному кордоні, зокрема врегульовано правовими актами:

— Законом України від 04 листопада 1991 року "Про Прикордонні війська України", до обов'язків яких належать питання щодо "...забезпечення недоторканності державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах України, а також охорона виключної (морської) економічної зони України" [6];

— Законом України від 19 червня 2003 року "Про Державну прикордонну службу України". Зазначений законодавчий акт був спрямований на створення Державної прикордонної служби України — правоохоронного органу зі спеціальним статусом, до компетенції якого належать завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, недопущення незаконної зміни проходження лінії державного кордону, забезпечення режиму державного кордону та прикордонного режиму [7].

На нормативно-правовому рівні щодо забезпечення прикордонної безпеки України доволі вагомими є:

— Розпорядження Президента України від 14 квітня 1993 року № 45/93 "Про заходи щодо підтримання режиму державного кордону України". Зазначений Акт Глави держави був спрямований на забезпечення постійного підтримання режиму державного кордону та протидії протиправній діяльності на державному кордоні [8];

— Концепція охорони державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) еко-

номічній зоні, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 року № 120. Документ передбачав запровадження практичних механізмів державного управління, які були спрямовані на забезпечення непорушності державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні як найважливішої складової частини гарантування національної безпеки держави, її суверенітету і територіальної цілісності [9];

— Комплексна програма розбудови державного кордону України на 1993—1998 роки, затверджена Указом Президента України від 16 грудня 1993 року № 596/93 [10];

— Програма дій, що спрямована на підтримання режиму державного кордону України і прикордонного режиму, розвиток Прикордонних військ України та митних органів України до 2005 року, була затверджена Указом Президента України від 16 листопада 2000 року № 1241 [11];

— Державна цільова програма "Облаштування та реконструкція державного кордону" на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2007 року № 831 (втратила чинність) [12];

— Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 2010 року № 2031-р. (втратила чинність у зв'язку із прийняттям нової). Документ містив концептуальні погляди на процеси забезпечення прикордонної безпеки України в загальноєвропейському форматі та був важливою складовою реалізації стратегічного курсу держави на європейську інтеграцію [13];

— Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 1149-р. Документ містить шляхи і способи розв'язання проблем інтегрованого управління кордонами з урахуванням обсягу зобов'язань, узятих Україною в рамках виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України та імплементації Порядку денного асоціації між Україною та Європейським Союзом [14];

— Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. Стратегія визначає основні напрями системного формування державної політики розвитку та ефективного управління державним кордоном на період до 2025 року [15].

— Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року, була схвалена Указом Президента України від 19 червня 2006 року № 546/2006, передбачала комплекс завдань з удосконалення механізмів державного управління прикордонною безпекою в умовах актуалізації сучасних викликів і загроз у прикордонній сфері [16];

— Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 вересня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності" від 28 серпня 2014 р. № 744/2014. Відповідно до цього Указу пріоритетним напрямом реалізації органами виконавчої влади державної політики у сфері національної безпеки і оборони визначено вважати

"...забезпечення готовності сектору безпеки і оборони, економіки та суспільства до відбиття збройної агресії проти України у зв'язку із подальшим ускладненням ситуації у сфері національної безпеки внаслідок тривалого втручання Російської Федерації у внутрішні справи України" [17];

— Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" від 14 вересня 2020 р. № 392/2020, яка спрямована на розвиток Державної прикордонної служби України, що має забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у тому числі шляхом створення системи інтегрованого управління безпекою державного кордону України, удосконалення інформаційної, оперативної, технічної, фізичної складових, удосконалення сучасних систем контролю, створення належно оснащених мобільних прикордонних загонів [18];

— Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 вересня 2015 року "Про Воєнну доктрину України" від 24 вересня 2015 р. № 555/2015, яка спрямована на протидію агресії з боку Російської Федерації, досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма заінтересованими державами-партнерами [19];

— Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України", який визначає шляхи досягнення цілей оборонної реформи, зокрема щодо збільшення спроможностей сил оборони до рівня, що дасть змогу забезпечити виконання завдань оборони держави і відновлення її територіальної цілісності, активну участь у реалізації Спільної безпекової і оборонної політики Європейського Союзу та активне співробітництво з НАТО з досягненням критеріїв, необхідних для набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору [20].

Загальний рівень вищезазначених законодавчих та нормативно-правових актів дозволяє забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у тому числі шляхом створення системи інтегрованого управління безпекою державного кордону України.

У контексті нашого дослідження необхідно спинитися на переліку національних стратегічних документів, які регулюють сферу контролю, ухвалені з 2014 р. та документів ЄС, які законодавчо визначають сферу інтегрованого управління кордонами, зокрема:

1. Указ Президента "Про заходи, пов'язані із запровадженням Європейським Союзом безвізового режиму для громадян України".

2. Рішення РНБО "Про посилення контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, додержанням ними правил перебування на території України" від 10 липня 2017 року.

3. Рішення РНБО від 01 березня 2018 року "Про невідкладні заходи з нейтралізації загроз національній безпеці у сфері міграційної політики".

4. Постанова Кабміну "Деякі питання перетинання державного кордону України".

5. Постанова Кабміну "Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію".

6. Постанова Кабміну "Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї".

7. Постанова Кабміну "Деякі питання перетинання державного кордону України" (обмеження в'їзду громадян РФ).

8. Розпорядження Кабміну "Про затвердження плану заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону в межах Чернігівської, Сумської, Харківської та Луганської областей, українсько-молдовського державного кордону, територій, прилеглих до адміністративної межі з тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим".

9. Наказ МВС "Про затвердження Порядку проведення підрозділами органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України процедури здійснення контролю другої лінії іноземців та осіб без громадянства під час в'їзду в Україну".

10. Наказ МВС "Про затвердження Порядку перевірки автомобільних транспортних засобів, які перетинають державний кордон України або адміністративний кордон між Херсонською областю і тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим, з метою виявлення викрадених".

11. Наказ МВС "Про затвердження Порядку дій уповноважених службових осіб Державної прикордонної служби України в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України та контрольних пунктах в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї осіб, стосовно яких надано доручення, та порядку взаємодії органів охорони державного кордону з уповноваженими державними органами, які надали доручення".

12. Спільний наказ МЗС, МВС, СБУ "Про затвердження Вимог до організації роботи з оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію".

13. Спільний наказ МВС, Мінінфраструктури "Про затвердження Порядку здійснення прикордонного контролю організованих груп пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон для морського та автомобільного сполучення".

Документи ЄС:

1. EU Regulation 2016/1624 on the European Border and Coast Guard (чинне законодавче визначення інтегрованого управління кордонами).

2. EU Regulation 2017/371 on revision of the suspension mechanism.

3. EU Regulation 1053/2013 on evaluation and monitoring mechanism to verify the application of the Schengen acquis [21].

Вищезазначені нормативно-правові акти української держави щодо забезпечення прикордонної безпе-

ки України стали основою правового регулювання у сфері інтегрованого управління кордонами, основний зміст яких спрямований на створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня прикордонної безпеки і збереженням відкритості державного кордону для законного транскордонного співробітництва, а також для осіб, які подорожують; реалізацію стратегічних завдань забезпечення національної безпеки у сфері безпеки державного кордону.

Перспективну потребу вдосконалення державного реагування на загрози національній безпеці України щодо забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та впровадження невідкладних заходів органам Державної прикордонної служби України щодо запобігання поширенню на території України масштабної пандемії значною мірою зумовлено рішенням Ради національної безпеки і оборони України, що введено в дію Указом Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а саме:

1) Указом Президента України від 13 березня 2020 р. № 87/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 березня 2020 р. "Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2", яким визначено комплекс першочергових заходів щодо дотримання правопорядку під час реалізації плану із запобігання поширенню COVID-19;

2) Постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 "Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2";

3) Постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2020 р. № 215 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211";

4) Постанови Кабінету Міністрів України від 02 квітня 2020 р. № 255 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211";

5) розпорядженнями Кабінету Міністрів України: — від 14 березня 2020 р. № 287-р "Про тимчасове обмеження перетинання державного кордону, спрямоване на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2";

— від 16 березня 2020 р. № 290-р "Про внесення зміни до розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 березня 2020 р. № 287";

— від 15 квітня 2020 р. № 422-р "Про внесення зміни до пункту 2 розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 березня 2020 р. № 287";

— від 24 квітня 2020 р. № 439-р "Про внесення зміни до розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 березня 2020 р. № 287";

— від 13 березня 2020 р. № 288-р "Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення";

— від 17 червня 2020 р. № 819-р "Про внесення зміни до розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 березня 2020 р. № 288-р "Про тимчасове закриття

деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення" та ін.

Отже, за результатами аналізу сучасної міжнародної, суспільно-політичної, санітарно-епідеміологічної та безпекової ситуації на державному кордоні України та на виконання завдань керівництва та Уряду держави, нами впроваджено комплекс цілеспрямованих управлінських дій (заходів) з боку органів Державної прикордонної служби України щодо реалізації плану запобігання занесенню і поширенню на території України коронавірусу з Китаю, а також Національного плану протиепідемічних заходів реагування на поширення вірусу.

ВИСНОВКИ

Загальний рівень вищезазначених законодавчих та нормативно-правових актів дозволяє забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у тому числі шляхом системного формування державної політики у сфері інтегрованого управління державним кордоном України, основний зміст якої спрямований на створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня безпеки державного кордону і збереженням його відкритості для законного транскордонного співробітництва, а також для осіб, які подорожують.

Перспективою подальших розвідок цієї проблематики є, на наш погляд, дослідження системи забезпечення прикордонної безпеки України в контексті вимог Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року.

Література:

1. Цевельов О.Є. Аналіз механізмів державного реагування на сучасні загрози у сфері безпеки державного кордону: етапи їх формування й реалізації. Наука і оборона. 2017. № 2. С. 31—36.
2. Конституція України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
3. Декларація про державний суверенітет від 16 лип. 1990 р. № 55-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55—12>
4. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>
5. Про державний кордон України: Закон України від 04 листопада 1991 р. № 1777-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>
6. Про Прикордонні війська України: Закон України від 04 листопада 1991 р. № 1779-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1779-12>
7. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 661-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
8. Про заходи щодо підтримання режиму державного кордону України: Розпорядження Президента України від 14 квітня 1993 р. № 45/93-пн. URL: <http://war.nau.ua/doc/?uid=1073.112.0>

9. Концепція охорони державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 120. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=546%2F2006>

10. Про Комплексну програму розбудови державного кордону України на 1993-1998 роки: Указ Президента України від 16 грудня 1993 р. // Офіц. Вісник України. 1993. № 596. С. 285.

11. Про Програму дій, спрямованих на підтримання режиму державного кордону України і прикордонного режиму, розвиток Прикордонних військ України та митних органів України на період до 2005 року: Указ Президента України від 16 листопада 2000 р. // Офіц. Вісник України. 2000. № 1241. С. 233.

12. Про затвердження Державної цільової правоохоронної програми "Облаштування та реконструкція державного кордону на період до 2015 року": Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2007 р. // Офіц. Вісник України. 2007. № 831. С. 180.

13. Концепція інтегрованого управління кодонами: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 жовт. 2010 р. № 2031. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1876-2010—%F2>

14. Концепція інтегрованого управління кодонами: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 1149-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/248619108>

15. Стратегія інтегрованого управління кодонами: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лип. 2019 р. № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text>

16. Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року: Указ Президента України від 19 червня 2006 р. № 546 // Офіц. вісник України. 2006 р. № 25, ст. 1807, код акту 36644/2006

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 р. "Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності": Указ Президента України від 24 вересня 2014 р. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18125.html>

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 верес. 2015 р. "Про Воєнну доктрину України": Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 червня 2016 р. "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": Указ Президента України від 06 червня 2016 р. № 240/2016. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U771_12.html

21. Кравчук П., Сушко І., Кульчицька К. Огляд стратегічних документів у сфері управління кордонами. URL: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Oglyad-IUK2018.pdf>

References:

1. Tsevelyov, O.E. (2017), "Analysis of mechanisms of state response to modern threats in the field of state border security: stages of their formation and implementation", *Nauka i oborona*, vol. 2, pp. 31—36.
2. The Constitution of Ukraine, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (Accessed 15 September 2020).
3. Verkhovna Rada of Ukraine (1990), "Declaration of State Sovereignty", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55—12> (Accessed 15 September 2020).
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "About succession of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12> (Accessed 15 September 2020).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "About the state border of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (Accessed 15 September 2020).
6. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "About the Border Troops of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1779-12> (Accessed 15 September 2020).
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "About the State Border Guard Service of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/661-15> (Accessed 15 September 2020).
8. Order of the President of Ukraine (1993), "On measures to maintain the state border regime of Ukraine", available at: <http://wap.nau.ua/doc/?uid=1073.112.0> (Accessed 16 September 2020).
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (1996), Decree "The concept of protection of the state border and sovereign rights of Ukraine in its exclusive (maritime) economic zone", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=546%2F2006> (Accessed 16 September 2020).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (1993), Decree of the President of Ukraine "About the Complex program of development of the state border of Ukraine for 1993—1998", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 596, p. 285.
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2000), Decree of the President of Ukraine "About the Program of actions aimed at maintaining the regime of the state border of Ukraine and the border regime, the development of the Border Troops of Ukraine and the customs authorities of Ukraine for the period up to 2005", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 1241, p. 233.
12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), Decree "About the statement of the State target law enforcement program "Arrangement and reconstruction of the state border for the period till 2015", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 831, p. 180.
13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Order "The concept of integrated codon management", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1876-2010—%F2> (Accessed 16 September 2020).
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Order "The concept of integrated codon management", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248619108> (Accessed 17 September 2020).
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Order Integrated codon management strategy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text> (Accessed 17 September 2020).
16. Verkhovna Rada of Ukraine (2006), Decree of the President of Ukraine "The concept of development of the State Border Guard Service of Ukraine for the period up to 2015", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 25, p. 1807.
17. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine (2014), Decree of the President of Ukraine "On urgent measures to protect Ukraine and strengthen its defense capabilities", available at: <http://www.president.gov.ua/documents/18125.html> (Accessed 17 September 2020).
18. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine (2020), Decree of the President of Ukraine "About the National Security Strategy of Ukraine", available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20 (Accessed 18 September 2020).
19. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine (2015), Decree of the President of Ukraine "On the Military Doctrine of Ukraine", available at: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (Accessed 18 September 2020).
20. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine (2016), Decree of the President of Ukraine "About the Strategic Defense Bulletin of Ukraine", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U771_12.html (Accessed 19 September 2020).
21. Kravchuk, P. Sushko, I. and Kulchytska, K. (2018), "Review of strategic documents in the field of border management", available at: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Oglyad-IUK2018.pdf> (Accessed 19 September 2020).

Стаття надійшла до редакції 21.09.2020 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Н. Г. Єршова,
аспірант кафедри публічної політики та політичної аналітики,
Національна академія державного управління при Президенті України
ORCID ID: 0000-0001-6923-6570

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.179

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

N. Yershova,
Postgraduate student of the Public Policy and Political Analytics Department,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE CONCEPT OF THE LEGAL MECHANISM IN THE CONTEXT OF PUBLIC POLICY: INTERNATIONAL EXPERIENCE FOR UKRAINE

У статті визначено міжнародні документи в галузі прав людини, які мають засадниче значення для формування правових механізмів реалізації публічної політики в Україні. Здійснено аналіз українських і зарубіжних наукових напрацювань для обґрунтування сутності поняття "правовий механізм". Установлено відсутність єдиного підходу до визначення цього поняття. Осмисленню змісту поняття "правовий механізм" сприяло порівняння досліджуваного явища з дотичними значеннєвими лексемами, передовсім такими, як "механізм правового регулювання" та "правові засоби". Запропоновано трактування правових механізмів як певних "комплектів" юридичних засобів, що мають нормативне закріплення та орієнтовані при їх практичному використанні на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення тієї чи іншої цілі як наслідку правового регулювання визначених суспільних відносин з урахуванням матеріальних і духовних факторів, зокрема ступеня й характеру розвитку правової культури особистості і суспільства, включення в неї гуманістичних цінностей людства. Акцентовано увагу на комплексності правових механізмів, їх конкретному, функціональному призначенні.

The article is devoted to international documents in the field of human rights, which are fundamental for the formation of legal mechanisms to implement public policy in Ukraine. There is conducted an analysis of Ukrainian and foreign scientific works to substantiate the essence of the concept "legal mechanism". There is no unified approach to the definition of this concept.

Comparison of the studied phenomenon with the tangent semantic lexemes first of all "mechanism of legal regulation" and "legal means" facilitated understanding the content of the concept "legal mechanism". The interpretation of the legal mechanism in the aspect of universal ideals transformation into real sociopolitical practice is offered. Attention is emphasized on the complexity of legal mechanisms, their specific, functional purpose.

The legal mechanism is not a simple sum of mechanisms in the legal area, does not replace other conceptual constructions with similar features ("rules of law", "forms of law", "mechanism of legal regulation", "mechanism of law action", "mechanism of law realization", "mechanism of law enforcement", "legal means", "legal procedure (process)", etc.), but it shows its specificity more clearly through the prism of comparison with them. Legal mechanisms are defined as the certain "sets" of legal means that have a normative basis. In their practical use they are focused on realizing the interests by the subjects and achieving one goal or another as a consequence of the legal regulation of certain social relations. It is emphasized that a specific legal mechanism as a holistic, interconnected structure reflects the successive stages of legal activity (of citizens, organizations, officials, public authorities), various legal means and options for their interaction at each stage. Unlike mechanism of legal regulation, which are a legal form, an abstract model, according to which a typical management process is built, legal mechanisms provide the legally guaranteed

implementation of legal regulation tasks in the context of a particular social relationship to achieve a specific goal, in particular the degree and nature of the legal culture of the personality and society, the inclusion of universal humanistic values.

Ключові слова: правовий механізм, юридичні засоби, міжнародні документи, права людини, публічна політика.
Key words: legal mechanism, legal means, international documents, human rights, public policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Посилення глобалізаційних процесів, інтеграція України до ЄС зумовили неминучу потребу в прийнятті європейських стандартів, які вже вийшли за межі європейської спільноти і стали універсальними, загальнолюдськими, — демократії, прав людини, правової соціальної держави, верховенства права тощо. Проблема гуманізації політики виступає чи не найголовнішою ціллю й водночас надзавданням розвитку українського суспільства і держави, їх ціннісного перетворення. І тут виникає питання про те, які механізми уможливають розбудову якісно нового, орієнтованого на людину як на найвищу цінність, соціального устрою життя. Особливе місце в цій розгалуженій системі принципів, форм, методів, засобів, заходів, дій, ін. (враховуючи вияв широкосемантичності й синсемантичності в слові "механізм") займають правові механізми публічного врядування.

Термін "механізм", похідні від нього терміносполуки мають широке розповсюдження як у науковому, так і громадському дискурсі та є практично незамінними для пояснення цілої низки явищ і процесів суспільно-політичної дійсності. Усталеними концептами значаться: механізм держави (державної / публічної влади), державного (публічного) управління (адміністрування), державного (урядового) регулювання, державної (публічної) політики, організаційні (з поділом на організаційно-структурні, структурно-функціональні, організаційно-технічні, т. ін.), правові, економічні, інноваційні, інформаційні, соціальні механізми тощо, комбіновані механізми — адміністративно-правові, організаційно-економічні, соціально-психологічні, ін., а також механізми в різних сферах суспільної життєдіяльності людей — механізми грошово-кредитного, валютного, інвестиційного, податкового тощо регулювання економіки, окремих її частин. Хоча термін "механізм" надійно закріпився в тезаурусах категоріально-понятійного апарату гуманітарних наук, проте єдиного узагальненого, абстрагованого знання про механізми в тій чи іншій галузі немає, що є правдивим твердженням, зосібна, й для теорії публічного врядування стосовно правових механізмів управління суспільними процесами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Існує чимало праць українських і зарубіжних учених, в яких досліджуються питання щодо сутності категорії

"механізм", її обсягу і змісту, тлумачень лексичних значень, виокремлення видів, складових частин, їх характеристики [32, с. 19—20; 40]; осмислюються значущо марковані конструкції, витворені внаслідок семантичних перетинів, — "механізм держави" [21; 41; 42, с. 272—317], "механізми управління державою" — "державні механізми управління" — "механізми державного управління" [22, с. 60], "механізм державного регулювання" [36, с. 21—22], "механізми державного управління" [3; 24; 32; 34; 36, с. 21—30; 40] і як однопорядковий — "механізм виконавчої влади" [2], "механізми публічного адміністрування" [31], "організаційний механізм державного управління" [28, с. 37—66], "соціальний механізм формування і реалізації державного управління" [1, с. 124—131], "механізм управління" [38, с. 53—54], "економічні механізми" [23; 35] тощо.

Серед теоретичних доробків, в яких розкривається зміст категорії "механізм" у правовій сфері, слід відзначити праці фахівців як у рамках теорії держави і права, так і юридичних галузей: А.О. Абрамової, В.Б. Авер'янова, М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, В.К. Бабаєва, О.М. Бандурки, А.І. Бобилєва, А.Б. Венгерова, І.І. Веремеєнка, В.О. Вітушки, О.В. Волошенюка, І.В. Горіславської, В.М. Горшенєва, А.Б. Гриняка, М.І. Іншина, О.С. Іоффе, В.Б. Ісакова, М.С. Кельмана, С.О. Комарова, Н.М. Крестовської, Ю.В. Кривецького, О.М. Куракіна, В.В. Лазарева, І.І. Лукашука, О.В. Малька, М.І. Матузова, О.Г. Мурашина, Б.Л. Назарова, Є.Н. Нургалієвої, О.В. Петришина, А.С. Піголкіна, І.М. Погрібного, С.О. Погрібного, О.Ф. Скакун, Р.О. Халфіної, К.В. Шундікова та ін.

Для української науки проблема інструментальної характеристики правових явищ є недостатньо розробленою. Дискусійними залишаються положення щодо трактування багатьох понятійних конструкцій. Зокрема спинимось на тих, які дотичні до значеннєвого поля нашого дослідження, а саме: "правовий механізм" та "механізм правового регулювання".

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності поняття "правовий механізм" у контексті вироблення публічної політики на основі вивчення міжнародних документів у галузі прав людини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Поняття "правовий механізм", попри зростаючу термінологічну вживаність, перебуває на етапі формування. Академічні розвідки відбуваються в площині цілого шерегу наук і їх окремих галузей, серед яких найбільший інтерес для дальшого вирішення нами проблеми

щодо правових механізмів у сфері публічної політики становлять юридична наука та наука управління.

Загалом, як вважає К.В. Шундіков, використання в юридичній науці методологічного потенціалу поняття "механізм" є досить продуктивним, оскільки дає змогу вченим просунутись у пізнанні інструментальної специфіки об'єктів, що вивчаються. Водночас характеристика якогось явища як механізму нерідко використовується як щось само собою зрозуміле, тобто як формально-логічний прийом, при цьому не завжди забезпечується відповідний методологічний нахил дослідження [43, с. 13].

Розглядаючи структуру позитивного права крізь призму інструментального підходу, К.В. Шундіков убачає об'єктивну підставу для введення в понятійно-категоріальний апарат правознавства особливої конструкції — "правовий механізм", сутність якої формулює як "об'єктивований на нормативному рівні, системно організований комплекс юридичних засобів, необхідний і достатній для досягнення конкретної цілі (сукупності цілей)" [43, с. 15].

У фаховій літературі з державного управління знаходимо як аналогічні дефініції [33, с. 378; 36, с. 26], так і відмінні від них визначення. Наприклад, Л.Л. Приходченко вважає, що правовий механізм включає в себе прийняття законодавчих актів, рішень і розпоряджень органів публічної влади, які спрямовані на практичну організацію управління (прийняття рішень індивідуального характеру, їх оформлення, організація виконання); передбачає закріплення єдиних для державної служби принципів, процедур, стандартів регулювання діяльності державних службовців [29, с. 61]. А.М. Третяк, викладаючи основні підходи до формування механізмів управління земельними ресурсами, характеризує правові механізми як норми і правила, що містяться в законодавстві й обов'язкові для виконання [39, с. 125]. О.В. Федорчак розглядає правовий механізм як самостійний вид комплексного механізму державного управління, що охоплює нормативно-правове забезпечення, а саме: закони, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, методичні рекомендації та інструкції тощо [40].

На нашу думку, правовий механізм, будучи складним утворенням, не підміняє собою інші, раніше сформовані юридичні понятійні конструкції, а тому більш вивчені, хоча деякі й не усталені (зокрема, "норми права", "форми права", "механізм правового регулювання", "механізм дії права", "механізм реалізації права", "механізм правозастосування", "правові засоби", "правова процедура (процес)"), не те що якусь одну з них чи певну їх групу, але, якщо мовиться про механізми, — й усю сукупність загалом (тобто правові механізми не є простою сумою механізмів у юридичній площині).

Правові механізми — це певні "комплекти" юридичних засобів, які мають нормативне закріплення та орієнтовані при їх практичному використанні на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення тієї чи іншої цілі як наслідку правового регулювання визначених суспільних відносин. Конкретний правовий механізм як цілісна, взаємопов'язана структура відображає послідовні стадії юридичної діяльності (громадян, організацій, посадо-

вих осіб, органів публічної влади) та різноманітні правові засоби, варіанти їх взаємодії на кожній стадії. До правових засобів відносять: суб'єктивні права й обов'язки, дозволи, заборони, приписи, принципи, презумпції, терміни, процедури, заходи відповідальності, заходи заохочення, обмежувальні заходи тощо. За допомогою правових механізмів здійснюється гарантована законодавством реалізація завдань правового регулювання, впливу на суспільні відносини для досягнення конкретної мети.

При всій дискусійності питань щодо інтерпретації інших "механізаційних" понять останні є правовою формою, абстрактною моделлю, відповідно до якої відбувається типовий управлінський процес (наприклад, механізм правового регулювання як теоретична конструкція відображає, за словами О.В. Малька, логіку юридичного впливу на життя соціуму [37, с. 622—626] і показує, які стадії і юридичні інструменти цей процес включає в себе). Правові механізми також відображають логіку юридичного впливу, але в контексті певного суспільного відношення з урахуванням матеріальних і духовних факторів, зокрема ступеня й характеру розвитку правової культури особистості і суспільства, включення в неї гуманістичних цінностей людства.

Основа правових механізмів, безумовно, становлять норми права, закріплені в офіційних документах компетентних правотворчих органів — нормативно-правових актах (законах і підзаконних нормативно-правових актах). Завдяки опосередкуванню юридичними формами й засобами та застосуванню численних правових механізмів загальнолюдські ідеали трансформуються в реальну соціополітичну практику — відбувається якісне впорядкування суспільних відносин, публічне управління досягає свого результату. Безперечно, якість управлінської діяльності визначається тим, наскільки широким є спектр правових можливостей, які визнаються за людиною, й наскільки гарантована / забезпечена їх реалізація. Таким чином, права людини визначають не лише стан людини в суспільстві, а є індикатором стану суспільства з погляду гуманістичних, демократичних цінностей.

Проблеми життя людей, їх місця й ролі у світі, відносин між собою, прав та обов'язків, суспільного й державного устрою завжди були і залишаються актуальними протягом усього історично прогресивного соціального розвитку й процесів розвитку політико-правової думки включно: від міфологічних уявлень з божественною першопричиною суцього порядку у стародавніх народів, далі — полісної демократії (влади народу, тобто всіх дорослих вільних уродженців певного полісу) та зародження концепції природного права в античних Греції та Римі, які були рецепційовані в епоху Відродження й Реформації як ідеологія гуманізму, до раціонально-теоретичних інтерпретацій прав і свобод людини, їх нормативного закріплення й утілення в політичну практику в добу ліберально-демократичних перетворень.

Демократизація суспільства змінює підходи до формування відносин "людина — держава": тут на перший план виступає саме особистість, її потреби й інтереси, максимальну реалізацію яких можна забезпечити лише у правовій державі. Остання характеризується головним чином, що суспільне й державне життя впорядковується

на основі двох принципів — "особі дозволено чинити все, що не заборонено законом" та "органи публічної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом". Розширення можливостей особистості досягається за допомогою режиму правового стимулювання (наявність таких правових засобів, як суб'єктивні права, законні інтереси, дозволи, пільги, заохочення тощо), а стримування влади обумовлено режимом правового обмеження (обов'язки, заборони, приписи, відповідальність, призупинення, ін.). Діалектична взаємодія цих режимів створює відповідну "правову атмосферу", в якій формуються юридичні механізми для здійснення, охорони та захисту прав і свобод людини.

Сучасна система міжнародних стандартів в області прав людини була започаткована з прийняттям Загальної декларації прав людини [7], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [26], Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [27], які, разом узяті, утворюють Міжнародний білль прав людини (або Хартію прав людини) — найавторитетніший каталог основних прав і свобод людини. На європейському рівні аналогічні за значущістю Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [9] та Європейські соціальні хартії [4; 5]. Ці документи закріпили природні, невідчужувані особисті (громадянські) та соціалізовані (політичні, економічні, соціальні, культурні) права як основу свободи особистості й обмеження державної влади, що передбачає максимальне розширення можливостей для саморозвитку людини за невтручання держави в її приватні справи, але активної участі у суспільному житті й додаткових соціальних зобов'язань.

У подальшому відбувалося поглиблення задекларованих і становлення так званого третього покоління прав і свобод — солідарних (колективних), відповідно змінились нормативно-правові механізми, що їх використовує та чи інша держава в межах своєї правової системи для забезпечення поступового здійснення універсальних стандартів життєдіяльності особи відповідно до досягнутого рівня еволюції людства. Йдеться, передусім, про міжнародні акти, які мають на меті захист індивідів від зловживань з боку державних органів і посадових осіб [6; 8; 10; 13; 14; 20; 25]; захист вразливих верств населення [11; 12; 15—19].

Україна приєдналась до переважної більшості значущих міжнародних документів — ратифікувала міжнародні договори (й вони стали частиною національного законодавства) або закріпила безпосередньо в законах, які напрацьовані в державі.

Як відомо, юридичні конструкції законів і міжнародних актів закріплюють основоположні засади правового регулювання в галузі прав людини й потребують подальшої деталізації та конкретизації в інших, підзаконних, нормативно-правових актах. Сформовані таким чином правові механізми є складними утвореннями з різних засобів і процедур, які доповнюються, змінюються по мірі просування до визначеної цілі. Так, наприклад, Закон України "Про звернення громадян" передбачає механізм відстоювання ними своїх прав і законних інтересів, елементами якого є: подання звернення (пропозиції / зауваження, заяви / клопотання), розгляд

звернення, прийняття рішення, його виконання [30]. Кожний елемент також є відповідним механізмом, у межах якого представлена послідовність юридичних засобів: механізм подання звернення, механізм розгляду звернення й так далі. За необхідності механізм відстоювання прав і законних інтересів може бути підкріплений механізмами відновлення їх (у разі порушення) у сфері повноважень органів публічної влади або судового захисту на національному та міжнародному рівнях.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Загальнотеоретичне поняття "правовий механізм" перебуває в стані формування. Проблема актуалізується в аспекті інструментального підходу до вирішення суспільно-політичних завдань публічного врядування.

Правовий механізм не є простою сумою механізмів у юридичній площині, не підміняє собою інші понятійні конструкції зі схожими ознаками, але чіткіше проявляє свою специфіку саме крізь призму порівняння з ними, передовсім із такими, як "механізм правового регулювання" та "юридичні засоби".

Правові механізми можуть бути охарактеризовані як певні "комплекти" юридичних засобів, що мають нормативне закріплення та орієнтовані при їх практичному використанні на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення тієї чи іншої цілі як наслідку правового регулювання визначених суспільних відносин. Конкретний правовий механізм як цілісна, взаємопов'язана структура відображає послідовні стадії юридичної діяльності та різноманітні правові засоби, варіанти їх взаємодії на кожній з них.

Правові механізми віддзеркалюють логіку правового регулювання в контексті певного суспільного відношення з урахуванням матеріальних і духовних факторів, зокрема ступеня й характеру розвитку правової культури особистості і суспільства, включення в неї універсальних гуманістичних цінностей. Завдяки опосередкуванню юридичними формами й засобами (як права людини) та застосуванню численних правових механізмів загальнолюдські ідеали трансформуються в реальну соціополітичну практику.

Міжнародні документи закріплюють основоположні засади формування юридичних механізмів здійснення, охорони та захисту прав людини, що знаходить подальшу деталізацію та конкретизацію в законах і підзаконних нормативно-правових актах держави.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень є аналіз правових механізмів розв'язання конкретних завдань і досягнення визначених цілей.

Література:

1. Атамчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. 3-е изд., доп. М.: Изд-во ОМЕГА-Л, 2005. 584 с.
2. Державне управління в Україні: навч. посіб. / В.Б. Авер'янов (керівник авт. кол.) та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.Б. Авер'янова. 1999. 432 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/762123/grant/> (дата звернення: 17.08.2020).

3. Древаль Ю.Д. До питання про сутність та зміст механізмів державного управління. Вісн. Нац. ун-ту цив. захисту України. 2014. Вип. 1 (1). С. 57—63. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol1/57-63.pdf> (дата звернення: 17.08.2020).

4. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 / Рада Європи. Дата оновлення: 07.09.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 22.08.2020).

5. Європейська соціальна хартія від 18.10.1961 / Рада Європи. Дата оновлення: 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300 (дата звернення: 22.08.2020).

6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 08.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 24.08.2020).

7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 / Орг. Об'єдн. Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 22.08.2020).

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 / Орг. Об'єдн. Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 24.08.2020).

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 / Рада Європи. Дата оновлення: 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.08.2020).

10. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 08.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 24.08.2020).

11. Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) від 28.06.1952 / Міжнар. орг. праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122 (дата звернення: 25.08.2020).

12. Конвенція про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства від 15.06.2000 / Міжнар. орг. праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_294 (дата звернення: 25.08.2020).

13. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 08.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 24.08.2020).

14. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 08.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 24.08.2020).

15. Конвенція про політичні права жінок від 20.12.1952 / Орг. Об'єдн. Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156 (дата звернення: 25.08.2020).

16. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 20.11.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 25.08.2020).

17. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 06.07.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 25.08.2020).

18. Конвенція про статус апатридів від 28.09.1954 / Орг. Об'єдн. Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232 (дата звернення: 25.08.2020).

19. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 10.01.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 25.08.2020).

20. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 13.11.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 24.08.2020).

21. Коник С.М., Москаленко С.О., Бобровникова А.О. Механізм держави. Енциклопедія держ. упр.: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. С. 366—368.

22. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять. Вісн. екон. науки України. 2010. № 2 (18). С. 57—61. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45494/15-Korotych.pdf?sequence=1> (дата звернення: 17.08.2020).

23. Кузьман А. Экономические механизмы / пер. с фр.; под общ. ред. Н.И. Хрустальной. М.: Изд. группа "Прогресс", "Универс", 1993. 192 с.

24. Механізми державного управління / Одінцова Г.С. та ін. Енциклопедія держ. упр.: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. С. 375—376.

25. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 04.02.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 24.08.2020).

26. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 22.08.2020).

27. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 / Орг. Об'єдн. Націй. Дата оновлення: 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 22.08.2020).

28. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: навч. посіб. / за заг. ред. Н.Р. Нижник. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.

29. Приходченко Л.Л. Організаційно-правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади. Теорія та практика держ. упр. 2009. Вип. 1. С. 59—65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_11 (дата звернення: 19.08.2020).

30. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 26.08.2020).

31. Публічне адміністрування в Україні: навч. посіб. / В.Б. Дзюндзюк та ін.; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.В. Корженка, канд. екон. наук, доц. Н.М. Мельтюхової. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2012. 256 с. URL: <https://studfile.net/preview/5118173/> (дата звернення: 17.08.2020).

32. Радченко О.В. Родові ознаки категорії "механізм" в соціальних науках. Публ. упр.: теорія та практика. 2013. Вип. 3. С. 19—25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_5 (дата звернення: 17.08.2020).

33. Рогова О.Г. Механізми правові. Енциклопедія держ. упр.: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. С. 378—380.

34. Рудницька Р.М., Сидорчук О.Г. Сутність і зміст механізмів державного управління та принципів їх функціонування. Публ. упр.: теорія та практика. 2014. Вип. 4. С. 50—60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_10 (дата звернення: 17.08.2020).

35. Савостенко Т.О., Попруга В.І. Механізми економічні. Енциклопед. слов. з держ. упр. / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 421—422.

36. Теоретико-методологічні засади державного управління: формування понятійного апарату: метод. рек. / В.В. Корженко та ін.; за заг. ред. В.В. Корженка. Київ: НАДУ, 2009. 56 с.

37. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М.: Юрист, 1977. 672 с.

38. Теорія та історія державного управління: навч. посіб. / Одінцева Г.С. та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г.С. Одінцевої, д-ра екон. наук, проф. О.Ю. Амосова. Київ: Видавн. дім "Професіонал", 2008. 288 с.

39. Третяк А.М., Дорош О.С. Управління земельними ресурсами: навч. посіб. / за ред. проф. А.М. Третяка. Вінниця: Нова Книга, 2006. 360 с.

40. Федорчук О. Класифікація механізмів державного управління. Демократ. врядування. 2008. Вип. 1. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf (дата звернення: 19.08.2020).

41. Харченко Н.П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції. Учен. зап. Тавр. нац. ун-та ім. В.И. Вернадського. Сер. "Юрид. науки". 2007. Т. 20 (59). № 2. С. 287-294. URL: http://sn-law.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/43_harchenko.pdf (дата звернення: 17.08.2020).

42. Шамхалов Ф. Теория государственного управления. М.: ЗАО "Изд-во "Экономика", 2002. 638 с.

43. Шундииков К.В. Правовые механизмы: основы теории. Государство и право. 2006. № 12. С. 12—21. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal_2013/Gos_pravo_2006_12.pdf (дата звернення: 18.08.2020).

References:

1. Atamanchuk, G.V. (2005), *Teoriya gosudarstvennogo upravleniya* [Theory of state management], 3rd ed, OMEGA-L, Moscow, Russia.

2. Averyanov, V.B. (Ed.). (1999), *Derzhavne upravlinnia v Ukraini* [State management in Ukraine], available at: <https://www.twirpx.com/file/762123/grant/> (Accessed 17 August 2020).

3. Dreval, Yu.D. (2014), "On the question about the essence and content of state management mechanisms", *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy*, no. 1, pp. 57—63, available at: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol1/57-63.pdf> (Accessed 17 August 2020).

4. The Council of Europe (1996), "European Social Charter (revised)", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (Accessed 22 August 2020).

5. The Council of Europe (1961), "European Social Charter", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300 (Accessed 22 August 2020).

6. The United Nations (1949), "The Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (Accessed 24 August 2020).

7. The United Nations (1948), "Universal Declaration of Human Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (Accessed 22 August 2020).

8. The United Nations (1979), "The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (Accessed 24 August 2020).

9. The Council of Europe (1950), "European Convention on Human Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Accessed 24 August 2020).

10. The United Nations (1949), "The Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (Accessed 24 August 2020).

11. The International Labour Organization (1952), "Maternity Protection Convention (revised in 1952)", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122 (Accessed 25 August 2020).

12. The International Labour Organization (2000), "The Convention revising the Maternity Protection Convention (revised) 1952", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_294 (Accessed 25 August 2020).

13. The United Nations (1949), "The Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (Accessed 24 August 2020).

14. The United Nations (1949), "The Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (Accessed 24 August 2020).

15. The United Nations (1952), "The Convention on the Political Rights of Women", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156 (Accessed 25 August 2020).

16. The United Nations (1989), "The Convention on the Rights of the Child", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (Accessed 25 August 2020).
17. The United Nations (2006), "The Convention on the Rights of Persons with Disabilities", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (Accessed 25 August 2020).
18. The United Nations (1954), "The Convention relating to the Status of Stateless Persons", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232 (Accessed 25 August 2020).
19. The United Nations (1951), "The Convention Relating to the Status of Refugees", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (Accessed 25 August 2020).
20. The United Nations (1984), "The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (Accessed 24 August 2020).
21. Konyk, S.M. Moskalenko, S.O. and Bobrovnykova, A.O. (2011), "Mechanism of the state", Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of state management] (Yu.V. Kovbasiuk, Yu.P. Surmin and P.I. Nadolishnii, eds.), vol. 2, NADU, Kyiv, Ukraine.
22. Korotych, O.B. (2010), "State management of the country's regional development: definition of basic concepts", Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, vol. 2 (18), pp. 57—61, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45494/15-Korotych.pdf?sequence=1> (Accessed 17 August 2020).
23. Kul'man, A. (1993), Jekonomicheskie mehanizmy [Economic mechanisms] (N.I. Hrustaleva, trans., ed.), Izdatel'skaja gruppa "Progress", "Univers", Moscow, Russia.
24. Odintsova, H.S. (2011), "Mechanisms of state management", Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of state management] (Yu.V. Kovbasiuk, Yu.P. Surmin and P.I. Nadolishnii, eds.), vol. 2, NADU, Kyiv, Ukraine.
25. The United Nations (1965), "The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (Accessed 24 August 2020).
26. The United Nations (1966), "The International Covenant on Civil and Political Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Accessed 22 August 2020).
27. The United Nations (1966), "The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (Accessed 22 August 2020).
28. Nyzhnyk, N.R. and Mashkov, O.A. (1998), Systemnyi pidkhid v orhanizatsii derzhavnoho upravlinnia [System approach in the organization of state management], UADU, Kyiv, Ukraine.
29. Prykhodchenko, L.L. (2009), "Organizational and legal mechanism for ensuring the effectiveness of state management: theoretical and methodological principles", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, no. 1, pp. 59—65, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_11 (Accessed 19 August 2020).
30. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Citizens' Appeals", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 26 August 2020).
31. Dziundziuk, V.B. (2012), Publichne administruvannia v Ukraini [Public administration in Ukraine] (V.V. Korzhenko and N.M. Meliukhova, eds.), Vydavnytstvo KharRI NADU "Mahistr", Kharkiv, Ukraine, available at: <https://studfile.net/preview/5118173/> (Accessed 17 August 2020).
32. Radchenko, O.V. (2013), "Generic features of the category "mechanism" in the social sciences", Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, no. 3, pp. 19—25, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_5 (Accessed 17 August 2020).
33. Rohova, O.H. (2011), "Legal mechanisms", Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of state management] (Yu.V. Kovbasiuk, Yu.P. Surmin and P.I. Nadolishnii, eds.), vol. 2, NADU, Kyiv, Ukraine.
34. Rudnitska, R.M. and Sydorchuk, O.H. (2014), "The essence and content of state management mechanisms and principles of their functioning", Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, no. 4, pp. 50-60, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_10 (Accessed 17 August 2020).
35. Savostenko, T.O. and Popruha, V.I. (2010), "Economic mechanisms", Entsiklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of state management] (Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. Mykhnenko, Yu.V. Kovbasiuk and V.P. Troshchynskyi, eds.), NADU, Kyiv, Ukraine.
36. Korzhenko, V.V. (2009), Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoho upravlinnia: formuvannia poniatiinoho aparatu [Theoretical and methodological principles of state management: the formation of the conceptual apparatus], NADU, Kyiv, Ukraine.
37. Matuzov, N.I. and Mal'ko, A.V. (Eds.) (1977), Teoriia gosudarstva i prava [Theory of state and law], Jurist#, Moscow, Russia.
38. Odintsova, H.S. and Amosov, O. Yu. (Eds.). (2008), Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia [Theory and history of state management], Vydavnychiy dim "Profesional", Kyiv, Ukraine.
39. Tretiak, A.M. and Dorosh, O.S. (2006), Upravlinnia zemelnymy resursamy [Land resources management], Nova Knyha, Vinnytsia, Ukraine.
40. Fedorchak, O. (2008), "Classification of state management mechanisms", Demokratychne vriaduvannia, no. 1, available at: http://lvivacademy.com/vidavnytstvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf (Accessed 19 August 2020).
41. Kharchenko, N.P. (2007), "The concept of the mechanism of the state, scientific research of theoretical and legal definition", Uchenye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya "Juridicheskie nauki", vol. 20 (59), 2, pp. 287—294, available at: http://sn-law.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/43_harchenko.pdf (Accessed 17 August 2020).
42. Shamhalov, F. (2002), Teoriia gosudarstvennogo upravleniia [Theory of state management], ZAO "Izdatel'stvo "Jekonomika", Moscow, Russia.
43. Shundikov, K.V. (2006), "Legal mechanisms: the basics of theory", Gosudarstvo i pravo, vol. 12, pp. 12—21, available at: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal_2013/Gos_pravo_2006_12.pdf (Accessed 18 August 2020).

Стаття надійшла до редакції 29.09.2020 р.

В. Б. Романченко,
аспірант, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-3088-9280

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.186

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВИ

V. Romanchenko,
Postgraduate student, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF MODERN SOCIO-ECONOMIC MODELS OF THE STATE

У статті здійснено аналіз процесу формування соціально-економічної моделі держави та чинників, що на нього впливають, а також зроблено порівняння основних типів сучасних соціально-економічних моделей: держави загального добробуту (welfare state), мінімальної держави (minimal state), держави розвитку (developmental state). Було визначено переваги та недоліки вказаних моделей, їх характерні ознаки, наведені приклади та результати їх застосування у різних країнах на різних етапах розвитку. Показано, що успішність процесів державотворення залежить від типу соціально-економічної моделі, яку використовує країна. Виявлено, що в сучасному світі не існує соціально-економічних моделей в "чистому" вигляді та "класичні" моделі містять у собі елементи інших моделей. Підтверджено тезу, що виправданим є періодичне коригування або навіть зміна моделей.

The article analyzes the process of formation of the socio-economic model of the state and the factors that affect it, as well as compares the main types of modern socio-economic models. It was shown the process of formation the socio-economic model of the state is realized by implementation of socio-economic policy of the government, which is a concrete embodiment of the economic doctrine of political actors who form the government. This process are affected by natural features of the state, specific of its historical development, civilization factors, the initial level of development of the national economy, specific of the political organization of society (including the level of centralization or decentralization of the state and its political regime). There was identified three typical modern socio-economic models: welfare state, minimal state, developmental state. A comparison of their advantages and disadvantages revealed that:

- the welfare state provides a high level of social justice, but slows economic development down and overburdens public spending on social needs for citizens.*
- the developmental state provides rapid economic development, but social problems of citizens is handled out by a residual principle; moreover, there is no balance between branches of power in the political system in such model;*
- the minimal state (the neoliberal model) ensures the effective functioning of a market economy, but ignores social problems and causes numerous "market failures";*
- in case of developing countries, the neoliberal model leads to a aggravation of the socio-economic situation in the country and doesn't ensure proper economic development with transition to a higher technological level of production with bigger added value.*

The article was shown that the success of state-building processes depends on the type of socio-economic model used by the country. It was found that in the modern world there are no socio-economic models in "pure" form and "classical" models contain elements of other models. It was confirmed the thesis that periodic adjustment or even change of models is justified.

Ключові слова: соціально-економічна модель, держава загального добробуту, соціальна держава, нео-ліберальна модель, мінімальна держава, держава розвитку, підприємницька держава.

Key words: socio-economic model, welfare state, social state, neoliberal model, minimal state, developmental state, entrepreneurial state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Досвід різних країн демонструє, що у довгостроковій перспективі перемагають ті країни, які змогли створити соціально-економічну модель, що гармонічно поєднує сприятливі умови для розвитку економічної діяльності з комфортними умовами праці та якості життя громадян. Але різні країни використовують різні моделі, які демонструють свою ефективність у досягненні стратегічних цілей розвитку держав. Водночас посилення зовнішніх викликів та намагання переходу нашої країни на більш високий рівень соціально-економічного розвитку вимагає застосування нової науково обгрунтованої соціально-економічної моделі. Вибір такої соціально-економічної моделі потребує проведення порівняння існуючих сучасних моделей, що реалізовані у розвинутих країнах, здійснення аналізу їх сильних та слабких місць та оцінки можливості їх застосування в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Над вирішенням проблеми пошуку оптимальної соціально-економічної моделі держави працювало і працює багато економістів як в Україні, так і за її межами. Переважна частина світового наукового доробку у сфері дослідження соціально-економічних моделей належить М. Шнітцеру, І. Валлерстайну, В. Ойкену, К. Фріману, Л. Бальцеровичу, Д. Норту, А. Ослунду. Серед українських вчених варто виділити роботи В. Геєця, А. Гальчинського, Б. Гаврилишина, О. Білоруса, А. Філіпенка, А. Новака, Е. Лібанової. Продовжують працювати в цьому напрямі Г. Башнянин, Б. Кульчицький, О. Шубін, Л. Федулова, Л. Шабліста, О. Соскін. Однак трансформація соціально-економічних процесів постійно набуває нових ознак та напрямів розвитку, які варті висвітлення. Це дозволить здійснити глибший аналіз взаємопов'язаних економічних та соціальних чинників у процесі розвитку держави та в подальшому визначити найбільш доцільні варіанти соціально-економічної моделі для України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є порівняння сучасних соціально-економічних моделей розвинутих держав та визначення їх характерних ознак, переваг та недоліків, умов їх застосування. Для виконання мети поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати процес формування соціально-економічної моделі держави та визначити чинники, що на нього впливають.
2. Виявити та класифікувати сучасні соціально-економічні моделі розвинутих держав, визначити їх характерні ознаки та відмінності.

3. Порівняти переваги та недоліки виявлених моделей.
4. Зробити висновки щодо результатів застосування цих моделей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перед тим як аналізувати процес формування соціально-економічної моделі держави спочатку необхідно визначити саму суть поняття "соціально-економічна модель". Наразі існує достатньо широке тлумачення цього терміну [1, с. 215]. Це пояснюється величезною різноманітністю підходів та рівня деталізації щодо вивчення різних сукупностей соціальних та економічних інститутів, які при сприянні державних інституцій функціонують у суспільстві.

Варто зазначити, що різні підходи до розуміння поняття "соціально-економічна модель" не є взаємовиключними. Більше того, вони можуть доповнювати один одного бо, по-перше, вони розглядають цей термін у різноманітних ракурсах: в історично-часовому, за типами власності чи технологічно-виробничому, а також можуть поєднувати схожі напрямки розгляду. По-друге, соціально-економічний розвиток є надзвичайно складним і різноманітним процесом, дуже складно навести обмежений перелік ознак, які характеризують соціально-економічну модель та можуть вичерпано дати їй визначення. По-третє, можна простежити безліч подіб, взаємозв'язків та паралелей в різних концепціях соціально-економічного аналізу, що дає підставу для формування комплексних підходів до розуміння означеного поняття [2, с. 75].

Загалом, коли мова йде про "модель", то, як правило, під цим поняттям розуміють ендегенну структуру, складові частини якої так чи інакше взаємодіють або навіть обумовлюють одна одну [3, с. 337]. Таким чином, соціально-економічною моделлю є система якісних і кількісних характеристик, що описують певний суспільний устрій в контексті взаємодії соціальних та економічних складових країни [2, с. 75]. Під соціально-економічною моделлю слід розуміти відносини власності, стан підприємництва та його інфраструктури, комплекс інститутів і механізмів, що визначають характер тієї чи іншої економічної і соціальної системи, а також форми і методи взаємодії держави, суспільства і приватного сектору для досягнення стратегічних цілей розвитку держави [4, с. 11].

З наведеного визначення стає зрозумілим, що соціально-економічна модель будь-якої держави є основою діяльності суспільства. Протягом історії розвитку людства відбувалось становлення та застосування різних моделей соціально-економічного устрою суспільного

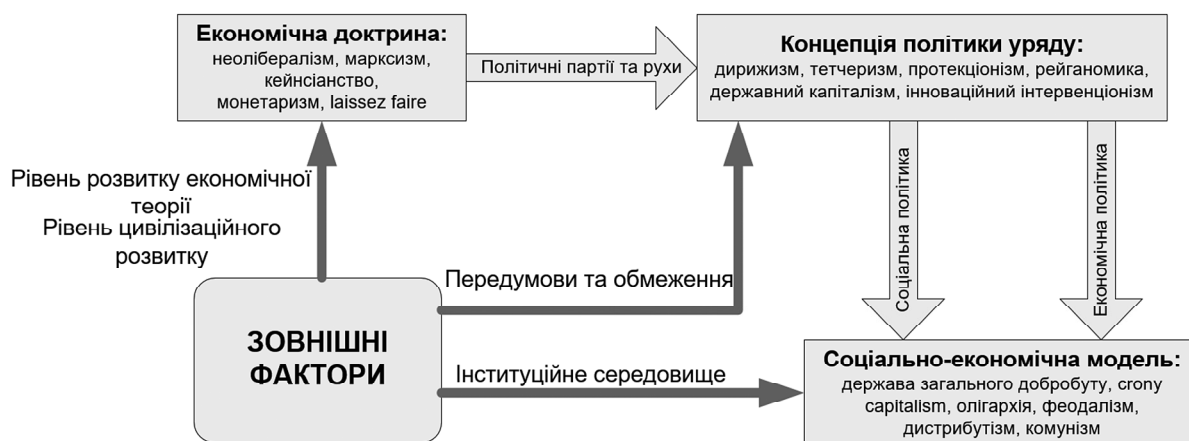

Рис. 1. Процес формування соціально-економічної моделі держави

життя, які визначали певну траєкторію розвитку держави та суспільства. Їх становлення було зумовлено історичними процесами (як суспільно-політичними, так і технологічно-господарськими), розвитком економічної теорії, розумінням макроекономічних процесів та потребами соціальної політики, що підкріплювалось впливом різних політичних течій.

Зрозуміло, що формування національної соціально-економічної моделі відбувається через реалізацію відповідної концепції соціально-економічної політики уряду. В свою чергу концепція такої політики є конкретним втіленням економічної доктрини, що дотримуються політичні актори, що формують уряд (рис. 1). Але при цьому будь-яка економічна доктрина має на меті певну "ідеалізовану" або "узагальнену" соціально-економічну модель.

Залежно від рівня розвитку економічної теорії та стану матеріально-технічного господарювання формуються різні економічні доктрини, які обґрунтовують механізм функціонування економічної системи не лише з точки зору позитивного аналізу, але й застосовують нормативні підходи для оцінки правильності вибору політики та моделі. Зокрема протягом ХХ ст. відбувалось формування та становлення таких економічних доктрин як неолібералізм, кейнсіанство, монетаризм, марксизм, laissez faire¹. Кожна з цих доктрин визначала свої орієнтири щодо методів та масштабів регулювання державою економіки, визначала свій набір інструментів впливу, по-різному обґрунтовувала цілі економічної політики уряду.

Різні політичні партії та рухи, політична еліта використовують окремі економічні доктрини в якості ідеологічного базису, та при наявності владних повноважень у політичних акторів, доктрина стає базовою при формуванні концепції соціально-економічного урядування. Серед концепцій, які застосовувалися впродовж останніх 100 років можна виділити дирижизм, протекціонізм, політика "Нового курсу", тетчеризм, рейганоміка, "кумівський" капіталізм (crony capitalism), державний капіталізм, інноваційний інтервенціоналізм тощо. Але варто зазначити, що на формування кінцевого вигляду концепції соціально-економічної політики впливають і зовнішні фактори. Серед них можна виділити такі [6, с. 24]:

— природні особливості, тобто розташування країни, ресурсні можливості, запаси корисних копалин, розміри та кліматичні особливості території тощо;

— особливості історичного розвитку, коли в кожен конкретний момент часу національна економіка сприймає впливи і тенденції історичного розвитку країни і новітніх історичних перемін;

— цивілізаційні фактори, що характеризують культурні, релігійні, етичні традиції та цінності суспільства, які передаються від покоління до покоління та стимулюють або обмежують перетворення, надають їм своєрідну національну специфіку;

— вихідний рівень становлення і розвитку національної економіки (відтворення на власній або новій основі), у тому числі стан і рівень продуктивних сил, економічний потенціал країни, зрілість передумов формування нової економічної системи;

— особливості політичної організації суспільства, які впливають на вибір курсу економічної політики держави.

Також при формуванні соціально-економічної моделі держави важливе значення має рівень централізації (чи децентралізації) державно-владних повноважень, ступінь забезпечення громадянських прав та свобод, політичний режим [4].

Названі фактори мають різну природу та динаміку. Найбільшу сталість мають цивілізаційні фактори, основи культури, що обмежують варіанти вибору соціально-економічної моделі та інститутів суспільства, включаючи й форму державного правління. Таким чином, можна зробити висновок, що базовим підґрунтям формування моделі є інституційне середовище, яке або прискорює формування соціально-економічної моделі, або навпаки, гальмує процес перетворення [7, с. 35].

Ключовим орієнтиром, який визначає спрямованість політики уряду, є головні цілі розвитку держави відповідно до стратегічних орієнтирів; вони, фактично, виступають як "фільтр" для визначення напрямків політики [5, с. 29—30]. Уряд (пануюча еліта) відповідно до сформованої концепції реалізує економічну та соціальну політику, які формують національну соціально-економічну модель.

Варто зазначити, що деякі соціально-економічні моделі частково або повністю зникають через свою не-

¹ Політика невтручання: "нехай все йде своєю чергою, без зовнішнього впливу".

ефективність на сучасному етапі та нездатність забезпечити цілі розвитку держави та суспільства. В свою чергу сучасні моделі, які використовуються, під впливом нових потреб та вимог суспільних змін у світі трансформуються, отримують нові характеристики, тобто еволюціонують.

Тому логічним є те, що сучасні соціально-економічні моделі не існують у "чистому" вигляді і містять у собі елементи інших моделей. Так, наприклад, державний капіталізм в деяких нових індустріальних країнах за останні десятиріччя інкорпорував у себе елементи ліберального капіталізму. Соціал-демократична (скандинавська) і континентальна соціальна (німецька) моделі в останні роки все більше "лібералізуються" і наближаються до англо-саксонської ліберальної моделі. В пострадянських країнах (зокрема, в таких країнах, як Росія, Казахстан) елементи державного капіталізму співіснують з характерними рисами периферійного, олігархічного капіталізму. Білорусь поєднує в собі риси державного капіталізму із елементами соціалізму. Китайська модель, яку можна віднести до яскраво вираженого державного капіталізму, водночас містить в собі елементи соціалізму і лібералізму. Що стосується "посткомуністичних" соціально-економічних моделей нових членів Євросоюзу з числа колишніх соціалістичних країн Центрально-Східної Європи, то вони містять різні елементи ліберальної, соціальної та периферійної моделі, хоча і в неоднакових масштабах [7, с. 41].

З великої кількості економічних моделей важко виділити якусь одну і найкращу. При цьому виправдане періодичне коригування або навіть зміна моделей, оскільки жодна з них не може постійно демонструвати свою ефективність в умовах, що змінюються [8, с. 16].

На початок ХХІ ст. сформувалася сукупність різних національних моделей економіки зі спільними ознаками. Базовими для них є ринкова система господарювання: всі ці моделі відображають поєднання державного регулювання і ринкових відносин. Але при цьому моделі відрізняються рівнем втручання (регулювання) держави у ринковий механізм саморегуляції та зобов'язаннями держави щодо реалізації її соціальних функцій. І тому серед всієї різноманітності соціально-економічних моделей, попри певні відмінності в середині типових груп країн, можна узагальнити три типові сучасні соціально-економічні моделі:

1. Держава загального добробуту² або держава-благодійниця (welfare state).
2. Неоліберальна держава (neoliberal state) або мінімальна держава (minimal state).
3. Держава розвитку (developmental state).

Однією з базових соціально-економічних моделей ХХ ст. стала модель "держави загального добробуту" (welfare state). Виникнення та становлення держави загального добробуту пов'язано з розширенням соціальної функції держави у ХІХ — ХХ ст. під впливом загальних процесів соціальної модернізації (індустріалізації, урбанізації тощо) у вигляді комплексу ідей про те, що уряди повинні забезпечувати високий рівень життя для всіх своїх громадян і брати на себе відповідальність за надання їм певного обсягу соціальних послуг. Револуційні та економічні потрясіння початку ХХ ст. (1917 — 1930 рр.) зробили подібні уявлення домінуючою парадигмою соціально-економічного розвитку провідних капіталістичних країн, обґрунтовуючи необхідність гармонізації суспільних відносин і побудови більш справедливого суспільства за допомогою державного регулювання економічної діяльності і політики перерозподілу благ від вищих соціальних класів до нижчих [9, с. 21].

Попри те, що соціальна функція держави має пріоритетне значення у моделі держави-благодійниці, це не означає, що економічній політиці приділяється менше уваги, адже взаємозв'язок елементів моделі демонструє поєднання ринкових відносин і регулювання з боку держави. Оскільки функціонування ринкової економіки забезпечує робочі місця у високорозвинених галузях та економічний розвиток, що сприяє фінансуванню соціальних видатків уряду. У свою чергу фінансування соціальних видатків уряду розглядається скоріше не як видатки, а як інвестиції держави в людей, що збільшує якість робочої сили та розширює сукупний попит на внутрішньому ринку, та таким чином й сприяє належному функціонуванню ринкової економіки. Це підтверджує тезу, що в такій моделі різні частини обумовлюють одна одну.

Історично модель "держави загального добробуту" набула значного поширення у країнах західної та центральної Європи, набула дуже виразних рис у Скандинавських країнах. Тому деякі дослідники називають цю модель "європейською", іноді розділяючи на "континентальну" (західно-європейську, консервативну) та скандинавську (соціал-демократичну) модель. Іноді, через суттєві успіхи цієї моделі у Швеції під час тривалого перебування соціал-демократів при владі таку модель у чистому вигляді називають "шведською моделлю". Окремим видом з цієї сукупності вважають моделі, які втілені у США та Великобританії, і позначаються як "ліберальний" або "англо-саксонський" варіант моделі держави загального добробуту.

Втілення моделі "держави загального добробуту" передбачає: справедливе оподаткування та ефективний перерозподіл ВВП; доступність і високу якість базових соціальних сервісів (освіта, медицина тощо); розвинену систему соціального страхування (тобто захист населення від різних економічних ризиків — старіння, хвороби, безробіття); високу якість економічного зростання (що враховує чинники людського капіталу, стан природного довкілля, якість державного управління). Країни, які здійснили реалізацію цієї моделі зараз знаходяться у "трицятці" найкращих за показником HDI (індексом людського розвитку), що є підтвердженням її ефективності.

Один з розробників моделі Р. Мейднер визначав її так [10, с. 140]: передусім це модель створення суспільства добробуту з рівністю і повною зайнятістю як головними цілями, з універсальною (що розповсюджується на всіх членів суспільства) системою соціального забезпечення, великим державним сектором соціальних послуг, з політикою солідарності в сфері заробітної плати і активною політикою зайнятості як сутнісними компонентами. Взаємопов'язаність всіх ланок моделі

² Такий варіант перекладу словосполучення welfare state є найбільш уживаним в Україні та пост-радянських країнах.

зумовила її перетворення в реальну політичну і соціально-економічну систему. Такі установки могли реалізовуватися лише в рамках всього суспільства. І вона (модель) не могла реалізовуватися без впливу держави [8, с. 18].

За минуле століття ця модель отримала глобальне поширення та зазнала значних змін: становлення, різні варіанти реалізації та впровадження моделі, "золоте століття", кризи парадигми, посткризовий розвиток [11, с. 117]. Існує багато публікацій та досліджень, які вказують про відхід або, навіть, про "демонтаж" держави загального добробуту, про необхідність перегляду та зміни її економічної основи. Інші ж, навпаки, показують необхідність збереження "держави загального добробуту", адже лише за такої моделі соціально-економічної політики можливо забезпечити належні гарантії соціального захисту громадян [12, с. 61].

Серед причин, що призвели до "втрати популярності" моделі держави-благодійниці дослідники вказують такі:

1. Глобалізація. Вплив глобалізації на можливості здійснення самостійної політики урядом звужує масштаби реалізації політики загального добробуту у державі.

2. Демографічний зсув. Старіння населення призводить до збільшення видатків на пенсійне забезпечення (криза солідарної системи пенсійної системи) та на медичне обслуговування населення (брак коштів у страховій медицині). Водночас зменшення кількості продуктивного населення призводить відповідно до зменшення відрахувань у відповідні соціальні фонди. Це передбачає збільшення відсотку видатків на підтримку системи соціального захисту.

3. Соціальний зсув, що пов'язаний з глобальним трендом від солідарності до індивідуалізму. У розвинених країнах постійно зростає чисельність середнього класу з високим рівнем оплати праці. Представники цього класу не розглядають державу як безальтернативне джерело забезпечення соціального благополуччя, і тому намагаються знайти альтернативні та менш витратні джерела забезпечення власних соціальних потреб (приватні пенсійні фонди, приватна медицина). Через це виникає своєрідна закономірність: чим вище суспільний статус та доходи індивідуума, які забезпечує йому держава-благодійниця, тим менше він хоче буде пов'язаним з державою-благодійницею. Отримавши відповідні блага від держави, він намагається звільнитися від обов'язків перед нею, котра вимагає від нього допомоги менш успішним громадянам [12, с. 64].

4. Економічні причини. Серед економічних чинників, що зменшують привабливість цієї моделі є:

- зростання видатків бюджету на соціальні потреби, яке вимагає збільшення податкових надходжень і не стимулює економіку та бізнес;

- недостатня економічна ефективність держави загального добробуту у розподілі добробуту;

- збільшення випадків "фіаско держави" через "занадто" активну участь держави у соціально-економічних процесах;

- перерозподіл доходів як основний інструмент забезпечення соціальної справедливості в суспільстві.

5. Інституційні причини. У суспільстві держави, що реалізує модель "держави загального добробуту" ви-

никають утриманські, патерналістські настрої, що в цілому погіршують економічну активність населення та бізнес-клімат у країні. Також у населення розвиваються завищені вимоги до соціального забезпечення [13].

У будь-якому разі, казати про остаточний занепад та відхід від концепції "держави загального добробуту" є передчасним та неправильним. Важливим фактором під час аналізу впливу зазначених причин щодо застосування політики "держави загального добробуту" є те, що сьогодні окрім інституту держави у світі не має жодного суб'єкту, який би міг виступати гарантом соціальних прав та можливостей для своїх громадян. Лише держава здатна дозволити собі таку "неефективну" діяльність як забезпечення благополуччя населення [12, с. 66]. Тому дослідники стверджують, що віджила себе не сама концепція держави загального добробуту, а її конкретна історична форма [14].

Основоположно, хоч і менш зрозумілою, причиною збереження моделі держави загального добробуту є необхідність урегулювання провалів ринку. Ринки можуть бути неефективними з багатьох причин, які розглядалися в авторитетних працях з економіки інформації, поведінкової економіки, неповних ринків, неповних договорів і оптимального оподаткування [15, с. 17]. Усе це покращує розуміння економіки в питаннях обмеження ринків та індивідуальної раціональності, важливості рівності, і має відновити увагу до моделі держави загального добробуту, переосмислення того, що вона має робити і як вона має це робити. Модель держави загального добробуту XXI ст. полягає у досягненні справедливого суспільства та поліпшенні добробуту звичайних громадян, визнаючи, що ринки самі по собі не обов'язково це зроблять, а інтереси бізнесу та національні інтереси (інтереси звичайних громадян) часто помітно відрізняються. Її сучасний варіант — це більше, ніж просто захисна мережа, що забезпечує мінімальні умови гідного життя. Традиційна держава загального добробуту була зосереджена на соціальному захисті — компенсації за провали ринку. Але сучасна держава загального добробуту є більш ніж такою: вона також є системою захисту споживачів, інвесторів і працівників, включаючи систему, що намагається підвищити конкурентоспроможність і прозорість ринків [16]. Таким чином, концепція "держави загального добробуту" яка здебільшого розглядалась з боку дихотомії "держава проти ринку", трансформувалась у принцип: "дії держави та ринку мають підсилювати один одного" [15, с. 19].

Отже, можна перелічити такі сучасні ознаки сучасної моделі держави-благодійниці:

- відбувається трансформація головного принципу функціонування моделі держави загального добробуту: від системи, яка виправляє наслідки провалів ринків, до системи, яка забезпечує їхнє ефективне функціонування [16] (в цьому випадку є схожість з моделлю мінімальної держави, в якій уряд втручається в процеси функціонування ринкової системи з метою підвищення її ефективності та забезпечення ефективного функціонування ринків);

- суттєвою ознакою сучасної моделі держави загального добробуту є принцип побудови економічної системи, яка відтворюється як "інклюзивна модель економічного розвитку" або "капіталізм загального добробуту";

— відхід від класичного розуміння "добробуту" лише як грошового доходу, а також як потреба забезпечення справедливого розподілу не лише між громадянами, що живуть тепер, але й враховуючи потреби майбутніх поколінь відповідно до вимог сталого розвитку;

— зміна самого розуміння видатків на соціальну політику: від політики захисту населення до політики інвестицій у населення.

Іншими ознаками сучасної держави загального добробуту є залучення нових акторів соціальної політики, активна політика на ринку праці (в тому числі регулювання відносин у нетрадиційних формах зайнятості, якот: гіг-економіка та самозайнятість), децентралізація забезпечення соціальних благ та адресна допомога.

Утім, трансформація "держави загального добробуту" пов'язана не лише з розвитком економічних доктрин і зміною підходів до гарантування добробуту населення, але й з розширенням поняття "добробут", яке пов'язується тепер, зокрема, і з безпечним та здоровим довкіллям. Одним з варіантів трансформації "осердя" моделі "держави загального добробуту" у напрямі становлення еко-соціальної ринкової економіки є концепція "сталого добробуту". І хоча її розроблення має теоретизований характер, воно актуалізує низку важливих питань, що потребують практичного вирішення. Серед них — визнання критичних рівнів і обмежень в добробуті та споживанні, а також необхідність перегляду (і, можливо, певного обмеження) потреб, прагнень і бажань людей [17, с. 13]. Жодна з інших розповсюджених сучасних соціально-економічних моделей не приділяє стільки уваги проблемам довкілля як модель "держави загального добробуту".

Іншою розповсюдженою соціально-економічною моделлю сьогодення є держава розвитку (developmental state). Таке її визначення було запропоновано Чалмерсом Джонсоном для опису моделей, у яких використовують державні важелі впливу (державний інтервенціонізм) для швидкої модернізації власних економік, створення нових пріоритетних галузей та застосовують стратегію "наздоганяючого розвитку". Сам автор терміну зазначав, що модель "держави розвитку" за рівнем свого втручання в економічне життя країни знаходиться між соціалістичною державою та "laissez faire державою" [18, с. 37], розуміючи під цим активну економічну політику уряду стимулювання економічного розвитку на противагу політики невтручання в "laissez faire державі" та тотального контролю економічної діяльності у тодішніх соціалістичних державах (СРСР, країни Варшавського договору, КНР).

Уряди країн, в яких втілена модель держави розвитку, дотримуються певної моделі макро- та мікро-економічного планування та використовують широкий набір інструментів для економічного втручання [18]. Спочатку термін "держава розвитку" (developmental state) використовувався для опису моделі Японії після 1945 року, яка забезпечила її швидку модернізацію та економічне зростання. Але дуже схожі моделі для економічного відродження почали використовувати і інші країни (Китай, Південна Корея, Тайвань, інші країни Південно-Азійського регіону). Через помітні результати економічного зростання цих країн деякі дослідники називають таку модель "азійською" [5, с. 43], хоча перші варіанти такої моделі втілювались у 30—50-х роках в

країнах Латинської Америки (Бразилія, Аргентина) і вона була дуже розповсюджена серед нових незалежних країн Африки у 70—80-ті роки.

Специфіка саме "азійського варіанту" моделі спостерігається в суттєвому значенні соціокультурного та конфесіонального фактору при формуванні соціально-економічної моделі, які проявляються в безумовному домінуванні національно-колективних інтересів відносно будь-яких потреб окремого громадянина або класу чи спільноти незалежно від морально-етичного обґрунтування перших та других [5, с. 43].

Деякі дослідники ототожнюють поняття моделі "держави розвитку" та державного капіталізму, хоча перше є більш широким поняттям. Державний капіталізм зазвичай описується як модель, в якій комерційна економічна діяльність здійснюється державним апаратом при керуванні й організації виробництва в капіталістичному стилі. Термін державний капіталізм стало вживають саме до економічної системи, де засоби виробництва перебувають у приватних руках, але держава має значний контроль над розподілом кредитних та інвестиційних ресурсів; в якій держава контролює значну або повну частину капіталу, промисловості, бізнесу. Тому державний капіталізм розуміється не з точки зору зрощування держави і капіталу, а з позицій регулюючої ролі держави і прагнення влади взяти під контроль великий приватний інтерес. Таке розуміння пов'язане з французьким поняттям етатизм (від франц. Etat — держава), яке розглядає державу як вищий результат і вищу мету суспільного розвитку. Причому таке розуміння оформилося не тільки теоретично, але широко використовується в державній практиці [19].

Окремим відгалуженням моделі держави розвитку є "підприємницька держава" (entrepreneurial state), що характеризується зосередженням зусиль уряду на політиці інноваційного інтервенціонізму. В цьому випадку підкреслюється необхідність державного втручання у фінансуванні фундаментальних досліджень та впровадження результатів наукових відкриттів у практичне застосування через неспроможність ринку [20].

Оскільки країни, що використовують модель розвитку, відрізняються своєрідністю історії, рівнем економічного розвитку, соціальними та національними особливостями, то для кожної з них характерні свої національні особливості моделі. Але характерною для неї ознакою є посилення економічної функції держави, яка, на відміну від держави загального добробуту, домінує над її соціальною функцією. Це виражається в тому, що в країнах, які використовують модель держави розвитку, увага уряду, як правило, зосереджена не на добробуті громадян і суспільних благах. Замість цього діяльність урядів спрямована на посилення економічного потенціалу держави, її відповідальності за створення промислової бази і конкурентоспроможної економіки, головним чином у відповідь на інтереси приватного капіталу в своїх країнах, а не у відповідь на права громадян на зайнятість і гідну роботу. Історично модель "держави розвитку" часто була частиною прагнення нових незалежних країн до самоствердження: політично як національні держави і економічно як учасників світового ринку. В окремих випадках, права людини в таких країнах ігнорувалися або навіть зневажалися [21].

Як уже зазначалося, уряди, які реалізують модель держави розвитку, використовують широкий спектр інструментів з метою забезпечення розвитку нових галузей промисловості та перерозподілу інвестицій та прибутку від старих до нових та пріоритетних галузей. Вони (уряди) інвестують та мобілізують більшість капіталу у найперспективніші галузі промисловості, що має максимізувати ефект для розвитку економічного потенціалу країни. Співпраця між державою та основними галузями має вирішальне значення для підтримки стабільної макроекономіки, що особливо виразно проявляється у випадку "державного капіталізму". Іншими характерними втручанням держави в ринкову систему є надання субсидій для підвищення конкурентоспроможності фірм, контроль валютного курсу, рівня заробітної плати та маніпулювання інфляцією для зниження виробничих витрат для стратегічних галузей [18, с. 45].

Активна промислова політика "держави розвитку" передбачає невелику, але висококваліфіковану державну бюрократію (технократів) у виконавчій гілці влади, якій надані значні повноваження порівняно з законодавчими органами та судовою владою. Ці повноваження дозволяють [18]:

- контролювати зовнішні фінансові рахунки, а отже, й валютний курс;
- здійснювати активний захист вітчизняної обробної промисловості з високою доданою вартістю;
- приймати консолідований бюджет, зорієнтований на державні інвестиції;
- створювати контрольовані державою фінансові установи;
- сприяти імпорту устаткування (а не готової продукції) та технологій (що є основою стратегії "наздоганяючого розвитку");
- забезпечити сильну державну підтримку розвитку науки та технологій;
- розділяти іноземну технологію, до якої держава має особливий інтерес, від іноземного капіталу, до якого вона не має інтересу;
- забезпечити істотні, але завжди тимчасові кредитні стимули та зниження податків, які залежать від постійної оцінки технократів;
- уникати детальних регламентів та сформувати простір для ініціатив компаній та відповідальних державних службовців, які діють на свій розсуд.

У своїй дослідженні держави розвитку П. Еванс звернув увагу на характерну для держави розвитку особливість — вбудованість бюрократичного апарату у суспільство та бізнес-середовище. Тому дослідники хоча й приписують державній бюрократії стратегічну роль у функціонуванні "держави розвитку" (що є логічним), але підприємці-промисловці також грають вирішальну роль у цій моделі [18, с. 38].

Як показовий приклад ефективності моделі "держави розвитку" можна навести історію економічного становлення Південної Кореї після окупації та руйнівних військових дій у 1953 році. Успішну стратегію "наздоганяючого розвитку" цієї країни можна розкласти на дві складові [18, с. 39]:

1) мікроекономічна політика: промислова політика (високі тарифи на імпорт у 1970-х, що коливались від

30 до 40 %, а в 1980-х — від 20 до 30 %); багато нетарифних бар'єрів; великі експортні субсидії;

2) макроекономічна політика: невеликий фінансовий дефіцит; низьке відношення державного боргу до ВВП; сильно регульовані фінансові ринки; низькі відсоткові ставки, часто негативні; суворий контроль обмінного курсу; суворий контроль над входом та відтоком капіталу та низькою інфляцією.

Але модель "держави розвитку" має і свої недоліки, які пов'язані з домінуванням економічної функції держави та послабленням соціальної. Концентрація ресурсів держави та суспільства на економічному розвитку знекровлюють соціальний сектор, що веде до його занепаду. Пердусім чергу це відображається у понижених соціальних гарантіях та соціальних стандартах, що проявляється у суттєвому скороченні системи суспільного благополуччя: згорання системи загальнодоступної освіти та охорони здоров'я, відмова від допомоги по безробіттю та цілої сукупності соціальних послуг, а також у відсутності ефективної системи пенсійного забезпечення (турбота про літніх людей перебуває переважно на відповідальності ще достатньо розвинутої сімейної солідарності) [5, с. 44]. В окремих випадках реалізація моделі держави розвитку призводить до страшних соціальних катастроф: голодомору, насильницькому переселенню людей тощо.

У системі оплати праці існує значна диференціація, яка зумовлена перерозподілом трудових ресурсів на стратегічні галузі; також відбувається значна міграція, яка зазвичай не стримується урядом: від села до міст, від неперіоритетних регіонів, до регіонів, які мають стратегічне значення для економічного розвитку. Іншим прикладом домінування економічних інтересів держави над добробутом населення є переважно низькі заробітні плати порівняно з міжнародними стандартами, що забезпечує низьку собівартість виробництва та дозволяє посилювати конкурентні переваги країни на міжнародних ринках [18, с. 40].

Низькі заробітні плати, майже відсутність відрахувань на соціальне страхування, невимогливе екологічне законодавство створюють вигідні торговельні переваги не лише для національного державного та приватного капіталу, але й іноземного інвестора, залучення якого (в тому числі й транснаціональні компанії) часто визначається як стратегічна задача. Але варто ще раз підкреслити, що іноземне інвестування у моделі держави розвитку підлягає контролю уряду та спрямовується у сфері та галузі, розвиток яких дозволяє посилити власні виробничі можливості. Як правило, це капіталомісткі та високотехнологічні галузі та проекти. Уряди не підтримують, а в окремих випадках забороняють іноземне інвестування у напрямки та проекти, які можливо реалізувати власними національними силами. Такі спорідненні заходи можна сьогодні спостерігати в багатьох країнах південно-східного регіону та південної Америки, у яких відбувається відмова від практики складального виробництва іноземних корпорацій, та навпаки створюються спеціальні індустріальні зони та інноваційно-виробничі кластери: тим самим стимулюється безперервне впровадження передових технологій. Отже, науково-технічний прогрес та інноваційність є головним пріоритетом у моделі держави розвитку [5, с. 45—46].

Закономірним є те, що економічне зростання держави призводить через деякий час до поступового збільшення доходів громадян та покращення їх соціального добробуту, хоча й не відразу. Так само як і модель держави-благодійниці має обмеження свого застосування через принцип достатності (рівень соціального захисту повинен регулюватися відповідно до принципу розумної достатності, а не максимального розширення), так само і модель держави розвитку має межі своєї експансії, які пов'язані з виникненням "пастки середнього доходу". Таке явище виникає, коли зростання економіки країни сповільнюється і в кінцевому підсумку зупиняється після досягнення середнього рівня доходів. Проблема зазвичай з'являється, коли країни, що розвиваються, "застрягають" на певному рівні в зв'язку із зростанням заробітної плати і зниженням цінової конкурентоспроможності, та не в змозі конкурувати як з розвиненими економіками з високою кваліфікацією і інноваціями, так і з економіками з низькими доходами, низьким рівнем заробітної плати і дешевим виробництвом промислових товарів. По мірі збільшення заробітної плати виробники часто виявляються не в змозі конкурувати на експортних ринках з іншими країнами з більш низькими витратами виробництва. Водночас вони як і раніше відстають від передових країн з більш високою доданою вартістю продукції. Для того щоб уникнути пастки середнього доходу необхідно здійснити перехід до політики генерування інновацій (а не їх механічного копіювання) і пошуку нових ринків збуту для підтримки зростання експорту. Також важливо нарощування внутрішнього попиту, що неможливо за низьких доходів населення. Зростаючий середній клас, збільшення його купівельної спроможності, можна спрямовувати на купівлю високоякісної інноваційної продукції вітчизняного виробництва, що допомагає стимулювати зростання і розвиток власної економіки [22].

У такому разі найбільшою проблемою є перехід від економічного зростання, орієнтованого на ресурси, і який залежить від дешевої робочої сили та капіталу, на зростання, що засноване на високій продуктивності праці та інноваціях. Це вимагає побудови високоякісної системи освіти, що заохочує творчість та підтримує прориви в науці та техніці, які мають важливе значення для економічного зростання [23]. Наприклад, з 1980-х урядові зусилля Сінгапуру сконцентрувалися на розвитку саме середнього класу завдяки розвитку освіти шляхом введення інвестицій в дану сферу: витрати на освіту складали 12 % від державного бюджету [24]. Але в такому разі цілісна модель держави розвитку здійснює перехід до політики розвитку середнього класу та потребує не лише інвестицій в інфраструктуру та освіту, а й комплексних інвестицій у людський капітал. Тобто тут спостерігаються певні умови переходу від моделі держави розвитку до моделі держави загального добробуту.

Варто зазначити, що деякі дослідники вказують на певну спорідненість або паралель між державою загального добробуту та державою розвитку, що пов'язано з обґрунтуванням втручання держави у економічні процеси через неспроможності ринку: в моделі держави розвитку інтервенції пов'язані з "неспроможністю ринку" в структурних перетвореннях, які були потрібні, для

того, щоб країни могли досягти своїх амбіцій у розвитку; в моделі держави загального добробуту інтервенції обумовлюються явними невдачами в економіці та суспільстві, результати яких ставали соціально неприйнятними [16].

Інша соціально-економічна модель, яка сьогодні застосовується на практиці в багатьох країнах світу, — це неоліберальна модель (neoliberal model), назва якої підкреслює визначальний вплив концепції неолібералізму на ключові характеристики згадуваної моделі. Історично модель бере початок з концепції урядування "laissez faire" ("принцип невтручання" — економічна доктрина, згідно з якою державне втручання в економіку має бути мінімальним), яка спочатку отримала назву "ліберальна держава" (в цьому понятті йшлося не лише про організацію соціально-економічного устрою країни, а в першу чергу як про модель суспільно-політичного устрою). З плином часу сама економічна доктрина зазнавала змін та трансформацій, набувала нових рис та застосування. Серед найбільш значущих поштовхів до становлення сучасного варіанту моделі держави-підприємця було закріплення серед провідних економічних доктрин "теорії пропозиції" — макроекономічної теорії, згідно з якою економічне зростання можна ефективно стимулювати за рахунок зниження бар'єрів для виробництва (пропозиції) товарів і послуг, тобто за рахунок зниження податків і зняття заборон, створюваних державним регулюванням. Практичне застосування ця теорія отримала при здійсненні політики "рейганоміки" та "тетчеризму", які й визначили сучасний вигляд соціально-економічної моделі неоліберальної держави [25, с. 45—46].

На думку "архітекторів" такої моделі, головним її елементом є вільний та обов'язково висококонкурентний ринок, який є саморегульованим механізмом та який забезпечує за рахунок конкуренції та інновацій швидкі темпи економічного зростання, що є джерелом добробуту у суспільстві. Саме тому, деякі дослідники, зокрема Д. Стігліц, таку модель також називають "орієнтованою на ринок" (market-oriented state) [16]. За такої моделі уряд несе відповідальність за злагоджене функціонування ринкової системи обміну та передбачає мінімально можливий вплив держави на соціально-економічні процеси, які можуть призвести до зниження ефективності ринку як саморегулюючої системи. Тому ще одна назва такої моделі — мінімальна держава (minimal state), яка характеризує мінімальне або взагалі відсутність державного планування і контролю, будь-якого втручання (урядової інтервенції) в економіку. Варто зазначити, що модель мінімальної держави застосовують як розвинуті країни (США, Канада, Австралія, сучасна Японія), так і країни, що розвиваються (Чілі, Аргентина, Індонезія, Мексика, Грузія, Литва тощо).

Застосування моделі мінімальної держави пов'язують з дерегуляцією економіки, приватизацією, лібералізацією цін, скороченням видатків на соціальні програми, зниженням податків та відмову від прогресивного оподаткування, зменшенням державних витрат, збільшенням ролі приватного сектора у сфері публічних послуг (зокрема й в освіті та охороні здоров'я), домінуванням політики монетаризму у фінансово-економічній сфері і необмежену вільну торгівлю [26]. За

таких підходів відбувається скорочення державного апарату чиновників та послаблення економічних важелів впливу уряду (хоча за часів прем'єрства М. Тетчер та її соціально-економічної політики уряд зберігав досить великі повноваження, які забезпечували рішучі перетворення соціально-економічної моделі, попри потужний опір опозиції). В свою чергу соціальне забезпечення здійснюється за залишковим принципом, що підкреслює потребу громадян дбати про себе самостійно, в дусі неолібералізму: самовідповідальність замість утримання [25 с. 45], що суттєво контрастує з моделлю держави загального добробуту.

Варто підкреслити, що неоліберальна модель повністю не заперечує державне регулювання економіки, але вдається до нього лише для встановлення принципів конкуренції та належного функціонування вільного ринку, розглядаючи вільний ринок і необмежену конкуренцію як основний засіб забезпечення прогресу і досягнення соціальної справедливості, можливих насамперед на основі економічного зростання [25; 27]. Більш того, в окремих випадках визнається і необхідність державного контролю та регулювання. Це, зокрема, відбувається у сфері захисту національних інтересів (забезпечення національної безпеки), в окремих випадках "фіаско ринків" та необхідності застосовувати антимонopolного законодавства, фінансування обмежених програм по боротьбі з бідністю або у допомозі постраждалим від стихійних лих тощо. Також відбувається активне втручання уряду в процес формування нових ринків та забезпечення їх належного функціонування. Іншим прикладом державного регулювання економіки є забезпечення низького рівня інфляції та державного боргу, які мають забезпечувати стабільність роботи ринків і, відповідно, економічне зростання [25]. Серед інших прикладів участі держави у соціально-економічних процесах є сучасна потреба у розширенні мережі загальнодоступної освіти та забезпечення всіх громадян можливістю отримати якісну освіту, адже існування висококонкурентних ринків високотехнологічних галузей потребує якісно підготовленої робочої сили, це впливає на конкурентоспроможність економіки в цілому. В цьому проявляється певна інкорпорація елементів моделі держави загального добробуту до моделі неоліберальної держави, що можна спостерігати у багатьох типових ринково-орієнтованих державах як США, Японія, Канада, Австралія, Чилі.

Наслідки застосування неоліберальної моделі достатньо неоднорідні. Якщо розглядати країни, що розвиваються, то можна відзначити покращення різних показників інвестиційної привабливості або легкості ведення бізнесу, покращення окремих макроекономічних показників, але при цьому спостерігається відсутність суттєвих якісних змін у розвитку цих країн. Як правило, в таких країнах залишається попередній технологічний рівень виробництва або, навпаки, він знижується. Успішність функціонування їх економічних систем залежить від зовнішніх запозичень, світових цін на їх експортну продукцію (особливо, якщо це необроблена сировина) та мінливості погодних умов якщо йдеться про аграрні країни. Водночас "соціальна ціна" такої моделі достатньо висока: велике розшарування населення за доходами, бідність, деградація трудової сили

тощо. Саме через такі наслідки цю модель іноді називають "периферійний капіталізм", адже вона не дозволяє країні здійснити перехід у "клуб розвинених держав" [28, с. 81—92].

Яскравим прикладом наведеного є досвід Чилі у 1973—1990 рр., коли уряд активно слідував рекомендаціям групи неоліберальних технократів з Чикаго. "Чилійське диво" було пов'язано з макроекономічною стабілізацією та сталим зростанням ВВП, який став безпосередньо залежним від ціни на основний експортний товар — мідь. Економіка країни так і залишилась здебільше сировинною: піки зростання та падіння ВВП майже точно відтворюють коливання цін на мідь на світових ринках, яка у 1973—1990 рр. зросла вдвічі (як удвічі збільшився ВВП за цей період). Коли ціни на цю сировину зростали — макроекономічна ситуація покращувалася, коли у 1981 р. ціни різко впали — це спричинило економічну кризу, яка посилювалась крахом переобтяженої кредитами фінансової системи через зовнішні запозичення, багато підприємств збанкрутіли, хоча рівень інфляції у 1981 р. був найнижчим в 1973—1984 рр. І хоча за період "чилійського дива" частка продукції гірничодобувної промисловості залишилась приблизно на одному рівні, водночас помітно знизився внесок обробної промисловості у сукупний ВВП; досі мідна руда, рафінована та нерафінована мідь разом становлять близько 45 % чилійського експорту, в той час як лише 1 % добутої міді використовується в кінцевій продукції, виробленій на території країни. Тому загалом економічні успіхи використання неоліберальної моделі стосувалися макроекономічних факторів. На добробуті і життєвому рівні більшості населення країни позитивним чином вони не позначилися: понад 40 % чилійців жили за межею бідності; третина населення отримувала зарплату нижче рівня 1970 р.; дохід 80 % чилійців не досягав середнього для країни рівня [29—31].

Інші результати можна спостерігати у країнах, які використовують модель ринково-орієнтованої держави. За рахунок високого рівня розвитку власних виробничих сил та великого внутрішнього ринку та високої конкуренції на цьому ринку, в цих країнах спостерігається зростання продуктивності та інноваційності економіки, що постійно підтримується за рахунок високого рівня конкуренції; виникають нові сучасні високотехнологічні галузі; в економіці домінує процес створення високої доданої вартості у товарах та послугах. Водночас соціальної доданої вартості такої моделі не завжди можна вважати позитивними: зростає нерівність, поширюється "хронічна бідність", соціальна система не завжди дає "другий шанс" для громадян, які раптово опинилися в складних умовах [28, с. 81—92].

Типовою розвинутою країною, у якій сьогодні використовується неоліберальна модель, є США. Структура економіки США вирізняється яскраво вираженою постіндустріальністю: велика частина американського ВВП (біля 79,4 %) створюється в галузях сфери послуг. Загальна закономірність структурних зрушень в економіці спостерігається в суттєвому зниженні питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства. Серед галузей матеріальної сфери промисловість залишається найважливішою, вона як і раніше забезпечує високий рівень технічного розвитку інших сфер еконо-

міки. Саме в ній сьогодні передусім акумулюються новітні досягнення НТП. Економічна система США є однією з найбільш високоефективних у світі, її відмінною рисою є орієнтація на НТП і передову техніку. Вона лідирує в галузі впровадження результатів НТП у виробництво, в експорті ліцензій на свої відкриття, винаходи і новітні розробки [32; 33]. Але, якщо перенести фокус на соціальну сферу, то ситуація виглядає не так вже й привабливо. Її головною ознакою є вражаюча нерівність доходів. Попри один з найвищих показників ВВП на душу населення, спостерігається постійний тренд збільшення коефіцієнту Джіні, який характеризує нерівність у доходах [28, с. 121—122]. Це призводить до того, що плодами економічного успіху може скористатися все менша частина населення [34, с. 59—87]. З урахуванням відмови від багатьох програм соціального захисту та підтримки в країні зростає нерівність та концентрація національного доходу "вгорі". Згідно з аналізом, який виключає пенсійне забезпечення та соціальне забезпечення, у 2013 році найбагатшим 1 % населення США належало 36,7 % загального багатства країни, а наступним 19—52,2 %. Таким чином, багатші 20% американців володіють 88,9% багатства країни, а бідніші 80 % населення — 11,1 % [35]. Характерні зміни в доходах 1% населення вгорі тобто (найзаможніших) та 50% населення внизу (бідніші верстви населення); зміни за часом цих показників деякі дослідники назвали "соціальний хрест" (за певною аналогією з "кейнсіанським хрестом"). Якщо у 1980 р. (початок втілення політики "рейганоміки") на "нижні" за доходами 50 % населення припадало 20 % національного доходу, то у 2016 — лише 13 %. На противагу такому падінню, у заможніших верствах населення спостерігається навпаки, зростання доходів: у 1980 р. найбагатшим 1 % населення США припадало лише 11 % національного доходу, а в 2016 р. — уже 20 % [36]. Процес зростання нерівності за доходами і статками призводить до збільшення бідності: у 2019 р. кількість американців, що живуть за межею бідності, становить 34 млн осіб, тобто 10,5 % населення [37]. Згідно з доповіддю спеціального представника ООН з питань бідності і прав людини, у США проживає 40 млн бідних, 18,5 млн вкрай бідних, і 5,3 млн абсолютно бідних громадян, які сумарно становлять 19,7 % населення [38]. Згорання соціальних програм та відмова від механізмів перерозподілу добробуту призвели до того, що в США суттєво погіршилась соціальна мобільність — "соціальні ліфти" майже не працюють, спостерігається зростання "хронічної бідності" [39]. За умови відсутності громадянської або внутрішньородової солідарності, як форми недержавних спільних дій підтримки знедолених, ситуація виглядає майже безпорадною.

Зважаючи на таку високу соціальну ціну неоліберальної моделі багато вчених та дослідників (Дж. Стігліц, А. Сен, М. Хадсон, Дж. Метхей, Р. Поллін, Р. Вольф, Д. Харві), а також політиків та громадянських активістів виступають з цілком обгрунтованою критикою цієї моделі. З урахуванням нових досліджень причин "фіаско ринків", які особливо виразно проявляються саме у моделі мінімальної держави, відбувається трансформація базової моделі, яка все більше залучає елементи моделі держави-благодійниці. Це виявляється

ся і в забезпеченні доступу до загальної освіти, і в забезпеченні населення базовими медичними послугами, а також здійсненням програм соціального страхування та організацією пенсійного забезпечення (хоча й в обмеженому вигляді) [40]. Одним з вагомих аргументів щодо необхідності здійснювати належну соціальну політику є те, що через низькі доходи великої частини населення значно скорочується сукупний попит, що не дозволяє підтримувати належне функціонування ринкової системи, а також й той факт, що через тривалі соціальні труднощі населення відбувається погіршення якості трудових ресурсів, що також суттєво впливає на конкурентоспроможність економіки та її інноваційність. Отже, окреслюється ліберальний варіант моделі держави загального добробуту [41, с. 183]. Це ще раз підтверджує тезу про те, що в сучасному світі не існує соціально-економічних моделей в "чистому" вигляді та "класичні" моделі містять в собі елементи інших.

Аналіз розглянутих соціально-економічних моделей дозволяє визначити їхні переваги й недоліки (табл. 1).

Для держави загального добробуту безперечною перевагою є вирішення багатьох соціальних проблем населення та забезпечення належного рівня його добробуту, в тому числі й всебічний розвиток потенціалу громадянина. Перевагою моделі є також її зорієнтованість на довгострокові результати: якість економічного розвитку, приділяється увага вирішенню екологічних проблем тощо. Але недоліками моделі є зниження економічних стимулів для населення, виникнення утриманських та патерналістських настроїв, уповільнення темпів економічного зростання та зменшення інвестиційної привабливості країни.

Перевагою застосування моделі держави розвитку є швидкий економічний розвиток, який дозволяє створювати нові сучасні високотехнологічні галузі та забезпечує експансію на глобальних ринках. Країни, що використовують цю модель, отримують багато конкурентних переваг та інвестиційну привабливість. Але при цьому інтереси громадян повністю підпорядковуються інтересам економічного розвитку держави, що призводить до ігнорування прав та свобод людей, виникненню різних соціальних, екологічних, культурних, етнічних проблем, що може через деякий час гальмувати економічний розвиток держави.

Усі країни, які використовують неоліберальну модель, стикаються з проблемами зростання соціальної нерівності, неналежної роботи соціальних ліфтів та прояву деградації робочої сили через виникнення "хронічної бідності", що є недоліком цієї моделі. Застосування моделі мінімальної держави для країн, що розвиваються, не забезпечує належний економічний розвиток та перехід на більш високий технологічний рівень виробництва з більшою доданою вартістю, що також є недоліком моделі при її застосуванні для слаборозвинених країн. На противагу, для розвинутих країн високий рівень розвитку продуктивних сил в економіці дозволяє створювати високу додану вартість у товарах та послугах за рахунок конкуренції, що є перевагою такої моделі для розвинених країн. Загальною перевагою застосування неоліберальної моделі є покращення різних показників інвестиційної привабливості країни та покращення її макроекономічних показників.

Таблиця 1. Порівняння сучасних соціально-економічних моделей

Ознаки	Держава загального добробуту	Держава розвитку	Неоліберальна держава
Мета реалізації моделі	Соціально орієнтована економіки	Економічний розвиток держави	Ефективне функціонування ринкової системи
Ідеологічні цінності моделі	Всебічний розвиток потенціалу громадянина	Підпорядкування інтересів громадян цілям розвитку держави	Індивідуалізм, підтримка конкуренції, ефективність ринків
Домінуюча функція держави у моделі	Розширена соціальна функція держави	Домінуюча економічна функція держави	Мінімальний вплив держави на соціально-економічні процеси
Інструменти, що використовує модель	Механізми перерозподілу добробуту; механізми соціального захисту населення; механізми соціальних інвестицій та інвестицій у людський капітал	Механізми захисту вітчизняного виробника; механізми впровадження іноземних технологій у власне виробництво; механізми підтримки розвитку пріоритетних економічних сфер	Механізми створення та забезпечення функціонування висококонкурентних ринків; дерегуляція економіки, приватизація, лібералізація цін та збільшення ролі приватного сектора в усіх суспільних сферах; скорочення соціальних видатків або взагалі відмова від багатьох соціальних функцій держави
Особливості державного апарату	Розширений апарат державної бюрократії, який забезпечує розгалужену та багатовекторну соціальну та економічну політику уряду, та підтримує політику «загального добробуту» на всіх рівнях: місцевих, регіональних, державних	Передбачає невелику та висококваліфіковану державну бюрократію (технократів) у виконавчій гілці влади, якій надані значні повноваження порівняно з законодавчими органами та судовою владою	Скорочення державного апарату чиновників та послаблення економічних важелів впливу уряду: держава виконує лише базові функції та мінімально необхідні інтервенції
Проблеми, які виникають	Постійне зростання видатків на соціальну сферу змушує збільшувати податки або державний борг; у суспільстві виникають утриманські та патерналістські настрої; зменшення економічних стимулів ділової активності через високі податки та високу вартість робочої сили; солідарна система забезпечення добробуту застаріла через демографічний зсув у суспільствах; частіше виникають «фіаско держави»	Ігнорування соціальних проблем, що накопичуються; зрощення виконавчої влади та приватних власників, що слугує джерелом корупції; на пізніх етапах функціонування виникає «пастка середнього доходу»; висока ймовірність становлення диктаторських режимів через домінування виконавчої гілки влади над іншими (відсутній баланс влади)	Постійно зростаюча соціальна нерівність, що загострює інші соціальні проблеми; сповільнення економічного розвитку через скорочення сукупного попиту та погіршення якості трудових ресурсів; низька ймовірність переходу на вищий рівень технологічного розвитку за умови невисокого віддаленого рівня розвитку держави; проявляються більш виразно численні «фіаско ринків»
Альтернативні назви моделей	Держава-благодійниця (як майже дослівний переклад словосполучення welfare state); європейська модель; соціал-демократична модель або соціально-ринкова модель	Протекціоністська держава; азійська модель; «підприємницька держава» (entrepreneurial state); державний капіталізм (як окремий випадок); держава інтервенціоналізму	Мінімальна держава (minimal state); «орієнтовна на ринок» держава (market-oriented state); американська або англосаксонська; модель «периферійного капіталізму» (для слаборозвинутих країн)
Приклади країн	Швеція, Данія, Німеччина, Франція, Фінляндія, Австрія, Швейцарія, Португалія	Японія (1945-1995), Китай, Індонезія, Бразилія, Аргентина, Південна Корея, Малайзія, Тайвань	США, Канада, Японія, Великобританія, Грузія, Литва, Австралія, Перу (1974-1990)

Серед інших моделей, що зараз знайшли своє застосування у різних країнах, можна виділити "неофеодальну модель" (деякі країни Африки, центральної Азії та Латинської Америки), "соціалістично-ортодоксальну модель" (КНДР, Венесуела, Куба), "периферійну модель" (Афганістан, Монголія, Єгипет, Алжир, Марокко), "пострадянську" або "транзитну" модель (країни СНД, Болгарія, Албанія, Сербія), модель "держави, що не відбулась" (failed state) (Сомалі, Лівія, Сирія), але ефективність їх функціонування не підтверджує доцільність їх практичного застосування.

З іншого боку, як було показано в описі та порівнянні розглянутих трьох моделей (держави-благодійниці, мінімальної держави та держави розвитку), будь-яка соціально-економічна модель проходить точку свого кульмінаційного розвитку, після чого доцільність її застосування знижується. Тобто з певного моменту втрати від використання старої моделі значно вищі, ніж переваги, які вона забезпечує. Це в свою чергу виправдовує тезу про те, що на кожному окремому етапі розвитку держави доцільно змінювати або, щонайменше, трансформувати власну соціаль-

но-економічну модель з урахуванням сучасних вимог та обставин.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формування соціально-економічної моделі держави відбувається через реалізацію відповідної концепції соціально-економічної політики уряду, яка є конкретним втіленням економічної доктрини, що дотримуються політичні актори, що формують уряд. На цей процес впливають: природні особливості держави, особливості її історичного розвитку, цивілізаційні фактори, вихідний рівень розвитку національної економіки, особливості політичної організації суспільства (в тому числі рівень централізації чи децентралізації держави та її політичний режим).

Можна виокремити три типові сучасні соціально-економічні моделі: держава загального добробуту (welfare state), мінімальна держава (minimal state), держава розвитку (developmental state). Порівняння їхніх переваг і недоліків виявило, що:

- держава загального добробуту забезпечує високий рівень соціальної справедливості, але стримує економічний розвиток та переобтяжує державні видатки на соціальні потреби громадян.

- держава розвитку забезпечує стрімкий економічний розвиток, але вирішення соціальних проблем громадян здійснюється за залишковим принципом; окрім цього, за такої моделі у суспільно-політичній системі відсутній баланс влади;

- мінімальна держава забезпечує ефективне функціонування ринкової економіки, але ігнорує соціальні проблеми та викликає численні "фіаско ринків";

- для мало розвинутих країн застосування мінімальної моделі призводить до погіршення соціально-економічної ситуації в країні, тому такий варіант моделі називають "периферійний капіталізм".

Усі соціально-економічні моделі проходять точку кульмінаційного розвитку, після чого доцільність їхнього застосування знижується. Тобто з певного моменту втрати від використання старої моделі є значно вищими, аніж переваги, що вона забезпечує. З огляду на це, державі доцільно періодично змінювати або, щонайменше, трансформувати власну соціально-економічну модель з урахуванням сучасних вимог та обставин.

Подальші дослідження будуть зосереджені у визначенні сучасної соціально-економічної моделі України й на пошуку найбільш доцільного варіанту соціально-економічної моделі для неї.

Література:

1. Стукало Н.В., Сімахова А.О. Моделі соціальної економіки в ринкових умовах. Економічний вісник університету. 2017. № 34 (1). С. 214—220.
2. Белоусов В.М. Рыночная трансформация экономики России: учебн. пособ. Ростов-на-Дону: ЗАО "Ростиздат", 2012. 158 с.
3. Юханссон А.Л. Анализ шведской модели. Северная Европа: проблемы истории: сб. науч. тр. 1995. Т. 1. С. 310—348.
4. Кудров В.М. Мировая экономика: социально-экономические модели развития: учеб. пособ. Москва: Магистр, 2011. 399 с.

5. Социально-экономическая модель: становление и развитие: теория, методология, практика: в 2 кн. Под общ. ред. В.Г. Гусакова. Минск: Беларуская навука, 2015. Кн. 1. 554 с.

6. Економічна теорія. Національна економіка: підруч. / В.М. Тарасевич та ін. Київ: Знання, 2012. 270 с.

7. Фомін С.С. Типи соціально-економічних моделей та їхній вплив на процеси модернізації. Країни пострадянського простору: виклики модернізації: зб. наук. пр. Київ: Ін-т всесвітньої історії НАН України. 2016. С. 32—46.

8. Рамазанов Ж.Ш. Мировые социально-экономические модели и Россия. Известия ТПУ. 2010. № 6. С. 16—21.

9. Павроз А.В. Государство всеобщего благосостояния: сущность политики и фундаментальные противоречия. Политика и общество. 2011. № 11. С. 21—30.

10. Аксенов С.М. Шведская модель развития общества. ЭКО: Всероссийский экономический журнал. 2006. № 10 (388). С. 137—152.

11. Сидорина Т.Ю. Партнерство государства и институтов самоорганизации граждан в реализации социальной политики (теоретический аспект). Terra Economicus. 2010. № 8 (1). С. 117—129.

12. Чулицкая Т. Демонтаж государства всеобщего благосостояния. Палітычная сфера. 2005. № 4. С. 61—67.

13. Сидорина Т.Ю. Операция "Welfare State": решило ли государство всеобщего благосостояния проблемы идеального государства? Terra Economicus. 2012. № 10 (3). С. 84—99.

14. Русаков В.М., Саранчин Ю.К. Социальное государство: кризис или закат? Современные исследования социальных проблем. 2012. № 11 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-gosudarstvo-krizis-ili-zakat/viewer>

15. Барр Н. Смена течений. В условиях глубоких социальных изменений государство всеобщего благосостояния необходимо, как никогда прежде. Финансы и развитие. Ежеквартальный журнал МВФ. 2018. Декабрь. С. 16—19.

16. Stiglitz J. E. The Welfare State in the Twenty-First Century. Working Papers of Roosevelt Institute; Climate and Economic Transformation. 2017. June, 20. URL: <https://rooseveltinstitute.org/wp-content/uploads/2020/07/RI-Welfare-State-21st-Century-201706.pdf>

17. Koch M. Sustainable Welfare, degrowth and eco-social policies in Europe. Social Policy in the European Union: State of Play. Bruxelles: European Trade Union Institute. 2018. P. 35.

18. Pereira B., Carlos L. Models of the developmental state. CEPAL Review. 2019. № 128.

19. Шушканова Е. А. Государственный капитализм в России: модель экономического роста или утопия? Дни науки — 2012: материалы Междунар. науч. конф. URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Istoria/1_101214.doc.htm

20. Mazzucato M. The Entrepreneurial State. London: Demos, 2011. URL: <https://cutt.ly/WfD7EvT>

21. Kohler G. Sustainable Development Goals and the Case for a Developmental Welfare State. Blogs and Think Pieces: The United Nations Research Institute for Social Development. 2014. 17 Sep. URL: [https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/\(httpNews\)](https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/(httpNews))

C7737D631B36422FC1257D56002A6BD6?OpenDocument

22. Felipe J. Tracking the Middle-Income Trap: What is It, Who is in It, and Why? Part 1. Asian Development Bank Economics Working Paper Series. 2012. № 306. URL: <https://ssrn.com/abstract=2069645>

23. Хартвелл К., Парк С.Х.С. Эликсир роста как развивающимся рынкам избежать ловушки среднего дохода. Сколково: Московская школа управления, 2013. 48 с. URL: https://iems.skolkovo.ru/downloads/documents/SKOLKOVO_IEMS_Research_Reports/SKOLKOVO_IEMS_Research_2013-11-15_ru.pdf

24. Тарлавский В. Болезни и ловушки современной экономики. Экономика и жизнь. 2015. 11 фев. URL: <https://www.eg-online.ru/article/271226/>

25. Алексеева Т.А. "Неолиберальное государство" в контексте глобализации. Сравнительная политика. 2011. № 2 (4). С. 44—56.

26. Santana F., Fagiani P.C.C., Lucena C. The Welfare State's Decline and the Rise of Neoliberalism. The Origins of the Welfare State. 2016. Vol. 3. URL: <https://cutt.ly/KfFSdIX>

27. Драшкович В., Драшкович М. Неолиберальный миф о "Минимальном государстве". Экономическая наука современной России. 2012. № 3 (58). С. 7—15.

28. Чанг Х.-Ю. 23 прихованих факти про капіталізм. Київ: Наш Формат, 2018. 296 с.

29. Кангас С. Чикагские мальчики и чилийское экономическое чудо. Скепсис. URL: https://scepsis.net/library/id_557.html

30. Макеева Л.А. Пиночет: опыт реформ в Чили (1973—1989 гг.). Научные труды МПГУ. Сер.: Социально-исторические науки. Москва: Прометей, 2001. С. 307—319.

31. Друзенко Г. Конституція і Пиночет, або Як перетворити державу на Res Publica? LB.ua. 2017. 23 лис. URL: https://lb.ua/news/2017/11/23/382765_konstitutsiya_i_pinochet_abo_yak.html

32. Осетрова О.В., Родионова И.В. Особенности американской модели экономического роста. Изв. Тульского гос. ун-та: Экономические и юридические науки. 2016. № 2-1. С. 55—59.

33. Экономика США: история, структура, промышленность, энергетика, транспорт. GECONT.ru. URL: <http://www.gecont.ru/articles/econ/usa.htm>

34. Стігліц Дж. Ціна нерівності. Як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому. Київ: Темпора, 2017. 584 с.

35. Domhoff G. W. Wealth, Income, and Power. Who Rules America? URL: <https://whorulesamerica.ucsc.edu/power/wealth.html>

36. Куц А. Крах социальной модели. Как в пылающей Америке перестраивается мировая экономика. Деловая столица. 2020. 7 июл. URL: <https://www.ds-news.ua/economics/sotryasti-neboskreb-kak-v-pylyayushchey-amerike-perestraivaetsya-19062020220000>

37. Semega J., Kollar M., Shrider E. A., Creamer J. F. Income and Poverty in the United States: 2019. Current Population Reports, U. S. Census Bureau. Washington, DC: U.S. Government Publishing Office, 2020. P. 60—270.

38. Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights on his mission to the United

States of America (4 May 2018). United Nations, General Assembly. URL: <https://undocs.org/en/A/HRC/38/33/ADD.1>

39. Isaacs J. B. International Comparisons of Economic Mobility. Economic Mobility Project: An Initiative of The Pew Charitable Trusts. 2014. URL: <https://cutt.ly/efCIXla>

40. Сидорина Т. Ю. Вызовы современной эпохи и перспективы государства всеобщего благосостояния. Свободная Мысль. 2018. № 4 (1670). С. 29—40.

41. Золотых В.Р. Американские правые и формирование консервативного варианта "государства всеобщего благосостояния". Вестн. Удмуртского ун-та. Сер.: Социология. Политология. Международные отношения. 2017. Т. 1. № 2. С. 173—184.

References:

1. Stukalo, N. V. and Simakhova, A. O. (2017), "Models of social economy in market conditions", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 34 (1), pp. 214—220.

2. Belousov, V. M. (2012), *Rynochynaya transformatsiya ekonomiki Rossii: uchebn. posob* [Market transformation of the Russian economy: textbook], ZAO "Rostizdat", Rostov-na-Don, Russian Federation.

3. Johansson, A.L. (1995), "Analysis of the Swedish model", *Severnaya Yevropa: problemy istorii*, vol. 1, pp. 310—348.

4. Kudrov, V.M. (2011), *Mirovaya ekonomika: sotsial'no-ekonomicheskiye modeli razvitiya: ucheb. posob*. [World economy: socio-economic models of development: textbook], Magistr, Moscow, Russian Federation.

5. Gusakov, V.G. (2015), *Sotsial'no-ekonomicheskaya model': stanovleniye i razvitiye: teoriya, metodologiya, praktika* [Socio-economic model: formation and development: theory, methodology, practice], Belaruskaya Navuka, Minsk, Belarus.

6. Tarasevich, V.M. (2012), *Ekonomichna teoriya. Natsional'na ekonomika: pidruch*. [Economic theory. National Economy: textbook], Znannya, Kyiv, Ukraine.

7. Fomin, S.S. (2016), "Types of socio-economic models and their impact on modernization processes", *Krayiny postradyans'koho prostoru: vyklyky modernizatsiyi: zbibrka naukovykh prats'* [Post-Soviet countries: challenges of modernization: collection of scientific papers], Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, pp. 32—46.

8. Ramazanov, Zh. Sh. (2010), "World socio-economic models and Russia", *Izvestiya TPU*, vol. 6, pp. 16—21.

9. Pavroz, A. V. (2011), "Welfare state: the essence of politics and fundamental contradictions", *Politika i obshchestvo*, vol. 11, pp. 21—30.

10. Aksenov, S. M. (2006), Swedish model of society development, *EKO: Vserossiyskiy ekonomicheskyy zhurnal*, vol. 10 (388), pp. 137—152.

11. Sidorina, T. Yu. (2010), "Partnership between the state and institutions of citizens' self-organization in the implementation of social policy (theoretical aspect)", *Terra Economicus*, vol. 8 (1), pp. 117—129.

12. Chulitskaya, T. (2005), "Dismantling the welfare state", *Palychynaya sfera*, vol.4, pp. 61—67.

13. Sidorina, T. Yu. (2012), "Operation "Welfare State": Has the Welfare State Solved the Problem of an Ideal State?", *Terra Economicus*, vol. 10 (3), pp.84—99.

14. Rusakov, V.M. and Saranchin, Yu. K. (2012), "Social state: crisis or decline?", *Sovremennyye issledovaniya sotsial'nykh problem*, [Online], vol. 11(19), available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-gosudarstvo-krizis-ili-zakat/viewer> (Accessed 26 September 2020).
15. Barr, N. (2018), "Change of Currents. In the face of profound social change, welfare state is needed more than ever", *Finance and Development. IMF Quarterly Journal*, December, pp. 16—19.
16. Stiglitz, J. E. (2017), "The Welfare State in the Twenty-First Century", *Working Papers of Roosevelt Institute*, [Online], available at: <https://rooseveltinstitute.org/wp-content/uploads/2020/07/RI-Welfare-State-21st-Century-201706.pdf> (Accessed 26 September 2020).
17. Koch, M. (2018), *Sustainable Welfare, degrowth and eco-social policies in Europe*, Social Policy in the European Union: State of Play, European Trade Union Institute, Bruxelles.
18. Pereira, B. and Carlos, L. (2019), "Models of the developmental state", *CEPAL Review*, vol. 128.
19. Shushkanova, E. A. (2012), "State capitalism in Russia: a model of economic growth or a utopia?", *Dni nauki — 2012: materialy mezhdunar. nauch. konf.*, available at: http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Istoria/1_101214.doc.htm (Accessed 26 September 2020).
20. Mazzucato, M. (2011), *The Entrepreneurial State*, Demos, London, UK, available at: <https://cutt.ly/WfD7EvT> (Accessed 26 September 2020).
21. Kohler, G. (2014), "Sustainable Development Goals and the Case for a Developmental Welfare State", *The United Nations Research Institute for Social Development*, [Online], available at: [https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/\(httpNews\)/C7737D631B36422-FC1257D56002A6BD6?OpenDocument](https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/(httpNews)/C7737D631B36422-FC1257D56002A6BD6?OpenDocument) (Accessed 26 September 2020).
22. Felipe, J. (2012), "Tracking the Middle-Income Trap: What is It, Who is in It, and Why? Part 1", *Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29804/economics-wp-306.pdf> (Accessed 26 September 2020).
23. Hartwell, K. and Park, S. HS. (2013), "The Elixir of Growth: How Emerging Markets Avoid the Middle Income Trap", *Skolkovo: Moscow School of Management*, [Online], available at: https://iems.skolkovo.ru/downloads/documents/SKOLKOVO_IEMS/Research_Reports/SKOLKOVO_IEMS_Research_2013-11-15_ru.pdf (Accessed 26 September 2020).
24. Tarlavsky, V. (2015), "Diseases and traps of the modern economy", *Ekonomika i zhizn'*, [Online], available at: <https://www.eg-online.ru/article/271226/> (Accessed 26 September 2020).
25. Alekseeva, T. A. (2011), "Neoliberal state in the context of globalization", *Sravnitel'naya politika*, vol. 2 (4), pp. 44—56.
26. Santana, F. Fagiani, P. C. C. and Lucena, C. (2016) "The Welfare State's Decline and the Rise of Neoliberalism", *The Origins of the Welfare State*, vol. 3, [Online], available at: <https://cutt.ly/KfFSDiX> (Accessed 26 September 2020).
27. Draskovic, V. and Draskovic, M. (2012), "The neoliberal myth of the "Minimal State"", *Ekonomicheskaya nauka sovremennoy Rossii*, vol. 3 (58), pp. 7—15.
28. Chang, Ha-Joon (2018), *23 prykhovanykh fakty pro kapitalizm [23 Things They Don't Tell You About Capitalism]*, Nash Format, Kyiv, Ukraine.
29. Kangas, S. (2008), "Chicago boys and the Chilean economic miracle", *Skepsis*, [Online], available at: https://sceptis.net/library/id_557.html (Accessed 26 September 2020).
30. Makeeva, L.A. (2001), "Pinochet: the experience of reforms in Chile (1973—1989)", *Nauchnyye trudy MPGU. Ser.: Sotsial'no-istoricheskiye nauki*, Prometey, Moscow, Russian Federation, pp. 307—319.
31. Druzenko, G. (2017), "Constitution and Pinochet, or How to turn the state into Res Publica?", *Livyy Bereh*, [Online], available at: https://lb.ua/news/2017/11/23/382765_konstitutsiya_i_pinochet_abo_yak.html (Accessed 26 September 2020).
32. Osetrova, O.V. and Rodionova I.V. (2016), "Features of the American model of economic growth", *Izv. Tul'skogo gos. un-ta: Ekonomicheskkiye i yuridicheskkiye nauki*, vol. 2-1, pp. 55—59.
33. gecont.ru (2020), "US economy: history, structure, industry, energy, transport", [Online], available at: <http://www.gecont.ru/articles/econ/usa.htm> (Accessed 26 September 2020).
34. Stiglitz, J. E. (2017), *Tsina nerivnosti. Yak teperishnie podilene suspil'stvo zahrozuie nashomu majbut-n'omu [The price of inequality. How today's divided society threatens our future]*, Tempora, Kyiv, Ukraine.
35. Domhoff, G. W. (2017), "Wealth, Income, and Power", *Who Rules America?*, [Online], available at: <https://whorulesamerica.ucsc.edu/power/wealth.html> (Accessed 26 September 2020).
36. Kushch, A. (2020), "The collapse of the social model. How the world economy is being rebuilt in blazing America", *Delovaya stolitsa*, [Online], available at: <https://www.dsnews.ua/economics/sotryasti-neboskreb-kak-v-pylayushchey-amerike-perestraivaetsya-19062020-20000> (Accessed 26 September 2020).
37. Semega, J. Kollar, M. Shrider, E. A. and Creamer, J. F. (2020), *Income and Poverty in the United States: 2019, Current Population Reports*, U.S. Government Publishing Office, Washington D.C., USA, pp. 60—270.
38. United Nations, General Assembly (2018), "Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights on his mission to the United States of America", [Online], available at: <https://undocs.org/en/A/HRC/38/33/ADD.1> (Accessed 26 September 2020).
39. Isaacs, J. B. (2014), "International Comparisons of Economic Mobility", *Economic Mobility Project: An Initiative of The Pew Charitable Trusts*, [Online], available at: <https://cutt.ly/efC1xla> (Accessed 26 September 2020).
40. Sidorina, T. Yu. (2018), "Challenges of the modern era and prospects of the welfare state", *Svobodnaya Mysl'*, vol. 4 (1670), pp. 29—40.
41. Zolotikh, V. R. (2017), "American right and the formation of a conservative version of the "welfare state"", *Vestn. Udmurtskogo un-ta. Ser.: Sotsiologiya. Politologiya. Mezhdunarodnyye otnosheniya*, vol. 1, vol. 2, pp. 173—184. *Стаття надійшла до редакції 30.09.2020 р.*

В. Є. Андронов,
аспірант кафедри публічного управління та публічної служби,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 000-0002-0137-8641

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.200

АНАЛІЗ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

V. Andronov,
Postgraduate student of the Department of Public Administration and public service,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ANALYSIS OF RESEARCH APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE OF MODERNIZATION OF PUBLIC AUTHORITIES

У статті узагальнено дослідницькі підходи до визначення сутності модернізації органів публічної влади. Дослідження проведено з використанням методів: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, системний підхід. Автором проведено аналіз дослідницьких підходів до визначення сутності модернізації органів публічної влади, зокрема визначено їх особливості. Автором досліджено сучасний процес модернізації публічної влади в Україні, який є необхідною реакцією на виклики часу, закономірною відповіддю на запити суспільства. Доведено, що цей процес спричиняє значні труднощі, які породжені насамперед радянським минулим. На думку автора, внаслідок еволюції суспільна влада трансформувалася в публічну, що супроводжувалося розвитком державності до рівня конституційної держави, це передбачало, розподіл владних повноважень та залучення громадськості через громадянське суспільство до прийняття важливих суспільних рішень. Автор стверджує, що однією з умов ефективності публічної влади є відтворення позитивних чинників розвитку держави і суспільства, що мають під собою конституційні підстави, які в правовій державі забезпечують стабільність держави, суспільства, узгодження публічних і приватних інтересів. Водночас повинні бути нейтралізовані негативні тенденції, які неминучі через внутрішній конфлікт потенціалу самої публічної влади, що відбиває стан конфліктності, суперечливості суспільних процесів. Поряд з іншими властивостями, що формують і зберігають управлінський потенціал публічної влади, істотну роль у забезпеченні функцій відіграє її динамічність, покликана гарантувати постійний внутрішній саморозвиток, стан руху. Отже, публічна влада повинна вдосконалюватися відповідно до позитивними потребами сучасного суспільства, тобто модернізуватися. Модернізація публічної влади ґрунтується на об'єктивних передумовах економічних, соціальних, духовних, оскільки політичне життя знаходиться в діалектичному зв'язку з зазначеними сферами. Більш того, публічна влада детермінується соціально-економічними і духовними факторами життя суспільства. Поряд з внутрішньодержавними конституційними обмеженнями меж модернізації публічної влади в Україні діють міжнародні стандарти, які визначають демократичні засади формування і здійснення публічної влади та підлягають дотриманню.

The article summarizes research approaches to determining the essence of modernization of public authorities. The study was conducted using methods: analysis, synthesis, abstraction, generalization, systems approach. The author analyzes research approaches to determining the essence of modernization of public authorities, in particular, identifies their features. The author studies the modern process of modernization of public power in Ukraine, which is a necessary response to the challenges of time, a natural response to the demands of society. It is proved that this process causes

significant difficulties, which are caused first of all by the Soviet past. According to the author, as a result of evolution, public power was transformed into public, which was accompanied by the development of statehood to the level of a constitutional state, which provided for decentralization, separation of powers and public involvement through civil society in making important social decisions. The author argues that one of the conditions for the effectiveness of public power is the reproduction of positive factors in the development of the state and society, which have a constitutional basis, which in a state governed by the rule of law ensures stability of state, society, coordination of public and private interests. At the same time, negative tendencies must be neutralized, which are inevitable due to the internal conflict potential of the public authority itself, which reflects the state of conflict and contradictions of social processes. Along with other properties that form and preserve the managerial potential of public power, a significant role in ensuring the functions is played by its dynamism, designed to guarantee constant internal self-development, the state of movement. Thus, public power must be improved in accordance with the positive needs of modern society, ie modernized. Modernization of public power is based on objective preconditions economic, social, spiritual, as political life is in dialectical connection with these areas. Moreover, public power is determined by socio-economic and spiritual factors of society. Along with domestic constitutional restrictions on the limits of modernization of public power in Ukraine, there are international standards that define the democratic principles of formation and exercise of public power and are subject to compliance.

Ключові слова: публічне управління, модернізація, органи державної влади, процес, громадськість, суспільство.

Key words: public administration, modernization, public authorities, process, public, society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні в умовах сучасних викликів і загроз в Україні істотно зростає значущість об'єктивного, науково обгрунтованого процесу модернізації органів публічної влади, який має ґрунтуватися на цінностях сучасного розвитку, громадянського суспільства та забезпечувати максимальне включення громадян до управління країною з метою досягнення стратегічних цілей держави зокрема усунення соціальних, економічних і політичних суперечностей у суспільстві.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: узагальнення дослідницьких підходів до визначення сутності модернізації органів публічної влади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Визначенню сутності модернізації органів публічної влади присвятили свої роботи такі вчені: В. Авер'янов [1], М. Байтін [2], В. Бакуменко [3], Р. Войтович [5], Н. Гончарук [4], Л. Каск [6], А. Селіванов [7], О. Тимошук [8], А. Школик [9] та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Публічна влада в державно-організованому суспільстві модернізується під впливом об'єктивних соціально-економічних і політичних чинників. Варто наголосити, що межі модернізації державної та самоврядної влади визначаються конституційними обмеженнями, спрямованими на гарантування основних політичних прав і свобод людини і громадянина. Політична доцільність модернізації публічної влади, що виходить за межі чинного законодавства, може бути реалізована за умови внесення відповідних змін до Конституції [12].

Поняття публічності зустрічається в працях сучасних вчених, наприклад, В. Авер'янов [1] відзначав, що публічність є важливим формотворчим інструментом державної зацікавленості, що встановлює момент загального усвідомлення.

А. Селіванов підкреслює, що термін "публічність" є "юридичною ознакою присутності держави в суспільних відносинах, які регулюються позитивним правом, якщо громадянин погоджується передати державі певні природні суб'єктивні права, які можуть бути відчужені" [7].

Визначення поняття "публічність" походить від латинського "publicus", що в перекладі означає "суспільний". Відповідно це інструмент участі суспільства в прийнятті рішень органами публічної влади.

Отже, влада є невід'ємною складовою будь-якого суспільства та необхідною умовою його існування. Проте публічна влада потребує особливої уваги, оскільки саме вона пов'язується з розвитком громадянського суспільства, що є невід'ємною рисою будь-якої демократичної держави.

У "Енциклопедії державного управління" публічна влада визначається як суспільно-політична влада, народовладдя: влада народу як безпосереднє народовладдя, демократія (вибори, референдуми тощо); державна влада (законодавча, виконавча, судова); місцеве самоврядування місцева державна влада, яка здійснюється, зокрема, територіальними громадами, органами місцевого самоврядування, виконавчими органами рад, керівниками селищ, міст і т. д. Таким чином, термін "державна влада" ототожнюється з терміном "демократія". [10].

З цього визначення зрозуміло, що публічна влада визначається через народовладдя, проте є й інші думки з цього приводу. Наприклад, М. Байтін вважав, що

"політична, державна влада є різновидом суспільної, публічної влади" [2]. Л. Каск стверджував, що "публічна влада" розглядається як синонім державної та політичної влади [6].

Як зазначає Р. Войтович [5], публічна влада є суспільною владою, яка існувала ще в первинному суспільстві. Проте внаслідок еволюції суспільна влада трансформувалася в публічну, що супроводжувалося розвитком державності до рівня конституційної держави, це передбачало розподіл владних повноважень та залучення громадськості через громадянське суспільство до прийняття важливих суспільних рішень.

Щодо державної влади, слід зазначити, що це вид публічної влади, тому варто чітко визначити спільні та відмінні риси публічної та державної влади.

По-перше, суб'єктом державної влади є держава і виключно органи державної влади, оскільки межі здійснення державної влади у правовій державі передбачено законом, тому державна влада є волевиявленням держави, її органів і посадових осіб. Суб'єктом публічної влади є насамперед суспільство (народ), межі її здійснення зафіксовано у нормах публічного права. Метою публічної влади є задоволення загального інтересу.

По-друге, критеріями розмежування публічної і державної влади можна вважати такі, як: інтерес здійснення такої влади, та її характер. Слід зазначити, що державна влада становить виключно державний інтерес, має особовий характер, тобто розповсюджується на конкретний перелік осіб, які знаходяться в межах держави. Публічна влада ж наділена критерієм імунітету та необмеженим колом осіб, на яке вона розповсюджується, а також становить публічний інтерес, оскільки, на думку О. Тимощука, публічна влада "є система загальної участі населення у рішенні спільних справ" [8].

На думку В. Бакуменка [3], публічна влада як структурно складне, системне явище може бути ефективною лише за умови, що вона адекватно відображає і виражає процеси розвитку в соціально-економічній, духовній сферах державно-організованого суспільства. Однією з умов ефективності публічної влади є відтворення позитивних чинників розвитку держави і суспільства, що мають під собою конституційні підстави, які в правовій державі забезпечують стабільність держави, суспільства, узгодження публічних і приватних інтересів. При цьому повинні бути нейтралізовані негативні тенденції, які неминучі в силу внутрішнього конфліктного потенціалу самої публічної влади, що відбиває стан конфліктності, суперечливості суспільних процесів.

Поряд з іншими властивостями, що формують і зберігають управлінський потенціал публічної влади, істотну роль в забезпеченні функцій відіграє її динамічність, покликана гарантувати постійний внутрішній саморозвиток, стан руху. Отже, публічна влада повинна вдосконалюватися відповідно до позитивними потребами сучасного суспільства, тобто модернізуватися.

Н. Гончарук [4] вважає, що процес модернізації публічної влади передбачає безперервність, що, однак не означає постійну зміну системи і структури органів публічної влади, принципів їх організації і діяльності, який може виражатися в зміні фінансових, матеріальних основ організації та діяльності органів публічної влади, в перерозподілі компетенції і т.д.

Також слід зазначити, що модернізація публічної влади має свої параметри, які встановлюються законодавством, перш за все, Конституцією [12]. Це диктується необхідністю запобігти зловживанню владою, не допустити використання її можливостей для несанкціонованого задоволення приватних, корпоративних інтересів на шкоду загальним, публічним.

Крім того, модернізація публічної влади ґрунтується на об'єктивних передумовах економічних, соціальних, духовних, оскільки політичне життя знаходиться в діалектичному зв'язку з зазначеними сферами. Більш того, публічна влада детермінується соціально-економічними і духовними факторами життя суспільства.

Поряд з внутрішньодержавними конституційними обмеженнями меж модернізації публічної влади в Україні діють міжнародні стандарти, які визначають демократичні засади формування і здійснення публічної влади та підлягають дотриманню.

Модернізація влади повинна ґрунтуватися на збереженні традиційних політичних цінностей, обліку конфесійного, національно-етнічного, професійного складу населення, ідеологічних поглядів і т.д., що дуже важливо для забезпечення представницького характеру виборних органів публічної влади. Повага зазначених обставин впливає з принципу автономії громадянського суспільства [9].

Водночас сучасний стан української державності вимагає вжиття заходів щодо її зміцнення та модернізації з метою посилення єдності, відповідальності, що в цілому обґрунтовано чинним Президентом України В. Зеленським [11]. Однак конституційні можливості в цьому відношенні обмежені, з чим можна погодитися, щоб не провокувати правовий нігілізм. Політичні рішення щодо модернізації публічної влади повинні бути конституційними.

ВИСНОВКИ

Таким чином, конституційні межі модернізації публічної влади можуть бути розширені в законному порядку шляхом внесення до Конституції України норм, наприклад, що встановлюють способи тимчасового функціонування публічної влади в надзвичайних умовах. Не виключається наділення Конституційного Суду України правом в порядку попереднього контролю давати висновки про конституційну допустимість в тій чи іншій мірі модернізувати органи публічної влади.

Таким чином, основною ідеєю модернізації органів державної влади в Україні є перенесення центру місцевих питань на місцевий характер, та включаючи регіональний рівень, може бути реалізований шляхом оптимізації відносин між різними рівнями територіального управління, особливо між органами місцевого самоврядування та державні органи виконавчої влади, створюючи ефективну систему адміністративних, фінансових та економічних важелів функціонування органів місцевого самоврядування, послуги яких максимально наблизились до потреб місцевих громад.

Крім того, слід зазначити, що дану модернізацію на регіональному рівні не можна розглядати ізольовано від інших складових адміністративної реформи, зокрема: конституційної, адміністративно-територіальної бюджетної, податкової та земельної реформ.

Водночас слід зазначити, що такі комплексні адміністративні реформи здійснювались в європейських країнах шляхом деконцентрації влад, органів державної влади та місцевого самоврядування та децентралізація всієї системи державного управління.

Література:

1. Авер'янов В. Адміністративно-правові засади подолання кризових явищ в сфері державного управління. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_1_22
2. Байтін М. Держава і політична влада. Саратов, 1972. 239. с.
3. Бакуменко В. Основні напрями та тенденції наукових розвідок з державного управління щодо діяльності органів влади. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2013_4_3
4. Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування: правові та функціональні аспекти. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_1_52
5. Войтович Р. Модернізація державного управління в умовах глобальної інтеграції. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_4
6. Каск Л. Про ознаки держави. Правознавство. 1963. № 1. С. 26—37.
7. Селіванов А. Публічна влада і громадянин в умовах застосування судової адміністративної юрисдикції (проблеми теорії і практики). Право України. 2006. № 9. С. 28—33.
8. Тимошук О. Теоретичні аспекти податкового регулювання страхової діяльності. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_2_16
9. Школик А. Адміністративна процедура та її співвідношення з суміжними поняттями. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnu_yu_2014_59_28
10. Енциклопедія державного управління. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Encycloped_vydanniy/902a288d-d8fc-42de-b917-9ebd85e-716cb.pdf
11. Виступ Президента України Володимира Зеленського на Мюнхенській безпековій конференції. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-myunhens-59817>
12. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

References:

1. Averianov, V. (2011), "Administrative and legal principles of overcoming crisis phenomena in the field of public administration", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_1_22 (Accessed 30 Sept 2020).
2. Baitin, M. (1972), *Derzhava i politychna vlada* [State and political power], Saratov, Russia.
3. Bakumenko, V. (2013), "The main directions and trends of scientific research in public administration in relation to the activities of public authorities", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2013_4_3 (Accessed 30 Sept 2020).
4. Honcharuk, N.T. (2011), "Interaction of public authorities and local governments: legal and functional

aspects", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_1_52 (Accessed 30 Sept 2020).

5. Voitovych, R. (2013), "Modernization of public administration in the context of global integration", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_4 (Accessed 30 Sept 2020).

6. Kask, L. (1963), "On the signs of the state", *Pravoznavstvo*, vol. 1, pp. 26—37.

7. Selivanov, A. (2006), "Public authorities and the citizen in the conditions of application of judicial administrative jurisdiction (problems of meopia and practice)", *Pravo Ukrainy*, vol. 9, pp. 28—33.

8. Tymoshchuk, O. (2014), "Theoretical aspects of tax regulation of insurance activities", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_2_16 (Accessed 30 Sept 2020).

9. Shkolyk, A. (2014), "Administrative procedure and its relationship with related concepts", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnu_yu_2014_59_28 (Accessed 30 Sept 2020).

10. National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine (2011), "Encyclopedia of Public Administration", available at: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Encycloped_vydanniy/902a288d-d8fc-42de-b917-9ebd85e716cb.pdf (Accessed 30 Sept 2020).

11. President of Ukraine (2020), "Speech of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky at the Munich Security Conference", available at: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-myunhens-59817> (Accessed 30 Sept 2020).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 30 Sept 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.10.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. В. Грабчук,
асистент кафедри права та правоохоронної діяльності,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-8066-6547

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19—20.204

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗКРИТТЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ПРОТИДІЇ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

О. Hrabchuk,
Assistant Professor of the Department of law and law enforcement activities,
State University "Zhytomyr Polytechnic"

SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DISCLOSURE OF PUBLIC
ADMINISTRATION ISSUES IN THE FIELD OF COMBATING TERRORIST FINANCING

Фінансування тероризму є найважливішою умовою для виникнення та існування тероризму. Саме тому при розгляді заходів з виявлення, попередження, розкриття його проявів особлива увага повинна приділятися протидії його фінансуванню. Зазначена тема постійно піднімається в наукових працях та дисертаціях. Проте, попри чисельні дослідження, залишаються питання, які потребують вирішення.

У статті здійснено критичну оцінку пропозицій науковців, що досліджували питання фінансування тероризму. Визначено, що найбільша увага приділялася теоретичним аспектам та проблематиці нормативно-правового характеру. Проте оскільки державне управління в сфері протидії фінансуванню тероризму має широке міждисциплінарне підґрунтя, обґрунтовано необхідність комплексного дослідження, яке б передбачало розкриття цього питання з правової та економічної сторін як у теоретико-методичній, так і організаційній площині.

Terrorist financing is an important condition for its emergence and existence. At the present stage, such tasks of anti-terrorist policy as the fight against corruption and countering the financing of terrorist activities need to be effectively addressed. At the interstate level, Ukraine adheres to global trends aimed at combating terrorism. In particular, the anti-terrorist conventions have been ratified, changes have been made to the main legal documents on combating terrorism, and new ones have been approved. When considering measures to detect, prevent, disclose its manifestations, special attention should be paid to counteracting its financing. This topic is constantly raised in scientific papers and dissertations. However, there are a number of unresolved issues.

The purpose of the article is to summarize the results of scientific research on countering the financing of terrorism, to identify areas that require further research in this area. The research base is scientific works presented in the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky for 2015—2020.

The article critically evaluates the proposals of scientists who have studied the issue of terrorist financing. It is determined that the researchers paid the greatest attention to theoretical issues (considered the basic concepts, described the schemes, methods, tools of terrorist financing, studied foreign experience). Normative-legal problems are also widely revealed, legislative

documents are systematized, their contradictory provisions and directions of improvement are defined. Some studies concern the practical aspects of the application of current legislation (establishing the corpus delicti of "terrorist financing", conducting a comparative analysis of corpus delicti, the difficulty of proving the financing of terrorism in the criminal aspect, exemption from criminal liability for terrorist financing). Public administration in the field of countering terrorist financing has a broad interdisciplinary basis. Further research should be comprehensive and take into account legal, economic aspects, disclose the theory, methodology and organization.

Ключові слова: державне управління, фінансування тероризму, протидія тероризму, боротьба з фінансуванням тероризму, ризик-менеджмент.

Key words: public administration, terrorist financing, counteraction to terrorism, fight against terrorist financing, risk management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зміцнення державності, що передбачає формування єдиного політичного, правового, інформаційного простору, є одним з основних напрямів протидії тероризму в Україні. Враховуючи значення фінансування в розвитку тероризму, на сучасному етапі ефективного вирішення потребують такі завдання антитерористичної політики як боротьба з корупцією та протидія фінансуванню терористичній діяльності. Згідно з даними Єдиних звітів про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України [11] за 2015—2019 рр. ситуація щодо облікованих кримінальних правопорушень за злочинами проти громадської безпеки не є сталою. За останні п'ять років найбільша їх кількість була зафіксована в 2016 р. — 2183, а в 2019 р. найменша — 943. Проте питома вага злочинів, пов'язаних з фінансуванням тероризму (ст. 2585), в обох роках знаходиться на рівні 3%.

Таким чином, розробка наукових підходів для вирішення проблем протидії фінансуванню тероризму не втрачає свого значення та вимагає проведення досліджень у сфері державного управління, права, політології та інших галузей наук.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання фінансування тероризму в працях піднімали такі вітчизняні науковці: Баранов О.П., Бисага К.В., Галабурда Н.А., Григор'єва М.Є., Дмитренко Т.Л., Єгоричева С.Б., Карманний Є.В., Комаров О.Д., Кононенко В.П., Косінова Д.С., Кузьменко О.В., Матіос А.В., Муравська Ю.Є., Нетеса С.В., Новікова Л.В., Уткіна О.В., Церковна В.О. та ін. Попри наявність напрацювань у сфері протидії фінансуванню тероризму протягом останніх років, зокрема проведення дисертаційних досліджень та підготовка наукових праць, прийняття та внесення змін до нормативно-правових документів, залишається ряд аспектів, які потребують подальшого вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — здійснити узагальнення результатів наукових досліджень, проведених з питань протидії фінансуванню тероризму, визначити напрями, які потребують подальшого дослідження в даній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Перед розкриттям напрацювань науковців зазначимо, що продовжується розвиток національної нормативно-правової бази в сфері протидії тероризму. На міждержавному рівні Україна дотримується світових напрямів, спрямованих на протидію тероризму, зокрема ратифіковано антитерористичні конвенції (серед яких Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (2005 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.)). Крім того, здійснюються певні кроки щодо удосконалення законодавчої бази з цих питань — вносяться зміни в основоположні документи, які були прийняті десятки років тому, затверджуються нові, зокрема Концепція боротьби з тероризмом в Україні, затверджена Указом Президента України від 05.03.2019 р. № 53/2019, та Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 06.12.2019 р. № 361-ІХ. Проте ці кроки не усувають всі наявні суперечності організаційно-правового характеру, про що свідчить і незникаючий інтерес до даної теми серед науковців.

Для оцінки результатів в науковій сфері з напрямку фінансування терористичної діяльності, розробки механізму державного управління в даній сфері важливе значення відіграє систематизація проблем та шляхів їх вирішення, запропонованих в працях науковців (табл. 1).

Розкриваючи теоретичні аспекти проблематики фінансування тероризму, дослідники не зупиняються виключно на питаннях удосконалення категоріального апарату, а також здійснюють спроби охарактеризувати інструменти, що використовуються з цією метою. Так, А.І. Демчук [8] визначає моделі використання криптовалюти в сфері легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, систематизує переваги даної валюти, що обумовлюють її використання злочинцями.

Описання новітніх схем, способів фінансування тероризму за допомогою комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, дозволило Є.В. Карманному та В.О. Церковній [13] досить справедливо зазначити на необхідності вдосконалення не тільки кримінального законодавства, але й законодавства, яке регулює діяль-

Таблиця 1. Проблематика дослідження питань фінансування тероризму в працях науковців

Блок питань	Питання	Джерела
Теоретичний аспект	Характеристика схем, способів, інструментів фінансування тероризму	Баранов Р.О. [2], Демчук А.І. [8], Осипенко Р.І. [26], Карманний Є.В., Церковна В.О. [13], Канцір В.С., Канцір І.А. [12]
	Вивчення зарубіжного досвіду боротьби з фінансуванням тероризму	Бисага К.В. [4; 5], Муравська (Якубівська) Ю.Є. [22], Новікова Л.В., Кононенко В.П. [15; 25], Свиридов Н.П. [30]
Економічний аспект	Механізм виявлення, оцінки та моніторингу ризику фінансування тероризму	Дмитренко Т.Л. [9], Єгоричева С.Б. [10], Кузьменко О.В., Доценко Т.В. [18], Кузьменко О.В., Бойко А.О., Поллохович В.М. [19], Самородов Б.В., Уткіна О.В. [29], Уткіна О.В. [31]
Правовий аспект	Окреслення ряду проблем, притаманих антитерористичному законодавству та визначення напрямів його удосконалення	Баранов О.П. [1], Муравський О.В., Галабурда Н.А. [23]
	Складність доказування фінансування тероризму в кримінальному аспекті	Демидова Л.М. [7], Комаров О.Д., Косінова Д.С. [14], Крайник Г.С., Ярошенко В.М. [17], Нетеса С.В. [24], Цюприк І.В. [32; 33]
	Аспекти відповідальності за фінансування тероризму	Григор'єва М.Є. [6], Підюков П.П., Устименко Т.П., Осипенко Р.І. [28]
Організаційний аспект	Створення механізмів співпраці між органами, що здійснюють боротьбу з фінансуванням тероризму	Матіос А.В. [21]
	Реорганізація органів, що здійснюють боротьбу з фінансуванням тероризму	Павлов Д.М. [27]

* Примітка. Дослідження проводилися на основі узагальнення наукових праць, представлених в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua/>), за 2015—2020 рр.

ність підприємницьких структур, фінансово-кредитних установ.

Вивчення зарубіжного досвіду має велике значення для окреслення напрямів удосконалення державного управління в сфері протидії фінансуванню тероризму. Саме тому науковці продовжують досліджувати досвід країн світу в контексті боротьби з фінансуванням тероризму та визначати можливості його імплементації у вітчизняну практику.

Зростання злочинності у фінансових галузях України, збільшенню можливостей фінансування тероризму зумовлене недосконалістю у сфері фінансового моніторингу, відсутністю цілісної системи оцінки ризиків. Саме тому в частині розкриття економічного механізму державного управління в сфері протидії фінансуванню тероризму науковці значну увагу приділяють банківським ризикам. Так, О.В. Уткіна [31] розкриває шляхи вдосконалення моніторингу банківським ризиком, що, на думку автора, сприятиме недопущенню потрапляння злочинних доходів, призначених для підтримки тероризму в фінансовий сектор. Погоджуємося з важливістю цього етапу управління, проте вважаємо, що покрокове описання автором запропонованої методики не розкрило її в цілому, а також призвело до виникнення певних непорозумінь в її впровадженні. Зокрема потребує уточнення механізм виявлення ризикового клієнта, який

О.В. Уткіна пропонує встановлювати "банком самостійно на законодавчому рівні" [31, с. 221]. На нашу думку, такий підхід є неможливим, оскільки взаємовиключає наведені шляхи — закріплення на рівні самостійної одиниці та на державному рівні.

Не менш цікавою є праця С.Б. Єгоричевої, яка в ході оцінки ризиків фінансових продуктів, спрямованих на фінансову інклюзію, вносить пропозиції щодо застосування заходів протидії фінансуванню тероризму. Врахування даного аспекту в національній оцінці ризиків, проведений в Україні 2016 року, не здійснювалося. Проте досвід інших країн свідчить про необхідність його врахування. Адже виключення певних категорій населення зі сфери регульованих фінансових послуг негативно впливає на ефективність системи запобігання і протидії фінансуванню тероризму.

Малий В.Ю., оцінюючи роль фінансового моніторингу у запобіганні та протидії фінансуванню тероризму, визначає критерії щодо фінансових операцій, які несуть підвищений ризик фінансування тероризму, що необхідно враховувати суб'єктами для подальшого аналізу, зокрема платіж надходить у банки України з країни, що підтримує міжнародну терористичну діяльність; платіж надходить із використанням платіжних систем ризикових територій; платіж у валюті країни, що підтримує міжнародну терористичну діяльність; платіж проводиться неприбутковими організаціями радикального або

іншого спрямування; відсутність очевидного зв'язку між відправником та одержувачем коштів та інші [20, с. 146]. Під час використання даних критеріїв слід врахувати постійний розвиток та вдосконалення способів фінансування тероризму.

Цілком зрозумілим є те, що окремі питання, які піднімалися науковцями для удосконалення процедури фінансового моніторингу, були вирішені з прийняттям Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 06.12.2019 р. № 361-ІХ. Адже даним законом вказана процедура була приведена у відповідність до рекомендацій FATF, норм 4-ї Директиви (ЄС) 2015/849 "Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму", Регламенту (ЄС) 2015/847 "Про інформацію, що супроводжує грошові перекази".

Блок питань, які розкривають проблеми нормативно-правового характеру в частині розробки заходів протидії фінансуванню тероризму, є одним з найбільш досліджених. Значна частина праць присвячена юридичним аспектам; науковці, систематизують законодавчі документи та нормативно-правові акти, визначають ряд суперечливих положень. Окремі дослідження стосуються практичних аспектів застосування діючого законо-

давства. Так, широко висвітлюються проблемні питання встановлення складу злочину "фінансування тероризму" (Демидова Л.М. [7]). Нетеса С.В. [24] проводить порівняльний аналіз складів злочинів, передбачених статтями 1102 та 2585 Кримінального кодексу України, та надає рекомендації щодо кваліфікації діянь за ознаками цих злочинів.

Розкриваючи складність доказування фінансування тероризму в кримінальному аспекті, неможливо оминати теоретичні характеристики даного питання. Так, науковці (зокрема, І.В. Цюприк [33]) приділяють увагу обставинам, які необхідно встановити під час доказування, та напрямам пошуку відповідних доказів, виходячи з різновидів способів фінансування тероризму.

Попри те, що, на перший погляд, питання, які стосуються звільнення від кримінальної відповідальності за фінансування тероризму, не відносяться прямо до сфери державного управління, вважаємо за необхідне приділити їм увагу. Адже врахування напрямів посилення / пом'якшення відповідальності необхідне для обґрунтування заходів боротьби з тероризмом на законодавчому рівні.

Доцільно, на нашу думку, при визначенні напрямів удосконалення державного управління в сфері протидії фінансуванню тероризму розглянути окремо організаційний аспект, зокрема, питання щодо організації роботи органів, які її забезпечують. У цьому напрямі слушними вважаємо рекомендації А.В. Матіоса [21, с. 42—43] щодо необхідності розробки механізмів обміну інформацією між Державною службою фінансового моніторингу та правоохоронними органами.

Щоправда, встановлено, що окремі дослідники не розмежовують поняття організації роботи та її фактичного здійснення. Так, І.В. Цюприк [32] наводить як пропозицію підхід до організації роботи контролюючих органів, проте за змістом — це порядок виявлення фактів фінансування тероризму, але не сам процес його організації.

До цієї ж групи питань віднесемо і пропозиції Д.М. Павлова [27]. Науковець, прагнучи уніфікувати термінологію, пропонує провести реорганізацію Державної служби фінансового моніторингу у Державну службу фінансової розвідки. Така пропозиція, на нашу думку, не є доцільною, оскільки функції діючого органу повністю відповідають тим, які визначаються для органів фінансової розвідки за кордоном. Інша пропозиція науковця — щодо створення Державного бюро розслідувань — вже реалізована на практиці.

Проведений аналіз праць з питань фінансування тероризму засвідчив приділення значної уваги теоретичним питанням. Це є цілком зрозумілим, адже недостатній рівень розкриття об'єкта дослідження за його основними характеристиками ставить під сумнів дієвість розробок внаслідок можливості неврахування всіх наслідків об'єкта. Водночас хотілося б бачити результати наукових досліджень в частині розроблених механізмів, які були б готові до впровадження та які враховували, як економічний, юридичний, так і організаційний аспекти.

Вважаємо, що розкриваючи особливості державного управління в сфері протидії фінансуванню тероризму, слід враховувати специфіку даної галузі науки, яка враховуючи міждисциплінарний характер, передбачає дослідження як юридичних, так і економічних аспектів.

Дослідження даного питання саме в такому напрямі проводила К.В. Басига [3]. Проте незважаючи на окреслення науковцем напрямів формування національної системи державного управління у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, пропозиції більшою мірою носять юридичний характер та спрямовані на удосконалення антикорупційного та антилегалізаційного законодавства.

Практикуючі фахівці стверджують, що на сучасному етапі боротьба з фінансуванням тероризму сконцентрована не на економіці країни, а на виробничих галузях, фінансовому та банківському секторі, підприємницькій діяльності [16]. Така ситуація зумовлена формальним характером боротьби з фінансуванням тероризму та застосуванням слідчими органами безпеки вказаних цілей як основ для так званої "перевірки в рамках кримінального провадження". Це ще раз тільки підкреслює необхідність проведення досліджень за даним напрямом та висуває високі вимоги до його здійснення.

ВИСНОВКИ

Державне управління в сфері протидії фінансуванню тероризму має широке міждисциплінарне підґрунтя. Комплексний підхід до дослідження даного питання повинен передбачати його розкриття з правової та економічної сторін та розкривати як теоретико-методичні, так і організаційні аспекти.

З метою визначення проблематики державного управління в сфері протидії фінансуванню тероризму систематизовано наукові праці, представлені в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського за 2015—2020 рр. Визначено, що найбільшу увагу дослідники приділяли теоретичним питанням (розглядали основні поняття, наводили характеристику схем, способів, інструментів фінансування тероризму, а також зарубіжний досвід).

Економічний аспект досліджуваного питання науковці представили через описання механізмів виявлення, оцінки та моніторингу ризику фінансування тероризму. Вважаємо за необхідне більш глибоко розглянути поняття ризик-менеджменту протидії фінансуванню тероризму та його інструментів, що реалізуються на рівні держави, враховуючи, насамперед, новітні способи фінансування тероризму.

Питання правового характеру, пов'язані з протидією фінансуванню тероризму, яким науковці приділяють увагу є одними з найбільш досліджуваних та охоплюють визначення проблем, притаманних антитерористичному законодавству, кваліфікацію та доказування фінансування тероризму, встановлення відповідальності. Враховуючи результати проведеного дослідження, можемо стверджувати, що більшість суперечливих питань, які виникають в ході правової оцінки фінансування тероризму, продовжують бути актуальними.

Перспективами подальших досліджень є розкриття взаємодії Державної служби фінансового моніторингу з аналогічними органами зарубіжних країн.

Література:

1. Баранов О.П. Фінансування тероризму як загроза національній безпеці. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 9. С. 108—112.

2. Баранов Р.О. Протидія легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму з використанням віртуальних валют. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2016_6_7 (дата звернення 24.08.2020).
3. Басига К.В. Державне управління у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: європейський досвід для України: автореф. дисерт. на здоб. наук. ступ. к.н. з держ. управл.; 25.00.01 — теорія та історія державного управління. Івано-Франківськ, 2018. 22 с.
4. Бисага К.В. Нормативно-правове регулювання в Європейському Союзі протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення (наднаціональний рівень). Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління. 2016. № 3. С. 35—42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_3_7 (дата звернення 24.08.2020).
5. Бисага К.В. Правові та інституційні заходи протидії відмиванню доходів і фінансуванню тероризму у Словацькій республіці. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 3. С. 91—95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_3_22 (дата звернення 24.08.2020).
6. Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності за фінансування тероризму (ч. 4 ст. 2585 КК України). Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. Вип. 2. С. 264—277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2015_2_19 (дата звернення 24.08.2020).
7. Демидова Л.М. Проблеми кваліфікації фінансування тероризму. Питання боротьби зі злочинністю. 2016. Вип. 31. С. 84—98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2016_31_8 (дата звернення 24.08.2020).
8. Демчук А.І. Щодо деяких аспектів використання криптовалют у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванні тероризму. Журнал східноєвропейського права. 2020. № 72. С. 71—78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2020_72_11 (дата звернення 24.08.2020).
9. Дмитренко Т.Л. Особливості ризик-орієнтованого підходу у протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Наукові праці НДФІ. 2018. Вип. 4. С. 118—130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2018_4_10 (дата звернення 24.08.2020).
10. Єгоричева С.Б. Фінансова інклюзія в рамках системи протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму. Фінансовий простір. 2018. № 4. С. 80—90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2018_4_11 (дата звернення 24.08.2020).
11. Єдині звіти про кримінальні правопорушення за 2015—2019 рр. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo# (дата звернення 24.08.2020).
12. Канцір В.С., Канцір І.А. Фінансування тероризму: окремі економіко-правові нариси. Європейські перспективи. 2015. Вип. 4. С. 170—176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_4_30 (дата звернення 24.08.2020).
13. Карманий Є.В., Церковна В.О. Організаційно-правові аспекти фінансування сучасного тероризму. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 59. С. 31—38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_59_6 (дата звернення 24.08.2020).
14. Комаров О.Д., Косінова Д.С. Об'єктивна сторона фінансування тероризму. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. Вип. 1. С. 378—387. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2015_1_27 (дата звернення 24.08.2020).
15. Кононенко В.П., Новікова Л.В. Фінансування тероризму — загроза для міжнародних відносин. Практика Міжнародного Суду ООН та Суду ЄС. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2018. Вип. 7. С. 55—59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2018_7_10 (дата звернення 24.08.2020).
16. Кравченко А. Обвинение в финансировании терроризма популярный инструмент привлечения бизнеса к уголовной ответственности. URL: <http://averlex.com.ua/blog/obvinenie-v-finansirovanii-terrorizma-populyarnii-instryment-privlecheniya-biznesa-k-ugolovnoi-otvetstvennosti> (дата звернення 24.08.2020).
17. Крайник Г. С., Ярошенко В. М. Питання кваліфікації та призначення покарання за фінансування тероризму. Молодий вчений. 2018. № 11 (2). С. 869—872. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11_282%29_84 (дата звернення 24.08.2020).
18. Кузьменко О.В., Доценко Т.В. Моделювання ефективності фінансового моніторингу банків у розрізі оцінювання ризиків легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 32—41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_15_8 (дата звернення 24.08.2020).
19. Кузьменко О.В., Бойко А.О., Полюхович В.М. Розвиток методичних засад моделювання ризику банківської установи щодо використання її послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в ході інспектування. Економіка та держава. 2017. № 2. С. 46—55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2017_2_13 (дата звернення 24.08.2020).
20. Малий В.Ю. Роль фінансового моніторингу в запобіганні та протидії фінансуванню тероризму. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 17. С. 143—147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_17_31 (дата звернення 24.08.2020).
21. Матіос А.В. Актуальні проблеми протидії фінансуванню тероризму в Україні: правові аспекти. Публічне право. 2017. № 1. С. 41—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_7 (дата звернення 24.08.2020).
22. Муравська (Якубівська) Ю.Є. Інституційне забезпечення розслідування фінансових злочинів та боротьби з фінансуванням тероризму в контексті зміцнення економічної безпеки держави: досвід Литви. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 3. С. 159—164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_3_33 (дата звернення 24.08.2020).

23. Муравський О.В., Галабурда Н.А. Аналіз норм національного законодавства у сфері протидії фінансуванню тероризму в Україні. Держава та регіони. Серія: Право. 2018. № 4. С. 106—110.

24. Нетеса С.В. Фінансування тероризму та фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України: порівняльний аналіз складів злочинів. Вісник Асоціації кримінального права України. 2018. Вип. 2. С. 116—126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2018_2_10 (дата звернення 24.08.2020).

25. Новікова Л.В., Кононенко В.П. Практика міжнародних судів та міжнародних організацій із протидії фінансуванню тероризму. Альманах міжнародного права. 2015. Вип. 10. С. 37—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_10_7 (дата звернення 24.08.2020).

26. Осипенко Р.І. Способи фінансування тероризму. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2015. Вип. 2. С. 415—420. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_2_65 (дата звернення 24.08.2020).

27. Павлов Д.М. Протидія відмиванню коштів та фінансуванню тероризму як фактор забезпечення економічної безпеки держави та протидії корупції: теоретико-правовий аспект. Публічне право. 2017. № 1. С. 33—40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_6 (дата звернення 24.08.2020).

28. Підюков П.П., Устименко Т.П., Осипенко Р.І. Відповідальність за фінансування тероризму має передбачати невідворотне відшкодування суб'єктом злочину завданих державі і його жертвам збитків. Наше право. 2015. № 3. С. 90—95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_3_16 (дата звернення 24.08.2020).

29. Самородов Б.В., Уткіна О.В. Класифікаційні ознаки ризику банківської установи у сфері відмивання коштів або фінансування тероризму. Вісник Університету банківської справи. 2018. № 2. С. 47—51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2018_2_8 (дата звернення 24.08.2020).

30. Свиридчук Н.П. Протидія фінансуванню тероризму у зарубіжному кримінальному законодавстві. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 2. С. 55—58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2016_2_18 (дата звернення 24.08.2020).

31. Уткіна О.В. Характеристика управління банківським ризиком відмивання коштів / фінансування тероризму та напрями його вдосконалення. Фінансовий простір. 2019. № 4. С. 217—227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2019_4_17 (дата звернення 24.08.2020).

32. Цюприк І. В. Особливості організації досудового розслідування фінансування тероризму. Право і суспільство. 2016. № 2 (2). С. 189—195. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2\(2\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2(2)_36) (дата звернення 24.08.2020).

33. Цюприк І.В. Спосіб фінансування тероризму як обставина, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 1. С. 44—54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_6 (дата звернення 24.08.2020).

References:

1. Baranov, O.P. (2018), "Terrorist financing as a threat to national security", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 108—112.

2. Baranov, R.O. (2016), "Combating money laundering and terrorist financing using virtual currencies", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, [Online], vol. 6, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2016_6_7 (Accessed 24 Aug 2020).

3. Basyha, K.V. (2018), "Public administration in the field of combating legalization (laundering) of proceeds from crime: the European experience for Ukraine", Ph.D. Thesis, Theory and history of public administration, Ivano-Frankivsk, Ukraine

4. Bysaha, K.V. (2016), "Legal regulation of the EU on combating money laundering obtained from crime, terrorist financing and financing of proliferation of weapons of mass destruction (supranational level)", *Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, vol. 3, pp. 35—42, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_3_7 (Accessed 24 Aug 2020)

5. Bysaha, K.V. (2016), "Institutional and legal basis of the national system of combating money laundering and terrorist financing in Slovak republic", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, [Online], vol. 3, pp. 91—95, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_3_22 (Accessed 24 Aug 2020)

6. Hryhor'yeva, M.Ye. (2015), "Exemption of Person From Criminal Liability for Financing of Terrorism", *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy*, [Online], vol. 2, pp. 264—277, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2015_2_19 (Accessed 24 Aug 2020)

7. Demydova, L.M. (2016), "Problems of qualification of the financing of terrorism", *Pytannia borot'by zi zlochynnistiu*, [Online], vol. 31, pp. 84—98, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2016_31_8 (Accessed 24 Aug 2020)

8. Demchuk, A.I. (2020), "Regarding Some Aspects of Use Cryptocurrency in Money Laundering and Financing Terrorism", *Zhurnal skhidnoievropejs'koho prava*, [Online], vol. 72, pp. 71—78, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2020_72_11 (Accessed 24 Aug 2020).

9. Dmytrenko, T.L. (2018), "Features of risk-based approach in combating money laundering and terrorist and proliferation financing", *Naukovi pratsi NDFI*, [Online], vol. 4, pp. 118—130, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2018_4_10 (Accessed 24 Aug 2020).

10. Yehorycheva, S.B. (2018), "Financial inclusion in the framework of criminal proceeds legalization and terrorist financing counteraction system", *Finansovyj prostir*, [Online], vol. 4, pp. 80—90, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2018_4_11 (Accessed 24 Aug 2020).

11. General Prosecutor of Ukraine (2020), "Unified reports on criminal offenses for 2015-2019", available at: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=-113653&libid=100820&c=edit&c=fo# (Accessed 24 Aug 2020).

12. Kantsir, V.S. and Kantsir, I.A. (2015), "Financing terrorist: some economic and legal essays", *Yevropejs'ki perspektyvy*, [Online], vol. 4, pp. 170—176, available at:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_4_30 (Accessed 24 Aug 2020).

13. Karmannyj, Ye.V. and Tserkovna, V.O. (2019), "Organizational and legal aspects of financing modern terrorism", *Zhurnal skhidnoievropejs'koho prava*, [Online], vol. 59, pp. 31—38, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_59_6 (Accessed 24 Aug 2020).

14. Komarov, O.D. and Kosinova, D.S. (2015), "The actus reus of the financing of terrorism", *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy*, vol. 1, pp. 378—387, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2015_1_27 (Accessed 24 Aug 2020).

15. Kononenko, V.P. and Novikova, L.V. (2018), "Financing terrorism threatens international relations. United nations international court and EU court practice", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, vol. 7, pp. 55—59, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2018_7_10 (Accessed 24 Aug 2020).

16. Kravchenko, A. (2015), "Accusations of terrorist financing are a popular tool for prosecuting businesses", available at: <http://averlex.com.ua/blog/obvinenie-v-finansirovanii-terrorizma-populyarnii-instrument-privlecheniya-biznesa-k-ygolovnoi-otvetstvennosti> (Accessed 24 Aug 2020).

17. Krajnyk, H.S. and Yaroshenko, V.M. (2018), "Issues of qualification and appointment of penalties for the financing of terrorism", *Molodyj vchenyj*, [Online], vol. 11(2), pp. 869—872, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11%282%29_84 (Accessed 24 Aug 2020).

18. Kuz'menko, O.V. and Dotsenko, T.V. (2017), "Modeling the effectiveness of financial monitoring of banks in terms of risk assessment for the money laundering, terrorist financing and the proliferation of weapons for mass destruction", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, [Online], vol. 15, pp. 32—41, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_15_8 (Accessed 24 Aug 2020).

19. Kuz'menko, O.V., Bojko, A.O. and Poliukhovych, V.M. (2017), "Development of the methodical approach for modeling the risk of banking institutions in the context of its services usage for money laundering or terrorist financing during inspection", *Ekonomika ta derzhava*, [Online], vol. 2, pp. 46—55, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2017_2_13 (Accessed 24 Aug 2020).

20. Malyj, V.Yu (2016), "The role of AML/CTF in prevention and financing of terrorism". *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 17, pp. 143—147, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_17_31 (Accessed 24 Aug 2020).

21. Matios, A.V. (2017), "Current problems of counteraction terrorist financing in Ukraine: legal side", *Publichne pravo*, [Online], vol. 1, pp. 41—44, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_7 (Accessed 24 Aug 2020).

22. Muravs'ka (Yakubivs'ka), Yu.Ye. (2017), "Institutional providing for financial crime investigation and fighting against terrorism financing in the context of economic security strengthening of the state. Lithuanian experience", *Aktual'ni problemy pravoznavstva*, [Online], vol. 3, pp. 159—164, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_3_33 (Accessed 24 Aug 2020).

23. Muravs'kyj, O.V. and Halaburda, N. A. (2018), "Analysis of the norms of national legislation in the field of counteraction to terrorist financing in Ukraine", *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*, vol. 4, pp. 106—110.

24. Netesa, S.V. (2018), "Financing of terrorism and financing of actions committed for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional order or occupation of state power, change of the territory or state border of Ukraine: comparative analysis of corpus delicti", *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy*, [Online], vol. 2, pp. 116—126, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2018_2_10 (Accessed 24 Aug 2020).

25. Novikova, L.V. and Kononenko, V.P. (2015) "The practice of international courts and organizations to counter the financing of terrorism", *Al'manakh mizhnarodnoho prava*, [Online], vol. 10, pp. 37—44, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_10_7 (Accessed 24 Aug 2020).

26. Osypenko R.I. (2015), "The methods of terrorist financing", *Naukovyj visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia. Serii: Pravo*, [Online], vol. 2, pp. 415—420, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_2_65 (Accessed 24 Aug 2020).

27. Pavlov, D.M. (2017), "Combating money laundering and terrorist financing as a factor of economic security and anti-corruption: theoretical and legal aspects", *Publichne pravo*, [Online], vol. 1, pp. 33—40, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_6 (Accessed 24 Aug 2020).

28. Pidiukov, P.P. Ustymenko, T.P. and Osypenko, R.I. (2015), "Liability for the financing of terrorism should include the indemnification of the damage caused to the State and its victims by the perpetrator", *Nashe pravo*, [Online], vol. 3, pp. 90—95, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_3_16 (Accessed 24 Aug 2020).

29. Samorodov, B.V. and Utkina, O.V. (2018), "The classification signs of banking risks in the field of money laundering or financing terrorism", *Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy*, [Online], vol. 2, pp. 47—51, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2018_2_8 (Accessed 24 Aug 2020).

30. Svyrydiuk, N.P. (2016), "The countering terrorist financing in foreign criminal law", *Pivdenoukrais'kyj pravnychyj chasopys*, [Online], vol. 2, pp. 55—58, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2016_2_18 (Accessed 24 Aug 2020).

31. Utkina, O.V. (2019), "Characteristics of banking risk management / amounting of terrorism and direction of its improvement", *Finansovyj prostir*, [Online], vol. 4, pp. 217—227, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2019_4_17 (Accessed 24 Aug 2020).

32. Tsiupryk, I.V. (2016), "Features of the organization of pre-trial investigation of terrorist financing", *Pravo i suspil'stvo*, [Online], vol. 2 (2), pp. 189—195, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2\(2\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2(2)_36) (Accessed 24 Aug 2020).

33. Tsiupryk, I.V. (2016), "The ways of the terrorism financing as a circumstance which is to be proved in a criminal proceeding", *Yurydychnyj chasopys Natsional'noi akademii vnutrishnikh sprav*, [Online], vol. 1, pp. 44—54, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_6 (Accessed 24 Aug 2020).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.